COLECȚIA
PĂRINȚI ȘI SCRIITORI BISERICEȘTI,
INIȚIATĂ ÎN ANUL 1977 DE PATRIARHUL
IUSTIN († 1986)
ȘI RELUATĂ, ÎN SERIE NOUĂ, ÎN ANUL 2007
CU BINECUVÂNTAREA PREAFERICITULUI PĂRINTE
DANIEL
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

PĂRINȚI ȘI SCRIITORI BISERICEȘTI

SERIE NOUĂ

8

EUSEBIU DE CEZAREEA
Viața împăratului Constantin și alte scrieri

ediția a II-a revizuită și adăugită

Carte publicată cu binecuvântarea
Preafericitului Părinte
DANIEL
Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

Studiu introductiv de Emilian POPESCU,
traducere din limba greacă și note de Radu ALEXANDRESCU

Editura BASILICA a Patriarhiei Române
București – 2012

Ediție îngrijită de către *Departamentul de carte patristică* al Editurilor Patriarhiei Române

Redactor coordonator: Ierom. dr. Policarp PÎRVULOIU
Redactori: Mircea Adrian BĂICULESCU, Florin FILIMON
Tehnoredactare: Violeta NEGREA
Viziune grafică: Maria COMAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
CEZAREEA, EUSEBIU DE
Viața împăratului Constantin și alte scrieri / Eusebiu de Cezareea; carte publicată cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române; studiu introd. de Emilian Popescu; trad. și note de Radu Alexandrescu. - Ed. a 2-a, rev. și adăugită. - București: Basilica, 2012
ISBN 978-606-8141-86-2

I. Daniel, patriarh al Bisericii Ortodoxe Române
II. Popescu, Emilian (pref.)
III. Alexandrescu, Radu

94(37)"03" Constantin I cel Mare
929 Constantin I cel Mare

ISBN 978-606-8141-86-2

PROLOG

Reeditarea acestei cărți, apărută pentru prima oară în 1991 ca al XIV-lea volum în colecția *Părinți și Scriitori Bisericești*, trebuie pusă în legătură cu două mari evenimente istorico-religioase aniversate în anul acesta și în cel care vine: primul eveniment s-a petrecut cu 1700 de ani în urmă, la 28 octombrie 312, când pe cerul Romei s-a arătat împăratului Constantin cel Mare și armatei sale semnul Sfintei Cruci, făcut din lumină și însoțit de cuvintele: „Prin acesta vei învinge"; cel de-al doilea a avut loc în februarie 313 la Mediolanum (Milano), când a fost alcătuit și promulgat *Edictul de libertate* pentru creștinii din tot Imperiul Roman; aceștia dobândeau libertatea totală de a-și trăi și manifesta credința fără niciun fel de opreliște, iar Biserica era recunoscută ca instituție oficială, protectoare și îndrumătoare a lor.

Primul eveniment la care ne referim a avut un impact puternic asupra stării spirituale a împăratului Constantin, i-a schimbat gândirea și faptele de după aceea, apropiindu-l treptat de doctrina și viața creștină. Sfânta Cruce i-a devenit simbol de biruință în toate împrejurările vieții, pe care l-a folosit mai ales în acțiunile militare ale armatei romane. Descoperirea mai târzie (prin anii 326-327) a Sfintei Cruci pe care a fost răstignit Mântuitorul Iisus Hristos, la Ierusalim, de către Sfânta Elena, mama împăratului, își are și ea originea în evenimentul petrecut la Roma în octombrie 312. Tot așa, *Edictul* de la Mediolanum, ale cărui efecte au schimbat fața lumii de atunci, transformând-o din păgână în creştină, n-ar fi putut nici el avea loc fără arătarea Sfintei Cruci în octombrie 312.

Împăratul Constantin devine astfel adept al religiei creştine, ia măsuri în favoarea ei, iar imperiul pe care-l conduce dobândește o nouă înfățișare spirituală. Fără implicarea unei personalități cu atâta putere politică în viața statului roman, progresele rapide ale Bisericii creștine n-ar putea fi explicate. Persecuțiile de orice fel împotriva creștinilor încetează, ei se bucură de toate drepturile civice și religioase ale celorlalți locuitori ai imperiului.

De aceea Biserica, al cărei protector devine împăratul, neuitând sacrificiile sângeroase pe care le-a suportat în trecut și luând în considerare beneficiile vieții duse în libertate, l-a cinstit pe Constantin ca sfânt, socotindu-l al treisprezecelea apostol.

Odată cu împăratul Constantin, lumea de atunci intră într-o nouă eră, cea creștină, în care s-a născut și civilizația europeană, superioară tuturor celorlalte civilizații ale lumii.

În multe țări europene de tradiție creștină, evenimentele pe care noi le aniversăm anul acesta și în cel următor vor prilejui manifestări religioase și științifice. În România, ele încep în octombrie 2012, întrucât arătarea pe cer a Sfintei Cruci este începutul altor acte hotărâtoare pentru soarta creștinătății de atunci și a evoluției ei până astăzi.

De aceea prezentăm astăzi într-o ediție revizuită și adăugită cartea despre *Viața împăratului Constantin*, precum și alte scrieri cu aceeași temă ale marelui istoric Eusebiu, fost episcop al Cezareei Palestinei. Sperăm că lucrarea aceasta va contribui la mai buna cunoaștere a evenimentelor determinante din istoria creștinismului, fiind totodată un prilej de a veni în contact cu viața și faptele unuia dintre cei mai mari oameni care au îndreptat cursul istoriei pe calea cea bună.

Emilian POPESCU

Capul din marmură al împăratului Constantin din statuia așezată altădată în Forul Roman, păstrată astăzi doar fragmentar la Palazzo dei Conservatori, Roma.

STUDIU INTRODUCTIV

La începutul „epocii de aur” a literaturii creştine din secolul al IV-lea, un loc de frunte l-a deţinut Eusebiu de Cezareea. Cunoscut mai cu seamă ca istoric al Bisericii şi supranumit chiar „părinte al istoriei eclesiastice”, Eusebiu a scris numeroase lucrări şi în alte domenii, remarcându-se ca exeget, teolog, apologet şi polemist. Lucrările sale se disting printr-o mare erudiţie, o bună cunoaştere a Scripturii, a istoriei, literaturii antice, cronologiei, filologiei, paleografiei, filosofiei şi geografiei. Deşi stilul său nu era nici plăcut, nici strălucit, cum spune Fotie în secolul al IX-lea, iar ca teolog a avut tendinţe ariene, multe dintre lucrările sale au supravieţuit în decursul timpului mai cu seamă prin marea masă de informaţii culese din arhive, în bună parte azi dispărute. De aceea, Eusebiu contează astăzi mai cu seamă ca istoric. El a fost însă foarte activ până la adânci bătrâneţi. Cu excepţia lui Origen, Eusebiu depăşeşte pe toţi scriitorii Bisericii de Răsărit prin amploarea cercetărilor şi a erudiţiei[1]. Totuşi multe dintre lucrările sale s-au pierdut, fiind cunoscute numai după titlu, citate de el însuşi sau de alţi autori; din unele se păstrează doar fragmente. Deşi ca istoric a fost pasionat cercetător al trecutului, Eusebiu a relatat pe larg evenimentele timpului său, în care a fost angajat activ. El a cunoscut nu numai perioada persecuţiilor sângeroase împotriva Bisericii de la începutul secolului al IV-lea, dar şi pacea acordată de Constantin cel Mare şi disputele doctrinare de după aceea. Stimat ca savant de întreaga lume romană de atunci, şi chiar de împăratul Constantin cel Mare, căruia i-a câştigat bunăvoinţa şi prietenia, a jucat un rol activ şi în viaţa Bisericii, ca episcop de Cezareea în Palestina şi ca personalitate teologică de prim rang.

---

[1] QUASTEN, *Initiation* aux *Pères*, p. 44.

Viaţa

Cu toate că Eusebiu a scris o operă vastă şi variată şi a jucat un rol activ în societatea timpului, despre viaţa lui avem destul de puţine ştiri. A evitat să dea amănunte despre propria lui persoană, socotind că aceasta ar dăuna gloriei sale în posteritate. Din fire, Eusebiu era înclinat să relateze mai cu seamă evenimente externe de persoana sa. Nici biografia scrisă de Acacius, elevul şi succesorul său la scaunul de Cezareea, nu ni s-a păstrat. Unele date despre el le culegem totuşi din lucrările lui Eusebiu de Emesa, ucenic al său, sau ale altor contemporani, ca Sf. Atanasie cel Mare, Alexandru, episcopul Alexandriei, Arie, Eusebiu de Nicomedia. Ceva mai târziu, istoricii bisericeşti Socrate, Sozomen, Teodoret de Cyr şi Fericitul Ieronim scriu şi ei despre el.

În sfârșit, în Actele Sinodului VII Ecumenic de la Niceea (787) şi în lucrarea *Antirrhetica* a patriarhului Nichifor Mărturisitorul, Eusebiu este citat cu opinii eretice referitor la cultul icoanelor.

Data naşterii sale nu se cunoaşte cu exactitate, dar învăţaţii opinează că ea trebuie fixată între anii 260 și 264[2], oricum înainte de toamna anului 264. Eusebiu pare să se fi născut la Cezareea Palestinei, despre care vorbea când era episcop ca de „oraşul nostru" (ἡμετέρα πόλις) şi, cum în vremea aceea era obiceiul de a se hirotoni episcopi dintre preoţii autohtoni ai unei localităţi, această indicaţie a fost luată în considerare pentru susţinerea ca loc de naştere al lui Eusebiu Cezareea Palestinei. Felul cum Eusebiu vorbeşte în lucrările sale despre evrei exclude posibilitatea ca el să fi fost de origine iudaică. Nu se ştie însă nici dacă în momentul naşterii sale familia îi era creştină. Tinereţea şi-a petrecut-o în Palestina și, așa cum spune el însuși (*Viața lui Constantin*[3], I, XIX), ca tânăr a avut prilejul să-l vadă pentru prima oară pe Constantin cel Mare pe când acesta a venit în Palestina (296), ca însoţitor al împăratului Diocleţian (284-305).

Eusebiu a fost botezat la Cezareea şi tot aici a primit primele îndrumări religioase. *Credo* (Simbolul), pe care mai târziu îl va prezenta Sinodului I Ecumenic de la Niceea, l-a învăţat aici. Eusebiu a fost hirotonit preot tot aici de către episcopul Agapius al Cezareei.

---

[2] MOREAU, „Eusebius", în: *RAC*, col. 1052.

[3] În continuare și *V. C.*.

Educaţia şi-a clădit-o sub îndrumarea preotului Pamfil, un mare învăţat din Fenicia, care era adept şi ucenic al lui Origen. Pamfil s-a îngrijit de biblioteca lui Origen, refăcând-o, întemeind aici mai apoi o şcoală după modelul predecesorului său, orientată mai cu seamă spre critică de text şi exegeza Sfintei Scripturi. Sub influenţa lui Pamfil, Eusebiu a adoptat vederile origeniste, rămânând loial acestora întreaga viaţă, deşi nu totdeauna necritic. La biblioteca şi şcoala lui Pamfil, Eusebiu a citit opere ale literaturii creştine şi păgâne, extrăgându-şi material pentru propriile sale lucrări, dar mai ales studiind, copiind şi cercetând texte ale Sfintei Scripturi. Pamfil i-a fost nu numai maestru, ci şi prieten şi colaborator apropiat, iar recunoştinţa şi dragostea faţă de el au fost atât de mari, încât el s-a numit după aceea Eusebiu al lui Pamfil, adică fiul spiritual al acestuia. Fericitul Ieronim îl numeşte pe Eusebiu în acest fel şi tot astfel este menţionat şi în cele mai multe manuscrise. După moartea martirică a lui Pamfil la 16 februarie 309, Eusebiu a scris (probabil prin 311-313) biografia acestuia, din păcate pierdută. Însă tânărul Eusebiu a audiat şi prelegerile celebrului exeget Dorotei din Antiohia; a mers apoi pentru completarea studiilor sale şi la Cezareea Philippi, unde, în faţa unei case atribuite de localnici femeii căreia Mântuitorul i-a oprit curgerea sângelui, a văzut statuia Domnului Hristos[4].

---

[4] EUSEBIU, *Istoria bisericească*, VII, 18, 1-4: „Întrucât am pomenit de acest oraş, socot că nu e bine să trec cu vederea o povestire vrednică de a fi ştiută de urmaşi; anume că femeia aceea, căreia îi curgea sânge, despre care aflăm din Sfânta Evanghelie (*Matei* 9, 20 ş.u.; *Marcu* 5, 25 ş.u.; *Luca* 8, 43) că Mântuitorul a vindecat-o de suferinţa ei, va fi venit din Cezareea Philippi. Se arată şi azi casa ei şi că ar mai exista preţioasa amintire în legătură cu minunea pe care i-a făcut-o Mântuitorul [...]. Pe piatra de sus din faţa porţii casei în care a locuit femeia este statuia din bronz a unei femei, care, aplecată în genunchi, întinde mâinile înainte, întocmai ca o femeie care se roagă. În faţa ei se află, din acelaşi metal, figura unui bărbat în picioare, îmbrăcat frumos cu o mantie dublă şi care întinde mâna către femeie. La picioarele bărbatului creşte lângă o coloană o plantă curioasă, care ajunge până la tivul mantiei de bronz: aceasta ar fi leacul împotriva tuturor bolilor. Această statuie trebuie să fie chipul lui Iisus şi se păstrează până astăzi; am văzut-o cu proprii mei ochi, atunci când am zăbovit în acel oraş. Nu trebuie să ne mirăm de faptul că păgânii pe care Mântuitorul i-a dăruit atunci cu binefaceri i-au ridicat asemenea monumente. Căci noi am văzut şi chipurile apostolilor săi, Pavel şi Petru, şi chiar chipul lui Hristos Însuşi, pictat în culori. Era de aşteptat deci ca cei vechi să-i cinstească fără rezervă pe salvatori, după obiceiul lor păgân". Pentru această traducere m-am ghidat după lucrarea: EUSEBIUS VON CAESAREA, *Kirchengeschichte*, herausgegeben und eingeleitet von Heinrich Kraft. Die Übersetzung von Philipp Haeuser (Kempten, 1932), neu durchgesehen von Hans Armin Gärtner, München, 1967.

Eusebiu a fost un asiduu cercetător și această pasiune l-a dus și la Ierusalim, unde a lucrat în biblioteca episcopului Alexandru. Zelul pentru studiu a fost mare și tânărul Eusebiu a putut beneficia nu numai de profesori buni, ci și de perioada de pace pe care a cunoscut-o Biserica după moartea împăratului Valerian (253-259), înverşunat persecutor al creştinilor, care a durat până în anul 303 (24 februarie), când a început marea persecuţie dezlănţuită de Diocleţian şi Galerius. Cu mici întreruperi, această mare persecuţie a durat până la 30 aprilie 311, când Galerius, împreună cu Licinius și Constantin dau decretul de toleranță.

Până la această ultimă mare criză din istoria creştinismului şi înainte de pacea acordată de Constantin și Licinius în 313, Eusebiu a reușit să redacteze lucrări importante, și anume: *Cronica* (Χρονικοὶ κανόνες καὶ ἐπιτομὴ παντοδαπῆς ἱστορίας Ἑλλήνων), *Istoria eclesiastică* (cărţile I-VII) şi *Introducere elementară generală* (păstrată fragmentar). Persecuţia începută în anul 303 a stingherit activitatea cărturărească a lui Eusebiu, dar n-a întrerupt-o complet. Din cauza acesteia, el a fost obligat să părăsească Cezareea și să meargă la Tyr, iar apoi în pustiul Tebaidei din Egipt, unde, după o vreme, a fost și arestat. Nu ştim când se plasează fuga lui din Cezareea și arestarea în Egipt, dar se crede că la începutul perioadei de persecuţie[5]. În noiembrie 307, Pamfil a fost arestat, dar până la decapitarea sa la 16 februarie 309 colaborarea dintre el și Eusebiu n-a încetat. Unii învăţaţi susţin că amândoi au alcătuit atunci (până în 308) cele 5 cărţi din *Apologia lui Origen*. Cartea a VI-a a fost scrisă de către Eusebiu singur după moartea lui Pamfil. Din păcate întreaga lucrare s-a pierdut.

Și alte lucrări au fost elaborate de Eusebiu în primul deceniu al secolului al IV-lea, în plină perioadă de persecuţie, unele păstrate, altele pierdute și cunoscute doar din scurte referiri la ele, după titlu sau din fragmente.

La puţin timp după restabilirea păcii pentru Biserică în 313, Eusebiu a fost ales episcop de Cezareea în locul lui Agapius, mort între timp. Nu se cunoaște exact anul preluării acestei funcţii, dar Agapius a murit între 313 și 315, iar înainte de 315 Eusebiu era deja episcop[6]. În primii zece ani de episcopat activitatea scriitoriceas-

[5] BIGELMAIR, *Eusebius Pamphili*, p. IX: „Vermutlich war es am Anfang der Verfolgung des Pamphilus".

[6] MOREAU, „Eusebius", în: *RAC*, col. 1052 (capitolul „Primii ani de episcopat"); Bigelmair (*Eusebius Pamphili*) crede că ar fi devenit episcop din 313.

că a lui Eusebiu, atât cât ne este ea cunoscută, a fost mai puţin intensă în comparaţie cu cea anterioară episcopatului. Cauza încetinirii ritmului de pregătire şi publicare a lucrărilor ştiinţifice rezidă probabil în angajarea lui Eusebiu în munca de reorganizare a vieţii eparhiei sale, după distrugerile suferite în timpul persecuţiei. De altfel, eparhia sa era cea mai importantă din Palestina, Cezareea devenind, după scăderea rolului Ierusalimului, distrus de romani, metropola politică a întregii provincii. În cartea a X-a, 2, 1-3 a *Istoriei eclesiastice*, Eusebiu se referă la munca de reconstrucţie care a avut loc, la reorganizarea vieţii creştine, la acţiunea de recâştigare a bunurilor pierdute, la bucuria generală care cuprinsese clerul şi poporul: „Am văzut cum în fiecare loc care cu puţin timp înainte fusese adus la ruină de tiranii fără de Dumnezeu s-a revenit la viaţă din lunga amorţeală şi decădere, cum s-au ridicat iarăşi biserici din temelie până la mare înălţime şi au devenit mai mărețe decât cele distruse mai înainte. Măriţii împăraţi [Constantin şi Licinius] au lărgit şi înmulţit, prin legi continuu date în favoarea creştinilor, harul de sus de care ne-a făcut părtaşi Dumnezeu, episcopii au primit scrisori imperiale, cinstiri şi daruri în bani de la împăraţi [...]. Au avut loc sărbători de înnoire în oraşe şi sfinţiri de locaşuri de rugăciune, construcţii noi, adunări ale episcopilor, din depărtări şi ţări străine oamenii au revenit la casele lor, neam cu neam trăieşte acum în pace, mădularele trupului lui Hristos se află într-o armonie deplină [...]. Puterea Duhului lui Dumnezeu pătrunde toate mădularele, ele devenind o inimă, o credinţă plină de bucurie şi toate aduc slavă lui Dumnezeu".

În legătură cu această muncă vastă de reorganizare a vieţii creştine în Palestina, împăratul Constantin i-a dat lui Eusebiu îndatoriri speciale (*V. C.*, II, XLV-XLV; III, XXV ş.u.).

După Sinodul I Ecumenic de la Niceea activitatea scriitoricească a lui Eusebiu devine şi mai intensă, din această perioadă datând şi lucrările care sunt cuprinse în acest volum: *Viaţa lui Constantin*, *Discursul festiv la 30 de ani de domnie* (*Tricennalia*) şi *Discursul rostit cu prilejul sfinţirii Bisericii Sfântului Mormânt de la Ierusalim*. Tot în această vreme Eusebiu devine unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori şi prieteni ai împăratului Constantin, căruia îi influenţează adesea politica religioasă.

Eusebiu n-a supravieţuit mult morţii lui Constantin (22 mai 337). Deşi nu se cunoaşte cu exactitate anul morţii sale, se consideră că a încetat din viaţă prin anii 339-340. După această dată

numele său nu mai este menţionat. Socrate (*Historia ecclesiastica*, II, 4) şi Sozomen (*Historia ecclesiastica*, III, 2) datează moartea sa între întoarcerea Sfântului Atanasie la Alexandria (337) şi moartea lui Constantin al II-lea (340). În orice caz, Acacius, succesorul său, a luat parte în anul 341 la un sinod la Antiohia, reprezentând Cezareea Palestinei[7].

Dar, aşa cum am spus, Eusebiu n-a fost numai un om cufundat în cercetare şi autor a numeroase cărţi. Prestigiul pe care şi-l câştigase ca erudit, exeget şi istoric, ca episcop al unei cetăţi importante, apoi trecerea de care se bucura pe lângă împăratul Constantin, toate l-au atras şi în vâltoarea disputelor doctrinare ale vremii. Cea mai de seamă controversă doctrinară în care s-a amestecat a fost arianismul. Arie îşi făcuse în vremea aceea cunoscută la Alexandria învăţătura eretică despre Fiul lui Dumnezeu şi a fost excomunicat pentru aceasta de sinodul episcopilor prezidat de Alexandru al Alexandriei; atunci acesta s-a adresat lui Eusebiu cerându-i sprijinul. Cu ajutorul lui Eusebiu, al altor episcopi orientali şi al lui Eusebiu de Nicomedia, s-a organizat în Bithynia un sinod, care, fără să aprecieze profunzimea şi gravitatea problemei, l-a găsit pe Arie nevinovat şi i-a cerut lui Alexandru să-l reintegreze. La refuzul episcopului de Alexandria, Eusebiu a organizat, cu sprijinul unor episcopi din Palestina, un sinod la Cezareea în anul 324 (puţin înainte de lupta de la Chrysopolis, lângă Calcedon, între Constantin şi Licinius, care a avut loc în toamna acelui an), unde s-a hotărât ca Arie să-şi reia funcţiile, dar să se supună episcopului său. Atitudinea pro-ariană a lui Eusebiu s-a manifestat şi la sinodul din Antiohia, convocat la 20 decembrie 324 sau la începutul anului 325, cu scopul de a alege un nou episcop în locul celui decedat (Philogonius, după unii[8], Theodotos, după alţii[9]). Refuzând să recunoască *Expunerea de credinţă* (Ἔκθεσις πίστεως) ortodoxă adoptată acolo, Eusebiu a fost excomunicat, împreună cu episcopii Teodot de Laodiceea, Narcissus de Neronias, care, „ca şi cum ar fi uitat de Sfânta Scriptură şi învăţătura apostolică [...], au manifestat puncte de vedere opuse. Spunând-o clar, ei au dovedit că au aceleaşi vederi cu Arie [...]”[10].

---

[7] BARNES, *Constantin and Eusebius*, p. 263.
[8] WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 24.
[9] MOREAU, „Eusebius”, în: *RAC*, col. 1052.
[10] WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 25.

Excomunicarea a fost proclamată doar provizoriu, fiindcă episcopii prezenţi la Antiohia nu vroiau să anticipeze hotărârea sinodului convocat de Constantin la Ancyra tocmai cu scopul de a se pronunţa în problema ariană. Până la urmă, împăratul Constantin a socotit că nu Ancyra este locul cel mai potrivit pentru un sinod general (ecumenic), ci Niceea în Bithynia, mai aproape de reşedinţa sa imperială. Sinodul a fost convocat în 20 mai 325 şi este cunoscut în istorie ca primul Sinod Ecumenic. La acest sinod, Eusebiu, deşi era recunoscut ca mare învăţat, a venit în postura de acuzat şi n-a jucat un rol hotărâtor în desfăşurarea lucrărilor şi luarea hotărârilor, aşa cum s-a crezut. El n-a avut nici preşedinția, n-a rostit nici cuvântul de salut pentru împărat şi ceilalţi participanţi, ci acest rol l-au avut Eustatie de Antiohia, Alexandru de Alexandria, Atanasie şi Eusebiu de Nicomedia. Menţiunea din *Viaţa lui Constantin* (III, XI) potrivit căreia cuvântarea de salut era rostită de către „cel care şedea primul în partea din dreapta" (Ὁ τοῦ δεξιοῦ τμήματος προτεύων), adică de cel care se afla în capătul rândului din dreapta împăratului, şi că acest vorbitor se numea Εὐσέβιος ὁ ἐπίσκοπος se referă, de fapt, la Eusebiu de Nicomedia, care, în calitate de gazdă a sinodului, se cădea să aibă acolo un rol de frunte. Unii învăţaţi socotesc mai probabilă deschiderea sinodului de către Eustatie de Antiohia[11].

La sinod, Eusebiu a fost obligat să facă mărturisirea de credinţă, ca o dovadă a dreptei sale credinţe. Această mărturisire era de fapt Simbolul baptismal din Cezareea Palestinei, pe care l-a prezentat ca propriul său *credo*[12]. Excomunicarea lui Eusebiu a fost astfel ridicată cu aprobarea împăratului. Rolul său în sinod, în redactarea Simbolului de credinţă, n-a putut fi deci important, şi nici chiar în discuţiile privind sărbătorirea Paştelui, deşi el se ocupase cu probleme de cronologie şi istorie. De altfel, la sinod Eusebiu s-a depărtat de arienii extremişti, fiind prin firea lui un diplomat deschis către compromisuri necesare contextual. El socotea, ca şi la începutul crizei ariene, că problema poate fi rezolvată prin concesii reciproce. Pe de altă parte, Eusebiu de Nico-

[11] MOREAU, „Eusebius", în: *RAC*, col. 1052.

[12] Amănunte despre această mărturisire găsim în scrisoarea adresată de Eusebiu comunităţii din Cesareea; v. ATHANASIUS, *De decretis Nicaenae synodi*, VII, appendix; SOCRATE, *Historia ecclesiastica*, I, 8; THEODORET, *Historia ecclesiastica*, 1, 12; cf. WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, pp. 27-28.

media ne spune că Eusebiu de Cezareea era condus în controversele bisericeşti mai degrabă de simpatii personale, decât de considerente teologice. Astfel, el a trebuit să se plece în faţa argumentelor lui Alexandru, Atanasie și a altor teologi şi să semneze hotărârile sinodului.

Totuşi la Niceea Eusebiu a câştigat, în sensul că i-a fost ridicată excomunicarea Sinodului de la Antiohia şi, în al doilea rând, l-a cunoscut îndeaproape pe împăratul Constantin, căruia i s-a impus prin erudiție, elocinţă, talent diplomatic și spirit de supunere, putând mai târziu să-l influenţeze în politica sa religioasă.

După Sinodul de la Niceea, Eusebiu n-a rămas însă fidel hotărârilor dogmatice semnate acolo. Împreună cu Eusebiu de Nicomedia, şi el filo-arian, a început lupta pentru îndepărtarea din scaune a ierarhilor ortodocşi, reușind să înlăture pe Eustatie de Antiohia (în 330) și Asklepios de Gaza (în 325 sau 326), pe acesta din urmă fiindcă ceruse excomunicarea sa la Ancyra. Şi Sfântul Atanasie, devenit episcop de Alexandria după moartea lui Alexandru, a avut de suferit din cauza maşinaţiilor lui Eusebiu. Bucurându-se de sprijinul împăratului, a primit de la acesta președinția unui sinod la Cezareea Palestinei în primăvara anului 334, care trebuia să-l judece pe Atanasie. Deoarece acesta din urmă nu s-a prezentat, sinodul n-a mai avut loc, dar în anul următor (335), la sinodul convocat de Constantin la Tyr, Atanasie a fost învins prin lucrarea din umbră a lui Eusebiu. Şi, după aceea, pe când Atanasie a cerut sprijinul împăratului la Constantinopol și când Constantin i-a convocat pe participanţii de la Niceea pentru a clarifica unele probleme, Eusebiu a făcut parte din partida care se formase la palat împotriva lui Atanasie.

Un alt adversar al lui Eusebiu a fost Marcellus de Ancyra. Împotriva sa, Eusebiu a scris lucrări (*Contra Marcellum*) care trebuiau să arate că învăţătura sa nu era ortodoxă şi să justifice hotărârea de condamnare a unui sinod la Constantinopol, convocat de Constantin în anul 330 cu episcopii din Pont, Asia, Tracia și Moesia. Deşi Eusebiu n-a fost de faţă, opiniile sale au avut un rol hotărâtor în condamnare.

Eusebiu și Constantin

Aşa cum am spus, Eusebiu s-a bucurat de o deosebită trecere pe lângă împăratul Constantin. Ca unul care cunoscuse perioada

cruntă a persecuţiilor şi daunele imense aduse Bisericii, Eusebiu vedea în Constantin omul providenţial, ajuns să reglementeze raporturile dintre Stat şi Biserică. În concepţia lui Eusebiu, Constantin era trimisul Providenţei divine, întruparea calităţilor de conducător ideal. De aceea el s-a pus cu totul în serviciul lui Constantin, sprijinind acţiunile acestuia în favoarea Bisericii, scriind lucrări menite să-i glorifice faptele în toate domeniile. Eusebiu a devenit un fel de scriitor de curte al lui Constantin. Glorificarea lui Constantin este făcută mai cu seamă în *Viaţa lui Constantin* şi *Laus Constantini* (*Tricennalia*), unde acesta apare ca alesul lui Dumnezeu şi împăratul ideal. Cititorul acestei cărţi îşi va da singur seama de modul cum îl vedea Eusebiu pe Constantin, de aceea nu mai stăruim asupra altor amănunte.

Opera

Dintre numeroasele lucrări alcătuite de Eusebiu, unele nu ne sunt cunoscute decât după titlu, din fragmente sau din scurte referiri la acestea, ale lui sau ale altora. Ieronim spune că Eusebiu a scris nenumărate volume, dar din ele citează doar o parte[13]. Listele alcătuite mai târziu de Fotie, în secolul al IX-lea[14], de Nichifor Calist în secolul al XIV-lea[15] şi de Ebed Jesu bar Berikha[16] sunt şi ele incomplete. Cu toate acestea, specialiştii moderni au alcătuit un catalog de titluri destul de cuprinzător. Dacă unele lucrări s-au pierdut, totuşi multe s-au păstrat în original sau în traduceri siriace, armene, georgiene ori latine. Pentru unele lucrări s-a putut stabili şi cronologia lor, pentru altele însă nu. Deoarece o înşiruire a lor este dificilă, le vom prezenta aici după conţinutul lor.

Scrieri biblice şi exegetice

Educat în şcoala lui Pamfil, care la rândul său moştenise de la Origen preocuparea pentru studiul textului Sfintei Scripturi, Eu-

[13] IERONIM, *De viris illustribus*, 81.

[14] FOTIE, *Bibliotheca*, cod. 9, 113, 27, 39, 118, 127.

[15] NICHIFOR CALIST, *Historia ecclesiastica*, VI, 37.

[16] *EBED JESU Catal. Libr. syr.*, apud I.S. ASEMANI, *Bibliotheca orientalis*, III, 1, Roma, 1725, p. 18 ş.u.; reprodus de E. PREUSCHEN, în: Adolf von HARNACK, *Geschichte der altchristlichen Literatur*, I, Leipzig, 1893, p. 552.

sebiu a consacrat o bună parte din activitatea sa copierii, stabilirii, prelucrării și editării Vechiului și Noului Testament. Strădania aceasta este atestată de multe manuscrise ale Sfintei Scripturi, care poartă numele lui. Împăratul Constantin, cunoscând această preocupare și renumele școlii de la Cezareea, i s-a adresat lui Eusebiu cu rugămintea de a-i procura 50 de exemplare ale Sfintei Scripturi „pe foaie de pergament de cea mai bună calitate, cu caractere ușor de citit și într-o formă ușor de mânuit" (*V. C.*, IV, XXXVI).

1. *Întrebări și răspunsuri în Evanghelii* (Περὶ τῶν ἐν Εὐαγγελίοις ζητημάτων καὶ λύσεως sau Περὶ διαφονίας Εὐαγγελίων, după Ieronim) a fost scrisă, după câte se pare, înainte de anul 312[17]. Lucrarea este un răspuns la întrebările puse de doi clerici și e structurată în două părți: prima este adresată lui Ștefan (în două cărți) și răspunde la 16 divergențe din Evanghelii privitoare la neamurile din care descindea Mântuitorul și la copilăria Sa; a doua este dedicată lui Marinus (o singură carte), în care răspunde în patru puncte la divergențele privitoare la Înviere. Din lucrare nu se păstrează decât fragmente în grecește și siriacă, precum și un rezumat (ἐπιτομή).

2. *Onomasticonul* (Περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων τῶν ἐν θείᾳ γραφῇ), alcătuit înainte de anul 331[18] sau, mai exact, între 326 și 330[19]. Este un fel de dicționar al locurilor biblice în ordine alfabetică, cu indicații de natură geografică și istorică și cu denumirea contemporană lui Eusebiu. Foarte apreciat, *Onomasticonul* a fost tradus și în latină de către Ieronim, care i-a făcut unele corecturi și adaosuri. Păstrat în grecește și latinește, el reprezintă un izvor important privitor la topografia Țării Sfinte.

Dar *Onomasticonul* nu este decât a patra parte dintr-o lucrare mai mare asupra geografiei biblice, alcătuită de Eusebiu la îndemnul episcopului Paulin de Tyr. Cele trei părți s-au pierdut. Ele cuprindeau: 1. *O transpunere în grecește a denumirilor de neamuri ebraice menționate în Sfânta Scriptură*; 2. *O descriere a vechii Iudei și a celor 12 triburi*; 3. *Un plan al Ierusalimului și al templului.*

3. *Comentariu la Isaia* (Ὑπομνήματα εἰς Ἠσαΐαν).

---

[17] WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 57.

[18] QUASTEN, *Initiation aux Pères*, p. 481.

[19] WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 57.

Scrisă probabil după anul 324, adică după înlăturarea lui Licinius de către Constantin[20], această lucrare cuprindea 10 sau 15 cărți (după Ieronim, *De viris illustribus*, 81, și *Comentariu la Isaia*). Considerată pierdută, aceasta a fost descoperită aproape în întregime pe marginea unui manuscris din Florența (Bibl. Laurentiana, Plut., XI, 4)[21]. În comentariul său, Eusebiu este dependent de Origen, pe care-l citează frecvent.

4. *Despre sărbătoarea Paștelui (lămurire mistică)* – Περὶ τοῦ Πάσχα ἑορτῆς (Μυστικὴ ἀνακάλυψις) – a fost alcătuită în anul 325[22] sau în 334[23] și e păstrată doar în fragmente. A fost dedicată lui Constantin (*V. C.*, IV, XXXIV). În ea era expusă importanța și semnificația Paștelui la evrei și creștini și se condamna obiceiul de a se sărbători o dată cu evreii.

5. *Comentarii la Psalmi* (Ὑπομνήματα εἰς τοὺς Ψαλμούς), lucrare scrisă după anul 330[24] sau după 335[25]. Este privită ca una dintre cele mai importante opere exegetice, distingându-se prin erudiție și spirit critic. A fost tradusă de două ori în limba latină și s-a bucurat de apreciere din partea scriitorilor patristici.

6. *Canoanele evanghelice*, lucrare nedatată, în care Eusebiu a introdus un nou sistem de împărțire a Evangheliilor, dispunând conținutul lor în capitole (*sectiones*) numerotate în continuare, apoi așezându-le în 10 tabele (*canones*), pentru a arăta concordanța dintre ele, și anume: canonul I – texte comune tuturor celor patru evanghelii; II – comune la Matei, Marcu și Luca; III – comune la Matei, Luca și Ioan; IV – comune la Matei, Marcu și Ioan; V – comune la Matei și Luca; VI – comune la Matei și Marcu; și așa mai departe. Aceste tabele puteau fi folosite împreună cu cifrele secțiunilor (capitolelor) din textele Evangheliilor și dădeau posibilitatea cititorului să găsească ușor pasajele paralele. Acest sistem, cunoscut și sub numele de *Canoanele* sau *Secțiunile lui Eusebiu*, a fost adoptat și de Ieronim la *Vulgata*.

---

[20] BIGELMAIR, *Eusebius Pamphili*, p. XXXV; WALLACE-HANDRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 57.

[21] A. MOEHLE, „Der Jesaia Kommentar des Eusebius von Kaisareia fast vollständig wieder aufgefunden", în: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*, 33, 1934, pp. 87-89.

[22] WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 57.

[23] BIGELMAIR, *Eusebius Pamphili*, p. XXXVII.

[24] BIGELMAIR, *Eusebius Pamphili*, p. XXXV.

[25] WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 57.

7. *Despre poligamie și despre binecuvântarea de a avea copii la vechii bărbați iubitori de Dumnezeu* (Περὶ τῆς τῶν πάλαι θεοφιλῶν ἀνδρῶν πολυγαμίας καὶ πολυπαιδίας), în 4 cărți. Textul lucrării nu ni s-a păstrat, dar Sf. Vasile cel Mare o cunoștea, fiindcă face referiri la ea (în *De Spiritu Sancto*, 29, 72), numind-o: *Dificultăți cu privire la poligamie la cei vechi*. Eusebiu însuși o citează de două ori: *Preparatio evangelica*, VII, 8, și *Demonstratio evangelica*, I, 9. În lucrare se arată motivele pentru care creștinismul nu poate admite poligamia și se recomandă o singură căsătorie, iar clerului, cumpătarea și castitatea.

Scrieri apologetice

Angajarea sa activă în societatea timpului, necesitatea de a apăra credința creștină împotriva atacurilor filosofilor și polemiștilor păgâni l-au determinat pe Eusebiu să desfășoare și o amplă activitate apologetică. Folosind experiența dobândită de apologeții de dinaintea lui și bazându-se pe imensele sale cunoștințe de literatură și istorie antică, Eusebiu a dat lucrări de mare valoare, în care a scos la lumină superioritatea religiei creștine față de principalele religii din trecut, acestea fiind în concepția sa doar o pregătire pentru creștinism.

1. *Introducere elementară generală la Evanghelie* a fost compusă înainte de preluarea funcției sale de episcop[26] și cuprindea 10 cărți, din care s-au păstrat doar cărțile VI-IX și alte rare fragmente. În partea a doua se expun, sub titlul *Eclogae profeticae*, texte mesianice din Vechiul Testament, precum și interpretări ale lor[27]. Lucrarea trebuia să servească drept introducere la marea operă apologetică în două părți: *Preparatio evangelica* și *Demonstratio evangelica*.

2. *Preparatio evangelica* (Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή), compusă în 15 cărți (păstrate incomplet) după anul 314[28], după altă opinie, în 315[29] sau între 312-318[30], cu scopul de a combate politeismul păgân și

---

[26] După WALLACE-HADRILL (*Eusebius of Caesarea*), înainte de 303.

[27] După SCHWARTZ, *Eusebios*, P.W., și BIGELMAIR, *Eusebius Pamphili*, p. XXXVIII, probabil identică cu *Preparatio ecclesiastica* și *Demonstratio ecclesiastica*, lucrări menționate de Fotie. WALLACE-HADRILL (*Eusebius of Caesarea*, p. 57) consideră lucrarea aparte și compusă între anii 303-312.

[28] QUASTEN, *Initiation aux Pères*, p. 466.

[29] BIGELMAIR, *Eusebius Pamphili*, p. XXXIX.

[30] WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 57.

a arăta superioritatea religiei iudaice ca pregătire pentru Evanghelie. În același timp, ea arăta iudeilor că împlinirea profețiilor Vechiului Testament s-a făcut prin întruparea lui Iisus Hristos.

3. *Demonstratio evangelica* (Εὐαγγελικὴ ἀπόδειξις), compusă după lucrarea precedentă și înainte de Sinodul de la Niceea, este o apărare a creștinilor în fața evreilor, care le reproșau că nu respectă legea iudaică, dar își atribuie promisiunile care au fost făcute poporului ales. Lucrarea arată că Vechiul Testament are o valoare universală, nu îi privește numai pe evrei, iar împlinirea profețiilor se face în cadrul religiei creștine. Profețiile privitoare la Hristos se referă la Logosul întrupat și se realizează în El. Din cele 20 de cărți, cât cuprindea lucrarea, au mai rămas doar 10 și fragmente din a XV-a.

4. *Theophania* (Περὶ θεοφανίας – „Despre arătarea lui Dumnezeu în trup") nu se știe când a fost compusă: după anul 324, când Constantin a devenit singur conducător al imperiului[31], în jurul anului 333[32] sau după anul 337[33]. Ea ar fi ultima dintre scrierile apologetice ale lui Eusebiu. Din textul original grec s-au păstrat numeroase fragmente, dar lucrarea o avem în întregime într-o traducere siriacă. În primele trei cărți se tratează despre Logos, în general, despre revelarea Sa în creație, în sufletul omului, în păstrarea universului, dar mai ales în Hristos; cartea a IV-a aduce dovezi din Vechiul Testament despre dumnezeirea lui Iisus Hristos, iar în a V-a sunt criticați cei care Îl socotesc pe Hristos un înșelător sau magician (se reproduce, de fapt, cartea a III-a din *Demonstratio evangelica*).

5. *Împotriva lui Porfirius*. Eusebiu a scris (între 303-312) această lucrare în 25 de cărți, dispărute complet, împotriva cunoscutului filosof neoplatonic de la sfârșitul secolului al III-lea, care publicase o lucrare importantă intitulată *Împotriva creștinilor*. Se pare că Eusebiu a combătut mai cu seamă acele părți din lucrarea lui Porfirius în care acesta pretindea că există contradicții în Evanghelie cu privire la genealogia Mântuitorului și la Înviere.

---

[31] Quasten, *Initiation aux Pères*, p. 470.
[32] Bigelmair, *Eusebius Pamphili*, p. XL.
[33] Wallace-Hadrill, *Eusebius of Caesarea*, p. 58.

6. *Împotriva cuvintelor lui Hierokles în favoarea lui Apollonius de Tyana* (Πρός τοὺς ὑπὲρ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως Ἱεροκλέους λόγους). Hierokles a fost, se pare, guvernatorul provinciei Bithynia în jurul anului 307 și scrisese o lucrare intitulată *Cuvinte iubitoare de adevăr adresate creștinilor*, în care susținea că magicianul Apollonius din Tyana poate fi comparat cu Iisus Hristos și că a fost chiar mai mare decât El. Lucrarea lui Eusebiu a fost compusă probabil între anii 311-313 sau chiar mai devreme[34] și este un mic tratat descoperit în Codex Arethas de la Paris.

Scrieri dogmatice

În această categorie se înscriu: 1. *Apărarea lui Origen*, alcătuită împreună cu Pamfil (v. mai sus); 2. *Contra lui Marcellus, episcop de Ancyra* (Κατὰ Μαρκέλλου τοῦ Ἀγκύρας ἐπισκόπου), scrisă după anii 335 sau 336 (când a avut loc la Constantinopol sinodul arian, care l-a condamnat pe acesta), cu scopul de a justifica din punct de vedere doctrinar hotărârile sinodului; 3. *Despre teologia bisericească* (Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας). Alcătuită în trei cărți către anul 337[35], aceasta este dedicată episcopului arian Flacillus de Antiohia. În ea se continua și aprofunda critica la adresa lui Marcellus[36], pe care-l acuză de sabelianism. Dar doctrina despre Logos expusă de Eusebiu nu este ortodoxă, ci plină de idei subordinațianiste: Fiul nu este de aceeași natură cu Tatăl, ci produsul voinței Sale libere, iar Duhul Sfânt este creația Fiului. În ciuda acestor idei eretice lucrarea s-a păstrat în întregime.

Discursuri și predici

În activitatea sa atât de bogată, Eusebiu a rostit discursuri și predici, din care însă nu ne-au rămas decât foarte puține. Discursul cel mai important care ni s-a păstrat este cel rostit de Eusebiu la aniversarea a 30 de ani de domnie ai împăratului Constantin în anul 336 (Λόγος τριακονταετηρικός); acesta este cuprins și în volumul de față și va fi analizat mai departe. Lui i se adaugă discursul rostit de Eusebiu la Ierusalim cu prilejul sfințirii

---

[34] QUASTEN, *Initiation aux Peres*, p. 472; după WALLACE-HADRILL înainte de 313 (v. *Eusebius of Caesarea*, p. 57).

[35] WALLACE-HADRILL (*Eusebius of Caesarea*, p. 57) o plasează în anul 335.

[36] Marcellus de Ancyra, cunoscut eretic monarhian.

Bisericii Sfântului Mormânt (și el cuprins în volumul de față). Despre alte discursuri nu avem decât referiri indirecte. Astfel, Eusebiu însuși spune (*V. C.*, I) că el a rostit și discursul festiv la aniversarea a 20 de ani de domnie ai lui Constantin. În schimb, așa cum am spus, Eusebiu n-a ținut discursul inaugural în fața împăratului cu prilejul deschiderii Sinodului I Ecumenic de la Niceea (325), ci acest lucru a fost făcut de către Eusebiu de Nicomedia, de Eustatie al Antiohiei ori de Alexandru al Alexandriei. Cum s-a arătat mai înainte, Eusebiu se afla la sinod într-o situație destul de dificilă, din cauza excomunicării care fusese pronunțată la Sinodul de la Antiohia și apoi de la Ancyra.

Unii învățați[37] încadrează în categoria predicilor cuvântarea ținută de Eusebiu în anul 316 cu prilejul sfințirii Bisericii din Tyr (*Historia ecclesiastica*, X, 4, 1) și o alta despre martirii din Antiohia.

Scrisori

Deși Eusebiu trebuie să fi purtat o bogată corespondență, el care a fost atât de angajat în disputele doctrinare ale timpului și avea legături cu personalități de seamă ale imperiului, totuși nu ne-au rămas de la el decât trei scrisori: către Flacillus (v. mai sus), de la începutul lucrării *Despre teologia bisericească*, către Carpianus, un fel de introducere la *Canoanele evanghelice*, și cea adresată comunității sale din Cezareea la sfârșitul lucrărilor Sinodului I Ecumenic de la Niceea, în care explica poziția adoptată de el la sinod. Deoarece nu ni s-au păstrat actele Sinodului I Ecumenic, această scrisoare este un document important referitor la dezbaterile care au avut loc și la pozițiile oscilante ale lui Eusebiu.

Există mențiuni despre alte scrisori trimise de Eusebiu unor personalități ale timpului, de pildă lui Alexandru al Alexandriei, căruia i-a scris cel puțin de două ori pentru a-l apăra pe Arie, apoi a trimis o scrisoare, în timpul Sinodului de la Niceea, episcopului Euphrantion de Balanea în Syria, în care „nu ezita să spună că Hristos nu este Dumnezeu adevărat"; în fine, o scrisoare adresată Constantiei, sora lui Constantin, în care Eusebiu apără punctul de vedere cum că aceasta nu face bine procurându-și icoana cu chipul Mântuitorului. De aici se vede tendința sa ico-

[37] QUASTEN, *Initiation aux Pères*, p. 484.

noclastă, combătută de ortodocși în timpul disputelor iconoclaste (Nichifor Mărturisitorul și Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea).

Lista de lucrări ale lui Eusebiu este cu mult mai mare, ea incluzând titluri care se încadrează în toate categoriile, dar despre ele se știe foarte puțin, uneori doar titlul sau simple fragmente. Nu intenționăm să facem o prezentare exhaustivă a lor, ci purcedem la a vorbi mai degrabă despre:

Scrierile istorice

Printre cele dintâi lucrări se numără: 1. *Cronica*, alcătuită poate chiar înainte de anul 303[38], în jurul acestui an[39] sau chiar în acest an[40]. Prima parte este o expunere a istoriei chaldeenilor, asirienilor, evreilor, egiptenilor și a romanilor, iar a doua constă în tabele cronologice dispuse în coloane paralele (χρονικοὶ κανόνες), însoțite de mențiuni privind cele mai importante evenimente din istorie, mai cu seamă din Vechiul Testament. Eusebiu pune începutul lucrării în anul nașterii lui Avraam (2016-2015 î.Hr.), iar sfârșitul în anul 303. Forma originală a lucrării s-a pierdut aproape în întregime și ceea ce ni s-a păstrat este o prelucrare făcută de altcineva, care o duce până în anul 325. Partea a II-a a acestei prelucrări, păstrată într-o traducere armeană din secolul al VI-lea, a fost tradusă în latină de Ieronim și continuată până în anul 378, anul morții împăratului Valens. Sub această formă *Cronica* a influențat istoriografia Evului Mediu.

2. *Despre viața lui Pamfil* (Περὶ τοῦ βίου Παμφίλου), în trei cărți, din păcate toate pierdute. Lucrarea a fost scrisă după moartea lui Pamfil[41].

3. *Istoria bisericească* (Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία) este opera cea mai importantă a lui Eusebiu. Ea își are rădăcinile în *Cronica* și într-un anumit fel este o continuare a ei. Eusebiu expune istoria creștinismului începând cu vremea apostolilor și până în timpul său; lucrarea a cunoscut, se pare, patru ediții în cursul anilor 312/313, 315, 317, 323 sau curând după acesta (324)[42]. De

---

[38] WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 57.

[39] QUASTEN, *Initiation aux Pères*, p. 442.

[40] BIGELMAIR, *Eusebius Pamphili*, p. XLI.

[41] După WALLACE-HADRILL (*Eusebius of Caesarea*, p. 57), între 311-313.

[42] BIGELMAIR, p. XLI, și QUASTEN, *Initiation aux Pères*, p. 445.

fiecare dată însă lucrarea a primit modificări sau a fost extinsă. La început a avut doar 8 cărţi, ca la sfârşit să ajungă la 10. Valoarea *Istoriei bisericeşti* constă în mulţimea faptelor relatate, extrase dintr-o mulţime de scrieri ale Bisericii primare.

4. *Despre martirii din Palestina* (Περὶ τῶν ἐν Παλαιστινῇ μαρτυρησάντων), lucrare realizată prin anii 311[43] sau 313[44], în care ni se prezintă persecuţiile dintre anii 303-311 într-o regiune cunoscută direct de autor. Între cei 83 de martiri de care vorbeşte Eusebiu, un loc de frunte îl ocupă Pamfil, prietenul său şi conducătorul școlii şi bibliotecii din Cezareea Palestinei. Acestora li s-a adăugat numărul şi mai mare al mărturisitorilor: „Este cu neputinţă să expui mulţimea nenumărată a celor cărora li s-a scos mai întâi cu sabia ochiul drept, apoi le-a fost ars cu focul, în plus au rămas paralizaţi de piciorul stâng, fiindcă le-a fost arsă cu fierul roşu încheietura genunchiului, după care au fost condamnaţi să lucreze în minele de cupru din provincii, şi nu atât în vederea muncii, cât mai cu seamă pentru a fi maltrataţi și chinuiți" (*Historia ecclesiastica*, VIII, 12, 10).

5. *Culegere de vechi acte martirice*, lucrare pierdută, dar la care Eusebiu se referă de mai multe ori. Eusebiu va fi adunat în aceasta mult mai multe documente decât cele pe care le citează în *Istoria bisericească*. Pare să fi fost scrisă înainte de anul 313.

*

Volumul de faţă cuprinde patru lucrări istorice legate între ele prin subiect şi care în decursul timpului au fost, în general, publicate împreună: 1. *Viaţa lui Constantin*; 2. *Discursul adresat adunării sfinţilor*; 3. *Discursul rostit de Eusebiu la aniversarea a 30 de ani de domnie ai împăratului Constantin (Tricennalia)*; 4. *Discursul rostit de Eusebiu cu prilejul sfinţirii Bisericii Sfântului Mormânt de la Ierusalim.*

---

43 WALLACE-HADRILL, *Eusebius of Caesarea*, p. 57.

44 BIGELMAIR, *Eusebius Pamphili*, p. XLII.

Viața lui Constantin

1. *Viața lui Constantin*, cunoscută în mod obișnuit după denumirea latină *Vita Constantini* sau *De vita Constantini*, nu este de fapt o expunere amănunțită a vieții și faptelor împăratului ori a evenimentelor din timpul său, ci o lucrare panegirică, adică un elogiu pe care Eusebiu îl aduce lui Constantin cel Mare, omul în care acesta vedea pe trimisul lui Dumnezeu pentru a izbăvi Biserica de persecuții, pe cel care a întrupat realizarea celor mai scumpe idealuri ale creștinilor. De aceea un învățat modern[45] propunea ca titlul grecesc al lucrării, Εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως (*[Cuvânt] despre viața fericitului împărat Constantin*), să fie tradus prin: *Reflecții asupra vieții lui Constantin*. De fapt, titlul exact al lucrării nu se cunoaște, deoarece partea ei de început a suferit modificări în cursul timpului. Specialiștii sunt de părere că el trebuie recunoscut în cuvintele cu care începe cartea I, și anume: Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου εἰς τὸν βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως (λόγος ά) – *Cuvântul I (cartea I) al lui Eusebiu al lui Pamfil despre viața fericitului împărat Constantin*. Atât titlul adevărat al lucrării, cât și caracterul ei ar reieși, de asemenea, din ceea ce spune Fotie în lucrarea sa, *Biblioteca*: Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἡ „Εἰς Κωνσταντίνον τὸν μέγαν βασιλέα" ἐγκομισατικὴ τετράβιβλος – *Lucrare encomiastă în patru cărți a lui Eusebiu despre viața marelui împărat Constantin*. Astfel stând lucrurile, scrierea Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου nu ar trebui privită ca *Viața lui Constantin* (Βίος Κωνσταντίνου), ci ca o lucrare *Despre viața lui Constantin*[46], întrucât ea nu este o biografie amănunțită, ci un encomion. Istoricul bisericesc Socrate (*Historia ecclesiastica*, I, 1) folosește și el cuvintele εἰς τὸν βίον și numește lucrarea ἐγκώμιον. La începutul sumarului capitolelor de la prima carte întâlnim iarăși o titulatură deosebită: Κεφάλαια τοῦ κατὰ θεὸν βίου τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως – *Capitolele [cărții] despre viața plăcută lui Dumnezeu a fericitului împărat Constantin*. Dar aceasta nu poate fi decisivă pentru stabilirea titlului exact, deoarece sumarul

---

[45] W. TEFLER, *Author's Purpose*, p. 157.
[46] HEIKEL, *Eusebius Werke I*, p. XLV.

capitolelor fiecărei cărţi nu aparţine lui Eusebiu, ci unui autor posterior[47].

Întreaga lucrare a lui Eusebiu cuprinde patru cărţi. Prima carte începe cu o lungă introducere (cap. I-XI) în care se expun scopul şi maniera lucrării, se continuă apoi cu o prezentare a lui Constantius Chlorus, tatăl lui Constantin, în care se inserează şi câteva amănunte despre tinereţea lui Constantin, până la preluarea conducerii imperiale (XII-XXIV). După amintirea pe scurt a unor victorii repurtate de Constantin asupra barbarilor şi britanilor (XXV), Eusebiu vorbeşte de înlăturarea lui Maxentius de la Roma şi despre unele măsuri luate în favoarea creştinismului în Apus (XXVI-XLVII). Victoria asupra lui Maxentius a obţinut-o cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru că s-a aşezat sub patronajul crucii, care i s-a arătat pe cer. Este, de fapt, descrierea viziunii lui Constantin, care a contribuit la convertirea sa (XXVIII). După sărbătorirea a zece ani de domnie (XLVIII), Constantin îşi îndreaptă privirile spre Orient, unde Galerius, Maximinus Daia şi Licinius îi persecută pe creştini (XLIX-LIX).

Cartea a II-a prezintă războaiele dintre Constantin şi Licinius, încheiate cu victoria celui dintâi, ca urmare a ajutorului dat de Dumnezeu (I-XIX); după victorie, Constantin dă o serie de decrete în favoarea creştinilor (XX-LX). Între timp, izbucnesc la Alexandria neînţelegerile doctrinare dintre episcopul Alexandru şi preotul Arie în legătură cu dumnezeirea Fiului lui Dumnezeu. Pentru a rezolva această dispută, Constantin scrie acestora cu rugămintea de a aplana neînţelegerile, căci ele nu pot aduce nimic bun Bisericii şi statului. Purtătorul scrisorii şi mediatorul în această problemă este vestitul episcop Hosius de Cordoba, un apropiat consilier al lui Constantin (LXI-LXXIII).

Cartea a III-a începe cu o paralelă între împăratul creştin Constantin, care s-a aşezat sub ocrotirea crucii, şi ceilalţi împăraţi persecutori (I-III). Urmează relatarea despre Sinodul I Ecumenic de la Niceea (325), care a formulat normele de unitate dogmatică şi de sărbătorire a Paştelui. Aceasta a reprezentat o victorie pentru împărat şi a prilejuit sărbătoriri legate şi de împlinirea a 20 de ani de domnie (IV-XXIV). În orient (Palestina), Constantin şi mama sa, Elena, au construit biserici, au dat dis-

[47] HEIKEL, *Eusebius Werke I*, p. XLV; WINKELMANN, *Leben Konstantins*, pp. XLVI-XLIX.

poziţii să fie distruse templele păgâne (XXV-LIX); totodată, intervine în viaţa internă a Bisericii pentru soluţionarea depunerii din scaun a lui Eustatie, patriarhul Antiohiei, cauzată de arieni (LX-LXIII). El dă în legătură cu aceasta şi un decret împotriva ereticilor (LXIV-LXVI).

Cartea a IV-a are mai puţină unitate decât celelalte. Ea începe cu relatarea unor fapte făcute de Constantin în folosul statului (I-VII) şi cu o scrisoare adresată regelui persan Sapor I, în care se ocupă şi de soarta creştinilor din afara imperiului (VII-XIV). Constantin este arătat apoi ca un om foarte credincios, care îşi petrece timpul rugându-se, legiferând sărbătorirea zilei de duminică şi a altor sărbători, oprind cultele păgâne, ţinând discursuri teologice şi preocupându-se de procurarea de Biblii pentru bisericile din Constantinopol (XV-XXXIX). În prezentarea despre ultimii ani de viaţă şi de domnie, punctul culminant al realizărilor sale îl formează sfinţirea Bisericii Sfântului Mormânt şi aniversarea a 30 de ani de domnie. Dar aceste evenimente sunt tulburate de noi dispute teologice, care au dus la convocarea unui sinod la Tyr. Amănunte despre acest sinod, în care Sfântul Atanasie a fost acuzat de arieni, cunoaştem destul de puţine de la Eusebiu, şi el filo-arian; de fapt, el se mulţumeşte să reproducă o scrisoare a lui Constantin către participanţi, cu îndemnuri de pace şi unitate (XL-XLVII). Următorul capitol prezintă informaţii despre cei trei fii ai împăratului, pe care Constantin i-a învăţat să domnească în frica lui Dumnezeu, despre starea sănătăţii sale la 63 de ani de viaţă, îngăduinţa şi mărinimia sa, care n-au fost bine înţelese de unii, despre o solie şi daruri venite de la indieni, un război pornit împotriva perşilor, în care el era însoţit de episcopi şi de un cort în formă de biserică, despre zidirea bisericii Sfinţilor Apostoli din Constantinopol, care avea să-i fie loc de înmormântare. Ultimele capitole se ocupă de botezul şi moartea lui Constantin la Rusaliile din anul 337, de înmormântarea sa în biserica Sfinţilor Apostoli, succesiunea la tron prin Constantius, în partea orientală a imperiului, de cinstirea sa după moarte, subliniindu-se faptul că el a fost cel mai credincios dintre toţi împăraţii romani (XLVIII-LXV).

Scopul şi genul lucrării reies din lunga introducere făcută de Eusebiu. Autorul doreşte să povestească unele lucruri care să poată fi pe măsura fericirii de care s-a bucurat bărbatul acela, să-i

facă un portret alcătuit din cuvinte vrednice de geniul lui și de faptele sale plăcute lui Dumnezeu. Fiindcă ar fi de mare rușine ca amintirea lui Nero și a altor tirani, încă și mai cumpliți, mai nelegiuiți și potrivnici lui Dumnezeu, să fi aflat oameni care să aștearnă în scris faptele lor urâte, înzorzonându-le și făcându-le loc în cărți groase de istorie, iar noi să trecem sub tăcere pe aceia care și-au dus viața după preceptele Evangheliei. Autorul se simte deci obligat să ia această sarcină, deoarece el a avut privilegiul să cunoască pe împărat și faptele lui bineplăcute lui Dumnezeu; ori relatarea virtuților și nobilelor sale acțiuni ar putea îndemna și pe alții să săvârșească binele și să progreseze în dragostea față de Dumnezeu. Consemnarea unor istorisiri atât de plăcute lui Dumnezeu nu va rămâne fără ecou, spune Eusebiu, ci va prilejui tuturor celor cu o bună așezare sufletească o lectură cât se poate de folositoare. Autorul nu va înfățișa însă toate faptele sale de arme, biruințele ori triumfurile împăratului, legile date în folosul supușilor și alte fapte de bine, ci se va opri asupra acelora care au fost plăcute lui Dumnezeu (τὰ πρὸς τὸν θεοφιλῆ συντείνοντα βίον λέγειν τε καὶ γράφειν). Cum însă acestea sunt nenumărate, el va alege dintre ele doar pe cele cunoscute, care vor fi mai de folos urmașilor și vrednice de a le fi amintite; pe acestea le va povesti pe scurt, fiindcă prilejul favorabil este să laude în fel și chip pe fericitul împărat, lucru cu neputință mai înainte de moartea unui om, din cauza nenumăratelor întorsături ale sorții (I, X-XI). Lucrarea trebuie să aibă deci un scop moral-edificator, să reprezinte o glorificare a împăratului. Sublinierea caracterului encomiastic, făcută mai întâi de către Socrate (*Historia ecclesiastica*, I, 1, 2) și Fotie (*Bibliotheca*, Cod. 127) reprezintă o caracteristică esențială a lucrării. De fapt, Eusebiu a respectat pe parcursul unei bune părți a lucrării sale regulile utilizate la encomionul în proză, mai ales în ceea ce privește amplificarea meritelor personajului prezentat și în lăsarea la o parte a aspectelor sale negative. În vremea în care trăia Eusebiu, aceste reguli fuseseră expuse de retorul Menandru, într-un tratat intitulat Βασιλικὸς λόγος (*Panegiric împărătesc*) și este posibil ca autorul *Vieții lui Constantin* să-l fi cunoscut. Sfatul cel mai important dat autorilor era ca ei să aibă în vedere amplificarea (αὔξησις) faptelor de glorie, lăsarea deoparte a celor negative. Așa se explică

de ce Eusebiu păstrează tăcerea asupra slăbiciunilor și păcatelor lui Constantin, proslăvindu-i pe de altă parte meritele.

În introducere, Menandru îi sfătuia pe autori să vorbească de greutatea nemăsurată a sarcinii pe care și-o asumă, de incapacitatea lor de a-i face față, dar și de necesitatea realizării ei. Îi sfătuia să spună că, poate, numai Homer, Orfeu sau muzele (Kalliope) ar putea vorbi în chip corespunzător de tema aleasă. Eusebiu însă, care era creștin, adaptează aceste norme, afirmând că numai Dumnezeu ar putea să laude după cuviință pe Constantin (I, II, IX).

În ceea ce privește conținutul de bază al lucrării, Menandru recomanda să se vorbească despre patrie (πάτρις), orașul natal (πόλις), poporul (ἔθνος) sau neamul (γένος) din care era originară persoana respectivă, eventual de unele întâmplări miraculoase apărute la naștere (τὰ περὶ τῆς γενήσεως), de înfățișarea fizică (τὰ περὶ τῆς φύσεως), despre educația primită (ἀνατροφή), dacă, de pildă, crescuse într-un palat imperial sau a preluat de timpuriu conducerea, de copilărie (παιδεία), de calitățile sufletești (φύσις τῆς ψυχῆς).

Dintre toate acestea, Eusebiu se oprește doar la câteva, și asta fiindcă fie nu le cunoștea, fie ele nu se aplicau persoanei lui Constantin. De pildă, el vorbește laudativ doar despre tatăl acestuia, Constantius Chlorus (I, XIII ș.u.), menționează frumusețea tinerească și robustețea fără egal a lui Constantin (I, XIX; III, X), calitățile sufletești (I, XIX-XX), faptul că de tânăr a crescut la palatul lui Diocleţian (I, XII, XIX). Un alt punct important al conținutului de bază al lucrării era, după recomandările lui Menandru, înfățișarea faptelor (πράξεις) războinice și pașnice, ordonate după fiecare virtute în parte. Eusebiu nu respectă însă acest principiu, ci le prezintă în ordine cronologică, abătându-se astfel de la regulile stricte ale encomionului și apropiindu-se mai degrabă de ale biografiei. În felul acesta autorul utilizează procedee întâlnite în biografiile antice ca acelea ale lui Plutarh sau Philon[48]. Războaiele sunt prezentate fără descrierea amănunțită a luptelor, așa cum cereau regulile retoricii, ci mai degrabă cu rezultatele lor – erau câștigate ca urmare a calităților sale militare (ἀνδρεία, φρόνηεσις), dar mai cu seamă prin ajutorul lui Dumnezeu, ajutor dat pentru evlavie (εὐσέβεια; I, XI, XXV ș.u.; II, III

[48] WINKELMANN, *Leben Konstantins*, p. L.

ș.u.; IV, V). Astfel, războaiele sunt privite într-o perspectivă creștin-teologică. Norocul, soarta (τύχη), socotite altădată ca determinante în câștigarea luptelor, sunt înlocuite aici cu ajutorul lui Dumnezeu.

După câștigarea războiului, suveranul trebuia, după recomandările lui Menandru, să fie prezentat ca un om plin de dreptate și clemență față de învinși, bun conducător, administrator, legislator în scopul de a asigura bunul trai al supușilor. Eusebiu laudă dreptatea și clemența manifestate de Constantin față de Licinius și partizanii săi (II, XIII, XIV, XV), omenia (φιλανθρωπία; I, XLIII; II, XIII-XV, XLIV; IV, I, IV, XXV, XXVI), opera sa de conducător (II, XLIV), administrator (IV, II, III) și legislator (IV, XXVI)[49]. În loc de a face elogiul împărătesei (βασιλίσσα), Eusebiu o laudă pe mama lui Constantin (III, XLI ș.u.). Frecvent se vorbește de fericirea care domnea în imperiu, abundența bunurilor materiale și spirituale, de rugăciunile pe care supușii I le înălțau lui Dumnezeu pentru a da împăratului și fiilor săi lungime de zile. Eusebiu vede mai ales înțelepciunea împăratului (φρόνησις) în faptul de a-și fi ales ca protector pe Dumnezeul creștinilor. Neurmând întru totul schema retorului Menandru pentru realizarea unui panegiric (encomion) imperial, Eusebiu creează un tip nou, creștin, de astfel de lucrare.

O altă deosebire față de normele lui Menandru este faptul că Eusebiu include în cadrul documentării sale mărturii (scrisori și acte oficiale), lucru care arată formația sa de istoric. Scrisorile sunt adresate sinoadelor, diverselor comunități sau personalități din imperiu (unele chiar lui Eusebiu însuși: II, XLVI; III, LXI; IV, XXXV, XXXVI) și sunt prezentate *in extenso* sau chiar în rezumat (III, XX, XXIII; IV, XXV-XXVII). Actele oficiale (edictele) reglementează probleme generale ale vieții din imperiu și sunt, asemeni scrisorilor, de o mare valoare documentară și istorică[50].

Prin aceste caracteristici speciale pe care le-am relevat și altele nemenționate aici, lucrarea lui Eusebiu nu este nici biografie, nici panegiric în adevăratul sens al cuvântului. Mai degrabă are ceva din ambele. În plus, în ea se află, ca un catalizator

[49] FARINA, *Impero e Imperatore*, p. 21.

[50] O analiză a valorii scrisorilor, cu traducere și comentarii bogate, a fost realizată de Heinz KRAFT, *Konstantins religiöse Entwicklung*, pp. 160-261.

al acestora, idealizarea personajului, căci Eusebiu ne prezintă nu numai aspecte din viața lui Constantin, ci și figura sa de împărat ideal, care să fie model pentru urmași. *Amplificatio* (αὔξησις) din recomandările lui Menandru este depășită aici, ia forma unei transfigurări, a unei supra-naturalizări în sens creștin a tot ceea ce a făcut împăratul.

Eusebiu a fost prin excelență istoric, el nu avea nici talent, nici pregătire oratorică; de aceea lucrarea *Viața lui Constantin* nu este considerată o reușită a genului. Ea este, în plus, prea mare și încărcată cu lucruri care nu sunt necesare. Laudele aduse lui Constantin au părut exagerate unor învățați și i-au determinat să-l socotească pe Eusebiu drept „cel mai dezgustător dintre panegiriști"[51].

Conținutul lucrării, uneori prea amănunțit, alteori neprecis, ca și orientarea pro-ariană a autorului au făcut ca *Viața lui Constantin* să nu devină un model pentru biografiile creștine și să nu aibă o răspândire prea mare. Capitolul referitor la faptele împăratului și cel final cuprind inexactități, goluri, omisiuni, ceea ce creează impresia că materialul a fost adunat în grabă și a rămas insuficient prelucrat.

Autorul și autenticitatea lucrării

Există o literatură foarte bogată în care a fost dezbătută problema autorului: dacă Eusebiu a fost autorul întregii lucrări, sau doar al unei părți (al unui nucleu), completată mai apoi de alții, și, de asemenea, dacă informațiile furnizate sunt sau nu veridice.

Problema autorului a fost pusă chiar din secolul al XVII-lea de către Jacobus Gothofredus, care considera că Eusebiu nu poate fi autorul lucrării, pentru că în cartea a III-a, cap. XLVIII, se vorbește de statuile Bunului Păstor expuse în Constantinopol, în for, pe lângă fântâni; ori această relatare n-ar putea proveni de la un om cunoscut pentru atitudinea sa iconoclastă[52]. Pe aceeași linie de gândire se plasează și Joannes Georgius Dorscheus[53], care

---

[51] BURCKHARDT, *Zeit Konstantins*, pp. 223, 242, 250; WINKELMANN, *Leben Konstantins*, pp. LII-LIII.

[52] Jacobus GOTHOFREDUS, Philostorgius, *Historia ecclesiastica, Dissertationes*, Geneva, 1643, p. 273; Jacobus GOTHOFREDUS, *Opuscula varia*, Geneva, 1654: *De interdicta Christianorum cum Gentilibus Communione Epistola*, p. 37.

[53] Georgius DORSCHEUS, *Exercitationes ad Concilium Nicenum I*, Strasbourg, 1653, p. 3.

în 1653 atrăgea atenția asupra faptului că Fericitul Ieronim nu menționează în catalogul lucrărilor lui Eusebiu și *Viața lui Constantin*[54]. Ceva mai târziu, dar în același mod, Christoph Sand[55] afirma cam aceleași lucruri, propunând ca autor pe Macarie de Ierusalim. Totuși Christoph Sand relevă faptul că lucrarea conține și indicații care ar pleda pentru Eusebiu (III, LVIII-LIX; IV, XXX, XXXVI).

Erudiții mai sus menționați făceau afirmații de felul acesta în studii care nu priveau direct *Viața lui Constantin*. Însă, contemporan cu ei, Henricus Valesius (Henri Valois) dădea naștere unei ediții excelente pentru acele timpuri (1659) a textului lucrării și, cunoscând bine problemele, combătea ipotezele lui Gothofredus și ale celorlalți în privința paternității eusebiene. Sprijinit și de Lenain Tillemont, care aducea ca argument hotărâtor lucrarea *Viața lui Constantin* (III, LXI) și cele afirmate de Fotie, Valesius conchidea, pe baza datelor aflate la Socrate și Fotie (*Bibliotheca*, cod. 127), că lucrarea este a lui Eusebiu și reprezintă un „véritable panégyrique", terminat după moartea lui Constantin, poate în 338 sau imediat după aceea. Informațiile pe care le conține sunt veridice, deoarece Eusebiu a avut prilejul să se întrețină chiar cu împăratul. Totodată, Valesius surprinde în textul lucrării unele inadvertențe, cum ar fi, de pildă I, XLVII, unde se vorbește de moartea lui Maximianus, și I, XLVIII - II, XVIII, cuprinzând relatarea despre războaiele lui Constantin cu Licinius din anii 314 și 324.

În epoca modernă și contemporană discuțiile au continuat și mai intens. Jakob Burckhardt a fost primul critic care a exprimat cuvinte aspre la adresa lucrării *Viața lui Constantin*. Poziția adoptată de el a avut mare ecou în cercetările ulterioare. Burckhardt considera că Eusebiu a fost un teolog important și un cercetător sârguincios, dar el n-a avut prea mult spirit critic; totuși nu-i lipsit de valoare, pentru că a fost un contemporan al evenimentelor. Lucrarea în discuție însă nu poate fi utilizată ca izvor de seamă, deoarece conține prea multe denaturări, treceri sub tăcere, ficțiuni. Eusebiu ar fi fost un ipocrit, cel mai dezgustător

---

[54] Faptul că Ieronim nu menționează *V. C.* în catalogul lucrărilor lui Eusebiu nu poate constitui un argument împotriva autorului ei; v. WINKELMANN, *Echtheitsfrage*, pp. 405-412.

[55] Christoph Christophori Sandii *Nucleus Historiae Ecclesiasticae, Exhibitus in Historia Arianorum*, Köln, 1676, p. 48.

panegirist, care a falsificat complet imaginea lui Constantin pentru a-l face exclusiv un conducător creştin şi un model pentru alţii[56].

Influenţat de Burckhardt, Amedeo Crivellucci spune şi el că Eusebiu n-a prezentat un Constantin adevărat, ci un „imperatore modello", de aceea lucrarea ar fi fără viaţă, monotonă, de neutilizat. În plus, el supune analizei unele edicte şi scrisori (II, XXIV-XLII, XLVIII-LX; III, LXIV ş.u.; IV, IX-XIII) atribuite de Eusebiu lui Constantin şi conchide că ele conţin neclarităţi, sunt prolixe şi nu corespund stilului împăratului. Dar nu numai în stil, ci uneori şi în conceptele fundamentale sunt deosebiri, în consecinţă edictele ar fi o creaţie a lui Eusebiu. De aceea am avea de a face cu o operă născută din fantezia şi retorica autorului[57].

Poziţia adoptată de Crivellucci a incitat şi pe alţi cercetători să studieze edictele şi scrisorile reproduse în *Viaţa lui Constantin*. S-au concretizat mai multe direcţii: 1. documentele sunt autentice în forma prezentată de Eusebiu; 2. documentele au fost falsificate de Eusebiu; 3. documentele sunt falsificări din perioada constantiniană sau post-constantiniană şi au fost incluse în text de Eusebiu sau alţi prelucrători ai *Vieţii lui Constantin*; 4. documentele sunt adevărate, dar deformate în urma prelucrării lor în cancelarii sau de către traducător.

Dintre cei care au supus unei analize atente documentele şi au pledat pentru autenticitatea lor, cu felurite argumente, îi menţionăm pe Viktor Schultze[58], Otto Seeck[59], Ivar August Heikel[60], Ireneo Daniele[61] şi mai ales Heinz Kraft[62]. Alţii ca Augusto Mancini[63], Pierre Batiffol[64] şi mai ales Henri Grégoire[65] merg mai mult sau mai puţin pe calea deschisă de Crivellucci.

---

[56] J. BURCKHARDT, *Zeit Konstantins*, pp. 223, 242, 250.

[57] Amadeo CRIVELLUCCI, *Della fede storica di Eusebio nella Vita di Costantino*, appendice al vol. primo della *Storia delle relazione tra lo Stato e la Chiesa*, Livorno, 1888.

[58] Viktor SCHULTZE, „Die Glaubwürdigkeit des Eusebius", în: *Theologisches Literaturblatt*, 10, 1889, p. 81 ş.u.

[59] Otto SEECK, în: *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 17, 1897, pp. 53-61; v. în aceeaşi revistă, 18, 1898, pp. 321-322, 330, 345, unde el este mai favorabil.

[60] HEIKEL, *Eusebius Werke I*, pp. LXVI-LXXXII.

[61] DANIELE, *Documenti*.

[62] H. KRAFT, *Konstantins religiöse Entwicklung*, pp. 160-261; v. mai sus, n. 50.

[63] MANCINI, *Osservazioni*.

[64] BATIFFOL, *Les documents*.

[65] GRÉGOIRE, cu numeroasele sale lucrări, citate la *Abrevieri* şi *Bibliografie*.

Dar obiecţiile lui Burckhardt şi Crivellucci au îndreptat atenţia cercetătorilor nu numai asupra studierii autenticităţii documentelor (edictele şi scrisorile), ci şi asupra integrităţii şi unităţii lucrării. Acest lucru s-a întâmplat mai cu seamă după apariţia ediţiei critice a lui Ivar August Heikel (1902), însoţită de comentarii filologice. S-a atras atunci atenţia asupra faptului că unele locuri din *Viaţa lui Constantin,* care prezintă dificultăţi din punct de vedere filologic şi istoric, îşi găsesc paralele în *Historia ecclesiastica* ori conţin repetări ale unor documente expuse în aceeaşi lucrare (II, XX = XI, 24-42) şi s-a spus că sunt adaosuri mult ulterioare. La acestea s-au dat răspunsuri felurite. Augusto Mancini credea, de exemplu, că Eusebiu însuşi ar fi transcris în *Viaţa lui Constantin* unele pasaje din *Historia ecclesiastica*, iar Giorgio Pasquali[66] explică dificultăţile, modificările, adaosurile, discrepanţele din text prin aceea că Eusebiu n-a alcătuit dintr-o dată întreaga lucrare. Îndată ce a aflat de moartea împăratului, el şi-a schiţat planul lucrării sub formă de encomion. Fiind bătrân însă şi evenimentele schimbându-se rapid, a fost obligat să-şi modifice lucrarea de mai multe ori, chiar înainte de a o termina. Murind între timp, n-a putut să-i dea ultima corectură. Cel care ar fi completat-o şi ar fi publicat-o ar fi fost, după Pasquali, episcopul Acacius, succesorul său la scaunul de Cezareea Palestinei. Caracterul lucrării (de encomion) şi scopul ei politic-religios l-ar fi determinat pe Eusebiu să nu reproducă edictele şi scrisorile în forma lor originală.

Jules Maurice[67] propune altă soluţie: dificultăţile lucrării ar putea fi explicate dacă am admite că prelucrarea a fost făcută de către un autor după moartea lui Eusebiu, în timpul domniei lui Constantius; aşa s-ar înţelege şi tendinţele pro-ariene presărate în text.

Henri Grégoire a ridicat cele mai severe obiecţii împotriva lucrării. El socotea că Eusebiu nu poate fi considerat autor al ei, ci doar al unui nucleu. *Viaţa lui Constantin* conţine erori voluntare, falsuri, inexactităţi calculate, exagerări voite, pe care nu este posibil să le atribuim unui autor ca Eusebiu. Toate acestea sunt

---

[66] PASQUALI, *Komposition der V. C.*.

[67] Jules MAURICE, *La Vita Constantini*, Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France, 1919, pp. 154-155.

de dată ulterioară. De pildă, relatarea despre viziunea și convertirea lui Constantin din anul 312 n-ar avea o bază reală, chiar dacă Eusebiu precizează că avea informații directe de la împărat și că acesta i le-a garantat prin jurământ. Relatarea n-ar fi decât ultimul stadiu al unei legende creștine răspândite în timpul împăratului Teodosie I cel Mare. Originile ei s-ar găsi într-un panegiric păgân, apoi în *De mortibus persecutorum* a lui Lactanțiu[68]. Dacă ea ar fi fost adevărată, n-ar fi scăpat atenției scriitorilor bisericești din secolul al IV-lea, precum Chiril al Ierusalimului, Rufin, Ambrozie, Gelasius din Cezareea, Fericitul Ieronim și chiar Fericitul Augustin.

Grégoire aduce în discuție și alte pasaje din *Viața lui Constantin* ca dovezi împotriva paternității eusebiene. Argumentul capital l-ar constitui însă partea în care se relatează măsurile ordonate de Licinius împotriva creștinilor și războiul dintre el și Constantin, ca urmare a acestora (I, XLVIII - II, XVIII). Confruntarea dintre cei doi împărați, databilă în 314 (de fapt 316/317), ar fi prima și asupra ei se insistă exagerat de mult în lucrare, în timp ce despre cea de a doua din anul 324, mult mai importantă, ni se spune foarte puțin. În afară de faptul că timpul dintre cele două războaie apare ca foarte scurt, intervine dificultatea că primul război n-a fost cauzat de atitudinea dușmănoasă a lui Licinius față de creștini. Pe atunci Licinius îi favoriza pe creștini. Deoarece ambele n-ar corespunde realității, am avea de a face cu un adaos făcut mai târziu, care ar veni în contradicție și cu *Historia ecclesiastica*, X, 8, 2-8, unde se vorbește doar de războiul din 324.

Concluzia lui Grégoire este că nucleului eusebian i-au fost adăugate mari părți de către „falsul Eusebiu", un epigon, părți pe care le-a copiat stângaci din adevăratul Eusebiu (în special din *Historia ecclesiastica*) și din alte surse. Acest epigon ar fi fost Euzoios, episcop arian de Cezareea, moștenitorul bibliotecii lui Eusebiu.

Controversele ulterioare au fost mult influențate de tezele lui Grégoire. Paul Petit[69], Paul Orgels[70], Glanville Downey[71] și alții

---

[68] SESTON (*Constantin as a bishop*, pp. 127-132) crede că această relatare despre viziune este o interpolare din timpul perioadei teodosiene; cf. QUASTEN, *Initiation aux Pères*, p. 455.

[69] PETIT, *Libanius*.

[70] ORGELS, *Erreurs historiques*.

[71] DOWNEY, *Builder*.

merg pe aceeaşi linie, aducând noi exemple de interpolări şi erori. Felix Scheidweiler[72] a mers şi mai departe, contestând chiar posibilitatea existenţei unui nucleu eusebian; el plasează compunerea operei în jurul anului 430. Revine însă mai târziu asupra acestei opinii, admiţând că cea mai mare parte din lucrare îi revine lui Eusebiu, iar restul lui Gelasie.

În faţa acestor critici s-a ridicat o întreagă pleiadă de apărători ai lucrării, precum: Norman H. Baynes[73], Pio Franchi de Cavalieri[74], Friedrich Vittinghoff[75], Joseph Vogt[76], Kurt Aland[77], Friedhelm Winkelmann[78] şi alţii. Aceştia au susţinut că *Viaţa lui Constantin* este o operă autentică a lui Eusebiu, chiar dacă în planul şi compunerea ei mai există probleme de lămurit. În acelaşi timp, au arătat că există corespondenţe de texte paralele, mergând până la reproducerea cuvânt cu cuvânt ori numai în conţinut, între *Viaţa lui Constantin*, pe de o parte, şi lucrări autentice ale lui Eusebiu sau din literatura creştină ori păgână a secolului al IV-lea, pe de altă parte. Lucrarea *Viaţa lui Constantin* a fost transmisă sub numele lui Eusebiu şi aceasta este o indicaţie importantă în judecarea autorului ei. Celor care au susţinut că lucrarea conţine numeroase părţi interpolate li s-a replicat că admiterea interpolărilor creează dificultăţi şi mai mari, „fac din Eusebiu postum o figură şi mai complicată decât cea veche şi originală"[79]. Cu toate acestea, s-a admis că în puţine locuri au pătruns adaosuri ulterioare, dar acestea nu sunt semnificative (în relatarea despre viziunea lui Constantin în *V. C.*, IV, LXXI). Toată lucrarea îl are ca autor pe Eusebiu. Unele stângăcii, nefinisări nu trebuie explicate neapărat prin interpolări sau modificări ulterioare („Interpolation oder spätere Veränderungen"). Eusebiu

---

[72] SCHEIDWEILER, *Kirchengeschichte des Gelasius* şi *Vita Constantini*.

[73] BAYNES, *Constantin the Great*.

[74] Pio Franchi de CAVALIERI, *Constantiniana* (*Studi e Testi*, 171), Città del Vaticano, 1953 (pentru *V. C.*, pp. 51-65).

[75] VITTINGHOFF, *Eusebius*.

[76] VOGT, *Constantin der Große*; VOGT, *Der Erbauer*; VOGT, „Die Vita Constantini über den Konflikt zwischen Konstantin und Licinius", în: *Historia*, 2, 1954, pp. 463-471.

[77] K. ALAND, „Eine Wende in der Konstantin-Forschung", în: *Forchungen und Fortschritte*, 28, 1954, pp. 213-217); „Die religiöse Haltung Kaiser Konstantins", în: *Studia Patristica*, 1, TU, 63, Berlin, 1957.

[78] În numeroasele sale lucrări indicate la *Abrevieri* şi *Bibliografie*.

[79] QUASTEN, *Initiation aux Pères*, p. 455.

însuşi a putut să-şi refacă lucrarea de mai multe ori, să şi-o extindă introducând în ea porţiuni gata constituite („fertige") din lucrările sale mai vechi ori din ciorne şi colecţii de materiale. N-a apucat însă să dea acestora ultima redactare, probabil din cauza bătrâneţii şi a morţii. Lucrarea a apărut postum.

Cât priveşte autenticitatea documentelor reproduse în lucrare (edicte şi scrisori), aceasta a fost apărată cu diverse argumente, dar cea mai concludentă probă a constituit-o descoperirea unui papirus (Papyrus London 878), a cărui redactare nu este posterioară anului 320. Pe versoul acestui papirus se află copiată scrisoarea lui Constantin trimisă locuitorilor din provincii după înfrângerea lui Licinius şi pe care Eusebiu o reproduce în cartea a II-a, XXVII-XXVIII, sfârșitul capitolului al XXVI-lea şi începutul celui de-al XXIX-lea. Până la descoperirea papirusului, autenticitatea ei a fost contestată de unii învăţaţi. Papirusul dovedește fără nicio îndoială autenticitatea unuia dintre documentele datate de Eusebiu în *Viaţa lui Constantin* şi o implică pe a celorlalte[80].

Titlurile capitolelor (Κεφάλαια)

Atât în *Viaţa lui Constantin*, cât şi în *Oratio ad sanctum coetum*, cărţile şi capitolele sunt precedate de titluri care rezumă conţinutul lor. În ediţiile de text de până acum sau de traduceri, aceste titluri au fost păstrate şi aşezate de cele mai multe ori la începutul cărţilor respective ori chiar la începutul întregii lucrări, cum procedează Friedhelm Winkelmann în ediţia sa din 1975. În manuscrise se află puse fie la începutul fiecărei cărţi, cu care formează un corp comun, fie pe margine, fie chiar la începutul fiecărui capitol.

În legătură cu originea şi autenticitatea acestor titluri, părerile specialiştilor nu sunt unanime. De pildă Valesius[81], urmat de Heikel[82], socotește că ele nu-l pot avea drept autor pe Euse-

---

[80] Arnold Hugh Martin JONES, Theodore C. SKEAT, „Notes on the Genuiness of the Constantian Documents în Eusebius' Life of Constantine", în: *Journal of Ecclesiastical History*, 5, 1954, pp. 194-200.

[81] VALESIUS, *Vita Constantini*; despre argumentarea lui WINKELMANN, *Authentizitätsproblem*, p. 192, nota 2.

[82] HEIKEL, *Eusebius Werke I*, p. CIII.

biu, fiindcă despre el se vorbeşte la persoana a III-a. În al doilea rând, se susţine faptul că e greu de crezut că Eusebiu şi-ar fi întrerupt expunerea retorică printr-o fărâmiţare în asemenea capitole („Abschnitte"), care uneori rup şirul gândirii (de pildă *V. C.*, I, I, II). În al treilea rând, ne aduce ca argument faptul că este o deosebire de stil între textul propriu-zis al lucrărilor şi cel din titluri. Autorul acestora trebuie să fi fost un cititor sau un editor, care le-ar fi scris, la început, pe marginea textului, ca un fel de notiţe ori explicaţii marginale şi apoi au fost introduse în cuprinsul lucrării.

Împotriva părerii lui Valesius şi Heikel s-au ridicat Pasquali[83] şi Eduard Schwartz[84]. Ei susţineau că aceste titluri sunt opera lui Eusebiu, deoarece conţin lucruri care nu reies din text, adică precizări pe care numai autorul le putea da. De pildă, nu s-ar fi ştiut că în cartea a IV-a, XLIV, 1, este vorba de notarul Marianus ori în cartea a III-a, I, de episcopul Eusebiu (de Nicomedia), în III, LX, de Eustatie al Antiohiei etc.

Friedhelm Winkelmann[85] consideră însă că împotriva autenticităţii acestor titluri (κεφάλαια) pledează diferenţa de stil (folosirea unor expresii complicate), unele greşeli (de pildă p. 5, 4: Μαξιμίνου în loc de Μαξιμιανοῦ) ori exprimări care arată că s-a scris după vremea lui Eusebiu (p. 4, 18: ὅπερ νῦν). Winkelmann socoteşte că titlurile au fost redactate curând după moartea lui Eusebiu, atunci când numele lipsă în text erau cunoscute şi puteau fi introduse.

Probleme dintre cele mai controversate

1. Relatarea despre viziunea şi convertirea lui Constantin

În controversa care s-a iscat în legătură cu problema autenticităţii şi veridicităţii *Vieţii lui Constantin*, un loc de seamă l-a ocupat relatarea despre viziunea şi convertirea lui Constantin. Eu-

---

[83] G. PASQUALI, în: *Göttingische Gelehrte Anzeiger*, 171, 1909, p. 295 ş.u.
[84] Eduard SCHWARTZ, în: *GCS*, 9, 3, Leipzig, 1909, p. CLII ş.u.
[85] WINKELMANN, *Leben Konstantins*, pp. XLVIII-XLIX.

sebiu prezintă viziunea lui Constantin în cartea I, cap. XXVIII-XXX, spunând că împăratul, dându-și seama de inferioritatea militară în care se afla, s-a rugat Dumnezeului tatălui său (μόνος θεός) și i-a cerut să se descopere cine este, să-l ajute în necazul de față: „Și, cum ședea împăratul înălțând o stăruitoare rugăciune, i s-a arătat un semn cu totul fără seamăn de la Dumnezeu. [...] Deci cam pe la ceasurile amiezii, când ziua începuse să scadă, zicea Constantin că văzuse cu ochii săi chiar pe cer, străjuind deasupra soarelui, semnul mărturisitor de biruință (τρόπαιον) al unei cruci întocmite din lumină și că, odată cu ea, putuse desluși un scris glăsuind: «Să biruiești întru aceasta! » (τούτῳ νίκα); după care, și el și întreaga lui oaste fuseseră toți cuprinși de uimire la arătarea unei asemenea priveliști – deoarece oastea care-l urma putuse și ea asista la minune. Constantin povestea că această arătare îl descumpănise, neputându-i el pricepe tâlcul. Or, tot cugetând la ea și adâncindu-se el în gânduri, pe neașteptate s-a lăsat noaptea. Și, în vreme ce dormea el, i s-a arătat Hristosul lui Dumnezeu cu semnul văzut mai înainte pe cer, poruncindu-i să închipuie la rândul său semnul ce i se arătase sus în cer, astfel încât, în luptele pe care urma el să le poarte cu dușmanul, să se poată pune sub ocrotirea lui". A doua zi a împărtășit prietenilor săi taina și a poruncit să-i facă semnul pe care îl văzuse pe cer și l-a pus pe scuturile și steagurile armatei, câștigând astfel bătălia. Eusebiu ne spune mai departe că împăratul, „tulburat de viziunea avută și nemaisocotind cu cale să se închine altui Dumnezeu decât Celui care i Se arătase, a chemat Constantin la sine pe inițiații în învățăturile Lui, pe care i-a întrebat ce fel de Dumnezeu era Acela și care ar putea fi tâlcul arătării semnului văzut de el. Ei i-au răspuns că Acela era [Însuși] Dumnezeu, Fiul Unul-Născut al singurului Dumnezeu, și că semnul era simbolul văzut al nemuririi și însemnul triumfal al biruinței pe care El o avusese asupra morții, într-o vreme când sălășluise vremelnic pe pământ".

Eusebiu arată că toate cele relatate de el i-au fost spuse de Constantin către sfârșitul vieții, la aproape 25 de ani după acest eveniment și că le-a garantat autenticitatea cu jurământ.

Henri Grégoire[86], precum și cei care l-au urmat în opiniile sale susțin că relatarea lui Eusebiu nu trebuie admisă, pe motiv că s-ar baza pe o legendă mai târzie, introdusă apoi în text de un interpolator. Ei arată că textele creștine care vorbesc despre acest eveniment nu au valoare, că există deosebiri sau contradicții între ele. Toți aceștia se bazează mai cu seamă pe faptul că Eusebiu n-ar spune nimic despre eveniment în *Historia ecclesiastica*, aceasta din urmă publicată în ultima ediție în anul 324, iar un asemenea lucru nu putea fi trecut cu vederea. De asemenea, Lactanțiu, cel care vorbește de vedenie (*De mortibus persecutorum*, 44, 5), oferă o relatare diferită: Constantin ar fi avut în noaptea precedentă luptei cu Maxentius un vis în care i s-a spus că el va fi învingător dacă va însemna pe scuturile ostașilor litera X traversată de P. Este vorba de *chrisma*, adică de primele două litere ale numelui lui Hristos (în limba greacă). Această relatare este făcută de Lactanțiu aproximativ în anul 318, când își publica lucrarea mai sus amintită. Unii învățați găsesc neconcordanțe chiar în relatarea lui Eusebiu din *Viața lui Constantin*; mai exact, ei spun că, în timp ce în cap. XXVIII-XXX se arată că semnul văzut pe cer a fost crucea, folosită după aceea ca stindard biruitor în luptă, în cap. XXXI se arată că acest semn a fost *labarum*-ul, o formă mai târzie a stindardului armatei lui Constantin și care era de forma unei *chrisma*, încadrată într-o coroană (cerc). Concluzia care s-ar impune ar fi aceea că pasajul respectiv a fost interpolat.

Această concluzie nu este însă valabilă, pentru că Eusebiu se referă la evenimentul de care vorbim în *Historia ecclesiastica*, IX, 9, 2 (e adevărat, mai pe scurt) și în *Discursul festiv rostit cu prilejul sărbătoririi a 30 de ani de domnie* (*Tricennalia*, VI). În ambele locuri se spune că împăratul s-a rugat lui Hristos la începutul campaniei împotriva lui Maxentius ca să-l ajute în luptă. Că în *Viața lui Constantin*, alcătuită după moartea împăratului, relatarea este mai bogată în amănunte se datorează faptului că, petrecut la o depărtare atât de mare, evenimentul a fost îmbrăcat în legendă și cuprinde, poate, și unele înfloriri. Nucleul evenimentului a fost însă real și nu trebuie să ne îndoim de veracitatea lui. De altfel, unii cercetători au subliniat faptul că, deși apariția

---

[86] GRÉGOIRE, în special în *Conversion* și *Vision*; v. lista celorlalte lucrări la *Abrevieri* și *Bibliografie*.

luminoasă a crucii pe cer se înscrie printre fenomenele cerești destul de rare, totuși ea nu este necunoscută[87]. Constantin a fost convins că a văzut semnul crucii pe cer la începutul luptei cu Maxentius, că el reprezintă simbolul lui Iisus Hristos și că acesta l-a ajutat să câștige lupta.

Relevantă în această privință este comportarea sa de după eveniment față de creștinism. Panegiricul de la Trier din toamna anului 313 precizează că, după intrarea în Roma, împăratul n-a urmat drumul tradițional de triumf spre Capitoliu și n-a adus jertfă lui Iupiter, cum se obișnuia. Autorul Panegiricului de la Trier nu menționează nicio divinitate păgână care l-ar fi ajutat să câștige lupta la Pons Milvius (Podul Vulturului), ci face strict referiri la „indicațiile divine" (*divina praecepta*) date lui Constantin în taină și care sunt, desigur, de pus în legătură cu Dumnezeul creștinilor. Toate acestea arată o distanțare a lui Constantin de practicile de cult păgâne. Este adevărat că pe Arcul de triumf al lui Constantin de la Roma, terminat în 315, este reprezentat *Sol invictus* (Soarele neînvins), dar acesta este opera senatului păgân din capitala lui. În inscripție se menționează că victoria a fost obținută la „intervenția divinității" (*instinctu divinitatis*[88]). Divinitatea este aici numită în sens neoplatonic („Ființă absolută"), dar ea putea fi înțeleasă și de creștini în sensul lor. Ca adorator al lui *Sol invictus*, Constantin era adeptul monoteismului solar de tendință filosofică și considera că acesta nu se afla în incompatibilitate cu credința creștină, deoarece *Suprema Divinitas* din această religie nu-i părea deosebită de Dumnezeul creștinilor. Constantin n-a repudiat dintr-o dată toată moștenirea păgânismului și, la fel ca tatăl său, care fusese monoteist, el considera soarele ca mediator vizibil între divinitatea supremă și oameni.

Constantin a tins din ce în ce mai mult spre creștinism și dovada cea mai clară a atitudinii sale în această vreme a fost statuia sa din Forul de la Roma, care, după instrucțiunile lui, trebuia să poarte în mâna dreaptă o cruce. Potrivit lui Eusebiu (*Historia ecclesiastica*, X, 4, 16; cf. *V. C.*, I, XL; *Tricennalia*, IX, 8),

---

[87] Karl BAUS, „Konstantinus «Bekehrung» zum Christentum", în: *Handbuch der Kirchengeschichte*, herausg. von Hubert Jedin, Bd. 1. Von der Urgemeinde zur früchristlichen Großirche, Herder, Freiburg in Br., 1973, pp. 454-462.

[88] Hemann DESSAU, *Inscriptiones latinae selectae*, nr. 694.

inscripţia dedicatorie de sub statuie spunea: „Prin acest semn mântuitor – adevărata dovadă a bărbăţiei – am izbăvit eu oraşul vostru de sub jugul tiranului, redându-vă libertatea; şi, izbăvindu-vă, am redat atât senatului, cât şi poporului roman, însemnătatea şi strălucirea lor de odinioară"[89].

Deşi până în anul 322 chipurile vechilor divinităţi, mai ales ale lui *Sol*, mai sunt reprezentate, mai cu seamă pe monede, totuşi, treptat, apar şi simbolurile creştine, în special pe monede şi medalii, dar şi pe alte obiecte. De pildă, pe un medalion de argint bătut la Ticinum cu prilejul *Decennaliilor* din 315 este reprezentat Constantin cu cască, iar pe aceasta monogramul lui Hristos (*chrisma*). *Labarum*-ul este întâlnit pe o monedă de bronz bătută la Constantinopol către anul 327. Deşi lentă, această pătrundere a simbolurilor creştine n-ar fi putut apărea fără asentimentul lui Constantin, fapt care arată convingerile sale religioase.

Semnificative în privinţa simpatiei lui Constantin faţă de creştinism după anul 312 sunt două scrisori, una trimisă lui Maximinus în Orient, în care intervine în favoarea creştinilor (Lactanţiu, *De mortibus persecutorum*, 37, 1), cealaltă expediată prefectului Anullinus în Africa de Nord, în care-i cerea acestuia să redea Bisericii bunurile confiscate (Eusebiu, *Historia ecclesiastica*, X, 5, 15-17). Dintr-un alt document aflăm că tot atunci Constantin trimite o sumă mare de bani episcopului ortodox Caecilian de Cartagina, sumă pe care acesta putea s-o folosească pentru „clerul drept-măritului şi preasfântului cult ortodox" (*Historia ecclesiastica*, X, 6,1-5). Este posibil ca orientarea aceasta a lui Constantin atât de rapidă spre Biserică să se fi datorat şi influenţei episcopului Hosius de Cordoba, devenit consilier al împăratului în problemele religioase. Există şi alte dovezi pentru interesul lui Constantin faţă de cultul creştin, pe care-l socotea necesar fericirii şi prosperităţii lui. Cea mai clară şi importantă este Edictul de la Mediolanum din anul 313 dat împreună cu Licinius[90].

---

[89] EUSEBIU, *Historia ecclesiastica*, IX, 9, 10-11; *V. C.*, I, XL; *Tricennalia*, IX, 8; cf. K. BAUS, „Konstantinus «Bekehrung» zum Christentum", p. 460.

[90] Indicăm aici şi alte lucrări în legătură cu viziunea şi convertirea lui Constantin: Jacques MOREAU, „Sûr la vision de Constantin" (312), în: *Revue des Etudes Anciennes*, 35, 1953, p. 307-333; André PIGANIOL, *L'empereur Constantin*, Paris, 1932, p. 72; William SESTON, *La vision payenne de 310 et les origines du chrisme constantinien*, Annuaire de

2. Sfârşitul lui Maximianus Herculius (*V. C.*, I, XLVII)

Valesius (Ediţia 1672, annot. I, 47, p. 207) arată că moartea lui Maximianus este plasată după victoria împotriva lui Maxentius, deci cu doi ani mai târziu, deşi se ştie că el a murit în anul 310. Succesiunea istorică ar fi prin aceasta tulburată. El socoteşte că nu Eusebiu ar fi vinovat de aceasta, ci autorul sumarului capitolelor, care, în cap. XLVII vorbeşte de moartea lui Maximinus; nu este deci vorba de o problemă filologică, ci de o interpolare[91].

Mancini[92] face o comparaţie între *Historia ecclesiastica*, VIII, 13, 15 şi *Viaţa lui Constantin*, I, XLVII, arătând că din punct de vedere cronologic, logic, gramatical şi stilistic este vorba de o interpolare din *Historia ecclesiastica*, pentru că Eusebiu expune într-o riguroasă ordine cronologică evenimentele până la moartea lui Maxentius şi intrarea în Roma a lui Constantin. Dimpotrivă, *Viaţa lui Constantin*, I, XLVII, 1 ar prezenta un eveniment din anul 310 şi încurcă toată ordinea cronologică[93].

Norman H. Baynes[94] nu vede vreo problemă cronologică, ci una de conţinut. În *Historia ecclesiastica*, VII, 13, 15 şi 14, 1 moartea lui Maximianus este plasată corect înaintea aceleia a lui Maxentius; aşadar, orice copist care ar fi avut în faţă textul lui Eusebiu n-ar fi putut face această greşeală. Eroarea s-ar explica printr-o legătură mentală a autorului cu evenimente de mai târziu, şi anume conspiraţia altor membri ai familiei lui Maximianus.

Joseph Vogt[95] zice că *Viaţa lui Constantin*, I, XLII, 2 s-ar referi la Crispus şi Fausta, adică la evenimente din 326, deşi în I, XLVIII se vorbeşte de *Decennalia*. Tema întregului capitol ar fi: ajutorul lui Dumnezeu împotriva duşmanilor din afară şi dinăuntru. În acest caz, consideraţiile cronologice nu mai jucau pentru autor niciun rol.

---

l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves, 4, 1936, p. 373 ş.u.; Joseph VOGT, „Die Bedeutung des Jahres 312 für die Religionspolitik Konstantins des Großen", în: *ZKG*, 61, 1942, pp. 171-190.

[91] WINKELMANN, *Authentizitatsproblem*, p. 192.

[92] MANCINI, în: *Studi Storici*, 4, 1895, pp. 532-535.

[93] WINKELMANN, *Authentizitätsproblem*, p. 206.

[94] Norman H. BAYNES, în: *BZ*, 39, 1939, p. 468 ş.u.

[95] J. VOGT, în: *Römische Mitteilungen*, 59, 1943, p. 202.

Friedrich Vittinghoff[96] merge pe aceeași linie. În cap. XXII-XLVIII se respectă criteriul cronologic, dar în XLVI și XLVII sunt referiri la evenimente de mai târziu. Criteriul cronologic, obișnuit la oamenii de știință moderni, nu opera întotdeauna la Eusebiu. Lucrarea nu este o biografie și nici o schiță a vieții în ordine cronologică, ci un encomion.

Christian Habicht[97] e de părere că locul din *Viața lui Constantin* s-ar referi la chestiunea Bassianus („Bassianus-Affäre"); e greu de crezut că ar privi evenimentele din anul 326, pentru că Eusebiu nu s-ar fi expus mâniei fiilor Faustei. Concluzia lui Friedrich Winkelmann[98] este că teza interpolării nu se poate susține, ci capitolul îi aparține tot lui Eusebiu.

3. Maxentius

Scheidweiler[99] socotește că în *Viața lui Constantin* sumarul capitolului I, XIII, unde se spune că Maxentius a prigonit pe creștini, ar fi întărit de *V. C.*, I, XLIX și I, LVI, unde se fac vagi aluzii la același lucru. Aceasta ar contrazice *Historia ecclesiastica*, VIII, 14, unde se arată că la început Maxentius n-a fost persecutor al creștinilor, ci a încercat să-i atragă; numai după o oarecare vreme el a ordonat măsuri de persecuție. Scheidweiler crede că aceste aluzii ascunse la persecuția lui Maxentius împotriva creștinilor ar proveni de la Gelasius de Cezareea sau au fost chiar mai târzii, adăugate de un interpolator. Lucrul nu este sigur, fiindcă admițând poziția aceasta pentru Maxentius, ea ar fi în contradicție cu *V. C.*, I, XXXIII-XXXVI, unde se vorbește pe larg de atitudinea lui[100].

4. Măsurile lui Constantin împotriva păgânismului

William Seston[101], preluând ideile lui Jules Maurice[102], opinează că măsurile aspre împotriva păgânismului luate de către

[96] VITTINGHOFF, *Eusebius*, pp. 347-349.
[97] HABICHT, *Zur Geschichte*, p. 374, nota 5.
[98] WINKELMANN, *Authentizitätsproblem*, p. 233.
[99] SCHEIDWEILER, *Vita Constantini*, p. 15 ș.u.
[100] WINKEIMANN, *Authentizitätsproblem*, pp. 233-234.
[101] SESTON, *Constantin as a bishop*, p. 130 ș.u.
[102] Jules MAURICE, *La Vita Constantini*.

Constantin și prezentate de *V. C.*, II, XLVIII, LVI, LX; III, LV, LVI; IV, XXII-XXV sunt o interpolare ulterioară. Aceasta pentru că, în lumina celor conținute de *Codex Theodosianus* și a celor spuse de Libanius, ele par exagerate; iar privite prin prisma lucrării *Laus Constantini* a lui Eusebiu, sunt incompatibile. Paul Petit[103] a încercat să întărească această poziție, susținând că ele ar fi interpolări din perioada teodosiană. Autorul de mai târziu (interpolatorul) ar fi dorit să-l determine pe Teodosie să ia măsuri și mai hotărâte împotriva cultelor păgâne. *V. C.*, III, XLVIII, LVII însăși ar contrazice această prezentare. Friedrich Vittinghoff[104] contrazice această părere.

5. Războaiele lui Constantin împotriva lui Licinius (*V. C.*, I, XLVIII – II, XVIII)

Felul cum sunt prezentate războaiele lui Constantin cu Licinius a determinat numeroase critici la adresa obiectivității autorului *Vieții lui Constantin*. Specialiștii au considerat că este nereală descrierea războiului din anul 314, atât în privința cauzelor, cât și a desfășurării lui. Cele relatate s-ar potrivi mai bine cu evenimentele celui de al doilea război din 324.

Primul război a avut loc nu în 314 ci în 316/317. În această privință există o corespondență între relatarea din *Historia ecclesiastica* VIII, 2 ș.u. și *Viața lui Constantin*. Pacea încheiată între cei doi împărați (*V. C.*, II, XV) a durat puțin, poate doar câteva zile, și tocmai de aceea a trecut repede în uitare și nu se găsește menționată în niciun izvor. *Viața lui Constantin* a unit ambele războaie (din 316/317 și 324) într-o singură relatare, a șters granițele dintre ele, a lăsat la o parte cauzele și cronologia diferită și le-a prezentat ca pe un eveniment unitar, care se potrivește mai bine cu caracterul unui război religios. De fapt, este descris mai mult războiul din 324; și totuși, este pomenit și primul război pe alocuri, ba chiar într-o manieră mai pregnantă decât în *Historia ecclesiastica*, unde este prezentat mai inofensiv[105]. Aceasta este concluzia adoptată și de Friedrich Winkelmann[106].

---

[103] PETIT, *Libanius*, pp. 578-591.
[104] VITTINGHOFF, *Eusebius*, pp. 358-364.
[105] Christian HABICHT, *Zur Geschichte*, p. 375.
[106] WINKELMANN, *Authentizitätsproblem*, p. 230; despre aceste războaie, v. J. VOGT, *Römische Mitteilungen*, 58, 1943, pp. 190-203; J. VOGT, în: *Historia*, 2, 1953, p. 463 ș.u.;

6. Constantius Chlorus

Despre Constantius, *Viața lui Constantin*, II, XLIX (cf. I, XIII) ne spune că era creștin. Același lucru se afirmă și în *Historia ecclesiastica* VIII, 13,14. Privitor la același Constantius, Joseph Vogt[107] arată că nu era creștin, însă era destul de tolerant, că evita urmăririle terminate cu vărsare de sânge și îngăduia creștini la curtea sa. Scheidweiler[108] socotea că Lactanțiu (*De mortibus persecutorum*, 15, 17), spune pe drept cuvânt exact contrariul celor aflate în *Historia ecclesiastica*. El se îndoiește atât de veracitatea *V. C.*, II, XLIX, cât și de *V. C.*, I, XVI și lasă să se înțeleagă că *Viața lui Constantin* ar fi fost interpolată. Winkelmann[109] afirmă că nu există niciun motiv pentru a ne îndoi de faptul că aceste capitole menționate din *Viața lui Constantin* aparțin lui Eusebiu.

7. Tratatul de pace cu perșii (*V. C.*, IV, LVII)

Henri Grégoire[110] și Paul Petit[111] sunt de părere că întreaga prezentare nu are o bază istorică. Heikel[112] arată că unele manuscrise nu dau întreaga relatare și că totul ar fi fost reconstruit de umaniști din expresii eusebiene. Vittinghoff[113] subliniază că sumarul capitolelor precizează că e vorba de o solie persană la Constantin, nu de un tratat de pace. Alcătuirea internă a contextului arată că acest capitol a fost interpolat. Capitolele precedente tind să arate o victorie a lui Constantin asupra perșilor, iar pregătirile de război pe scară largă sunt indicate exact: „O expunere a măsurilor de pregătire de război ar fi greu de așteptat în

---

Pio Franchi de CAVALIERI, *Studi e testi*, 171, 1953, p. 51 ș.u.; VITTINGHOFF, *Eusebius*, p. 352 ș.u.; Jean MOREAU, *Historia*, 4, pp. 239-241; Scheidweiler, *Vita Constantini*, p. 17 ș.u.; ORGELS, *Erreures historiques*, pp. 575-611.

[107] J. VOGT, „Heiden und Christen in der Familie Constantins des Großen", în: *Eranion. Festschrift für Hildebracht Hommel*, Tübingen, 1961, p. 149-161, mai ales, pp. 155-158.

[108] SCHEIDWEILER, *Vita Constantini*, p. 14.

[109] WINKELMANN, *Authentizitätsproblem*, p. 233.

[110] Henri GRÉGOIRE, „Nouvelles recherches constantiniennes", în: *Byzantion*, 13, 1938, p. 583.

[111] PETIT, *Libanius*, p. 576.

[112] HEIKEL, *Eusebius Werke I*, p. 140, r. 31, p. 142, r. 10.

[113] VITTINGHOFF, *Eusebius*, p. 346 ș.u.

această formă, dacă, puţin după aceea, Constantin şi-ar fi schimbat părerea cu privire la triumful asupra perşilor care-i lipsea şi ar fi încheiat un tratat de pace formal"[114].

8. Constantin ca „episcop al celor din afară" (V. C., IV, XXIV)

William Seston[115] este de părere că opinia potrivit căreia împăratul se desemna drept „episcop al celor din afară" („bishop of those outside" – ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός) nu poate proveni de la Eusebiu, ci de la un interpolator. Seston zice că dacă am înţelege expresia ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός la genul masculin, ea s-ar lămuri bine prin *V. C.*, I, XLIV (κοινός ἐπίσκοπος), desemnând pe cei din afara bisericii şi Constantin ar fi în mod exclusiv episcop numai peste aceştia. Dar o astfel de interpretare este contrară concepţiei ariene pe care o reprezenta Eusebiu; de aceea, pasajul ar fi fost interpolat de un ortodox, poate de Atanasie sau Ambrozie.

Friedrich Vittinghhoff[116] nu este de acord cu această interpretare şi e de părere că semnificaţia termenilor trebuie înţeleasă în cadrul capitolelor XXIII-XXV, din care ar reieşi sarcina sa într-un cadru statal-politic. Împăratul este episcop nu numai peste cetăţenii imperiului, care se află în afara Bisericii, ci şi peste ceilalţi, care, ca membrii ai Bisericii, aparţin în acelaşi timp statului roman şi sunt supuşii împăratului, iar în calitate de creştini sunt supuşi ordinelor şi legilor statului. Τῶν ἐκτός este un genitiv de la neutrul τὰ ἐκτός. Johannes Straub[117] afirmă că τῶν εἴσω - τῶν ἐκτός nu trebuie înţelese ca o opoziţie păgâno-creştină, ci în sensul „statal-ecclesiastic" („es ist nicht die Gegenüberstellung «heidnisch-christlich» beabsichtigt, sondern «staatlich-kirchlich»"). Acesta înţelege expresia în sens masculin: οἱ τῶν ἐκτός.

Salvatore Calderone[118] înţelege, asemenea lui Straub, expresia la masculin.

Rafaele Farina[119] face o trecere în revistă a opiniilor exprimate până la el şi constată că s-au cristalizat două direcţii: una ex-

[114] VITTINGHOFF, *Eusebius*, p. 346 ş.u.; cf. Winkelmann, *Authentizitätsproblem*, p. 232.

[115] SESTON, *Constantin as a bishop*, p. 131.

[116] VITTINGHOFF, *Eusebius*, p. 368.

[117] Johannes STRAUB, cu studiile indicate la *Bibliografie*.

[118] Salvatore CALDERONE, „Constantino e il Cattolicesimo, 1", în: *Pubblicazioni a cura dell'Instituto di Storia dell' Universita di Messina*, 3, Firenze, 1962, pp. XI-XLV.

[119] FARINA, *Impero e Imperatore*, pp. 312-319.

primată de Valesius (*Migne, PG* XX, 1171 A) și urmată apoi de alții, și cea de a doua, inițiată de Heikel (*Eusebius Werke*, I, p. LXIV, 126,10), împărtășită, de asemenea, de numeroși adepți. Potrivit primei direcții genitivul τῶν ἐκτός ar trebui înțeles de la τὰ ἐκτός: „Voi sunteți episcopi pentru cele care se află în interiorul Bisericii", iar „eu sunt episcop consacrat de Dumnezeu pentru lucrurile din afară". Friedrich Adolf Heinichen[120] și Johann Albert Fabricius[121] au modificat puțin traducerea lui Valois în sensul: „Voi sunteți episcopi pentru problemele interne (*interiora ecclesiae = doctrina et sacramenta*) iar eu pentru chestiunile externe (*regimen et tutela* – „cârmuire și protecție")".

Potrivit înțelesului lui Heikel ar trebui tradus: „Voi sunteți episcopi ai celor care sunt înăuntrul Bisericii, în schimb, eu sunt episcop al celor care se află în afara Bisericii". Heikel crede că τῶν ἐκτός este genitivul masculin de la οἱ ἐκτός. Alții ca Joseph Turmel[122] și Fulbert Cayré[123] au înțeles ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός ca episcop al celor din afară, în sensul de șef pentru afacerile profane. După Erich Caspar[124], ar trebui să-l înțelegem pe Constantin ca pe un episcop pentru chestiunile externe („Bischof für die äusseren Angelegenheiten"), dar un episcop care, în realitate, cârmuia fără limite episcopatul. Ernest Charles Babut[125] zice și el că τῶν εἴσω - τῶν ἐκτός sunt genitivul de la οἱ εἴσω - οἱ ἐκτός și că ar trebui traduse: „Numai voi sunteți episcopii pentru credincioșii Bisericii, iar eu am fost pus de Dumnezeu episcop pentru cei din afară" („Seulement, vous êtes les évêques des fidèles de Eglise et moi, j'ai été établi par Dieu évêque de ceux qui sont au dehors"). Primii ar fi episcopii creștinilor, cel de al doilea al păgânilor.

---

[120] Friedrich Adolf HEINICHEN, *Commentarii in Eusebio Pamphili Historiam ecclesiasticam, Vitam Constantini, Panegyricum atque in Constantini ad sanctorum coetum orationem et Meletemata Eusebiana (Eusebii Pamphili scripta historica 3)*, Lipsiae, 1870, p. 797 ș.u.

[121] Jo. Alberti FABRICII, *Bibliographia antiquaria*, Hamburgi, 1760, p. 282.

[122] Joseph TURMEL, *Histoire du dogme de la Papauté des origines à la fin du quatrième siècle*, I, Paris, 1908, pp. 214-215.

[123] Fulbert CAYRÉ, *Patrologia e storia della Teologia*, I, Roma, 1936, pp. 299-300.

[124] Erich CASPAR, *Geschichte des Papstums*, 1, Tübingen, 1930, p. 117.

[125] Ernest Charles BABUT, „Evêque du dehors", în: *Revue critique d' histoire et de littérature*, N.S. 68, Paris, 1909, pp. 362-364.

9. Relatarea despre înmormântarea lui Constantin (*V. C.*, IV, LVIII-LX, LXX-LXXI)

Glanville Downey[126], vorbind de *V. C.*, IV, LXXI (unde se găsesc următoarele cuvinte: εἰσέτι καὶ νῦν – „se vede încă şi acum" mormântul lui Constantin), interpretează aceasta ca o interpolare, deoarece, zice el, la scurtă vreme după moartea împăratului, Eusebiu nu se putea exprima astfel. Lucrul acesta nu-l putea spune decât un interpolator de mai târziu. El pune în legătură această expresie cu *V. C.*, IV, LX, unde expresia τῆς τῶν ἀποστόλων προσρήσεως κοινωνόν („vrednic de împreună-chemare cu apostolii") ar fi tot o interpolare, deoarece Socrate şi Sozomen au o cu totul altă concepţie despre scopul lui Constantin.

Joseph Vogt[127] nu este de părerea lui Downey, ci înţelege: „Se poate vedea încă astăzi", în sensul că „trupul este demn de cinstirea (de serviciul divin) care se dă apostolilor". Capitolele LXXI-LXXIII au unitate, nimic nu poate fi atribuit unui interpolator. Vittinghoff[128] susţine punctul de vedere al lui Vogt, dar Moreau[129] nu este pe deplin convins de aceasta, ca şi Winkelmann.

Principalele ediţii şi traduceri

Prima ediţie a textului grecesc al *Vieţii lui Constantin* o datorăm lui Robert Estienne (Stephanus, 1503-1559), apărută la Paris în 1544. *V. C.* a fost inclusă într-un volum care cuprinde mai multe lucrări de istorie bisericească, şi anume, în afară de *Historia ecclesiastica* a lui Eusebiu, pe cele ale lui Socrate, Teodoret, Sozomen, Evagrie şi altele. *Viaţa lui Constantin* apare la un loc cu *Oratio ad sanctum coetum*, unde aceasta din urmă este înscrisă pe locul cărţii a V-a: *Ecclesiasticae historiae. Eusebii Pamphili lib. X. Ejusdem de Vita Constantini lib. V* etc. ... Lutetiae Parisiorum, 1544.

---

[126] Glanville DOWNEY, *Builder*, pp. 53-80. Pentru Basilica Sfinţilor Apostoli, v. Rudolf EGGER, „Die Begräbnisstätte des Kaisers Konstantin", în: *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts*, 16, 1913, pp. 212-230. Eynar DYGGVE, „La question du Saint Sépulcre à l'époque constantinienne", în: *Actes du VIe Congrès international d'études byzantines*, 2, Paris, 1948, (1951), pp. 111-123.

[127] Joseph VOGT, *Der Erbauer*, pp. 111-117.

[128] VITTINGHOFF, *Eusebius*, p. 371.

[129] Jacques MOREAU, „Zum Problem der Vita Constantini", în: *Historia*, 4, 1955, p. 244, nota 7.

O traducere latinească destul de liberă şi cu greşeli ale textului grecesc stabilit de Stephanus a realizat episcopul englez Joannes Christophorson, traducere apărută după moartea acestuia în 1558, în primă ediţie la Louvain (Cisterciae) în 1559 și a doua în 1570 la Köln (au urmat și altele). În această lucrare, *Oratio ad sanctum coetum* apare separat de *Viaţa lui Constantin* şi în plus se adaugă: *Discursul rostit de Eusebiu la 30 de ani de domnie* (*Eusebii Oratio in laudem Constantini Magni ad tricesimum illius annum nunquam antehac nec graece nec latine impressa*).

Prima ediţie cu text grec a lui Stephanus și, în paralel, traducerea latină a lui Christophorson a apărut în 1612 la Geneva, prin grija lui Severin Binius. În cadrul volumului de istorici bisericeşti *Viaţa lui Constantin* are 4 cărţi, urmează *Oratio ad sanctum coetum* şi apoi, pentru prima oară, textul grec al *Discursului lui Eusebiu la 30 de ani de domnie*.

Un punct de răscruce în editarea și studierea lucrărilor istorice ale lui Eusebiu l-a reprezentat ediția greco-latină a lui Henricus Valesius (Henri Valois, 1603-1676) din anul 1659, apărută la Paris. Valois a utilizat nu numai manuscrise mai multe și mai bune decât predecesorii săi în stabilirea textului, dar a însoțit ediţia de note şi comentarii filologice şi istorice de o mare pătrundere, multe dintre ele rămânând valabile și astăzi. Cu privire la titlul lucrării sale, v. la *Abrevieri, s.v.* Valesius (Valois). Lucrarea lui a fost de mai multe ori retipărită.

În 1720, William Reading (Guilelmus Reading) a publicat la Cambridge o ediţie modificată a lui Valesius. El a introdus sub text notele și observaţiile pe care Valesius le plasase la început și a adăugat noi observaţii ale sale sau ale altor învăţaţi, dintre care cele mai multe aparţin lui W. Lowth. Unele din acestea n-au însă prea mare valoare: *Eusebii Pamphili, Socratis Scholastici [...] quae extant Historiae Ecclesiasticae*, Graece et Latine, in tres tomos distributae. Henricus Valesius Graecum Textum ex Mss. Codicibus emendavit, Latine vertit et Annotationibus illustravit. Guilelmus Reading novas Elucidationes praesertim chronologicas in hac Editione adjecit. Tom. 1: *Eusebii Pamphili ecclesiasticae historiae libri decem. Ejusdem de Vita Imperatoris Constantini libri IV. Quibus subicitur Oratio Constantini ad Sanctos et Panegyricus Eusebii*, Henricus Valesius ... illustravit. Hanc Editionem criticis plurimum eruditorum observationibus locupletavit Guilelmus Reading, Cantabrigiae, 1720 (au urmat și alte ediții).

Ediţia lui Valesius a fost inclusă în *Patrologia Graeca*, vol. 20, Paris, 1857, col. 905-1230, cu deosebirea că observaţiile sunt în subsolul paginii, la care se adaugă unele ale editorului.

Un pas hotărâtor înainte în editarea şi comentarea textului l-a făcut Ivar August Heikel în 1902, publicând la Leipzig *Viaţa lui Constantin, Discursul lui Constantin la adunarea sfinţilor* şi *Discursul lui Eusebiu la aniversarea a 30 de ani de domnie*, ca prim volum din opera lui Eusebiu în colecţia GCS. El a însoţit ediţia de bogate observaţii şi comentarii filologice şi istorice, a dezbătut problema autenticităţii pe baza stilului. În stabilirea textului a utilizat numeroase manuscrise (titlul lucrării la Abrevieri, *s.v.* Heikel, *Eusebius Werke I*).

Ediţia lui Heikel a fost însă depăşită în multe privinţe de aceea a lui Friedhelm Winkelmann, învăţat care contează azi ca unul din cei mai buni cunoscători ai lucrărilor lui Eusebiu aici în discuţie. El a consacrat numeroase studii în special *Vieţii lui Constantin* şi are o contribuţie esenţială în stabilirea textului şi a clarificării problemelor pe care le pune. În această privinţă menţionez volumul *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebius von Caesarea* (TU, 84), Akademie Verlag, Berlin, 1962 şi mai ales cel care cuprinde textul grec al *Vieţii lui Constantin* (v. *Abrevieri*, s.v. Winkelmann, *Leben Konstantins*). Acest volum, care reprezintă stadiul cel mai avansat în privinţa cercetării şi stabilirii textului, şi ediţia lui Heikel au stat la baza traducerii şi comentariilor de faţă.

*

Prima traducere în limba germană a apărut în 1777 şi a fost făcută de Friedrich Andreas Stroth. Bazată pe textul lui Valesius şi ţinându-se strâns de text, ea este şi azi utilă. În *Bibliothek der Kirchenväter* au apărut două traduceri, una la Kempten în 1880, a lui J. Molzberger, bazată pe textul editat de Friedrich Adolf Heinichen, Leipzig, 1830, cealaltă în 1913, a lui Johannes Maria Pfättisch, după ediţia lui Heikel. Această din urmă traducere a fost consultată şi în volumul de faţă, deşi ea cuprinde pe alocuri imprecizii şi este uneori prea liberă şi neclară (titlul exact la *Abrevieri*, s.v. Pfättisch, Eusebius Pamphili). Introducerea generală la volum este făcută de Dr. Andreas Bigelmair.

Prima traducere în limba franceză şi singura pe care o cunoaştem este a lui Louis Cousin, făcută după ediţia lui Valesius din 1675: *Histoire de l'Eglise écrite par Eusèbe Evêque de Césarée.* Traduite par Monsieur Cousin, Président de la Cour des Monnoyes. Dédié au Roi. La vie de l'empereur Constantin, écrite par Eusèbe Evêque de Césarée, p. 497-703. Urmează discursul împăratului şi *Harangue à la louange de l'empereur [...] achevé d'imprimer peur la première fois le 2 janvier 1675.*

În limba engleză menţionez traducerea destul de liberă, dar însoţită de comentarii şi note a lui Ernest Cushing Richardson (v. titlul exact al lucrării la *Abrevieri,* s.v. Richardson, *Life of Constantine*).

Abrevieri

BARNES, ***Good Friday Sermon*** = Timothy D. BARNES, „The Emperor Constantine's Good Friday Sermon", în: *The Journal of Theological Studies*, NS., 27, 1976, pp. 414-423 (Oxford).

BARNES, ***Constantine and Eusebius*** = T.D. BARNES, *Constantine and Eusebius*, Cambridge, Massachusetts, London, 1981.

BATIFFOL, ***Les documents*** = P. BATIFFOL, „Les documents de la Vita Constantini", în: *Bulletin d'ancienne littérature et d'archéologie chrétiene*, 4, 1914, p. 80-95.

BAYNES, ***Constantin the Great*** = Norman H. BAYNES, „Constantine the Great and the Christian Church", în: Raleigh Lecture on History. Proceedings of the British Academy, 15,1929, apărut 1931, pp. 341-368 = BAYNES, *Konstantin der Große und die christliche Kirche*, ins Deutsche ' übersetzt von Ulrich Bracher, în vol. Konstantin der Große, herausg. von Heinrich Kraft (Wege der Forschung, Bd. 131), Darmstadt, 1974, pp. 145-174.

BIGELMAIR, ***Eusebius Pamphili*** = Andreas BIGELMAIR, Des Eusebius Pamphili Bischofs von Caesarea ausgewählte Schriften, Einleitung von... (BKV, I), Kempten und München, 1913, p. V-LXI.

KV = *Bibliothek der Kirchenväter*

BURCKHARDT, ***Zeit Konstantins*** = Jakob BURCKHARDT, *Die Zeit Konstantins des Großen*, prima ediţie, Basel, 1853, dar sunt mai multe; aici trimiterile se fac la ediţia din 1935.

BZ = *Byzantinische Zeitschrift.*

CAVALIERI, ***Constantiniana*** = Pio Franchi de'CAVALIERI, *Constantiniana*, (Studi e Testi, 171), Città del Vaticano, 1953 (pentru *V. C.*, pp. 51-65).

CRIVELLUCCI, ***Fede storica*** = Amedeo CRIVELLUCCI, *Della fede storica di Eusebio nella Vita di Costantino*, appendice al vol. primo della *Storia delle relazione tra lo Stato e la Chiesa*, Livorno, 1888.

CRIVELLUCCI, ***Documenti*** = „I documenti della Vita Constantini", în: *Studi storici*, 7, 1898, pp. 412-429.

DANIELE, ***Documenti*** = I. DANIELE, *I documenti Constantiniani della «Vita Constantini» di Eusebio di Cesarea* (Analecta Gregoriana, 13), Roma, 1938.

DE DECKKER, ***Discours à l'assemblée*** = Daniel de DECKER, „Le «Discours à l'assemblée des saints» attribué à Constantin et l'oeuvre de Lactance", în: *Lactance et son temps, Recherches actuelles. Actes du IV*[e] *Colloque d'Etudes Historiques et Patristiques*, Chantilly 21-25 septembre, 1976, édités par J. Fontaines et M. Perrin, Editions Beauchesne, Paris (Théologie historique, collection fondée par Jean Daniélou, dirigée par Charles Kannengiesser).

DÖRRIES, ***Selbstzeugnis Konstantins*** = Hermann DÖRRIES, *Das Selbstzeugnis Kaiser Konstantins*, Göttingen, 1954 (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Nr. 34).

DOWNEY, ***Builder*** = Glanville DOWNEY, „The Builder of the Original Church of the Apostels at Constantinople. A Contribution to the Critic of the Vita Constantini attributed to Eusebius", în: *Dumbarton Oaks Papers*, 6, 1951, pp. 53-80.

DRAKE, ***In Praise*** = H.A. DRAKE, *In Praise of Constantine: A Historical Study and New Translation of Eusebius' Tricennial Orations* (University of California Publications: Classical Studies, vol. 15), 1976.

FARINA, ***Impero e Imperatore*** = Rafaele FARINA, *L'impero e l'imperatore cristiano in Eusebio di Cesarea. La prima teologia politica del cristianesimo*, Zürich, 1966 (Pontificium Athenaeum Salesianum, Facultas Theologica Salesiana, Ser. I: Fontes, vol. 2).

GRÉGOIRE, ***Conversion*** = Henri GRÉGOIRE, „La «conversion» de Constantin", în: *Revue de l'Univ. de Bruxelles*, 36, 1930-1931, pp. 231-272= ins Deutsche übersetzt von Herta Lazarus: *«Die Bekehrung» Konstantins des Großen*, în vol. Konstantin der Große, herausgegeben von Heinrich Kraft, Darmstadt, 1974, pp. 175-223.

GRÉGOIRE, ***Eusèbe n'est pas l'auteur*** = „Eusèbe n'est pas l'auteur de la Vita Constantini dans sa forme actuelle et Constantin ne s'est pas «converti» en 312", în: *Byzantion*, 13, 1938, pp. 561-583.

GRÉGOIRE, ***Vie de Constantin*** = „La vie de Constantin attribué à Eusèbe ne saurait être de cet historien", în: *Académie des inscriptions et Belles Lettres. Comptes rendus des séances* 1939, p. 183 ş. u.

GRÉGOIRE, ***Vision*** = „La vision de Constantin «liquidée»", *Byzantion*, 14, 1939, pp. 341-351

GRÉGOIRE, ***L'authenticité*** = „L'authenticité de la Vita Constantini attribuée à Eusèbe de Césarée”, în: *Bulletin de l'Académie Belg.*, 39, 1953, pp. 462-479.

GCS = **Die griechischen christlichen Schriftsteller**, Leipzig

HABICHT, ***Zur Geschichte*** = Christian HABICHT, „Zur Geschichte des Kaisers Konstantin”, în: *Hermes*, 86, 1958, pp. 360-378.

HARNACK, ***Chronologie*** = Adolf von HARNACK, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig, 1904

HEIKEL, ***Eusebius Werke I*** = Ivar A. HEIKEL, *Eusebius Werke*, Erster Band. *Über das Leben Constantins, Constantins Rede an die heilige Versammlung, Tricennatsrede an Constantin*, Leipzig, 1902 (GCS, 7).

HEIKEL, ***Kritische Beiträge*** = *Kritische Beiträge zu den Constantin-Schriften des Eusebius*, Leipzig, 1911 (= Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, XXXVI, 4).

Heinrich KRAFT, *Konstantin der Große* = Heinrich KRAFT, *Konstantin der Große, herausgegeben von...*, Darmstadt, 1974 (Wege der Forschung, Band CXXXI).

Heinz KRAFT, *Konstantins religiöse Entwicklung* = Heinz KRAFT, *Kaiser Konstantins religiöse Entwicklung*, Tübingen, 1955 (Beiträge zur historischen Theologie, herausg. von Gerhard Ebeling, 20).

MANCINI, ***Osservazioni*** = A. MANCINI, „Osservazioni sulla Vita di Costantino di Eusebio”, în: *Rivista di Filologia*, 33, 1905, pp. 309-360.

MOREAU, **„Eusebius”, în: *RAC*** = J. MOREAU, „Eusebius von Caesarea”, în: *Reallexikon für Antike und Christentum*, 6, 1966, col. 1052-1088.

ORGELS, ***Erreurs historiques*** = P. ORGELS, „A propos des erreurs historiques de la Vita Constantini”, în: *Mélages Henri Grégoire IV. Annuaire de l'institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves*, 12, 1952, pp. 575-611.

PASQUALI, ***Komposition der V. C.*** = G. PASQUALI, „Die Komposition der Vita Constantini des Eusebius”, în: *Hermes*, 45, 1910, pp. 369-386.

PETIT, ***Libanius*** = Paul PETIT, „Libanius et la Vita Constantini”, în: *Historia*, 1, 1950, pp. 562-582.

PFÄTTISCH, **Eusebius Pamphili** = *Des Eusebius Pamphili vier Bücher über das Leben des Kaisers Konstantin und des Kaisers Konstantin Rede an die Versammlung der Heiligen*. Aus dem Griechischen übersetzt von P. Johannes Maria Pfättisch, Benediktiner in Ettal, Kempten-München, 1913 (BKV, 9).

QUASTEN, ***Initiation aux Pères*** = Johannes QUASTEN, *Initiation aux Pères de l'Eglise, Tome III: L'âge d'or de la littérature patristique grecque du concile de Nicée au concile de Chalcédoine*, Paris, 1963.

RAC = *Reallexikon für Antike und Christentum*

RICHARDSON, *Life of Constantine* = Ernest Cushing RICHARDSON, *The Life of Constantine by Eusebius, together with the Oration of Constantine to Assembly of the Saints and the Oration of Eusebius in Praise of Constantine*, A revised Translation with Prolegomena and Notes, în volumul: *A Selected Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*, second Series Translated into English with Prolegomena and Explanatory Notes under the Editorial Supervision of Philip Schaff, D. D., LL. D., and Henry Wace, D. D., in Connection with a Number of Patristic Scolars of Europe and America, vol. I, Michigan, 1890.

SCHEIDWEILER, *Kirchengeschichte des Gelasius* = F. SCHEIDWEILER, „Die Kirchengeschichte des Gelasius von Kaisarea", în: *BZ*, 46, 1953, pp. 277-301.

SCHEIDWEILER, *Vita Constantini* = „Nochmals die Vita Constantini", în: *BZ*, 49, 1956, pp. 1-32.

SESTON, *Constantin as a Bishop* = W. SESTON, „Constantine as a Bishop", în: *Journal of Roman Studies*, 37, 1947, pp. 127-131.

SCHWARTZ, *Eusebius, PW* = Eduard SCHWARTZ, „Eusebius", în: *Paulys Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, 6, Stuttgart, 1907, col. 1370-1439 = E. Schwartz, *Griechische Geschichtsschreiber*, 1957, pp. 495-598.

TEFLER, *Author's Purpose* = W. TEFLER, „The Author's Purpose in the Vita Constantini", în: *Studia Patristica I*, TU, 63. Berlin, 1957, pp. 157-167.

TU = *Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur.*

VALESIUS (VALOIS), *Vita Constantini* = *Eusebii Pamphli Ecclesiasticae Historiae libri decem. Ejusdem de Vita imperatoris Constantini libri IV. Quibus subicitur Oratio Constantini ad sanctos et Panegyricus Eusebii.* Henricus Valesius Graecum textum collatis IV mss. codicibus emendavit, latine vertit et adnotationibus illustravit, Pari- siis, 1659.

V. C. = Vita Constantini

VITTINGHOFF, *Eusebius* = „Friedrich VITTINGHOFF, Eusebius als Verfasser der «Vita Constantini»", în: *Rheinisches Museum*, N. F., 96, 1953, pp. 330-373.

VOGT, *Constantin der Große* = Joseph VOGT, *Konstantin der Große und sein Jahrhundert*, zweite neubearbeitete Auflage, München, 1949-1960.

VOGT, *Der Erbauer* = „Der Erbauer der Apostelkirche in Konstantinopel", în: *Hermes*, 81, 1953, pp. 111-117.

WALLACE-HADRILL, *Eusebius* = D.S. WALLACE-HADRILL, D.D., *Eusebius of Caesarea*, London, 1960.

WINKELMANN, ***Echtheitsfrage*** = Friedhelm WINKELMANN, „Zur Echtheitsfrage der Vita Constantini des Eusebius von Cäsarea", în: *Studii clasice*, 3, 1961, pp. 405-412.

WINKELMANN, **Konstantins *Religionspolitik*** = „Konstantins Religionspolitik und ihre Motive im Urteil der literarischen Quellen des 4. und 5. Jahrhunderts", în: *Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungariae* 9, 1961, pp. 239-256.

WINKELMANN, ***Authentizitätsproblem*** = „Zur Geschichte der Authentizitätsproblem der Vita Constantini", în: *Klio*, 40, 1962, pp. 187-243.

WINKELMANN, ***Textbezeugung*** = *Die Textbezeugung der Vita Constantini des Eusebius von Caesarea*, Berlin, 1962.

WINKELMANN, ***Leben Konstantins*** = Eusebius Werke. Erster Band. *Über das Leben des Kaisers Konstantin*, herausgegeben von Friedhelm Winkelmann (Die griechischen-christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte Eusebius, Erster Band, erster Teil), Akademie Verlag, Berlin, 1975.

ZKG — *Zeitschrift für Kirchengeschichte*

Bibliografie selectivă
(pentru Eusebiu și Constantin,
în general și *Vita Constantini*, în special)

K. ALAND, „Eine Wende in der Konstantin-Forschung", în: *Forschungen und Fortschritte*, 28, 1954, pp. 213-217.

K. ALAND, „Kaiser und Kirche von Konstantin bis Byzanz" în: *Berliner Byzantinsche Arbeiten*, 5, 1957, pp. 188-212.

K. ALAND, „Die religiöse Haltung Kaiser Konstantins", în: *Studia Patristica*, 1, TU, 63, Berlin, 1957, pp. 549-600 = *Kirchengeschichtliche Entwürfe*, pp. 165-201.

Andreas ALFÖLDY, *Hoc signo victor eris. Beiträge zur Geschichte der Bekehrung Konstantins des Großen*, Pisciculi. Festschrift F. J. Dölger, Münster, 1939, pp. 1-18 = în vol. *Konstantin der Große, herausg. von Heinrich Kraft* (Wege der Forschung, Bd, CXXXI), Darmstadt, 1974, pp. 224-246.

Andreas ALFÖLDY, *The Conversion of Constantin and Pagan Rome*, translated by Harold Mattingly, Oxford, 1948.

Andreas ALFÖLDY, *A Conflict of Ideas in the Late Roman Empire. The Clash between the Senate and Valentinian I*, translated by Harold Mattingly, Oxford, 1952.

Marilena AMERISE, *Il battesimo di Costantino il Grande. Storia di una scomoda eredita*, Stuttgard, 2005, 177 p.

R. ANDREOTTI, *Licinius nella tradizione storiografica latina*, în: *Hommage à Léon Hermann*, Bruxelles, 1960, pp. 105-117.

Ion BARNEA, Octavian ILIESCU, *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982, 211 p.

Timothy D. BARNES, *Constantine and Eusebius* (v. *Abrevieri*).

Timothy D. BARNES, *The New Empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge, Massachusetts and London England, 1982.

P. BATIFFOL, *Les documents ...*

Norman H. BAYNES, *Constantin the Great ...*

H. BERKHOF, *Die Theologie des Eusebius von Caesarea*, Amsterdam, 1939.

Andreas BIGELAMIR, *Eusebius Pamphili ...*

Andreas BIGELAMIR, *Zur Theologie des Eusebius von Cäesarea*, în: *Festschrift G. Herfling*, 1913, pp. 65-85.

Jakob BURCKHARDT, *Zeit Konstantins ...*

Jakob BURCKHARDT, *Constantin und die Kirche*, în vol.: *Konstantin der Große*, herausg. von Heinrich Kraft, Darmstadt, 1974, pp. 19-55.

A. CASAMASSA, *I documenti della Vita Constantini di Eusebio di Cesarea. Letture Constantiniane*, Roma, 1914, pp. 1-60 = *Scritti Patristici 1*, Lateranum, Nova Series, XXI, Roma, 1955, pp. 3-40.

Pio Franchi de'CAVALIERI, *Constantiniana* (Studi e Testi, 171), Città del Vaticano, 1953; pentru *V. C.*, pp. 51-65.

M.R. CATAUDELLA, *Sul problema della Vita Constantini attribuita a Eusebio di Cesarea* (Oikoumene. Studi paleocristiani pubblicati in onore del Concilio Ecumenico Vaticano II), Universita di Catania, 1964, pp. 553-571.

M.R. CATAUDELLA, „La persecuzione di Licinio e l'autenticità della *Vita Constantini*", în: *Atheneum*, 48, 1970, pp. 46-83; 229-250.

André CHASTAGNOL, *Le Bas-Empire*, Ed. Armand Colin, 1969, pp. 18-24, 48-52, 102-122.

„Constantine the Great", în: *Dictionary of the Christian Church*, edited by F. L. CROSS and E. A. LIVINGSTONE, Oxford University Press, 2007, pp. 405-406.

„Constantine I the Great", în: *The Oxford Dictionary of Byzantion*, I, 1991, pp. 498-500 (Timothy E. GREGORY - Anthony CUTLER).

Amedeo CRIVELLUCCI, *Della fede storica di Eusebio nella Vita di Costantino*, Appendice al vol. primo della Storia della relazione tra lo Stato e la Chiesa, Livorno, 1888.

Amedeo CRIVELLUCCI, „I documenti della Vita Constantini",în: *Studi storici*, 7, 1898, pp. 412-429.

G. DAGRON, *Constantinople imaginaire. Étude sûr les recueils des Patria*, Paris, 1984.

G. DAGRON, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris, 1974.

I. DANIELE, *Documenti ...*

I. G. DAVIES, „Eusebius. Description of the Martyrium at Jerusalem",în: *American Journal of Archeology*, 61, 1957, pp. 171-173.

Hermann DÖRRIES, *Selbstzeugnis Konstantins ...*

Hermann DÖRRIES, *Konstantin der Große*, Stuttgart, 1958.

A. EHRHARDT, „Constantins des Großen Religionspolitik und Gesetzgebung", în: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 72 (LXXXV, Band der Zeitschrift für Rechtgeschichte), Romanische Abteilung, 1955, pp. 127-190 = în vol.: *Konstantin der Große*, herausg. von Heinrich Kraft, Darmstadt, 1974, p. 388-456.

Glanville DOWNEY, *Builder ...*

Harold Allen DRAKE, *Semper victor eris. Evidence for the Policy and Belief of Constantine I contained in Eusebius' Tricennial Oratio* (Teză de doctorat dactilografiată și multiplicată la University of Wisconsin Ph. D., 1970, History ancient, 225 p.).

Harold Allen DRAKE, *In Praise ...*

R. FARINA, *Impero e Imperatore ...*

J. GILLMAN, „Some Reflections on Constantin's «Apostolic» Consciousness", în: *Studia Patristica* 4 (TU, 79), Berlin, 1961, pp. 422-428.

Klaus Martin GIRARDET, *Der Kaiser und sein Gott. Das Christentum im Denken und in der Religionspolitik Konstantins des Grossen*, De Gruyter, 2010, 213 p.

Klaus Martin GIRARDET, *Die konstantische Wende. Voraussetzungen und geistige. Grundlagen der Religionspolitik Konstantins des Grossen*, Darmstadt, 2006, 206 p.

Klaus Martin GIRARDET, *Kaiser Konstantin der Grosse. Historische Leistung und Rezeption in Europa*. hrsg. von Klaus Martin Girardet, Ed. Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 2007, 200 p. cu ilustrații.

Klaus Martin GIRARDET, *Kaisertum, Religionspolitik und das Recht von Staat und Kirche in der Spätantike*, Bonn, Dr. Rudolf Habelt, 2009.

Andreas GOLZ und Heinrich SCHLANGE-SCHÖNINGEN, *Konstantin der Grosse. Das Bild des Kaisers im Wandel der Zeiten*, Köln-Weimar-Wien, 2008.

Henri GRÉGOIRE, *Conversion*

Henri GRÉGOIRE, „La statue de Constantin et le signe de la croix", în: *Antiquité classique*, 1, 1932, pp. 135-142; *Byzantion*, 7, 1932, pp. 647-661.

Henri GRÉGOIRE, *Eusèbe n'est pas l'auteur.*

Henri GRÉGOIRE, *Vie de Constantin.*

Henri GRÉGOIRE, *Vision.*

Henri GRÉGOIRE, *L'authenticité.*

Chr. HABICHT, *Zur Geschichte...*

Imperator Caesar Flavius Constantinus. Konstantin der Grosse, Ausstellungskatalog, hrsg. von Alexander DEMANDT und Joseph ENGEMANN, Mainz, 2007.

A.H.M. JONES and T.C. SKEAT, „Notes on the Genuineness of the Constantinian Documents in Eusebius' Life of Constantine", în: *Journal of Eccl. History*, 5, 1954, pp. 196-200.

Johannes KARAYANNOPOULOS, „Konstantin der Große und der Kaiserkult", în: *Historia*, 5, 1956, pp. 341-357; în vol.: *Das Byzantinische Herrscherbild*, herausgegeben von Herbert Hunger (Wege der Forschung, Bd. CCCXLI), Darmstadt, 1975, pp. 109-132.

Konstantin der Grosse. Geschichte, Archäologie, Rezeption. Internationales Kolloquium vom 10-15 Oktober 2005 an der Universtät Trier zur Landesaustellung Rheinland-Pfalz, 2007, hrsg. von Alexander DEMANDT und Josef ENGEMANN, Rheinisches Landes-museum, Trier.

Konstantin der Grosse. Zwischen Sol und Christus, hrsg. von Kay EHLING und Gregor WEBER, Philipp von Zabern, Darmstadt-Mainz, 2011, 144 p + 113 planșe color și 42 alb-negru.

Heinrich KRAFT, *Konstantin der Große ...*

Heinz KRAFT, *Konstantins religiöse Entwicklung...*

Heinz KRAFT, „Kaiser Konstantin und das Bischofsamt",în: *Saeculum*, 8, 1957, pp. 32-42.

Bertrand LANÇON, *Constantin cel Mare*, trad., prefață și note de Gheorghe Lazăr, Ed. Corint, București, 2003, 140 p. (după Bertrand Lançon, *Constantine 306-337*, Presse Universitaire de France, 1998).

Richard LAQUEUR, *Eusebius als Historiker seiner Zeit* (Arbeiten zur Kirchengeschichte, 11), Berlin und Leipzig, 1929.

J. LASSUS, „L'empereur Constantin, Eusèbe et les Lieux saints", în: *Revue de l'Histoire des Religions*, 171, 1967, pp. 135-144.

Noel LENSKI (ed.), *The Age of Constantine*, University of Colorado, Cambridge University Press, 2006.

H. LIETZMANN, *Der Glaube Konstantins des Großen*, Sitzungsberichte der Preuss. Akademie der Wissenschaften, Berlin, Phil.-hist. Klasse, Berlin, 1937 (Kleine Schriften I, pp. 186-201).

A. MANCINI, *Osservazioni ...*

Henri-Irénée MARROU, *L'Eglise de l'Antiquité tardive 303-604*, Editions du Seuil, 1985, pp. 18-31.

H. MONTGOMERY, „Konstantin, Paulus und das Lichtkreuz", în: *Symbolae Osloenses*, 43, 1968, pp. 84-109.

J. MOREAU, „Sur la vision de Constantin", în: *Revue des Etudes Anciennes*, 55, 1953, pp. 307-333.

J. MOREAU, „Zum Problem der Vita Constantini", în: *Historia*, 4, 1955, pp. 234-245.

J. MOREAU, „Vérité historique et propagande politique chez Lactance et dans la Vita Constantini", în: *Annales Universitatis Saraviensis*, 4, 1955, pp. 89-97.

J. MOREAU, „Eusebios" în: *RAC*.

P. ORGELS, *Erreurs historiques ...*

J.R. PALANQUE, „A propos du prétendu édit de Milan", în: *Byzantion* 10, 1935, pp. 607-616 avec Reponse à M. Pallanque du H.G., pp. 616-619

J.R. PALANQUE, *Constantin, empereur chrétien d'après ses récents historiens*, Etudes médievales offerts à M. le Doyen Augustin Flieh, Montpellier, 1952, pp. 133-142.

G. PASQUALI, *Komposition der V.C. ...*

Paul PETIT, *Constantine et son temps (305-337)*, în: *Histoire générale de l'Empire romaine, 3. Le Bas-Empire (284-395)*, Editions du Seuil, 1974, pp. 45-84.

P. PETIT, *Lïbanius ...*

C.C. PETOLESCU, *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, 2010, p. 318 ș.u.

Ch. PIETRI, „Constantine et l'inflexion chrétienne de l'Empire", în: *Histoire du Christianisme*, 2, Desclée, 1995, pp. 189-226.

A. PIGANIOL, „L'état actuel de la question constantinienne", în: *Historia*, 1, 1950, pp. 82-96.

A. PIGANIOL, „Sur quelques passages de la Vita Constantini", în: *Annuaire de l'institut de Philologie et d'Histoire orientales et slaves*, 10, 1950, pp. 513-518.

Johannes QUASTEN, *Initiation aux Pères de l'Eglise, Tome III: L'âge d'or de la littérature patristique grecque du concile de Nicée au concile de Chalcédoine*, Paris, 1963, pp. 439-459 (pentru Eusebiu, în general și *V. C.*, în special).

R.T. RIDLEY, „Anonimity in the Vita Constantini", în: *Byzantion*, 50, 1980, pp. 241-258.

J.M. SANSTERRE, „Eusèbe de Césarée et la naissance de la théorie «césaropapiste»", în: *Byzantion*, 42, 1972, pp. 135-195; 532-591.

F. SCHEIDWEILER, *Kirchengeschichte des Gelasius*.

F. SCHEIDWEILER, *Vita Constantini*.

Eduard SCHWARTZ, *Eusebius, PW*.

SESTON, *Constantin as a Bishop*.

J. SIRINELLI, *Les vues historiques d'Eusèbe de Césarée durant la période prénicéenne*, Paris, 1961.

Jakob SPIEGEL, *Eine Kritik an Kaiser Konstantin in der Vita Constantini des Eusebs*. Wegzeichen. Festgabe Hermenegild M. Biederman, Würzburg, 1971, pp. 83-94.

Rulph H. STORCH, *The Eusebian Constantine (the Image of Constantine in the Vita Constantini)*, în: *Church History*, 1971, pp. 145-155.

Johannes STRAUB, *Vom Herrscherideal in der Spätantike*, Stuttgart, 1939, pp. 113-129.

Johannes STRAUB, „Konstantins christliches Sendungsbewustsein", în: *Das neue Bild der Antike*, 2, 1942, pp. 374-394.

Johannes STRAUB, „Kaiser Konstantin als ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός", în: *Studia Patristica*, 1, Berlin, 1957, pp. 678-695 = în vol.: *Regeneratio Imperii. Aufsätze Über Roms Kaisertum und Reich im Spiegel der heidnischen und christlichen Publizistik*, Darmstadt, 1972, pp. 119-158.

Johannes STRAUB, „Constantine as ΚΟΙΝΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ. Tradition and Innovation in the Representation of the First Christian Emperor's Majesty", în: *Dumbarton Oaks Papers*, 21, 1967, pp. 35-55.

K.F. STROHEKER, „Das konstantinische Jahrhundert im Lichte der Neuerscheinungen, 1940-1951", în: *Saeculum*, 3, 1952, pp. 654-680.

W. TEFLER, *Author's Purpose*.

Friederich VITTINGHOFF, *Eusebius*.

Joseph VOGT, „Die Bedeutung des Jahres 312 für die Religionspolitik Konstantins des Großen", în: *ZKG*, 61. 1942, pp. 171-190.

Joseph VOGT, *Constantin der Große*.

Joseph VOGT, *Der Erbauer*.

Joseph VOGT, „Die Vita Constantini des Eusebius über den Konflikt zwischen Konstantin und Licinius", în: *Historia*, 2, 1954, pp. 463-471.

Mgr. Dr. A. DE WAAL, *Konstantin der Große und seine Zeit*. Gesammelte Studien. Festgabe zum Konstantins Jubiläum 1913 und zum goldènen Priester-jubileum, herausg. von Franz Joseph Dölger, Freiburg in Br. 1913 (Supplementheft der Römischen Quartalschrift).

D.S. WALLACE-HADRILL, *Eusebius*.

Friedhelm WINKELMANN, *Authentizitätsproblem*.

Friedhelm WINKELMANN, *Die Beurteilung des Eusebius von Cäsarea und seiner Vita Constantini im griechischen Osten. Ein Beitrag zur Untersuchung der griechischen hagiographischen Vitae Constantini*, în: *Byzantinische Beiträge*, herausgegeben von Johannes Irmscher, Berlin, 1964, pp. 91-119.

Friedhelm WINKELMANN, *Die Vita Constantini des Eusebs. Ihre Authentizität, ihre Textbezeugung* (Diss, Theol. Halle), 1959.

Friedhelm WINKELMANN, *Echtheistfrage*.

Friedhelm WINKELMANN, *Konstantins Religionspolitik*.

Friedhelm WINKELMANN, *Textbezeugung*.

Ludwig WOELKEL, *Der Kaiser Konstantin. Annalen einer Zeitenwende*, München, 1957.

CUVÂNTAREA LUI CONSTANTIN LA ADUNAREA SFINŢILOR (ORATIO AD SANCTUM COETUM – Τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ)

Numeroase manuscrise ale lucrării *Viața lui Constantin* a lui Eusebiu, şi între acestea cel mai bun (Vaticanus), prezintă imediat după cartea a IV-a, ca un apendice al ei, sau chiar ca a V-a carte, *Cuvântul împăratului Constantin pe care l-a adresat adunării sfinților*[130] (Βασιλέως Κωνσταντίνου λόγος ὃν ἔγραψε τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ). Textul propriu-zis al acestui cuvânt începe astfel: „Augustul Constantin către adunarea sfinților"[131] (Κωνσταντῖνος σεβαστὸς τῷ τῶν ἁγίων συλλόγῳ).

Se crede că locul acestei cuvântări în cadrul lucrării *Viața lui Constantin* a lui Eusebiu s-ar explica prin ceea ce el însuşi spune în cartea a IV-a, capitolele XXIX şi XXXII. Într-adevăr, în capitolul XXIX, Eusebiu vorbeşte despre obiceiul lui Constantin de a ţine cuvântări şi a trata diverse probleme, între care şi teologice: „El unul îşi îmbogăţea mintea în cuvintele dumnezeieştii Scripturi, petrecându-şi nopţile în priveghere, iar în clipele de răgaz scriind cuvântări, fiindcă-i plăcea să se înfăţişeze necontenit [înaintea oamenilor], încredinţat că e bine să domnească peste supuşi prin puterea convingerii, ceea ce făcea din cârmuirea sa o domnie a chibzuinţei. Aşa că nu pregeta să cheme lumea la sine; iar oamenii nu pregetau nici ei să se adune puhoi ca să asculte înţeleptele vorbe ale împăratului. Când i se oferea prilejul să glăsuiască despre un subiect cu caracter teologic, Constantin îşi îndrepta ţinuta, lua o înfăţişare severă şi cobora glasul, pătrunzându-te cu gândul că, prin marea lui putere de credinţă, va şi

---

[130] V. totuşi precizarea lui Fr. WINKELMANN (*Leben Konstantins*, p. XVI, n. 3), potrivit căreia în mss. B, *Oratio* este înainte de *V. C.*.

[131] Textul *Cuvântării* se află în ediţia lui I.A. HEIKEL (*Eusebius Werke I*) după *V. C.*, pp. 149-192. V. p. 87, nota 47 din studiul acestui autor: *Le Discours à l'assemblée des saints attribué a Constantin et l'oeuvre de Lactance*, în vol.: *Lactance et son temps...* (v. *Abrevieri* şi *Bibliografia*). Pe de altă parte, Fr. WINKELMANN vorbeşte şi el de o nouă ediţie a textului: *Annotationes zu einer neuen Edition der Tricennatsreden Eusebs und der Oratio ad sanctum coetum in GCS* (CPG 3498. 3497), în: ANTIΔΩPON, Hommage a Mauritius Geerard pour célébrer l'achèvement de la Clavis Patrum Graecorum, Cultura-Wetteren-Belgique, 1984, pp. 1-7.

izbuti să-şi iniţieze ascultătorii în taina dumnezeieştii învăţături. Publicul îi răspundea cu strigăte de încuviinţare".

Dacă cele de mai sus se referă la obiceiul lui Constantin de a ţine cuvântări, în cap. XXXII, Eusebiu precizează că el exemplifică acest lucru prin cuvântarea împăratului adresată *Adunării sfinţilor*: „Împăratul îşi alcătuia cuvântările în latină; existau însă anumiţi oameni cărora le revenea sarcina de a le tălmăci în greceşte. Am de gând ca în continuarea acestei scrieri să adaug, în chip de exemplu, o anumită cuvântare a lui pe care el însuşi a intitulat-o *Către adunarea sfinţilor* (Λόγος τοῦ τῶν ἁγίων συλλόγου) şi pe care a închinat-o Bisericii lui Dumnezeu, astfel ca mărturia ce o aduc eu întru acestea să nu poată părea o simplă înşiruire de vorbe goale".

Cuvântarea începe cu o scurtă introducere (capitolele I şi II), în care se arată că a fost ţinută în Vinerea Mare (a Patimilor – ἡ τοῦ παθήματος ἡμέρα πάρεστιν), în faţa unui public compus din ascultători numiţi de el însuşi „preaiubiţii mei învăţători, precum şi voi, toţi ceilalţi prieteni ai mei". Aceste cuvinte par să indice faptul că împăratul vorbea în faţa ierarhilor, unii foarte apropiaţi, pe care îi considera „învăţători" şi „prieteni". Ceva mai departe arată că cere sprijinul acestora, ca unora care sunt pricepuţi în dumnezeieştile lucrări de taină (II, 2: τοὺς ἐπιστήμονας τῶν θείων μυστηρίων), iar de se va întâmpla să greşească prin cuvânt (ἐάν τι πταῖσμα συμβαίνῃ) să-l îndrepte, căci ei nu trebuie să se aştepte la cine ştie ce înaltă ştiinţă, ci să ia în considerare sinceritatea încercării lui.

Totuşi, cuvântarea nu era adresată numai ierarhilor, ci întregii Biserici, pe care el o califică drept „cârmaci al sufletelor, luptătoare pentru adevăr, leagănul iubirii de oameni". În cadrul acestei Biserici universale el atrage luarea-aminte a celor care-i slujesc lui Dumnezeu cu sinceritate (II, 2: οἱ τὸν θεὸν εἰλικρινῶς σεβόντες). Mai mult, cuvântarea are şi un ţel polemic şi apologetic-misionar, şi de aceea îi priveşte şi pe necredincioşi (XI, 7: δυσσεβεῖς), adică pe păgâni, pe care-i invită să compare religia lor cu cea creştină. Prin aceasta împăratul se adresează, deci, tuturor supuşilor (XI, 1: ὑπήκοοι) imperiului, cerându-le să participe la împlinirea ţelurilor sale şi anume: cei înţelepţi să se silească şi mai mult în cinstirea lui Dumnezeu, cei neînţelepţi să se convertească şi în loc de nefolositori (ἀντὶ ἀχρήστων), să

devină de folos (χρήσιμοι). Sarcina pe care vorbitorul și-o asumă este să-i determine prin cuvântul său pe cei neinițiați în învățătura credinței să-și schimbe cugetul și să se îndrepte spre Dumnezeu. Constantin își ia această sarcină cu bucurie și ar fi dorit ca lucrul acesta să-i fi fost descoperit (ἀποκάλυψις) anterior, fiindcă fericit este cel care a cunoscut din tinerețe bucuria dumnezeieștii învățături și frumusețea vieții dusă în virtute (ἀρετή); dar el se mângâie cu faptul că, deși cei înzestrați nu ajung înțelepți de copii, este un lucru foarte îmbucurător că ei cunosc totuși înțelepciunea (σοφία) în puterea vârstei (ἐν τῇ τῆς ἀκμῆς ἡλικίᾳ).

Restul cuvântării este împărțit în trei părți principale. Prima parte (cap. III-X) tratează despre Dumnezeu-Tatăl și Iisus Hristos (în calitatea lor de creatori ai întregii zidiri și de stăpâni ai universului), despre falsele credințe păgâne în zei, în destin și în noroc, despre erorile filosofilor, arătând ce se poate admite și ce se poate respinge din învățătura lui Platon, și despre ficțiunile poeților, care nu trebuie crezute. Partea a doua (cap. XI-XXI) este o expunere a învățăturii creștine despre întruparea Mântuitorului, întrupare prevestită de prorocii Vechiului Testament, dar și despre Sibylla din Erythraea și poetul Virgilius în *Ecloga* a IV-a. Accentul în această parte (cap. XI-XVI) cade pe moartea Mântuitorului: Dumnezeu nu poate fi învins de om, așa cum nici iubirea omenească nu poate fi întrecută de răutate. Dumnezeu Și-a arătat prin moarte iubirea Sa față de om, vrând prin aceasta să șteargă păcatul și să instituie dreptatea; de aceea, Hristos i-a și strâns în jurul Său pe oamenii cei mai înțelepți, ca să propovăduiască învățătura aducătoare de mântuire. El nu S-a arătat întru nimic mai măreț, ca în faptul că nu Și-a utilizat puterea pentru a Se răzbuna, ci a trecut cu vederea greșeala și păcatul, socotindu-le omenești.

În partea a treia (cap. XXII-XXV), împăratul arată că biruințele sale s-au datorat ajutorului lui Hristos, că, dimpotrivă, conducătorii păgâni, persecutori ai religiei creștine, ca Decius, Valerian, Aurelian, Dioclețian, și-au sfârșit viața în condiții dintre cele mai grele.

În capitolul de încheiere (XXVI), împăratul aduce mulțumire lui Dumnezeu pentru toate binefacerile de care s-a învrednicit, zicând că Dumnezeu este cauza credinței lui, de la El trebuie să cerem reușita noastră de orice fel și să I-o atribuim; pe de altă parte, căderile sunt de pus pe seama neglijenței noastre.

Autorul, data şi destinatarul lucrării

Nu toţi specialiştii au căzut de acord asupra atribuirii acestei lucrări lui Constantin. Primul care şi-a exprimat dubiile în această privinţă a fost J.P. Rossignol[132], urmat apoi de A. Mancini[133], I.A. Heikel[134] şi de alţii[135]. Ei susţin că nu se i poate atribui lui Constantin o asemenea lucrare mediocră, în care se găsesc nepotriviri şi greşeli istorice; a fost alcătuită mai degrabă de un mistificator de la curtea împăratului, bun cunoscător al limbii greceşti şi care a pus-o pe seama lui Eusebiu; aşa s-ar explica şi tradiţia literară care a inserat lucrarea în *Viața lui Constantin.*

Alţi învăţaţi[136] socotesc însă că trebuie să i se dea lui Constantin ceea ce îi revine de drept, şi anume că *Oratio* ar fi un document de stat, adresat de împărat autorităţilor bisericeşti,

---

[132] P. ROSSIGNOL, *Virgile et Constantin le Grand* (prèmière partie), Paris, 1845, IV-VII, p. 230.

[133] A. MANCINI, „La pretesa Oratio Constantini ad sanctorum coetum", în: Studi storici, 3, 1894, pp. 92-117, 207-227.

[134] Ivar A. HEIKEL, *Eusebius Werke I*, p. XCII ş.u. ; I.A. HEIKEL, „Die Rede an die Versammlung der Heiligen zur Interpretation und Echtheitsfrage", în: Kritische Beiträge zu den Konstantinschriften, pp. 2-49 (TU, 36, 4), Leipzig, 1911.

[135] R.P.C. HANSON, „The Oratio ad sanctos attributed to the Emperor Constantine and the Oracle of Daphne", în: *Journal of Theol. Studies*, N. S. 24, 1973, pp. 505-511; v. însă şi recenzia la acest studiu făcută de H.A. DRAKE, *In Praise*, pp. 136-137, n. 7.

[136] Paul WENDLAND, recenzie la I. A. Heikel, *Eusebius werke I*, în: „Berliner PhilologischeWochenschrift", 22, Berlin, 1902, pp. 226-236; Adolf v. HARNACK, „Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius", în: *Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, t. II, 2, Leipzig, 1904, pp. 116-117; Ed. SCHWARTZ, *Eusebios*, PW. col. 1427; Joh. Maria PFÄTTISCH, *Die Rede Konstantins des Großen an die heilige Versammlung und ihre Echtheit untersucht*, Freiburg i. Br., 1908; Joh. Maria PFÄTTISCH, „Die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen", în: Franz Joseph Dölger, *Konstantin der Große und seine Zeit*, GesammelteStudien, Freiburg in Breisgau, 1913, pp. 96-142; A. KURFESS, *Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen, eine Karfreitagsrede vom Iahre 313* (Verhandlungen der 57. Versammlung Deutscher Philologen) Leipzig, 1930; A. KURFESS, „Zur Echtheitsfrage und Datierung der Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen", în: *Zeitschriftfür Religions und Geistesgeschichte*, 1, Köln, 1948, pp. 355-358; A. KURFESS, „Zu Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen", în: Theologische Quartalschrift, 130, Tübingen, 1950, pp. 145-165; Hermann DÖRRIES, *Selbstzeugnis Konstantins*, pp. 129-161; A. PIGANIOL, *L'Empire chrétien* (325-395), IIe éd. mise à jour par André Chastagnol, Paris, 1972, p. 32, n. 4; J. MOREAU, „Eusèbe de Césarée", în: *Dict. d'hist. et géogr. eccl.*, 1.16, 1963. col. 1457 şi s. v. „Eusebios" în: *RAC*, col. 1074-1075; R. FARINA, *Impero e Imperatore*, pp. 15-16.

credincioşilor şi tuturor supuşilor din imperiu cu ocazia Paştelui. În acesta, Constantin se adresează în mod oficial clerului şi poporului, vorbindu-le de victoriile sale repurtate asupra rivalilor păgâni şi persecutori ai creştinismului, arătându-le totodată simpatia şi ataşamentul pe care înţelegea să le dovedească de aici înainte.

În privinţa formei originare a cuvântării, a momentului redactării şi a destinatarului ei, nu există unitate de vederi. Pentru unii, cuvântarea ar fi fost compusă iniţial în limba latină de către Constantin însuşi sau din ordinul său, apoi ar fi fost încredinţată cancelariei imperiale pentru a fi tradusă în greacă[137]. Pentru alţii[138], Constantin s-ar fi limitat doar la trasarea unor directive generale sau la introducerea în latină a câtorva pasaje nu prea importante, pe care apoi Eusebiu de Cezareea sau un adaptator anonim le-ar fi amplificat şi redat în limba greacă. Potrivit unei alte ipoteze[139], lucrarea ar fi opera lui Lactanţiu, apropiat al curţii imperiale, fiindcă ideile dezvoltate în ea prezintă similitudini cu cele din *Institutiones divinae* şi *De mortibus persecutorum*, aparţinând acestuia. *Oratio* ar arăta preocupările literare, filosofice, religioase, dar şi politice ale lui Constantin în jurul anilor 324-325, adică în momentul în care el ataşa guvernării sale partea orientală a imperiului, smulsă lui Licinius. Aceasta ar fi fost o scrisoare adresată unui sinod, şi anume celui convocat la Antiohia înainte de Paştele din 325. *Oratio* este considerată un document autentic constantinian, elaborat în cancelaria imperială după modelul lui *De mortibus persecutorum*.

Nici în legătură cu data nu există unitate de vederi. Astfel, J. P. Rossignol[140] atribuie lucrarea, fără a preciza o dată exactă, domniei lui Constantin, socotind că autorul ei ar fi un „mistificator” de la curtea sa, care a pus-o pe seama lui Eusebiu. Ed. Schwartz[141] crede că *Oratio* are în vedere monarhia, adică pe-

---

[137] DE DECKER, *Discours à l'assemblée*, p. 77, n. 13.

[138] V. SCHULTZE, „Quellenuntersuchungen zur Vita Constantini des Eusebius IV. Die Osterrede”, în: *ZKG*, 14, 1894, pp. 550-551; J. M. PFÄTTISCH, „Platos Einfluss auf die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen”, în: *Theologische Quartalschrift*, 92, 1910, p. 416; H. von SCHÖNEBECK, „Beiträge zur Religionspolitik des *Maxentius* und Konstantin”, în: *Klio*, 43, 1939, p. 90; Heinz KRAFT, *Konstantins religiöse Entwicklung*, p. 272.

[139] A. PIGANIOL, *L'Empire chrétien* (325-395), p. 32: „Le Discours à l'assemblée des saints s'il est de Constantin, comme il est probable, est écrit sous l'inspiration de Lactance”. Daniel de DECKER, *Discours à l'assemblée*, pp. 79-87.

[140] *Virgile et Constantin le Grand* (prèmière partie), Paris, 1845, pp. IV-VII, 230.

[141] *Deutsche Literaturzeitung*, 29, 1908, col. 3099.

rioada de după anul 324, cu toate că în aceasta se fac referiri numai la victoriile asupra lui Maxentius, nu și asupra celor lui Licinius. J. M. Pfättisch[142] o consideră anterioară Sinodului de la Niceea, din cauza ideilor dogmatice „naive" exprimate în ea, și propune perioada cuprinsă între 313-325. Ed. Norden[143] zice că *Oratio* a fost rostită la Sinodul de la Niceea (325), iar A. Kurfess[144] propune data de 29 martie 313, adăugând că a fost rostită la Roma. A. Piganiol[145] stabilește anul 323, iar R.P.C. Hanson[146], pornind de la faptul că în cap. XVIII, 13-14 se face referire la oracolul de la Daphne, e de părere că lucrarea a fost alcătuită de un compilator după anul 362. În fine, un asiduu cercetător al problemelor constantiniene, T.D. Barnes[147], stabilește că *Oratio* a fost ținută de Constantin la 12 aprilie 317, la Sardica. Principalele argumente aduse în favoarea acestei datări sunt:

1. În titulatura împăratului nu se află epitetul νικητής (*victor, triumphator*), epitet care i se adaugă în mod constant după victoria obținută în fața lui Licinius în anul 324. Deci cuvântarea a fost alcătuită înainte de 324.

2. Din titlurile și din conținutul cap. XXII ar reieși că prigonitorul creștinilor la care se referă Constantin este împăratul Galerius (nu Maximinus Daia ori Maximianus). Cetatea mare (ἡ μεγάλη πόλις) și iubită (φιλτάτη πόλις) amintită în context este Sardica, locul unde Galerius și-a stabilit reședința și unde a și murit. Socotim că, dintre toate propunerile de datare de până acum, cea mai probabilă este aceea a lui T.D. Barnes.

Desigur, analize și discuții asupra autenticității cuvântării, asupra datei și locului unde a fost rostită vor mai exista. Ni se pare important să evidențiem faptul că partizanii autenticității sunt mai numeroși și că printre ei se înscriu nume prestigioase ca V. Schultze, Adolf von Harnack, J.M. Pfättisch și Hermann Dörries. De pildă, concluzia lui Dörries, rezultată în urma unei analize atente a conținutului lucrării, este că e mai ușor să rezolvi difi-

---

[142] *Die Rede Konstantins des Großen an die Versammlung der Heiligen*, 1908

[143] *Die Geburt des Kindes*, 1924, pp. 3, 170.

[144] A. KURFESS, *Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen, ein Karfreitagsrede...* p. 130-131; A. KURFESS, *Zu Kaiser Konstantinsrede...*, pp. 164-165.

[145] În: *Revue de l'histoire et de philosophie religieuse*, 12, 1932, pp. 370-372.

[146] R.P.C. HANSON, *„The Oratio ad sanctos attributed to the Emperor Constantine and the Oracle of Daphne"*, în: *Journal of Theol. Studies*, N.S. 24, 1973, pp. 505-511

[147] T.D. BARNES, *Good Friday Sermon*, pp. 414, 423.

cultăţile relevate de diferiţi critici, decât să presupui că lucrarea este un fals[148].

Ediţii

Migne, PG 20, col. 1253-1316; ediţie critică: I.A. Heikel, *Eusebius Werke I*, pp. 149-192. Se preconizează noi ediţii critice, una pregătită de Daniel de Decker, în *Sources Chrétiennes*, alta de către Fr. Winkelmann, la Berlin.

Traduceri

În engleză: Richardson, *Life of Constantine*, pp. 561-580; în germană: J. Molzberger, în: *Bibliothek der Kirchenväter*, 2, 1880, pp. 235-287; J.M. Pfättisch, în: Bibliothek der Kirchenväter², 9, 1913, pp. 191-272.

Bibliografie

T.D. BARNES, *Good Friday Sermon*, pp. 414-423.

T.D. BARNES, „Two Speeches by Eusebius", în: *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 18, 1977, pp. 341-345.

A. BOLHUIS, *Vergils vierde Ecloga in der Oratio Constantini ad sanctorum coetum*, Diss. Amsterdam, 1950.

A. BOLHUIS, „Die Rede Konstantins des Großen an die Versammlung der Heiligen und Lactantius «Divinae institutiones»", în: *VC*, 10, 1956.

Daniel de DECKER, *Discours à l'assemblée*.

Daniel de DECKER, „Evocation de la Bible dans le «Discours à l'assemblée des saint» prêté à l'empereur Constantin", în: *Studia Biblica*, I, 1978. *Papers on Old Testament and Related Themes. Sixth international Congress on Biblical Studies*, Oxford, 3-7 April, 1978, Edited by E.A. Livingstone, Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series, 11, Scheffield, 1979, pp. 133-143.

Hermann DÖRRIES, *Selbstzeugnis Konstantins*.

Rafaele FARINA, *Impero e Imperatore*.

---

[148] Hermann DÖRRIES, *Selbstzeugnis Konstantins*, p. 161.

R.P.C. HANSON, „The Oratio ad sanctos attributed to the Emperor Constantine and the Oracle of Daphne”, în: *Journal of Theol. Studies*, N.S., 24, 1973, pp. 505-511.

Adolf von HARNACK, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*, Leipzig, 1904.

Ivar A. HEIKEL, *Eusebius Werke I*, pp. XCI-CIII.

Ivar A. HEIKEL, „Die Rede an die Versammlung der Heiligen zur Interpretation und Echtheitsfrage”, în: *Kritische Beiträge*, pp. 2-49.

A. KURFESS, *Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen, eine Karfreitagsrede vom Jahre 313* [Verhandlungen der 57. Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner zu Salzburg vom 25. bis 28. Sept. 1929 (1930)], Leipzig, 1930.

A. KURFESS, „Zur Echtheitsfrage und Datierung der Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen”, în: *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte*, 1, Köln, 1948, pp. 355-358.

A. KURFESS, „Zu Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen”, în: *Theologische Quartalschrift*, 130, Tübingen 1950, pp. 145-165.

A. KURFESS, „Der griechische Übersetzer von Virgils vierter Ekloge in Kaiser Konstantins Rede an die Versammlung der Heiligen”, în: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*, 35, 1936, pp. 97-100.

A. KURFESS, „Kaiser Konstantin und die Sibyle”, în: *Theologische Quartalischrift*, 117, 1936, pp. 11-27.

A. KURFESS, „Die griechische Übersetzung der vierten Ekloge Virgils”, în: *Mnemosyne*, 3, 5, 1937, pp. 282-288.

A. KURFESS, „Kaiser Konstantin und die Erythraische Sibyle”, în: *Zeitschrift für Religions und Geistesgeschichte*, 4, 1952, pp. 42-57.

A. MANCINI, „La pretesa Oratio Constantini ad sanctorum coetum”, în: *Studii storici*, 3, 1894, pp. 92-117, 207-227.

Johannes Maria PFÄTTISCH, *Die Rede Konstantins des Großen an die Versammlung der Heiligen auf ihre Echtheit untersucht*, Freiburg in Br., 1908.

Johannes Maria PFÄTTISCH, „Platos Einfluss auf die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen”, în: *Theologische Quartalschrift*, 92, 1910, pp. 399-417.

Johannes Maria PFÄTTISCH, *Die vierte Ekloge Virgils in der Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen*, München, 1913.

Johannes Maria PFÄTTISCH, „Die Rede Konstantins an die Versammlung der Heiligen, în: Franz Joseph Dölger, *Konstantin der Große und seine Zeit: Gesammelte Studien*, Freiburg in Br., 1913, pp. 96-121.

DISCURSUL FESTIV LA ANIVERSAREA A 30 DE ANI DE DOMNIE AI ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN (*TRICENNALIA*)

Majoritatea manuscriselor lucrării *Viața lui Constantin* prezintă după *Oratio ad sanctum coetum* o nouă scriere a lui Eusebiu sub următorul titlu: Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου εἰς Κωνσταντῖνον τὸν βασιλέα τριακονταετηρικός – *[Cuvântul] lui Eusebiu al lui Pamfil pentru împăratul Constantin cu prilejul aniversării a 30 de ani [de domnie]*[149]. Această lucrare, cunoscută și sub titlul de Τριακονταετηρικός λόγος sau, mai frecvent, ca *Oratio de laudibus Constantini*, cu varianta prescurtată *De laudibus Constantini* ori *Laus Constantini*, a fost editată împreună cu *Vita Constantini* și *Oratio ad sanctum coetum*. Justificarea conexării acestui cuvânt la celelalte două lucrări o găsim exprimată chiar de Eusebiu însuși în cartea a IV-a, XLVI din *Viața lui Constantin*. Referindu-se la descrierea bisericii Sfântului Mormânt de la Ierusalim, zidită și împodobită de Constantin, Eusebiu zice: „Dar înfățișarea acestei biserici închinate Mântuitorului [...] noi am făcut-o, după puterile noastre, într-o scriere distinctă închinată de noi împăratului însuși, pe care cândva o vom publica, după încheierea lucrării de față, adăugându-i și cuvântarea ținută la împlinirea celor treizeci de ani [ai domniei], adică numai puțin mai târziu, după sosirea noastră în cetatea care poartă numele împăratului, și pe care am putut-o rosti chiar în auzul acestuia".

Propria mărturie a lui Eusebiu despre redactarea acestui cuvânt a făcut ca în critica modernă să nu se manifeste îndoieli asupra autenticității lui. Mai mult decât atât, acesta a constituit un argument în favoarea autenticității lucrării *Viața lui Constantin*[150]. Opinii divergente s-au exprimat doar în legătură cu unitatea acestei lucrări, adică dacă, în forma în care ni se păstrează, a putut fi rostită în întregime de Eusebiu în fața împăratului la aniversarea a 30 de ani de domnie.

---

149 I.A. HEIKEL, *Eusebius Werke*, I, p. 193.

150 André PIGANIOL, „Sur quelques passages de la Vita Constantini", în: *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales* (*Mélanges H. Grégoire*), 10, 1950, pp. 513-518.

Cel care a ridicat prima îndoială a fost Valesius (Valois), istoriograf de curte al lui Ludovic al XIV-lea, pomenit de noi de mai multe ori în cadrul acestei introduceri. El a spus că lucrarea este prea lungă și, prin urmare, nu putea fi rostită într-o singură împrejurare[151]. În ediția critică cea mai recentă existentă azi, aceea a lui Heikel, ea însumează 64 de pagini[152], iar în traducerea lui Drake[153], 44 de pagini. Chiar dacă am admite că Eusebiu a urmat practica veche, potrivit căreia oratorii țineau un discurs scurt și îl dezvoltau după aceea pentru publicare, totuși istoricului nostru nu i se poate atribui un asemenea procedeu, pentru că era bătrân în momentul rostirii discursului (anul 336) și mai apoi n-a mai trăit decât 3-4 ani, timp în care știm că a fost ocupat cu redactarea altor lucrări majore. În această perioadă a scris *De ecclesiastica theologia, Un comentariu la Psalmi, Vita Constantini, Laus Constantini, Sepulchrum Christi* și, foarte probabil, *Contra Marcellum* și *De Theophania*[154]. Așadar, Eusebiu n-a putut rosti tot textul în fața împăratului. Pe de altă parte, cercetarea atentă a conținutului și faptul că unele manuscrise reproduc doar o parte din el (cap. I-X), restul aflându-se în alte manuscrise care poartă și alt titlu (Βασιλικὸν σύγγραμα), au dus la concluzia că lucrarea nu este unitară, ci compusă din două părți distincte[155]. Prima parte ar reprezenta discursul rostit în mod real de Eusebiu la Constantinopol cu prilejul jubileului de 30 de ani; cea de a doua, un cuvânt rostit la Ierusalim în septembrie 335, cu ocazia sfințirii bisericii Sfântului Mormânt, când împăratul nu era de față. Din *V. C.*, IV, XLVI reiese că partea a doua, privitoare la Sfântul Mormânt, este „o lucrare separată închinată împăratului însuși" (᾽Εν οἰκείῳ συγγράμματι παραδόντες αὐτῷ βασιλεῖ προσεφωνήσαμεν). Primele 10 capitole conțin deci cuvântarea ținută la Constantinopol și lor li se poate atribui denumirea de Λόγος τριακονταετηρικός (*V. C.*, IV, XLVI), iar restul de 8 capitole,

---

[151] Henri VALOIS, *Laus Constantini*, XI, 1 = *Migne, PG* 20, 1857, col. 1375, n. 48.

[152] I.A. HEIKEL, *Eusebius Werke*, pp. 193-259.

[153] H.A. DRAKE, *In Praise*, pp. 83-127.

[154] WALLACE-HADRILL, *Eusebius*, pp. 55, 57-58; M.J. RONDEAU, „Une nouvelle preuve de l'influence littéraire d'Eusèbe de Césarée sur Athanase", în: *Recherches des Sciences Religieuses*, 56, 1968, p. 386, n. 2.

[155] I.A. HEIKEL, „Über die Handschriften von Eusebius", în: *Nachrichten von derköniglichen Gesellschaftenzu Göttingen*, Phil.-hist. Klasse, 1895, pp. 434-441 și *Eusebius Werke I*, pp. CIV-CVI; WINKELMANN, *Textbezeugung*.

precedate în manuscrise de titlul Βασιλικὸς λόγος sau Βασιλικὸν σύγγραμα, cum se află în textul propriu-zis (XI, I), fac parte din cuvântul rostit de Eusebiu la Ierusalim, la 17 sept. 335[156], atunci când împăratul nu era de față.

De fapt, locul exact al ținerii discursului este indicat în cap. XI, unde Eusebiu însuși spune: „Dar privitor la darurile închinate de tine Străjuitorului și Mântuitorului tău în chiar vatra aceea a noastră care este Palestina și în orașul acela din care cuvântul aducător de mântuire s-a răspândit șiroind ca dintr-un izvor spre toți oamenii [...]". Distincția care s-a făcut între cele două părți componente ale lucrării *De laudibus Constantini* i-a determinat pe unii cercetători să denumească partea a doua: *De Sepulchro Christi* ori *Sepulchrum Christi*[157].

Discursul de la Constantinopol a fost rostit, cum am spus, în fața împăratului, iar Eusebiu precizează acest fapt atât în *V. C.*, IV, XLVI, cât și în *Laus Constantini*, I, 1; II, 5; III, 1, 2; VI, 1, 10, 18; IX, 1; X, 7; data exactă este 25 iulie 336[158]. Ambele discursuri par să fi fost unite laolaltă în chip eronat de către scribii care s-au ocupat de opera lui Eusebiu[159]. Ceea ce i-a determinat în bună măsură să facă acest lucru a fost conținutul asemănător[160]; așa se

---

[156] Asupra datei de 17 septembrie 335, v. H. A. DRAKE, *In praise*, p. 142, n. 6.

[157] H.A. DRAKE, *In praise*, p. 31.

[158] H.A. DRAKE, „When was the «De laudibus Constantini» delivered?", în: *Historia*, 24, 1975, pp. 345-356.

[159] Ed. SCHWARTZ, *Eusebios*, *PW.*, col. 1427.

[160] De pildă, WALLACE-HADRILL (*Eusebius*, pp. 43-44) susține că, de fapt, în lucrare nu sunt decât două secțiuni ale unei singure opere. Prima parte ar fi, în general, de natură biografică, cea de a doua ar avea conținut teologic, dar ambele sunt unite de un scop comun: demonstrarea originii divine a noului *imperium*. Premizele puse în cap. I ar fi dezvoltate în partea a doua, care n-ar fi înțeleasă dacă primul capitol ar fi fost scris după ea. Wallace-Hadrill conchide că partea a doua, socotită de mulți cercetători drept ceva separat, ar repeta într-o formă extinsă planul primului capitol, demonstrând mai întâi puterea lui Dumnezeu în creație, apoi puterea Sa printre oameni, ca rezultat al întrupării, conducând la prezenta manifestare a acelei puteri în imperiul lui Constantin. O temă comună s-ar întâlni pretutindeni în cele 18 capitole: strânsa relație a lui Constantin cu Dumnezeu, relație din care rezultă numeroase consecințe favorabile tuturor. Dar DRAKE (*In Praise*, pp. 32, 34-35) se întreabă dacă o temă comună presupune neapărat și o lucrare comună, ori e posibilă și independența. Este adevărat, zice el, că în cap. XI se reia o temă expusă în cap. I, dar în el se introduce și un material nou și se stabilesc noi țeluri. Ar trebui realizată o comparație nu cu capitolul I, ci cu Prologul care îl precede. Aici, Eusebiu anunță că discursul va trata patru teme: 1. natura împărăției și regalității; 2. Împăratul suprem; 3. Împărăția adevărată față de cea falsă; 4. consecințele care urmează fiecăruia. Însă în capitolul al XI-lea, Eusebiu plasează dintr-odată un scop nou. Continuă discuția teologică, dar este impulsionată de critica

face că unele manuscrise le plasează împreună. Totuşi trebuie subliniat faptul că ele constituie două lucrări separate, alcătuite pentru ocazii deosebite şi public deosebit. Există şi unele deosebiri de stil între ele: de pildă, în timp ce în discursul aniversar de la Constantinopol Eusebiu vorbeşte despre împăratul Constantin la persoana a III-a (cu o singură excepţie, unde i se adresează direct), în cel de al doilea, de la Ierusalim, foloseşte persoana a II-a. Folosirea persoanei a II-a pentru împărat, atunci când el era absent, nu trebuie să ne mire, căci acesta era un artificiu de compoziţie[161]. Susţinătorul cel mai hotărât al tezei cum că lucrarea este compusă din două părţi distincte este Drake[162], care aduce în sprijinul acestei idei argumente de conţinut şi de stil.

Planul discursului ţinut la Constantinopol la 25 iulie 336

Întrucât în cazul *Laus Constantini* şi *Sepulchrum Christi* nu există titluri de capitole (κεφάλαια), cum e cazul celorlalte lucrări anterioare, rezumăm în cele de mai jos conţinutul lor:

Cap. I-III. Eusebiu începe prin a spune că va evita modelele tradiţionale folosite în expunerea calităţilor spirituale ale suveranilor: „M-am înfăţişat aici nu pentru a depăna poveşti sau pentru a istorisi cu vorbe meşteşugite şi cu glas ca de sirenă cine ştie ce lucruri plăcute auzului", ci mă voi depărta „de căile bătute până acum [...], cântând faptele împăratului nostru într-o formă nouă". Eusebiu crede că împăratul este un om cu totul deosebit de ceilalţi, „înzestrat atât cu ştiinţa celor dumnezeieşti, cât şi cu a celor privitoare la om", şi că merită să scoată în evidenţă „trăsăturile sale de-a dreptul divine", „tainicele mistere ale vieţii lui" (*Prolog*, 3, 4), să vorbească despre domnia lui pilduitoare şi

fără sens adusă bisericilor zidite de Constantin (X, 2-4). Independenţa acestor capitole finale este, de altfel, indicată de referinţe interne (urmează exemplele). Concluzia lui Drake este: dacă unitatea teologică, susţinută de Wallace-Hadrill, poate fi acceptată, se admite concluzia că avem de a face cu o singură lucrare, şi nu cu două. Există puternice argumente interne care sugerează că cele două părţi ale manuscrisului au fost compuse în vederea a două ocazii diferite.

[161] E. GALLETIER, *Panégeriques latines*, Paris, 1952, II, p. 149; cf. DRAKE, *In Praise*, p. 142, n. 10, p. 144, n. 53.

[162] DRAKE, *In Praise*, p. 31 ş.u.

despre opusul ei. Eusebiu îl compară pe Constantin cu soarele: „El străluceşte ca soarele, răspândindu-şi razele de lumină, prin lumina cezarilor, până-n cele mai depărtate locuri cunoscute lumii" (III, 4). Imperiul său este reflectarea imaginii Împărăției cereşti, pentru că el s-a străduit să-l modeleze după chipul celui din cer (III, 5-6). Astfel, împodobit cu imaginea regatului ceresc, el chiverniseşte pe cei de jos, ţinându-şi aţintită privirea în sus, cârmuind după această formă arhetipală şi întărindu-se prin imitarea domniei Suveranului ceresc, pe care Stăpânul a toate a dat-o, dintre toate creaturile sale, numai neamului omenesc. Pentru că norma autorităţii regale este aceea de a-i conduce unul singur. Monarhia întrece orice formă constituțională și administrativă, iar poliarhia, bazată pe egalitate, duce mai degrabă la anarhie și război civil. Din această cauză avem un singur Dumnezeu, şi nu doi, trei sau mai mulţi. Exprimându-ne mai precis, credinţa în mai mulţi zei înseamnă ateism. Există doar un singur Împărat, iar Logosul Său şi legea Sa împărătească este una, neexprimată în cuvinte ori silabe, nici supusă stricăciunii timpului, în cărţi ori table, ci este Dumnezeu-Logosul Cel viu şi prezent, care pregăteşte Împărăţia Tatălui tuturor celor care sunt sub binecuvântarea Sa. Supremul Împărat, Care şade pe scaunul de domnie al bolţilor cereşti şi Care a făcut pământul scaun picioarelor Sale, este adevăratul autor al festivităților de față.

Logosul Cel Unul-Născut al lui Dumnezeu împărăţeşte din veci până în vecii fără de sfârșit împreună cu Tatăl Său. Tot aşa, iubitul Său împărat [al nostru], călăuzit de sus de împărăteasca binecuvântare şi confirmat în numele dumnezeieştii chemări, domneşte aici pe pământ de multă vreme. După modelul Logosului, împăratul luptă cu forţele răului, cheamă întreg neamul omenesc la cunoaşterea Atotputernicului, dând normele noii credinţe, îi cinsteşte pe sfinţi şi cuvioşi, primindu-i în palatul său, sărbătoreşte jubileul după modelul divin, închinându-l Celui care l-a înconjurat de glorie, ca o recunoştinţă a facerilor de bine, nespurcându-l cu sângele jertfelor, ci aducându-I Însuşi Împăratului a toate, în chip de jertfă bine plăcută, chiar împărăteasca sa fiinţă, căci el s-a dăruit pe de-a întregul lui Dumnezeu.

Cap. IV. Gândirea abstractă, baza puterii omului, temeiul cumpătării, înţelepciunii, virtuţii, pasiunea pentru filosofie, putinţa de a cunoaşte ce e bine şi frumos, de a intui pe Dumnezeu,

vin toate de la Logos. Când Logosul l-a făcut pe om după chipul și asemănarea Lui, i-a dat prin aceasta și starea împărătească, făcându-l în același timp părtaș la vestea Împărăției cerești, spre care el este chemat. Prin această chemare adresată lumii întregi, Dumnezeu a dat împărăției pământești drept model pe cea cerească, îndemnând întreg neamul omenesc să râvnească la ea ca la cea mai sublimă nădejde.

Cap. V. Împăratul Constantin s-a împărtășit din acestea, fiind înzestrat de Dumnezeu cu calități firești și, pe deasupra, lăsându-și sufletul pătruns de revărsarea darurilor pogorâte asupra lui de acolo, de sus. Împăratul și-a potrivit sufletul virtuților supreme, luându-se după modelul acelei împărății din altă lume; el n-a fost, precum alți conducători, sclav al poftelor, deci nevrednic de titlul de împărat. Căci cum își va putea exercita puterea ca stăpân absolut unul care a ajuns robul plăcerilor rele, un afemeiat împătimit, rob al câștigului pe căi necinstite, irascibil și mânios, rob al diavolilor setoși de sânge și al duhurilor ucigătoare de suflet?

Cap. VI. Dumnezeu i-a dăruit împăratului Constantin cununa sărbătoririi a 30 de ani de domnie, ca răsplată pentru faptele sale bune; și, cum aceasta nu a fost de ajuns, a hotărât să o prelungească cât mai mult posibil și chiar în marele veac al veșniciei. Lui i-a descoperit Dumnezeu mântuitorul însemn – crucea – prin care El a biruit moartea, ca să iasă biruitor în lupta împotriva tuturor celor fără Dumnezeu, a dușmanilor, a barbarilor și chiar a diavolilor.

Cap. VII. Mai înainte oamenii erau înrobiți demonilor pierzători de suflete, care, prin nefericita urzeală a credinței în zei, i-au făcut să nu mai recunoască pe adevăratul Dumnezeu, înlocuindu-L cu zeii care nu au niciun fel de existență; în schimb, pe „Cel care este" L-au neglijat cu totul, ca și cum nici n-ar fi fost. Aceștia i-au și persecutat și supus la chinuri pe cei care au rămas credincioși Dumnezeului adevărat. Dar Împăratul suprem a oprit șirul nelegiuirilor săvârșite, ridicând pe cei umiliți și obidiți, prin alesul Său Constantin.

Cap. VIII. Constantin și-a dat seama că zeii trebuie îndepărtați din credința poporului chiar și fără forță militară, așadar numai prin trimiterea unor înalți demnitari în provincii, care, încrezători în puterea credinței lor, au stârpit pretutindeni amăgirea aceasta și, în râsetele mulțimii, i-au silit pe preoții acelei credințe să-și scoată la lumină, din cele mai întunecate cotloane, zeii, statuile din lemn îmbrăcate în aur sau alt material prețios,

ori din bronz. Împăratul a folosit forța militară numai pentru a distruge un templu din Fenicia (Liban), unde aveau loc perversiuni. Prin voia lui Dumnezeu s-a instaurat pacea în imperiu, războaiele au luat sfârșit (de vreme ce se sfârșise cu zeii), s-au terminat vărsările de sânge din anii de glorie ai smintitei credințe în zei.

Cap. IX. Comparație între starea de decădere a imperiului în vremea când domnea politeismul și cea înfloritoare de azi, când zeii au fost stârpiți. Evlavia care atunci li se arăta zeilor nu se poate compara cu duhul de pace care domnește azi în imperiu pretutindeni, când cruzimile între frați sunt înlăturate. Niciun zeu sau profet păgân n-a fost în stare să prorocească peste veacuri venirea Mântuitorului ori să arate propria lor părăsire. Constantin a biruit puhoiul vrăjmașilor cu ajutorul semnului crucii și prin invocarea ajutorului lui Dumnezeu. Drept recunoștință, I-a înălțat lui Dumnezeu edificii mărețe atât în capitală, cât și în provincii (în Palestina, biserica Sfântului Mormânt, a amenajat câteva peșteri și alte locuri legate de viața Mântuitorului, la Antiohia, o biserică unică prin amploarea și frumusețea ei, înscrisă într-un plan octogonal, în Bithynia și în alte părți). Ca răsplată pentru toate acestea, a fost dăruit de Dumnezeu cu o domnie lungă și cu urmași vrednici.

Cap. X. Mântuitorul semn al crucii a făcut ca cei dornici de a-și desăvârși viața să poată părăsi pe neînsuflețiții idoli și să ia aminte la învățăturile sfinte, mărturisind pe Cel aflat mai presus de toate, pe Creatorul Cel nevăzut, adevăratul Dumnezeu. Dumnezeu-Unul este vestit întregii lumi și astfel a fost realizată unitatea tuturor supușilor imperiului. Asemenea unei călăuze pricepute, împăratul veghează sus, la cârmă, îngrijindu-se ca vasul să nu se abată din cale, iar Însuși Dumnezeu, Împăratul suprem, Și-a întins spre el dreapta, până ce l-a făcut să biruie toți vrăjmașii și potrivnicii, sporindu-și domnia întru mulțime de ani.

În rezumat, *Discursul festiv la aniversarea a 30 de ani de domnie* ar cuprinde[163] trei părți principale, precedate de un prolog. În prima parte (cap. I-III) se vorbește despre rolul Suveranului (Împăratului) suprem, despre Logos și despre împărat la această aniversare. În partea a doua (cap. IV-VI) sunt arătate darurile Logosului de care se bucură împăratul, care e recompensat de Dumnezeu cu o sărbătorire măreață. În sfârșit, în ultima parte

[163] DRAKE, *In Praise*, pp. 36-37.

(cap. VII-IX) se arată biruințele Logosului și ale împăratului ca trimis al lui Dumnezeu, care au fost de folos întregii omeniri. Ultimul capitol (al X-lea), cuprinde mulțumirile aduse de împărat lui Dumnezeu pentru pacea și unitatea instaurate în imperiu.

Cu toate că Eusebiu promite la începutul lucrării să urmeze o cale nouă, totuși *Laus Constantini* are caracterul unui encomion, construit pe tema victoriei și a aniversării[164]. Conform normelor artei retorice, *Laus Constantini* glorifică la împăratul Constantin: *virtus, clementia, pietas* și *iustitia*[165], în contrast cu *vis, crudelitas, libido* și *superbia* dușmanilor. Discursul este de așa manieră construit, încât în fiecare dintre cele trei secțiuni intervine Dumnezeu-Logosul, iar împăratul, în tema victoriei și a aniversării. Eusebiu a intenționat, fără îndoială, să aibă o împărțire în trei și fiecare parte, la rândul ei, să fie divizată în trei teme, pentru a simboliza tainica Treime, din care se compune numărul trienal, teorie expusă pe larg în cap. VI, 10, 11-18.

Discursul a fost apreciat de învățații moderni drept o lucrare care fixează pentru prima oară în chip clar „filosofia politică a imperiului creștin, acea filosofie a statului care s-a menținut pe parcursul mileniului de absolutism bizantin"[166]. El ar înfățișa figura ideală a împăratului creștin și împreună cu *V. C.* ar trasa liniile fundamentale ale doctrinei creștine cu privire la putere, la împărat și imperiu. Ambele lucrări sunt semnificative și pentru cercetarea teologiei politice a lui Eusebiu[167], dar cheia pentru înțelegerea acestei teologii politice ar reprezenta-o mai cu seamă *Laus Constantini*[168]. Pentru Fr. Winkelmann, *Laus Constantini* ar fi strict o operă de teologie[169].

---

[164] Jean GAGÉ, „Σταυρὸς νικοποιός, la victoire impériale dans l'empire chrétien", în: *Revue de l'histoire et de philosophie religieuse*, 1933, p. 393; cf. DRAKE, *In praise*, p. 37.

[165] *Laus Constantini*, V, 4: Σώφρων, ἀγαθός, δίκαιος, ἀνδρεῖος, εὐσεβής, φιλόθεος; HEIKEL, *Eusebius Werke I*, p. 204, r. 20-21. Acestea sunt virtuțiile cardinale ale împăraților romani începând cu Augustus; v. M.P. CHARLESWORTH, *The Virtues of a Roman Emperor: Propaganda and the Creation of Belief*, Proceedings of the British Academy, 1937, pp. 105-133; R. STORCH, „The Eusebian Constantine", în: *Church History*, 40, 1971, pp. 145-155.

[166] Norman H. BAYNES, *Eusebius and the Christian Empire*, Annales de l'Institut de Philologie et d'Histoire orientales (Mélanges Bidez), 2, 1934, pp. 13-18; retipărit în: *Byzantine Studies and other Essays*, London, 1955, pp. 168-172 (aici p. 168); William SESTON, *Constantine as a Bishop*, p. 129: „*Laus Constantini* este un fel de manifest al filosofiei politice a imperiului creștin".

[167] R. FARINA, *Impero e Imperatore*, p. 15, 22.

[168] Hans Georg OPITZ, „Euseb von Cäsarea als Theologe", în: *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der älteren Kirche*, 34, 1935, p. 15.

[169] Fr. WINKELMANN, *Konstantins Religionspolitik*, p. 241.

DESPRE SFÂNTUL MORMÂNT
(*DE SEPULCHRO CHRISTI*)

Planul lucrării

Concepția lucrării este mai puțin complicată și ar reprezenta, după unii cercetători[170], nu un discurs, ci un tratat teologic cu caracter apologetic, prezentat de Eusebiu împăratului cu prilejul sfințirii bisericii Sfântului Mormânt. Scopul principal ar fi justificarea construirii de către Constantin a acestei biserici, care fusese criticată de dușmanii împăratului. Folosirea cuvintelor ἐν τῷ βασιλικῷ τῷδε [...] συγγράμματι [„în această compoziție (carte) regală"; XI, 1] și evitarea cuvântului λόγος, caracteristic pentru „discurs", ar justifica această ipoteză. Heikel arată[171] că συγγράμματι n-a fost întotdeauna folosit cu sensul de „compunere", „carte", în opoziție cu „discursul", ci că el desemna proza în comparație cu poezia. Fraza de început din capitolul al XI-lea ar deveni astfel o simplă propoziție de tranziție, în care Eusebiu explică destul de clar materialul pe care-l adaugă la lucrarea sa imperială și oficială[172]. Cum se va vedea din conținut, lucrarea nu este un encomion.

Cap. XI. Eusebiu arată scopul lucrării: „În ceea ce privește trofeele doveditoare ale izbânzii asupra morții, înălțate drept case de rugăciune și sfințite biserici, sau la semețele, preafrumoasele, mărețele lucrări monumentale, roade ale unui cuget de împărat, construite deasupra mântuitorului mormânt de nemuritoare aducere-aminte, ei bine, motivele [înjghebării acestor lucrări] nu le pot fi tuturor limpezi.[...]. Dar cine-i lipsit de priceperea lor nu vede în ele, în lăuntrica-i orbire, decât un motiv de ridicol și de fățișă luare în râs, fiindcă el socotește nedemn și cu totul nepotrivit ținutei unui împărat cu adevărat mare să-și dea atâta osteneală pentru niște monumente și pentru mormintele unor trupuri lipsite de viață [...]. Or, mărite împărate, doar pentru că am fost încredințat pe deplin de bucuria și de plăcerea ce ți le dau asemenea lucruri, m-am putut hotărî să aduc tuturor spre știre în cuvântul meu de astăzi temeiurile și cauzele actelor

[170] QUASTEN, *Initiation aux Pères*, p. 463.
[171] HEIKEL, *Kritische Beiträge*, p. 82.
[172] DRAKE, *In Praise*, p. 44.

tale de devoţiune" (*De sepulchro Christi*, XI, 2, 3, 7). În acelaşi timp, Eusebiu adaugă acestui scop special un altul mai general: biserica Sfântului Mormânt este simbolul misiunii divine a împăratului: „Îmi doresc cu tărie să mă pot preface acum într-un bun tâlcuitor al cugetului tău şi al sufletului tău închinat lui Dumnezeu, pentru ca astfel să poată fi struniţi întru deplină învăţătură toţi cei însetaţi să afle temeiurile puterii lui Dumnezeu, Mântuitorul nostru, datorită cărora El, Care a fost dintotdeauna şi înaintea tuturor, El, Care are totul în grijă, a coborât până la urmă din cer, venind în mijlocul nostru; temeiurile – spun – în virtutea cărora a luat El asupră-Şi natura omenească şi S-a supus până şi morţii. Totodată, voi putea astfel prilejui celor la care se mai face simţită lipsa lor nu numai cunoaşterea cauzelor, ci şi demonstraţia pe cale logică şi puternica ţesătură de învăţături legate de viaţa fără moarte de mai apoi şi de învierea din morţi" (XI, 7).

Logosul este intermediar între Atotputernicul Dumnezeu şi umanitate; El controlează direct lumea creată, dar Se află într-o strânsă legătură cu Tatăl, împărtăşindu-Se de cele mai intime şi mai negrăite atribute ale Acestuia.

Cap. XII. Logosul nu este identic cu înalta putere nemăsurată, dar purcede din ea, din împărătească dumnezeire a Tatălui, ca o odraslă bună a unui părinte bun, aşa cum cuvântul izvorăşte în chip tainic din intelect. Logosul este mijlocitor între Tatăl şi lume, aşa cum cuvântul este intermediar între minte (intelect) şi cei din jur.

Cap. XIII. Logosul a coborât pe pământ pentru a îndrepta un om căzut în politeism, care a ajuns să-i cinstească pe zei, aducându-le jertfe şi zidindu-le temple şi sanctuare. În schimb, singurul şi adevăratul Logos al lui Dumnezeu, Împăratul şi Creatorul a toate, ajunsese să nu mai însemne nimic.

Cap. XIV. Logosul a luat trup omenesc, întrucât esenţa Sa dumnezeiască, imaterială şi nevăzută nu putea să se arate unor fiinţe care, căutând pe Dumnezeu în creaţie aici jos, pe pământ, nu mai erau în stare (sau le lipsea voinţa) să contemple pe Izvorâtorul şi Creatorul tuturor lucrurilor altfel decât sub chipul şi înfăţişarea omenească.

Cap. XV. După ce s-a folosit de trup în atingerea scopului Său, Logosul a lăsat acest trup să moară, pentru a-i convinge pe oameni de adevărul morţii, dar şi de cel al învierii. Folosind alt mijloc de a-Şi sfârşi viaţa pe pământ, n-ar fi putut elibera omenirea supusă morţii de cătuşele propriei ei naturi, n-ar fi fost

urmat de oamenii de pe toată fața pământului și nu Și-ar fi putut convinge ucenicii să nu se teamă de moarte.

Cap. XVI. Dovada operei Logosului în lumea romană se vădește în răspândirea învățăturii Sale și în soarta persecutorilor. Statul roman și învățătura lui Hristos au început să înflorească împreună și au izbutit să le împace pe toate, căci, în timp ce puterea Mântuitorului nostru a nimicit diversitatea de principii și pluralitatea zeilor, s-a realizat și unitatea imperiului prin aceea că puterea Romei a supus popoarele, adunându-le laolaltă, iar mântuitoarea noastră învățătură i-a înlesnit și netezit calea.

Cap. XVII. Pieirea persecutorilor vrăjmași lui Dumnezeu, care erau hotărâți să nimicească bisericile, și zidirea atâtor locașuri de cult creștine, pe de altă parte, sunt o dovadă a puterii lui Dumnezeu în zilele noastre. Acesta sunt un fapt pe care numai Mântuitorul nostru s-a dovedit în stare să-l săvârșească.

Cap. XVIII. Constantin însuși poate să dea mărturie de ajutorul și sfaturile primite de la Mântuitorul, atât în vremuri de primejdie, cât și în organizarea statului, în hotărârile de interes general, în legislație, prin care s-a revigorat viața imperiului. Pentru toate acestea, împăratul a hotărât să ridice un locaș de rugăciune închinat biruinței asupra morții, care să fie un templu sfânt al Dumnezeului Celui sfânt, oferindu-i și daruri minunate.

Parcurgând conținutul capitolelor, ne dăm seama că *Sepulchrum Christi* nu este un encomion, fiindcă despre Constantin nu se vorbește decât în introducere și încheiere. Pare deci verosimilă opinia potrivit căreia Βασιλικὸν σύγγραμμα este un tratat teologic destinat cititorilor păgâni, cu scopul de a-i introduce în credința creștină. În el se rezumă, de fapt, primele trei cărți ale *Theophaniei*, adaptate la situația pe care Eusebiu o avea în vedere[173]. Alții au văzut în această lucrare un fel de predică[174] sau predică panegirică[175].

---

[173] QUASTEN, *Initiation aux Pères*, p. 464.

[174] DRAKE, *In Praise*, p. 39.

[175] Jean GAGE, „Le sermon-panégyrique qu'il prononça aux tricennalia du prince", în: *Revue de l'histoire et philosophie religieuse*, 1933, p. 393.

Ediţii

I.A. HEIKEL, *Eusebius Werke I*, pp. 193-259, sub titlul: Εὐσεβίου Παμφίλου εἰς Κωνσταντῖνον Βασιλέα τριακονταετηρικός.

O nouă ediţie a textului a fost anunţată ca fiind în pregătire de către Fr. Winkelmann, *Annotationes* ... (v. titlul complet mai sus).

Traduceri

RICHARDSON, *Life of Constantine*, vol. I, pp. 581-610 – DRAKE (*In Praise*) precizează că această traducere după textul lui Heinichen are la bază una mai veche, realizată la 1683 de către un anonim, iar în 1845 a apărut din nou în chip anonim la Samuel Bagster and Sons Publishers.

Cea mai recentă traducere integrală însoțită de un comentariu este a lui Drake, *In Praise*, pp. 83-127.

Bibliografie

N.H. BAYNES, „Eusebius and the Christian Empire", în: *Annuaire de l'institut de Philologie et d'histoire orientale* (Mélanges Bidez), 2, 1934, pp. 1-10 = *Byzantine Studies and other Essays*, London, 1955, pp. 167-172.

I.A. DRAKE, „Eusebius' Oration to Constantine from Pagan Perspective", în: Aufstieg und Niedergang der Römischenwelt, III.

I.A. DRAKE, „When was the «De laudibus Constantini» delivered?", în: *Historia*, 24, 1975, pp. 345-356.

I.A. DRAKE, *In Praise.*

R. FARINA, *Impero e Imperatore*, pp. 14-15, 22 şi *passim.*

I.A. HEIKEL, *Kritische Beiträge.*

I.A. HEIKEL, „Über die Handschriften von Eusebius Vita Constantini, Laus Constantini, Oratio ad sanctum coetum", în: *Nachrichten von der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, Phil.-hist. Klasse, 1885, pp. 434-441.

QUASTEN, *Initiation aux Pères*, pp. 462-464.

WALLACE-HADRILL, *Eusebius.*

WALLACE-HADRILL, „The Work of Eusebius of Caesarea in the Light of Recent Researches", în: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, III.

VIAȚA FERICITULUI ÎMPĂRAT CONSTANTIN[1]

CUPRINSUL ISTORISIRII VIEȚII CELEI DUPĂ VOIA LUI DUMNEZEU A FERICITULUI ÎMPĂRAT CONSTANTIN

CARTEA ÎNTÂI

Cuprinsul Cărții întâi

[1] Lucrarea de față, ca și celelalte, sunt traduse urmând edițiile: Ivar A. HEIKEL, *Eusebius Werke*, I, *Über das Leben Constantins, Constantins Rede an die heilige Versammlung, Tricennatsrede an Constantin* (GCS, 7), Leipzig, 1902; Friedhelm WINKELMANN, *Eusebius Werke*, I, *Über das Leben des Kaisers Konstantin* (GCS der ersten Jahrhunderte Eusebius, 1. I, 1 Teil), Akademie Verlag, Berlin, 1975.

XII. Asemenea lui Moise, Constantin a fost crescut în sălaşurile tiranilor.

XIII. Cum n-a suferit Constantius, tatăl său, ca oamenii lui Diocleţian, ai lui Maximianus şi Maxentius să-i prigonească pe creştini.

XIV. Cum a umplut Constantius, părintele său, cămările vistieriei – după ce mai înainte fusese ruşinat de Diocleţian din pricina sărăciei sale – şi cum a înapoiat el banii celor care îi aduseseră.

XV. Despre prigoana pornită de ceilalţi.

XVI. Cum a lăsat Constantius să se creadă că ar fi un slujitor al idolilor şi cum a izgonit el pe cei care se arătaseră gata să aducă jertfe, păstrând, în schimb, mai departe la palat pe aceia care preferaseră să-şi mărturisească credinţa.

XVII. Despre înclinarea cugetului său spre creştinism.

XVIII. După căderea de la domnie a lui Diocleţian şi a lui Maximianus, Constantius a rămas întâiul cu titlul de Augustus, bucurându-se şi de dăruirea lui cu urmaşi.

XIX. Cum – mai de mult, pe când era abia tânăr – a sosit fiul său, Constantin, împreună cu Diocleţian în Palestina.

XX. Cum s-a întors Constantin înapoi la tatăl său din pricina uneltirilor lui Diocleţian.

XXI. La moartea lui Constantius, Constantin, fiul lui, rămâne împărat.

XXII. Cum – după funeraliile lui Constantius – l-a aclamat armata pe Constantin cu titlul de Augustus.

XXIII. Scurtă evocare a căderii tiranilor.

XXIV. Cum, prin voia lui Dumnezeu, a ajuns să împărăţească Constantin.

XXV. Biruinţele lui Constantin asupra barbarilor şi britanilor.

XXVI. Cum s-a gândit el să elibereze Roma de Maxentius.

XXVII. Cum, luând Constantin aminte la prăbuşirea închinătorilor la idoli, a hotărât el să îmbrăţişeze creştinismul.

XXVIII. Cum, în chip de răspuns la rugăciunea lui, i-a dat Dumnezeu să aibă următoarea vedenie: o cruce luminoasă, apărută pe cer în miezul zilei, şi o scriere care îl îndemna să învingă prin acel semn.

XIX. Cum i s-a arătat Hristosul lui Dumnezeu în somn,

LV. Despre nelegiuirile, arghirofilia și viața de desfrâu a lui Licinius.

LVI. Cum s-a hotărât el să înceapă o prigoană.

LVII. Cum a ajuns Maximianus cu trupul ros de puroaie și mâncat de viermi să scrie în sprijinul creștinilor.

LVIII. Cum a trebuit Maximinus – prigonitorul creștinilor – să fugă și să se ascundă îmbrăcat în straie de sclav.

LIX. Ros de boală și lovit de orbire, Maximinus scrie în sprijinul creștinilor.

Medalie de argint din anul 315, descoperită la Ticinum (Italia). Pe avers se observă *chrisma* de pe casca împăratului Constantin, iar în mâna stângă, sceptrul său terminat în formă de cruce, peste care se află globul pământesc; pe revers, Constantin în mijlocul copiilor săi [după K. EHLING, G. WEBER (hrsg.), *Konstantin der Große*, Darmstadt-Mainz, 2011, p. 28].

DESPRE VIAȚA FERICITULUI ÎMPĂRAT CONSTANTIN

Întocmită de Eusebiu al lui Pamfil

CARTEA ÎNTÂI

I.1. N-a trecut cine știe câtă vreme de când tot omul se veselise în serbări și în petreceri la împlinirea acelor decade – de fapt la a celei de a doua și a celei de a treia – de la începutul domniei marelui împărat; și n-a trecut multă vreme de când noi înșine îi înălțaserăm biruitorului celui plin de strălucire imnuri de laudă la împlinirea a douăzeci de ani de cârmuire, în mijlocul unei adunări de slujitori ai lui Dumnezeu; curând aveam să-i împletim cu spusa noastră cununi și la împlinirea a treizeci de ani; ca ieri aveam să-i împodobim cu ele venerabilul creștet în chiar lăuntrul palatului [...]. 2. Și iată că acum duhul nostru se pomenește descumpănit, dornic – pe de o parte – să i se adreseze tot în termenii de altădată, doar că acum nu mai știa încotro să-și îndrepte privirea, de multa uimire ce singură se făcea stăpână pe el la contemplarea tulburătoarei priveliști ce i se înfățișa. Fiindcă, oriîncotro i-ar fi scrutat privirea – fie către răsărit, fie spre apus, fie pe deasupra întregii întinderi a pământului, până la cer –, într-un fel ori în altul ea n-ar avea cum întâlni altul decât chipul preafericitului împărat. 3. Pe pământ i-ar putea vedea pe fiii lui răspândindu-i strălucirea asupra întinderilor toate, aidoma în aceasta unor noi luminători; ba chiar și pe el l-ar afla încă viu și în plină putere, cârmuind viețile oamenilor cu și mai multă autoritate decât înainte, ca înmulțit în fiii care-l moșteniseră.

Aceștia fuseseră mai demult făcuți părtași la vrednicia de cezar; acum însă iată-i pe de-a-ntregul pătrunși [de duhul părintesc], prin virtutea credinței în Dumnezeu, și, în temeiul

minunatelor calități ale părintelui lor, recunoscuți ca împărați și auguști în toată puterea cuvântului.

II.1. Și mare este uimirea care ne cuprinde duhul, văzând cum un om pe care cu puțin timp în urmă îl puteam privi cu ochii noștri aici, în mijlocul nostru, în trupul său muritor, se poate mândri – într-un chip cu totul de necrezut – cu locașurile lui împărătești, cu avuțiile, cu titlurile și cu imnurile de laudă, chiar și acum, când, săvârșindu-se din viață, lucrarea firii ar trebui să rușineze tot ceea ce, străin de ea, se dovedește a fi fost de prisos! 2. De s-ar putea duhul nostru înălța până-n cereștile bolți, chiar și acolo ar trebui el să-și înfățișeze de trei ori fericitul suflet al împăratului sălășluind laolaltă cu Însuși Dumnezeu, slobod de tot învelișul său muritor și pământesc, în veșmânt de lumină strălucind aidoma fulgerului! Apoi, la gândul că sufletul acesta a încetat a mai fi stânjenit de ostenelile muritorilor – la care nu va mai lua parte nici chiar pentru un timp oricât de lung – și că a fost învrednicit cu pururea înfloritoarea cunună a vieții celei fără de sfârșit și cu nemurirea – fericita [moștenire a] veșniciei –, va fi, desigur, cuprins de uimire (ca unul care nu-i mai mult decât un biet duh muritor), nemaisimțindu-se în stare să rostească vreo vorbă, conștient fiind de propria-i neputință, și, ca atare, impunându-și singur verdictul tăcerii și trecând Cuvântului Celui mai puternic decât el și a-toate-cuprinzător cinstea de a Se întrece în cântări de laudă; Lui, Celui care – fiind singur fără de moarte și Cuvânt al lui Dumnezeu – singur este în măsură să-Și întărească vorbele spre încredințare.

III.1. Prin mijlocirea lor, El ne-a și prevenit că aceia care-L vor proslăvi – precum și cei care-L vor cinsti – vor fi, în schimb, covârșiți cu duhoviceștile daruri, în vreme ce aceia care se vor fi hotărât să-I fie potrivnici și dușmani nu vor lucra decât spre nimicirea propriilor lor suflete. Odată cu aceasta, El a întărit în chip nemincinos făgăduința cuprinsă în cuvintele Sale, cum că va face ca sfârșitul vieții tiranilor celor fără Dumnezeu și potrivnici lui Dumnezeu să fie înspăimântător, în timp ce slujitorului Său avea să-i facă de râvnit și de proslăvit, pe lângă viață, până și moartea, dovedindu-l vrednic de pomenire și de un monument nu pieritor, ci, dimpotrivă, nepieritor. 2. Adevărat este că natura

muritoare [a oamenilor] și-a înjghebat un fel de consolare pentru sfârșitul ei supus morții și pieirii: anume, prin consacrarea de imagini, oamenii și-au închipuit că vor putea dărui amintirii înaintașilor lor onoruri nepieritoare. Unii, prin ceruitele culori ale picturii celei cu jocuri de umbre, alții în statui făcute din materie fără viață au întocmit chipuri de oameni, în timp ce alții, iarăși săpând litere în niște tăblii [de piatră] și pe stâlpi, și-au închipuit că vor putea astfel sorti virtuțile celor cinstiți de ei unei amintiri pururi dăinuitoare. Dar toate acestea erau și ele supuse morții și, cu trecerea timpului, trebuiau și ele să-și afle sfârșitul; de altminteri, acelea nu erau altceva decât tot atâtea înfățișări ale unor trupuri pieritoare, iar nu mărturii închipuind nemuritorul suflet. Totodată, unora care nu știau să-și pună nădejdea într-un bine aflat dincolo de năprasnicul sfârșit al muritoarei lor vieți, lucruri ca acestea puteau să li se pară mulțumitoare. 3. Dumnezeu însă – Dumnezeul deopotrivă mântuitor al tuturor – a rostuit la Sine iubitorilor credinței bunuri care covârșesc închipuirile noastre sortite pieirii, chiar dacă dând aici, în chip de arvună, doar pârga răsplății, [și doar atât cât e necesar] spre a întări întrucâtva vederii ochilor noștri muritori speranța în nemurire. Vechi prevestiri de-ale prorocilor, păstrate în scris, profețiseră cândva aceste lucruri. Același lucru îl mărturisesc viețile bărbaților iubiți de Dumnezeu care au luminat în vechime, în fel și chip, prin virtuțile lor, rămânând neuitați în amintirea urmașilor lor. Or același lucru l-au dovedit și vremurile noastre, când, dintre toți bărbații care au ajuns vreodată să stăpânească peste împărăția romanilor, singur Constantin a ajuns să fie în chip vădit iubit de Dumnezeu Cel a-toate-stăpânitor, făcându-se pentru toți oamenii o adevărată pildă de viață închinată lui Dumnezeu.

IV. Faptul acesta l-a înveederat, prin limpezi judecăți vădite, Dumnezeu Însuși, Cel proslăvit de Constantin, fiind necurmat alături de el atât la începutul, cât și în cursul și la sfârșitul domniei lui, și făcând din el un învățător priceput în a ne da nouă, muritorilor, o pildă de credință în Dumnezeu. Fiindcă într-adevăr, dintre toți stăpânitorii care vor fi existat cândva și al căror nume ne va fi ajuns la auz, numai pe acesta l-a făcut El aidoma unui măreț luminător ceresc și unui vestitor cu răsunător glas al

neînşelătoarei credinţe; numai lui i-a învederat Dumnezeu – prin mulţimea bunătăţilor cu care l-a înzestrat – chezăşia credinţei dovedite.

V. În ceea ce priveşte lungimea domniei, El l-a învrednicit de trei decade pline și de încă puţin pe deasupra, punându-i ca hotar al vieţii lui de om numărul îndoit al acestor ani. Totodată, făcând din el un chip al propriei Sale stăpâniri monarhice, Dumnezeu i-a mai dat și biruinţă peste toată ceata tiranilor, prefăcându-l într-un nimicitor al uriaşilor vrăjmaşi ai lui Dumnezeu, care, în sminteala cugetului lor, înălţaseră armele necredinţei chiar împotriva Supremului Împărat al întregii zidiri. Doar că, în timp ce aceştia din urmă au licărit – ca să spunem aşa – numai pentru puţin timp, ca apoi îndată să se stingă, Dumnezeu Cel Unul şi Acelaşi l-a înveșmântat pe slujitorul Său – care avea să se lupte singur cu atât de mulţi – cu armura [unei puteri] închipuind-o pe cea dumnezeiască, curăţind, prin mijlocirea lui, lumea noastră, a pământenilor, de puzderia celor fără Dumnezeu și – de vreme ce acesta era și în drept să mărturisească în auzul tuturor, cu glas tare, că ştie cine este adevăratul Dumnezeu şi că se leapădă de sminteala cinstirii unora care nu fiinţează nicidecum – aşezându-l tuturor neamurilor dascăl al credinţei în Dumnezeu.

VI. Însă aşa a făcut Constantin şi aşa s-a făcut el de ştire [lumii], ca un slujitor credincios şi bun ce era, numindu-se şi mărturisindu-se făţiş rob şi slujitor al Împăratului Celui mai presus de toate; iar Dumnezeu n-a zăbovit a-i răspunde pe potrivă, așezându-l domn şi stăpânitor, singur biruitor de neînvins şi de neînfrânt între împăraţii din toate timpurile, pururea învingător şi întotdeauna bucuros să poată închina un monument amintirii unei biruinţe asupra vrăjmaşilor; un împărat cum nu ne-a ajuns la auz să fi fost vreodată unul, chiar din cele mai vechi timpuri. Atât de iubit de Dumnezeu şi de trei ori fericit, atât de credincios şi de ajutorat în toate, încât i-a fost foarte uşor să supună popoare mai multe decât înaintaşii săi şi să-şi desfășoare domnia nestânjenit chiar până în cea din urmă clipă.

VII. O veche tradiție[2] stăruie să ni-l înfățișeze pe Cirus al perșilor drept cel mai strălucit împărat cunoscut vreodată. Totuși nu la așa ceva ni se cade nouă să luăm aminte, ci la felul cum a luat sfârșit lunga viață a acestuia; or, tocmai, se zice că el n-a avut parte de o moarte bună, ci, dimpotrivă, de una nefericită și rușinoasă, provocată de mâna unei femei. Pe de altă parte, urmașii elinilor [de altădată] ni-l preamăresc pe macedoneanul Alexandru sub motiv că el ar fi supus popoare nenumărate și de tot soiul, totuși adăugând la aceasta și faptul că el s-a stins năprasnic, pradă desfrâului și beției, înainte de a fi ajuns bărbat în toată puterea cuvântului. Dar viața lui s-a sfârșit la numai treizeci și doi de ani, din care partea de domnie n-a fost mai mare de o treime. Alexandru se năpustea ca furtuna, trecând totul prin sânge și aducând jugul neiertător al robiei peste un întreg popor sau peste o întreagă cetate. Abia ajuns în floarea tinereții, a și trebuit să-și plângă iubitul, ca apoi îndată să cadă pradă unei sorți nemiloase care l-a răpit fără a-i îngădui să aibă parte de urmași, ca pe un ins fără căpătâi, ca pe un vântură-lume rătăcit pe pământ străin și dușman, numai ca să nu-și mai poată revărsa urgia asupra neamului omenesc. Îndată după aceea împărăția lui s-a și destrămat, fiecare dintre credincioșii săi slujitori trăgându-și și smulgând din ea câte o bucată pentru sine.

Și unul ca el poate totuși să fie cântat cu asemenea înfocare!

VIII.1. Așadar, împăratul nostru a început să domnească tocmai la vârsta când macedoneanul și-a aflat sfârșitul și și-a înmulțit anii vieții până la îndoitul vârstei aceluia, iar pe cei ai domniei, până la de trei ori [domnia aceluia]. 2. Oastea el și-a întărit-o prin porunci blânde și chibzuite, pătrunse de duhul evlaviei, și în fruntea ei a ajuns până în țara britanilor și până la popoarele care sălășluiesc undeva în mijlocul oceanului de la soare-apune; a supus până și întreg ținutul sciților cel fărâmițat spre miazănoapte între mii de neamuri barbare nestatornice. 3. Iar după ce și-a întins stăpânirea până în cele mai îndepărtate locuri de la miazăzi, până asupra blemizilor și a etiopienilor înșiși, n-a mai stat la îndoială dacă să cucerească sau nu popoarele de la soa-

[2] Cf. HERODOT, *Istorii*, I, 205-214; cf. și opera lui XENOFON dedicată marelui împărat, *Cyropaedia*.

re-răsare. 4. Și, ajungând până la marginile cele de pe urmă ale întregii lumi – adică până la inzii cei atât de departe și până la neamurile care sălășluiesc în jurul întregului pământ purtător de viață –, a strălucit luminându-le cu razele credinței și a supus totul în cale; demnitari ai locurilor, guvernatori, satrapi, regi ai multor neamuri barbare i se plecau de bunăvoie și trimiteau la el solii cu daruri, socotind faptul de a face cunoștință cu el – ca și prietenia lui – drept un bun neprețuit, până într-atât încât au ajuns chiar să-i dedice la ei acolo, în semn de cinste, imagini pictate și statui. Dintre toți stăpânitorii [Romei], singur el, Constantin, a fost recunoscut și aclamat ca atare de ei toți. Iar el, cu împărăteasca tărie a spuselor sale, L-a propovăduit pe Dumnezeu în deplină sinceritate.

IX.1. De altminteri, Constantin nu era omul care să facă lucrurile numai cu vorba, pentru ca la faptă să dea înapoi. Încercat în toate virtuțile, el se putea lăuda, totodată, cu nenumăratele roade ale evlaviei. Știa să-și îndatoreze prietenii prin fapte de bine făcute din tot sufletul; a domnit dând legi pătrunse de dragostea față de oameni, străduindu-se să-și facă domnia cât mai puțin împovărătoare și cât mai binecuvântată de către toți supușii, până ce Dumnezeu Cel cinstit de el l-a împodobit cu a nemuririi cunună pe acela care se ostenise în dumnezeieștile încleștări atâta lungime de vreme și l-a mutat din pământeasca sa domnie la viața cea fără sfârșit, pe care El a pregătit-o la Sine sufletelor celor care s-au sfințit. Pe de altă parte, ridicându-i trei fii drept urmași la domnie 2. – fapt care amintește felul în care primise el însuși tronul de la părintele său –, moștenirea lui li s-a transmis mai departe feciorilor săi și urmașilor lor, în virtutea legăturilor firii, pentru un timp nedefinit, aidoma unui bun părintesc. Însuși Dumnezeu l-a glorificat pe fericitul împărat – pe când acesta se mai afla încă printre noi – cu semnele dumnezeieștii Sale prețuiri, iar în clipa sfârșitului l-a înzestrat cu podoaba aleselor Sale avuții. Fie-i, așadar, tot El [adevăratul] cronicar, pentru a-i putea săpa în chiar stâlpii cerului lupte și biruințe, întru lungime de veacuri!

X.1. În ceea ce mă privește, dacă tăcerea îmi apare a fi și sigură și ferită de primejdii, a povesti niște lucruri astfel încât ele

să poată fi socotite pe potriva fericirii de care a avut parte bărbatul acesta îmi apare ca o sarcină anevoioasă; însă, pe de altă parte, – dacă vrem să ne izbăvim de învinuirea șovăielii și a delăsării –, eu cred că se cuvine totuși ca, luând pildă de la arta picturii cea tot de noi muritorii folosită, să închinăm amintirii acestui om iubitor de Dumnezeu un portret alcătuit din cuvinte. Or, ar fi într-adevăr rușinos pentru mine dacă nu i-aș închina zestrea mea de puteri – cât de mici ar fi acestea și cât de puțin prețuite – unui bărbat care, în necuprinsa lui evlavie, nouă tuturor a știut să ne facă cinste. 2. De aceea socot că ar fi foarte de folos – și chiar de trebuință – să alcătuiesc această scriere închinată geniului unui împărat și, totodată, unor fapte plăcute lui Dumnezeu, Împăratului celui mai presus de toate. Fiindcă ar fi de mare rușine ca, în vreme ce amintirea lui Nero și a altor tirani încă și mai cumpliți, mai nelegiuiți și mai vrăjmași lui Dumnezeu, a aflat oameni care n-au ezitat să o aștearnă în scris și care, printr-o meșteșugită răstălmăcire a urâtelor lor fapte, le-au înzorzonat și le-au croit loc în scrieri de istorie întinse pe multe cărți, noi să-i trecem sub tăcere pe aceia pe care Dumnezeu Însuși i-a socotit vrednici să se bucure de vederea, de cunoștința și de prezența unui împărat atât de mare cum de-a lungul tuturor timpurilor nu este de aflat! De unde rezultă pentru oricine – dar mai cu osebire pentru noi – că se cuvine să facem cunoscută rodnica veste a faptelor de bine tuturor oamenilor la care imitarea binelui este în măsură să stârnească ardoarea dragostei de Dumnezeu. 3. Fiindcă aceia care au adunat și au consemnat viețile unor bărbați nu tocmai însemnați, ca și fapte lipsite de bune urmări și străine folosului sufletesc, numai datorită simpatiei – sau, dimpotrivă, aversiunii lor față de câte unii – ori, poate, ca să poată face caz de multa lor învățătură, au tămâiat în lăudăroșenia lor și cu meșteșugul vorbelor lor subiecte legate de fapte urâte așa cum nu s-ar fi cuvenit să facă și au devenit astfel – pentru toți cei care, cu ajutorul lui Dumnezeu, avuseseră mai înainte norocul de a nu se fi împărtășit de lucrarea faptelor rele – pilduitori de învățături nu tocmai bune și care ar fi meritat să piară în tăcerea uitării. 4. Or, stilul istorisirii mele – chiar de s-ar întâmpla să aibă de suferit din comparația cu măreția subiectului

însuși – va avea oricum de câștigat în strălucire, chiar numai din simpla înșiruire a unor fapte de merit; pe de altă parte, consemnarea unor istorisiri atât de plăcute lui Dumnezeu de bună seamă că nu va rămâne fără ecou, ci, dimpotrivă, tuturor celor cu o bună așezare sufletească le va prilejui o lectură cât se poate de folositoare.

XI.1. Majoritatea acțiunilor acestui om de trei ori fericit, faptele lui de arme, ca împărat, încleștările și bătăliile purtate în războaie, vitejia, biruințele și trofeele smulse dușmanului, precum și triumfurile de care a avut parte – sau, în vreme de pace, hotărârile luate de el spre buna cârmuire a statului și spre binele fiecărui ins –, corpul de legi dat de el spre folosul bunei rânduieli a supușilor săi, precum și cele mai multe lupte purtate de el cu împărătească dârzenie, de care toți scriitorii amintesc, eu cred că e bine să le trec cu vederea, de vreme ce rostul strădumțelor ce-mi stau înainte este să povestesc și să trec în scris numai lucrurile care țin de acel fel de viață ce Îi este plăcut lui Dumnezeu. 2. Cum însă și acestea sunt fără număr, eu voi alege dintre ele doar pe cele mai folositoare și mai vrednice a fi amintite urmașilor noștri; ba încă și povestirea lor o voi face cât mai pe scurt, fiindcă, iată, prilejul de a-l cânta în voie, în toate chipurile cu putință, pe omul acesta cu adevărat ferice abia acum se ivește, el fiind cu neputință mai înainte vreme, dacă ne amintim de îndemnul de a nu ferici niciodată un ins înaintea morții sale, iar aceasta datorită necunoscutelor întorsături ale sorții.

Fie-mi, dar, Dumnezeu într-ajutor, iar Cuvântul Cel ceresc să mă sprijine în această lucrare, umplându-mă de duh!

De acum mă voi așterne la scris începând cu cea dintâi vârstă a acestui bărbat.

XII.1. Există o veche istorisire[3] care spune că, într-o vreme când poporul evreilor era amarnic împilat de un neam cumplit de tirani, Dumnezeu a binevoit către cei împilați și a făcut în așa fel ca Moise, prorocul, încă prunc, să fie crescut chiar sub acoperișul palatelor tiranilor și chiar în mijlocul lor, proniindu-i astfel să se poată împărtăși din înțelepciunea lor. Cu trecerea

[3] Cf. *Ieșirea* cap. 2 ș.u.

timpului, Moise a ajuns la vârsta bărbăției și dreptatea celor împilați le-a venit acestora într-ajutor împotriva asupritorilor. Atunci a purces și prorocul lui Dumnezeu afară din sălașurile tiranilor, plinindu-și datoria față de voia Celui Atotputernic; și s-a lepădat – atât în faptă, cât și în vorbă – de tiranii care îl crescuseră, făcându-și-i prieteni numai pe cei care de fapt erau chiar frați și rude cu el. Așa l-a înălțat Dumnezeu pe Moise îndrumător al întregului popor și tot așa i-a eliberat El pe evrei de sub jugul vrăjmașilor, urmărind neamul tiranilor cu pedepse trimise de El însuși. 2. Această veche istorisire, pe care cei mai mulți au primit-o doar ca pe un mit, a fost la început [doar] auzită de toată lumea; dar iată că acum Același Dumnezeu ne-a îngăduit nouă să vedem cu ochii noștri minuni noi, mai mari decât cele povestite în mituri și mai pătrunse de adevăr decât tot ce va fi ajuns mai înainte la auzul oamenilor. Tiranii timpurilor noastre s-au ridicat la luptă împotriva Dumnezeului Celui mai presus de toate și I-au prigonit Biserica; atâta doar că în mijlocul lor se afla acum și Constantin, cel care în curând avea să fie nimicitorul lor, încă tânăr și gingaș și chipeș, abia mijindu-i barba, așteptând ascuns în sălașurile împilării (asemenea celuilalt slujitor al lui Dumnezeu), fără însă a urma pilda celor fără Dumnezeu – chiar dacă era atât de tânăr. 3. Cu sprijinul Duhului lui Dumnezeu, buna lui zestre sufletească l-a ajutat să scape de acolo și să aleagă calea credinței și a vieții plăcute lui Dumnezeu, mai ales că și bunul zel al părintelui său fusese pentru copil un îndemn să urmeze binele. Aceasta și pentru că părintele său, Constantius – întrucât cuvine-se ca, venind vremea, să împrospătăm și amintirea lui –, a fost unul dintre cei mai de seamă împărați ai timpului nostru.

Iată de ce se și cade să ședem puțin de vorbă despre lucrurile care de la părinte venite[4] i-au înfrumusețat fiului zestrea.

XIII.1. În anii celor patru împărați care-și împărțiseră cârma domniei, Constantius a fost singurul care a avut o înțelegere a lucrurilor cu totul străină celorlalți, punând pentru sine temei de dragoste din partea lui Dumnezeu, Cel mai presus de toate. 2.

---

[4] „Care de la părinte venite” nu există în text. A fost inserat considerându-l cerut de conceptul de „fiu” de la finele frazei.

Încât, în timp ce aceia sugrumau și sfâșiau Bisericile lui Dumnezeu din înalt până la pământ, nimicindu-le locașurile de rugăciune până la a nu li se mai vedea nici temeliile, acesta și-a păzit mâinile curate de pângărirea cu astfel de nelegiuire, nevrând să li se asemene în niciun fel și în niciun chip. Cei trei [împărați] și-au pătat stăpâneștile tărâmuri căsăpind bărbați și femei de același sânge și cu frica lui Dumnezeu; Constantius, în schimb, și-a păstrat sufletul nepătat. 3. Și s-au încurcat aceia în tumulturile răutății, mai întâi ei înșiși, iar apoi și supușii lor, toți, dând ascultare vicleșugurilor puse la cale de duhurile rele; pe când [Constantius] a domnit răspândind asupra alor săi cea mai deplină pace, îngăduindu-le să săvârșească nestingheriți cele ce țin de cinstirea lui Dumnezeu. Iar când ceilalți împilau pe toată lumea cu cele mai grele dări, făcându-le viața de nesuferit și mai cumplită decât moartea, numai Constantius izbutea să înjghebe pentru supuși o domnie ferită de necazuri și senină; el singur arăta față de ei o grijă părintească niciodată dezmințită. 4. Nenumărate mai sunt și celelalte trăsături ale acestui bărbat, pe care toată lumea le laudă fără preget; eu însă voi aminti doar de două isprăvi, care vor trebui să mărturisească și pentru cele pe care nevoit sunt să le trec sub tăcere, ca să pot ajunge la subiectul propus al scrierii mele, care așteaptă.

XIV.1. Răspândindu-se zvonul despre omenia și bunătatea acestui împărat și despre cât de plăcut ajunsese el să fie lui Dumnezeu, precum și că, de atâta grijă față de supuși, nu ajungea să agonisească bani în vistierie, împăratul [Dioclețian], care se afla atunci pe treapta cea mai înaltă a puterii, a trimis la el solie să-l certe pentru nepăsarea arătată treburilor obștești și să-l ocărască pentru sărăcire, aducând dovadă în sprijinul acestor spuse [tocmai] faptul că nu se învrednicise să strângă în vistieria lui niciun ban. 2. Constantius i-a poftit pe solii împăratului să mai zăbovească puțină vreme acolo, după care a chemat la sine din toate ținuturile stăpânirii sale pe cei mai avuți dintre bogătași, cărora le-a spus că avea mare nevoie de bani și că sosise vremea în care se cuvenea ca fiecare dintre ei să-și dovedească de bunăvoie devotamentul față de împăratul său. 3. La auzul acestor cuvinte, aceia s-au grăbit cu zor mare să-i umple vistieria cu aur, cu

argint și cu alte scumpeturi, întrecându-se în dărnicie cu căutătura luminoasă și veselă – ca și cum de cine știe câtă vreme nu-și doriseră altceva decât să-și poată dovedi bunul zel. 4. Apoi, îndată i-a poftit Constantius pe solii împăratului celui mare să privească comorile cu ochii lor, după care le-a poruncit să ducă mărturia celor văzute de ei aceluia care îl ocărâse pentru sărăcia lui și să adauge că de mare nădejde este[5] să te gospodărești altminteri decât iscând în jurul tău suspine și decât agonisind averi pe căi nedrepte, precum și că toate cele ce le adunase el atunci se aflau acolo de mult, la stăpânii acestor avuții, ca tot atâtea [comori] ale sale încredințate spre pază unor străjuitori credincioși. 5. Solii s-au minunat nespus de asemenea întâmplare; dar, după plecarea lor, a chemat împăratul acesta atât de iubitor al oamenilor din nou la sine pe stăpânii avuțiilor, zicându-le – după câte se pare – să și le ia înapoi pe toate și să se ducă la casele lor, desigur fără a uita să-i laude pentru ascultarea și zelul dovedit. 6. Această întâmplare mărturisește despre bunătatea sufletească a lui Constantius. Următoarea va aduce limpede mărturie despre buna lui cinstire de Dumnezeu.

XV. Din porunca stăpânirii, în toate colțurile pământului mai-marii așezați în fruntea popoarelor îi prigoneau pe credincioșii lui Dumnezeu. Însă, iată că tocmai de prin împărăteștile locașuri aveau să iasă la lumină, înaintea oricăror altora, mucenicii cei plăcuți lui Dumnezeu, purtând până la capăt întreaga luptă pentru dreapta lor credință și înfruntând pentru ea de bunăvoie chiar focul, securea sau apa mării, precum și toate celelalte chipuri ale morții. Curând, în curțile împărătești aflate pretutindeni a început să se facă simțită lipsa bărbaților credincioși – lucru care pe cei răspunzători i-a lipsit mai abitir de ocrotirea lui Dumnezeu, de vreme ce a-i prigoni pe credincioși însemna, totodată, a înăbuși rugăciunile înălțate de aceia în sprijinul lor.

XVI.1. Numai Constantius a dat ascultare unui gând înțelept și cuvios, purcezând la un lucru de necrezut și a cărui înfăptuire stârnește uimirea: anume, el a poruncit tuturor oamenilor săi –

[5] Text corupt.

începând chiar cu cei aflați în slujbele palatului și până la demnitarii în funcție – să se hotărască fie a jertfi demonilor – în care caz puteau rămâne mai departe în preajma sa, păstrându-și rangul neatins –, fie să nu le aducă jertfă – în care caz porțile sale aveau să le rămână închise, iar ei aveau să fie izgoniți până departe și lipsiți de ocrotirea sa. 2. Oamenii s-au împărțit, trecând unii deoparte, alții de cealaltă parte, și dându-și fiecare în vileag felul alegerii. Atunci le-a dezvăluit și omul acela minunat gândul ascuns de el în spatele șiretlicului, unora punându-le în lumină lașitatea și egoismul, altora, în schimb, aducându-le foarte mare laudă pentru statornicia lor înaintea lui Dumnezeu; după care, pe cei dintâi – de vreme ce fuseseră în stare să-și trădeze Dumnezeul – nu i-a mai socotit vrednici să dea ochii cu împăratul lor. Într-adevăr, cum și-ar fi putut păzi credința față de împărat unii cărora le fusese dată în vileag nerecunoștința față de Cel de sus? Ca atare, el a decretat că aceștia vor trebui să părăsească curtea împărătească și să plece cât mai departe; despre ceilalți, în schimb, – pe care însuși adevărul îi dovedise vrednici de [dragostea lui] Dumnezeu –, Constantius a socotit că tot astfel se vor purta ei și cu împăratul lor și, drept urmare, i-a rânduit în garda sa de corp și le-a dat în grijă până și veghea împărăției însăși, lăsând să se înțeleagă că din astfel de oameni se cade să ne facem noi prietenii și oamenii de casă cei mai apropiați și de nădejde, prețul lor întrecând cu mult pe acela al unor cămări pline de neasemuite comori.

XVII.1. Am arătat deci, pe scurt, amintirea lăsată în urma sa de tatăl lui Constantin. De ce fel de sfârșit a avut el parte după ce s-a arătat astfel lui Dumnezeu și câtă deosebire a vădit Dumnezeu, Cel cinstit de el, între el și ceilalți părtași la împărăție își va putea da seama oricine va lua aminte la natura acestor întâmplări. 2. Într-adevăr, după dovezile de pricepere în arta de a cârmui, aduse de el de-a lungul multor ani, după ce recunoscuse drept singur Dumnezeu pe Acela aflat deasupra tuturor, după ce-și ridicase glasul împotriva puzderiei de zeități a celor fără Dumnezeu și, prin rugăciunile celor cucernici[6], își încinsese întreaga

[6] Sau „ale creștinilor".

casă [cu un zid ocrotitor], Constantius a continuat să viețuiască în liniște, fără tulburare – [părtaș făcându-se singurului] lucru socotit de unii ca însemnând fericirea, anume faptul de a nu avea cugetul încărcat, precum și acela de a nu fi împovărat conștiința altora. 3. Astfel a continuat el a cârmui tot timpul cât a avut parte de domnie, în chip statornic și fără tulburare, dăruindu-și întreaga familie – copiii, soția și pe toți cei ai casei[7] – Dumnezeului Celui Unul, Împăratul tuturor, și făcând ca mulțimea celor aflați înlăuntrul zidurilor palatului să nu poată fi socotită cu nimic mai prejos de o Biserică a lui Dumnezeu – printre ei aflându-se și slujitori ai lui Dumnezeu care nu conteneau să înalțe rugăciuni[8] pentru împărat. Faptele acestea numai la el, la Constantius, se petreceau, într-o vreme când, pe alte meleaguri, poporului iubitor de Dumnezeu nu-i era îngăduită nici măcar purtarea numelui [de creștin]!

XVIII.1. Curând după aceea, l-a răsplătit Dumnezeu astfel încât să aibă parte chiar de cea mai înaltă treaptă a puterii împărătești. N-aș putea spune cum s-a întâmplat; dar cei care în acea vreme dețineau rangul cel dintâi au abdicat de la domnie; or această răsturnare de situație s-a petrecut nu cu mult după un an de la începutul prigoanei Bisericilor. Așa a fost aclamat Constantius drept unicul Augustus și „Cel Pios", și asta după ce mai înainte se învrednicise de purtarea cununii de cezar și i se recunoscuse întâietatea în rândul celorlalți. Cum spun: abia după călirea lui în astfel de treburi, a dobândit Constantius și podoaba celei mai înalte trepte a ierarhiei romane, numit fiind împărat osebit între cei patru care fuseseră proclamați apoi. 2. Pe lângă aceasta, el singur se mai deosebea de toți ceilalți împărați și prin mulțimea urmașilor, fiindcă a dat viață unui mare număr de fii și fiice. Iar când, în cele din urmă, dând sorții cuvenita plată, a ajuns la vârsta împlinirii bătrâneților și a fost să se săvârșească din viață, atunci iarăși i s-a înfățișat Dumnezeu în chipul unui Săvârșitor de lucruri minunate, rânduindu-l pe Constantin să fie – dintre toți copiii – întâiul la căpătâiul celui care trăgea să moară, spre a primi de la el moștenirea domniei.

---

[7] Slujbașii și demnitarii de diverse ranguri de la curte.

[8] Termenul λατρεία, prezent aici, se referă de fapt la practicarea unor slujbe religioase.

XIX.1. Iată-l deci pe Constantin ajuns pe aceeaşi treaptă cu ceilalţi părtaşi la cârma împărăţiei şi – cu o vorbă a proorocului de altădată al lui Dumnezeu – vieţuind în mijlocul lor. De altfel, Constantin fusese socotit de ei vrednic să primească înalta cinste încă din anii când abia păşise din vârsta copilăriei în aceea a feciorie: noi înşine l-am putut vedea străbătând ţinutul[9] Palestinei în tovărăşia celui mai vârstnic dintre împăraţi; oricine dorea l-a putut limpede vedea şezând de-a dreapta acestuia, dând încă de pe atunci o pildă de cumpănire împărătească. 2. Nimeni nu i-ar fi putut sta alături în ceea ce priveşte frumuseţea şi farmecul, precum şi în ceea ce priveşte înălţimea [şi proporţiile] trupului[10]; iar tinerii de vârsta lui îi ştiau de frică, atât de vânjos era, atât era de puternic. Numai că zestrea lui sufletească îi întrecea cu mult calităţile trupeşti: fiindcă, înainte de orice, el îşi înveşmântase sufletul cu podoaba cumpătării, căreia mai apoi se pricepuse să-i dea o neasemuită strălucire prin marea lui cultură, prin înnăscuta lui putere de judecată şi prin înţelepciunea cu care îl dăruise Dumnezeu.

XX.1. Atât de mândru de toate aceste lucruri, atât de vânjos, atât de chipeş[11] şi plin de isteţime cunoscându-l stăpânitorii de atunci pe tânăr, fost-au cuprinşi de pizmă şi de teamă, socotind că apropierea lui ar putea însemna pentru ei o ameninţare; încât într-ascuns au şi început să uneltească împotriva lui, ferindu-se totuşi să-l sortească morţii făţiş, anume de frica tatălui. 2. Dându-şi tânărul seama cum şedeau lucrurile – planurile uneltirilor îi apăruseră în două rânduri, prin voia lui Dumnezeu, ca la lumina zilei –, şi-a aflat scăparea în fugă, făcându-se şi într-aceasta asemenea marelui proroc Moise. Dar în toate el Îl avea de partea sa pe Dumnezeu; iar Acesta îi purta de grijă, ca să-i poată urma tatălui la împărăţie.

XXI.1. Deci, izbăvindu-se în ultima clipă din mrejele uneltitorilor, Constantin a ajuns grabnic la tatăl său; însă a mai zăbovit alături de el, fiindcă la aceeaşi vreme zilele părintelui se apropiau

---

[9] Textual: „poporul".
[10] Textual: μέγεθος.
[11] Textual: „mare, bine făcut".

de sfârșit. Văzându-și Constantius fiul apărut ca din senin, pe dată și-a părăsit patul și l-a cuprins în brațe, adăugând că într-o clipă ca aceea – în care se pregătea să-și ia rămas bun de la viață – îi fusese dat să-și descarce sufletul de singura povară care-l mai trăgea în jos, înțelegând prin aceasta depărtarea la care până atunci i se aflase fiul. Apoi a înălțat lui Dumnezeu o rugăciune de mulțumire, zicând că moartea îi apărea acum de preferat unei vieți fără sfârșit; după care, făcându-și ultimele pregătiri, 2. și-a luat rămas bun de la fii și de la fiice, care făcuseră cerc în jurul său, și s-a sfârșit chiar acolo, în împărătescul său cort[12] și culcuș, după ce – dând ascultare legilor firii – trecuse sorții împărăției în seama celui mai vârstnic dintre fii.

XXII.1. Deci n-a rămas statul fără împărat. Și s-a arătat Constantin ieșind de sub acoperișul părintelui său împodobit cu mantia de purpură a tatălui – a cărui împărătească demnitate le părea tuturor că prinsese pe loc viață în făptura lui. Apoi, înconjurat de prietenii aceluia, a trecut în fruntea alaiului și și-a petrecut părintele pe ultimul drum. O mulțime fără număr de oameni [de tot felul] și de ostași aparținând gărzilor l-a însoțit pe bine-plăcutul lui Dumnezeu cu tot fastul, unii deschizându-i drumul, ceilalți pășind în urma lui; toți îl înălțau în slăvi pe de trei ori fericitul răposat și – ca într-un singur glas și cuget – preamăreau în venirea la domnie a fiului parcă întoarcerea la viață a [însuși] celui pierit. Și îndată, de la cele dintâi urale, l-au și aclamat pe noul stăpânitor cu titlul de împărat și – dintr-odată – de august și pios, cu strigări de bucurie, 2. care, deși se adresau fiului, îi ședeau bine și celui stins din viață, de vreme ce-l fericeau pe fiu pentru șansa de a fi urmat la domnie unui asemenea tată. Iar toate provinciile[13] aflate sub stăpânirea lui erau pline de bucurie și de o nespusă veselie pentru faptul că nu fuseseră văduvite de buna orânduire a împărăției nici măcar pentru un timp cât de cât scurt.

În pilda lăsată de împăratul Constantius, Dumnezeu a arătat semenilor noștri de ce fel de sfârșit au parte credincioșii care-L iubesc pe El.

---

[12] Textual: „palat".
[13] Textual: „neamurile".

XXIII. Eu n-am socotit că ar fi mai de folos să istorisesc aici în scris de ce crudă soartă au avut parte ceilalţi împăraţi – care au prigonit Bisericile lui Dumnezeu[14] ca şi cum ar fi vrut să se războiască cu ele –, după cum n-am socotit necesar să umbresc amintirea celor buni prin compararea lor cu cei care le fuseseră ca o pildă potrivnică[15]. De ajuns fie-le experienţa faptelor spre învăţătură acelora care – ori cu ochii lor, ori din auzite – au prins de ştire păţaniile întâmplate fiecăruia dintre aceştia în parte.

XXIV. Aşa l-a rânduit Dumnezeu, Rânduitorul întregii zidiri, pe Constantin – odrasla unui tată atât de minunat – întâistătător şi cârmuitor al întregii lumi, astfel ca niciun om să nu se poată mândri că lui i-ar datora el dobândirea acestei întâietăţi; lucru care-l şi deosebeşte de [cazul] celorlalţi [împăraţi], care n-au ajuns la o asemenea demnitate decât ca urmare a unei alegeri făcute de alţii.

XXV.1. Odată aşezat pe scaunul împărăţiei, a şi început Constantin să se preocupe de moştenirea primită de la părintele său, veghind cu multă omenie peste toate popoarele a căror soartă i-o adusese el mai întâi spre stăpânire tatălui. Totodată, pe barbarii de prin ţinuturile scăldate de apele Rinului, precum şi pe aceia care sălăşluiesc în apropierea oceanului de la soare-apune, care cutezaseră a se răzvrăti, i-a supus pe toţi, îmblânzindu-le sălbăticia; iar pe câţi a văzut că se împotriveau cu îndărătnicie înjghebării unei vieţi de bună rânduială, i-a izgonit de pe meleagurile lor, fugărindu-i ca pe nişte fiare. 2. Isprăvind de dus la bun sfârşit aceste lucruri, Constantin şi-a îndreptat privirea şi spre celelalte ţinuturi ale lumii, avântându-se peste neamurile britanilor – care sălăşluiesc chiar în mijlocul oceanului. Acestea odată supuse, s-a îndreptat spre cercetare şi înspre celelalte provincii ale împărăţiei, ca să le vină în sprijin celor care aveau nevoie de ajutor[16].

XXVI. Mai apoi, cunoscând el că lumea întreagă ar putea fi asemuită unui uriaş trup şi văzând că stăpâneasca cetate a statului roman, capul acestui trup[17], încăpuse în puterea unui tiran,

[14] Aluzie la scrierea *Despre moartea persecutorilor* a lui Lactanţiu.

[15] Text neclar.

[16] Ideea inclusă în text pare a fi: spre a clarifica situaţiile care necesitau intervenţia sa.

[17] Textual: „capul întregului”.

la început s-a gândit să lase ocrotirea ei în seama celor care stăpâneau peste celelalte întinderi [ale împărăției], care și erau mai înaintați în vârstă decât el. Dar, negăsindu-se nimeni în stare să ducă asemenea lucru la bun sfârșit – câți îndrăzniseră să încerce o încheiaseră rău –, Constantin a grăit zicând că viața nu merita să fie trăită câtă vreme era nevoit să asiste neputincios la spectacolul cumplitelor suferințe ale împărăteștii cetăți; încât a început să se pregătească de luptă spre nimicirea tiraniei.

XXVII.1. Din cauza viclenelor și vrăjitoreștilor farmece pe care tiranul nu înceta să le urzească, Constantin înțelesese că avea nevoie de un ajutor mai puternic decât cel pe care i-l putea aduce armata; ceea ce l-a și făcut să-și caute ajutorul la Dumnezeu, lăsând abia în al doilea rând interesul pentru înarmarea soldaților și grija de a avea o oaste numeroasă; fiindcă, socotea el, fără sprijinul lui Dumnezeu nici armata nu-i putea fi de vreun ajutor; de vreme ce, cum zicea Constantin, tot ce se face cu împreună-lucrarea lui Dumnezeu este de nestăvilit și cu neputință de stricat. 2. De aceea a început să cugete Cărui Dumnezeu se cuvenea să I se supună el; și, în timp ce-și punea o asemenea întrebare, a încolțit în el gândul că, dacă aproape toți cei care ajunseseră mai înainte la cârma statului își încredințaseră soarta mulțimii zeilor – cărora le și slujiseră prin libații, jertfe și ofrande[18] –, totuși, după ce mai întâi fuseseră amăgiți prin tot felul de oracole și de preziceri favorabile lor, toți o sfârșiseră rău, fără ca vreunul dintre zei să le vină în ajutor ca să-i scape de cumplita soartă ce se abătuse asupra lor de sus; în vreme ce, numai tatăl său, care alesese calea opusă – lepădându-se de rătăcirile lor – și care se închinase de-a lungul întregii sale vieți Dumnezeului Celui mai presus de toate, își aflase în El mântuirea și [adevărata] strajă a scaunului său de domnie, precum și pe orânduitorul a tot binele.

3. Așa a judecat Constantin, deschizând calea unui gând binecuvântat: anume că toți cei care-și puseseră nădejdea în mulțimea zeilor pieriseră pradă unor întorsături cumplite ale sorții, de nu mai rămăsese după ei nici urmă de neam ori de

[18] Sau statui votive.

vlăstare, nici măcar amintirea numelui lor printre oameni, în timp ce Dumnezeul părintelui său îi dăduse acestuia dovezi vădite şi nenumărate ale puterii Sale. Pe urmă și-a mai dat el seama că toţi cei care porniseră până atunci cu oaste spre a-l doborî pe tiran – și care se avântaseră în bătălie încrezători în mulţimea zeilor lor – o sfârșiseră cumplit: la încheierea luptei, unul dintre aceștia fusese nevoit să dea rușinos bir cu fugiţii[19], fără să fi izbutit a face ceva, iar altul fusese doborât și sfârtecat chiar în mijlocul propriei sale oşti, adăugându-se numărului celor care și-au găsit sfârșitul atunci. Deci, frământând el toate lucrurile acestea în minte, a înţeles că a te supune smintelilor zeilor care nu există, precum și a cădea în atât de rușinoase rătăciri sunt o adevărată nebunie; fapt care l-a și făcut să priceapă că singurul Dumnezeu Căruia se cuvenea ca el să I se închine era Cel al părintelui său.

XXVIII.1. Către Acesta deci și-a înălţat el glasul în rugăciune, rugându-se Lui și implorându-L să-i descopere cine este El și să-Și lase[20] dreapta Sa asupra ţelului care-i ședea înainte. Și, cum ședea împăratul înălțând o stăruitoare rugăciune, i s-a arătat un semn cu totul fără seamăn de la Dumnezeu; cărui semn – dacă l-am fi aflat din gura altcuiva – poate că nu ne-ar fi tocmai uşor să-i dăm crezare; dar, de vreme ce însuşi împăratul, purtătorul de biruinţă, ne-a destăinuit nouă înşine aceste lucruri – nouă, adică celor care scriem această carte mult mai târziu, atunci când am fost socotiți vrednici de cunoştinţa şi prezenţa sa[21] și când el mai adăugase spre încredinţarea vorbelor sale [puterea] jurămintelor –, cine, mă întreb, ar mai putea pune la îndoială exactitatea istorisirii, mai ales că, între timp, viitorul avea să aducă el însuşi mărturie despre adevărul ei? 2. Deci cam pe la ceasurile amiezii, când ziua începuse să scadă, zicea Constantin că văzuse cu ochii săi chiar pe cer, străjuind deasupra soarelui, semnul mărturisitor de biruinţă al unei cruci întocmite din lumină și că, odată cu ea, putuse desluşi un scris glăsuind: „Să biruieşti întru aceasta!"; după

[19] Se face referire la expediţiile lipsite de succes ale lui Maxentius și Galerius.

[20] Textual: „să-Și înalţe".

[21] Termenul se referă – așa cum rezultă din alte locuri – la existenţa unui climat de interes real și bunăvoinţă în raporturile dintre Constantin și viitorul său biograf.

care, și el și întreaga lui oaste fuseseră cuprinși de uimire la arătarea unei asemenea priveliști – deoarece oastea care-l urma putuse și ea asista la minune.

XXIX. Constantin povestea că această arătare îl descumpănise, neputându-i el pricepe tâlcul. Or, tot cugetând la ea și adâncindu-se el în gânduri, pe neașteptate, s-a lăsat noaptea. Și, în vreme ce dormea, i s-a arătat Hristosul lui Dumnezeu cu semnul văzut mai înainte pe cer, poruncindu-i să închipuie la rândul său semnul ce i se arătase sus în cer, astfel încât, în luptele pe care urma să le poarte cu dușmanul, să se poată pune sub ocrotirea lui.

XXX. În zori, trezindu-se, le împărtășise și prietenilor săi taina; după care chemase la sine meșteri în prelucrarea aurului și a nestematelor, se așezase el însuși în mijlocul lor și le zugrăvise cum arăta acest semn, dându-le poruncă să-l întocmească și ei la rândul lor așa, din aur și din nestemate.

Odată, când a binevoit Dumnezeu să ne facă această bucurie, ne-a învrednicit împăratul însuși să privim chiar cu ochii noștri însemnul.

XXXI.1. Acesta arăta în felul următor: de vârful unei [cozi de] lance înalte și poleite cu aur era prinsă pieziș o stinghie în forma semnului crucii. Sus de tot, deasupra întregului însemn, era o cunună împletită din aur și bătută cu pietre nestemate, de care se afla prins simbolul numelui Mântuitorului; două litere închipuind, prin cele două litere de la începutul lui, însuși numele lui Hristos – P-ul fiind prins în mijlocul crucii X-ului –, inițiale pe care împăratul s-a obișnuit să le poarte înscrise pe coif chiar și mai târziu. 2. De bucata aceea transversală de stinghie prinsă de lance atârna o bucată de pânză foarte fină de culoare purpurie, întrețesută bogat cu [fir de] aur și acoperită cu nestemate de toate culorile, încrustate una lângă alta, care în lumina zilei scânteiau – o lucrătură nespus minunată pentru privire. Bucata aceea de pânză prinsă de stinghie avea lățimea egală cu lungimea ei; iar partea întinsă a lăncii, care era foarte înaltă, avea îndată sub biruitorul semn al crucii – chiar în susul fâșiei de pânză descrise de noi – imaginea, închipuită până la piept și din aur, a de-Dumnezeu-iubitului nostru împărat, precum și pe aceea a fiilor săi.

3. Ei bine, de acest însemn mântuitor împăratul s-a folosit neîncetat, ca semn ocrotitor împotriva a toată puterea potrivnică și vrăjmașă. Și tuturor unităților sale militare le-a trimis poruncă să poarte în fruntea lor câte un însemn alcătuit după acel model.

XXXII.1. Dar despre aceste lucruri vom mai vorbi, de îndată după acestea.

Așadar, cam în aceeași vreme, tulburat de viziunea avută și nemaisocotind cu cale să se închine altui Dumnezeu decât Celui care i Se arătase, a chemat Constantin la sine pe inițiații în învățăturile Lui, pe care i-a întrebat ce fel de Dumnezeu era Acela și care ar putea fi tâlcul arătării semnului văzut de el. 2. Ei i-au răspuns că Acela era [Însuși] Dumnezeu, Fiul Unul-Născut al singurului Dumnezeu, și că semnul era simbolul văzut al nemuririi și însemnul triumfal al biruinței pe care El o avusese asupra morții, într-o vreme când sălășluise vremelnic pe pământ. După aceea, l-au mai învățat ei arătându-i care fusese pricina acestei veniri [pe pământ], precum și chipul în care se petrecuse iconomia Lui față de oameni.

3. Cam în acest fel a fost el învățat atunci. Pe de altă parte, dumnezeiasca arătare pe care într-un chip atât de neobișnuit o putuse el vedea chiar cu ochii săi îl umplea de uimire. Și, comparând el cereasca viziune cu tâlcuirea cuprinsă în învățătura lor, se întărea în gândurile lui, din ce în ce mai încredințat că Însuși Dumnezeu îl adusese la cunoașterea ei. Drept aceea, a și cerut Constantin să cerceteze Sfintele Scripturi; iar dintre preoții lui Dumnezeu și-a făcut sfetnici, adăugând că Dumnezeul Cel văzut de el Se cerea slujit cu toată osârdia.

În fine, odată încins cu platoșa acestor semne prevestitoare de bine, a purces și el la luptă să înăbușe amenințarea focului tiraniei.

XXXIII.1. Omul care mai înainte vreme pusese stăpânire pe împărătescul oraș [al Romei] dezlănțuise de mult asupra lui urgia necredinței și a fărădelegii, îndrăznind fără să pregete la toată fapta rea și murdară: desfăcea legiuitele căsătorii, [răpind] bărbaților femeile cu care se uniseră ei prin puterea legii, femei pe care le batjocorea îngrozitor, ca apoi să le [lepede și să le] trimită înapoi la bărbații lor. Și nu se purta așa numai cu oamenii de

rând, lipsiți de însemnătate, ci necinstea până și pe aceia care dețineau demnități înalte în senatul roman. Nenumărate erau femeile libere pe care cumplit le pângărise acest om, fără să poată ajunge la sațiu în sufletul său furtunos și nestăpânit. 2. Doar în clipa când și-a îndreptat privirea asupra femeilor creștine n-a mai fost în stare să găsească un mijloc spre a-și satisface nepotolita poftă a desfrânării, fiindcă acelea alegeau mai curând să fie sortite[22] morții decât să i se dea lui cu trupul, spre pierzanie.

XXXIV. Însă, auzind femeia unuia dintre senatorii care îndeplineau și funcția de eparh – o creștină – că inșii care obișnuiau să-i slujească tiranului în astfel de treburi se apropiau de casa ei, apoi dându-și seama că, de frică, bărbatul ei le dăduse acelora încuviințarea să o ia, a cerut să i se îngăduie numai câteva clipe de zăbavă ca să se poată găti cu obișnuitele-i podoabe; după care, ducându-se de una singură în cămara casei, și-a străpuns pieptul cu sabia[23].

Femeia a murit pe dată, lăsându-le mijlocitorilor leșul ei; dar, prin fapta ei mai grăitoare decât vorba, ea a dovedit tuturor[24] – și oamenilor de atunci, și celor de mai târziu – că singură mult prețuita înfrânare a creștinilor este de nebiruit, [ea singură] putând ține piept ispitei. Iată, dar, ce amintire a lăsat în urmă această femeie.

XXXV.1. Toată lumea tremura de groaza celui care era în stare de fapte atât de mârșave: oameni de rând sau demnitari, oameni cu vază sau lume măruntă, pe toți îi vlăguise o atât de cumplită tiranie. Dar, chiar dacă oamenilor nu li se mai dădea nicio clipă de răgaz, ci erau nevoiți să-și îndure necurmat amarul împilării, la un moment dat a existat totuși o încercare de contenire a cruzimii ucigașe a tiranului[25]. Odată, în temeiul unui pretext neînsemnat, acesta își lăsase poporul la discreția gărzilor setoase de sânge: ființe fără număr și-au aflat atunci moartea în plin oraș –

---

[22] Textual: „să-și ucidă sufletul".

[23] De remarcat paralela care se poate face cu sinuciderea Lucreției, care era pe punctul de a fi necinstită de un alt tiran, Tarquinius Superbus (cf. TITUS LIVIUS, *Ab urbe condita*, I, 57-59).

[24] Textual: „a sădit în toți [convingerea]".

[25] Text obscur.

cetăţeni romani, căzuţi nu sub loviturile sciţilor sau ale altor barbari, ci doborâţi de lăncile şi de celelalte arme ale celor de aceeaşi viţă cu ei.

2. Şi printre senatori au fost atâţia ucişi – numai fiindcă tiranul râvnise la averea lor – că nici nu li se mai ştia numărul: oamenii cădeau în ghearele morţii cu miile, pradă unor învinuiri năstruşnice şi mereu altele.

XXXVI.1. Cununa relelor fapte ale tiranului l-a împins până la vrăjitorie. Urmând urâtele tipicuri ale magiei, el punea să se spintece [pântecele] femeilor rămase grele, apoi cerceta cu luare-aminte măruntaiele pruncilor abia născuţi; sau, iarăşi, înjunghia lei şi recurgea la tot soiul de practici cumplite, ca să poată chema în ajutor duhurile rele pentru îndepărtarea războiului care ameninţa; prin astfel de mijloace nădăjduia să poată înclina cumpăna biruinţei de partea sa[26]!

2. Aşa stăpânea tiranul peste părţile Romei. Şi nu găsesc cuvinte care să poată arăta prin ce soi de fapte îşi îngenunchease el supuşii; supuşi pe care, curând, el avea să-i sărăcească de tot şi să-i aducă într-o asemenea stare de înfometare, încât aveau să ducă lipsă până şi de hrana cea de toate zilele – fapt de care nimeni nu-şi aminteşte să se fi petrecut vreodată la Roma!

XXXVII.1. Toate acestea îl îndurerau pe Constantin, care, cuprins de milă, îşi instruia oastea cu osârdie, înarmând-o împotriva tiranului. La urmă, punându-se sub ocrotirea Dumnezeului Celui preaînalt şi chemându-L pe Hristos de partea sa, ca să-l izbăvească de primejdie şi să-l ajute, apoi aşezând semnul de biruinţă – însemnul acela mântuitor – în faţa pedestrimii şi a gărzilor sale, a pornit cu întreaga oaste, încercând să redobândească pentru poporul de la Roma acea stare de libertate la care el avea dreptul din străbuni. 2. Dar, întrucât Maxentius – care se încredea mai mult în uneltirile lui vrăjitoreşti decât în dragostea[27] supuşilor – nu îndrăznea să se arate nici măcar atât cât să apuce a ieşi pe poarta cetăţii şi fiindcă – de aceea – tot locul, toate ţinuturile şi cetăţile aflate sub înrobitoarea lui stăpânire el le încin-

[26] Textual: „să pună stăpânire pe biruinţă".
[27] Sau „sprijinul".

sese cu o mulțime fără număr de soldați și le înțesase cu garnizoane, a fost nevoie ca împăratul, care nu se bizuia decât pe sprijinul lui Dumnezeu, să atace mai întâi prima, apoi cea de a doua și a treia linie de bătaie a tiranului; pe care însă le-a cucerit fără greutate, pe toate, chiar de la cel dintâi atac, punând stăpânire pe cel mai însemnat teritoriu al pământului italic.

XXXVIII.1. Și în acest chip a ajuns până în imediata vecinătate a Romei. Dar Dumnezeu, ca să nu-l știe pe Constantin nevoit să se pornească la luptă cu poporul din Roma, l-a ademenit El Însuși pe tiranul parcă prins în nevăzute lanțuri, până departe în afara porților orașului, adeverind facerile Sale din vechime împotriva necredincioșilor – cărora cei mai mulți nici nu le dau crezare, socotindu-le a fi doar poveste, chiar dacă, dimpotrivă, credincioșii le cred, de vreme ce ele se află trecute în Scripturile Sfinte; iar acestora – [de fapt], aș putea spune: tuturor, adică atât credincioșilor, cât și necredincioșilor – le-a adus sub priviri, în toată puterea lor, minunile [Sale]. 2. Fiindcă, într-adevăr, așa după cum pe timpul lui Moise și al iubitorului de Dumnezeu popor al evreilor „a zvârlit El carele faraonului și oastea lui în mare, înecând pe aleșii și puternicii lui călăreți în apele Mării Roșii"[28], tot așa și Maxentius cu ostașii și cu gărzile lui „s-au înecat, prăvălindu-se în adâncuri ca un bolovan", când, puterii de la Dumnezeu venite să lupte de partea lui Constantin întorcându-i aceia spatele, au rupt-o la fugă, încercând să treacă de cealaltă parte a râului ce le tăia calea. Malurile apei fuseseră unite chiar [din porunca lui] Maxentius cu un pod de vase bine întocmit, care însă – în ciuda speranței de a-l putea nimici acolo pe [împăratul cel] plăcut lui Dumnezeu – avea să se prefacă în unealtă a propriei sale pierzări.

3. Căci Dumnezeul lui Constantin avea să-i fie acestuia necurmat într-ajutor[29], pe când tăinuitele puneri la cale ale celuilalt aveau să se întoarcă necruțător împotriva uneltitorului însuși. Am putea și noi, de aceea, să spunem: „Căscat-a sub el adânc și l-a înghițit; cădea-va în groapa pe care a săpat-o. În-

[28] Cf. *Ieșirea* 14, 28.

[29] Textual: „avea să-i fie prezent și favorabil".

toarce-se-va strădania sa asupra capului său, iar nedreptatea de el săvârşită pogorâ-se-va asupra creştetului său"[30] [...] 4. Cert este că, din încuviinţarea lui Dumnezeu, maşinăriile podului – şi în acelaşi timp vicleşugul[31] tăinuit în ele – nu s-au pus în mişcare în clipa dorită, ci mai curând; puntea a început să ia apă; apoi, brusc, vasele au început să se scufunde aşa cum erau ele încărcate cu oameni – în primul rând cu nefericitul Maxentius, împreună cu corpul lui de gardă însoţit de restul lăncierilor –, după cum cu mult înainte grăise Scriptura: „Scufundatu-s-au ca plumbul în vâltoarea apei"[32]. 5. De aceea, potrivit îmi pare mie ca aceia cărora le-a adus Dumnezeu în dar această biruinţă să-şi înalţe în felul lor glasul – chiar dacă nu cu înseşi cuvintele, dar în tot cazul cu fapta lor – şi, pomenire făcând aceluiaşi fel de biruinţă avută împotriva tiranului de odinioară, să zică, aidoma celor din preajma marelui slujitor Moise: „Cânta-vom Domnului, Care slăvitu-S-a întru slavă multă. Cal şi călăreţ a zvârlit El în apa mării; ajutor şi scăpare S-a făcut El mie spre mântuire"[33] şi „Cine între dumnezei e asemenea Ţie, Doamne? Cine, asemenea Ţie, slăvit e în sfinţi, minunat e în slavă, făcând lucruri înfricoşătoare?"[34]

XXXIX.1. După ce, dar, prin înseşi faptele sale, a înălţat atoate-Stăpânitorului [Dumnezeu], adevărata cauză a biruinţei sale, aceste cântări, precum şi altele întru totul asemănătoare, aşa cum se şi cuvenea unui mare slujitor al Lui, şi-a făcut Constantin intrarea în împărătească cetate în glasul cântecelor de biruinţă. 2. Toată lumea – senatori, nobili şi oameni cu vază de acolo, laolaltă cu toată omenirea din Roma – i-a ieşit în întâmpinare din toată inima, mulţime multă, cu ochii veseli, primindu-l cu urări de fericire şi cu o nesfârşită bucurie, ca nişte izbăviţi din robie. Bărbaţi, femei şi copii se înghesuiau laolaltă cu nenumărate cete de slujitori şi nu mai conteneau a striga, numindu-l când salvatorul, când dezrobitorul şi când binefăcătorul lor.

El însă – pătruns cum era, prin însăşi firea lui, de credinţa în Dumnezeu –, la auzul strigătelor lor, nu s-a lăsat furat de în-

---

[30] *Psalmul* 6, 5-6.

[31] Aici cu înţelesul de „ameninţare năprasnică".

[32] *Cf. Ieşirea* 15, 5.

[33] *Ieşirea* 15, 1-2.

[34] *Ieşirea* 15, 11.

gâmfare, la lauda lor n-a lăsat să crească în el trufia, ci, știind bine cât ajutor Îi datora lui Dumnezeu, s-a grăbit să întoarcă [adevăratului] prilejuitor al biruinței o rugăciune de mulțumire.

XL.1. Apoi Constantin a descoperit tuturor semnul acela mântuitor[35] – atât prin viu grai, cât și prin inscripții pe piatră – și a înălțat chiar în inima orașului împărătesc un monument triumfal în amintirea biruinței avute asupra dușmanului, monument în care a pus să se scrie lămurit, cu litere săpate, de neșters, că acesta se dovedise să fie semnul izbăvitor al statului roman și ocrotitorul împărăției întregi. 2. Și a mai poruncit să se așeze neîntârziat în mâna propriei sale statui, înălțată într-unul din locurile cele mai umblate ale Romei, o lance lungă în chipul crucii, adăugând poruncă să se sape dedesubt, cu slove latinești, cuvânt cu cuvânt, următoarea inscripție: „Prin acest semn mântuitor – adevărata dovadă a bărbăției – am izbăvit eu orașul vostru de sub jugul tiranului, redându-vă libertatea; și, izbăvindu-vă, am redat atât senatului, cât și poporului roman, însemnătatea și strălucirea lor de odinioară".

XLI.1. Dar, împodobindu-se[36] împăratul cel iubit de Dumnezeu cu mărturisirea aducătoarei de biruință cruci, le-a înfățișat și romanilor pe Fiul lui Dumnezeu. 2. După amarnicul jug pătimit de ei de pe urma tiranului, toți locuitorii orașului – senatul deopotrivă și laolaltă cu mulțimea nenumărată a poporului de rând – păreau că încep să-și recapete suflarea, ca la atingerea razelor unui soare ieșit din neguri[37], trezindu-se întineriți la o viață nouă. Iar popoarele toate câte viețuiau până spre țărmurile oceanului de la apus – și ele izbăvite de necazurile îndurate mai înainte și care păreau să nu se mai sfârșească – nu se mai săturau să-l proslăvească pe bunul lor purtător de biruință, pe cucernicul, pe binefăcătorul tuturor, în serbări pline de fast și de veselie. Lumea toată recunoștea cu un singur glas că, prin harul lui Dumnezeu, Constantin era omul menit să reverse lumina binelui asupra tuturor. 3. De asemenea, pretutindeni a fost publicat un

[35] Sfânta Cruce.
[36] Ideea în original include sensul de „strălucire, măreție".
[37] Textual: „ca la atingerea razelor unei lumini mai curate".

rescript imperial care reda celor care fuseseră lipsiți[38] de această dreptul de a se bucura de bunurile lor, iar pe cei surghiuniți în chip samavolnic îi rechema la vetrele lor, făcând să cadă lanțurile și scăpând de primejdie și de spaimă pe tot omul care avusese de suferit de pe urma cruzimii tiranului.

XLII.1. Chemând împăratul însuși la sine pe slujitorii lui Dumnezeu, i-a recunoscut ca vrednici de cea mai înaltă cinstire, arătându-le prietenie atât prin faptă, cât și prin vorbă, ca unor oameni care se dedicaseră Aceluiași Dumnezeu ca al său. De aceea, între comesenii săi se întâlneau uneori oameni foarte simpli – judecându-i după înfățișare și port; totuși Constantin nu-i prețuia așa; ceea ce părea el să întrevadă în ei nu era omul, care putea fi văzut de toată lumea, ci Dumnezeul Cel proslăvit de fiecare. De aceea îi și lua cu sine pretutindeni pe unde călătorea, încredințat că și prin acest fapt va putea atrage de partea sa bunăvoința Dumnezeului slujit de ei. 2. Dar și Bisericile lui Dumnezeu le-a înzestrat îmbelșugat prin propriile sale mijloace, mărind casele de rugăciune, făcându-le mai impunătoare, și împodobind sanctuarele cele mai de seamă ale bisericii cu nenumărate daruri votive.

XLIII.1. Nevoiașilor, Constantin le-a împărțit felurite ajutoare în bani, arătându-se omenos și mărinimos chiar și față de oamenii din afară[39] care veneau la el. De necăjiții uitați de lume care cerșeau prin piețe nu s-a îngrijit numai în așa fel încât ei să nu ducă lipsă de bani și de mâncare, ci și ca să aibă haine cum se cuvine cu care să se poată îmbrăca. Însă pe aceia care cândva o duseseră bine, dar pe care întorsăturile vieții îi ruinaseră, i-a sprijinit cu sporită mărinimie, împărțindu-le cu împărătească chibzuință binefaceri cu adevărat admirabile, pe unii înzestrându-i cu moșii, pe alții învrednicindu-i de felurite onoruri. 2. Și față de bieții orfani s-a purtat ca un părinte; de văduvele lipsite de apărare se îngrijea îndeaproape, refăcându-le viața[40]; ba de fetele rămase fără sprijin părintesc s-a îngrijit într-atâta încât le

---

[38] Textual: „jefuiți de ele”.

[39] Așadar față de păgâni.

[40] Sau „făcându-li-se sprijin în viață”.

căsătorea cu bărbați avuți pe care-i cunoștea și înzestra miresele din vreme cu ce se cuvenea să aducă ele mirilor în căsnicie. 3. Fiindcă așa cum, înălțându-se deasupra pământului, soarele revarsă asupra tuturor îmbelșugatul tremur al luminii, tot astfel lumina și Constantin, cu razele omeniei lui, pe toți cei care se înfățișau înaintea lui, când, la ceasul răsăritului de soare, era văzut ieșind din palat: părea că s-ar fi înălțat și el în văzduh odată cu cerescul luminător! Căci nici nu era cu putință să te afli aproape de el fără ca până la urmă să te bucuri și tu de împărtășirea vreunui dar[41]. În același chip nu i s-a întâmplat cuiva să se aștepte la ajutorul lui și să rămână până în cele din urmă dezamăgit în speranța sa!

XLIV.1. Iată, dar, cât de prietenos se purta el cu toată lumea. Totuși Bisericii lui Dumnezeu îi închina el cu osebire râvna sa; și, întrucât în unele ținuturi existau oameni care nu se înțelegeau între ei [în credință], Constantin a organizat sinoade ale slujitorilor lui Dumnezeu, așa ca și cum ar fi fost el însuși un episcop al tuturor, înscăunat de Însuși Dumnezeu. 2. De aceea nici nu se dădea în lături să vină însuși el la adunările lor și să șadă laolaltă cu ei, luând parte la dezbateri – sârguincios cum se dovedea să pună tuturor toate sub dumnezeiescul semn al păcii. Se așeza undeva în mijlocul lor, ca și cum ar fi fost doar unul [oarecare] din mulțimea celor de față, părăsindu-și afară[42] și lăncierii și străjile, dimpreună cu întregul corp de gardă, lăsându-se în seama fricii de Dumnezeu și neprimind să fie înconjurat decât de prietenii săi devotați, care se bucurau de cea mai mare încredere. 3. În cele din urmă, pe câți îi vedea dispuși să primească cu pace și din tot sufletul hotărârea[43] care se impunea, pe aceștia pe toți îi grăia de bine, arătând că se bucură când îi este dat să vadă că toată lumea are același gând; dar dinspre cei nesupuși se întorcea cu silă.

XLV.1. Până și față de oamenii care nu-l aveau la inimă se purta tot răbdător, îndemnându-i și pe ei cu glas stăpânit și cu

---

[41] Sau „favoare".

[42] 'Αποτεισάμενος („după ce se scuturase de ...") aduce aici o nuanță grăitoare, foarte veridică, în măsură să ne înfățișeze interesul real arătat de împărat față de dezbaterile teologice.

[43] Γνώμη – „punctul de vedere".

blândețe să mai cugete și să nu se învrăjbească. Rușinați la auzul cuvintelor lui de îndemn, se întâmpla ca unii dintre ei să se schimbe la cuget; pe ceilalți, pe care înțeleapta-i cumpănire nu izbutea să-i înduplece, îi încredința lui Dumnezeu și îi lăsa să plece, fără a păstra față de vreunul nici cea mai slabă ținere de rău. 2. Astfel e de înțeles de ce s-au putut întărâta spre răscoală cei[44] din ținuturile Africii până într-atâta, încât să ajungă chiar la fapte de îndrăzneală; se vede că, din pizmă față de belșugul de bine al acestor zile, răutatea cine știe cărui diavol izbutise să asmută oamenii la fapte necugetate, în nădejdea de a stârni până la urmă mânia împăratului împotriva lor. 3. Dar pizma nu i-a slujit aceluia[45] la nimic; celor petrecute împăratul le-a răspuns cu un hohot de râs, adăugând că îndemnul la ele era vădit că i se datora celui rău: asemenea îndrăzneli nu puteau fi în niciun caz puse în seama unor inși sănătoși, ci fie într-a unora smintiți, fie într-a unora stârniți de răutatea diavolului – în care cazuri ei se dovedeau mai vrednici de milă decât de pedeapsă; așa că, în ceea ce-l privea, susținea că a pedepsi pe cei nebuni este un semn de nebunie, iar a le arăta compătimire constituie suprema dragoste de oameni.

XLVI. Așa își dovedea împăratul grija[46] față de Bisericile lui Dumnezeu, ocârmuitorul tuturor, Căruia prin întreaga sa lucrare el Îi slujea neobosit. Drept răspuns, Dumnezeu i-a pus sub picioare toate neamurile barbare, încât Constantin să poată înălța pretutindeni monumente de biruință împotriva dușmanilor; și a făcut ca peste tot să i se ducă vestea de învingător și ca vrăjmașii și potrivnicii lui să se teamă de el – chiar dacă din naștere Constantin nu era așa, ci, dimpotrivă, cât se poate de blând, de binevoitor și de omenos, cum nu știu dacă va mai fi fost vreun împărat.

XLVII.1. În acest răstimp a fost prins și cel de-al doilea [împărat][47] care lăsase puterea – și care țesea într-ascuns firele unei uneltiri împotriva vieții lui Constantin –, ispășindu-și fapta printr-o moarte îngrozitoare. Și numaidecât – și pretutindeni – i-au

---

[44] Se face referire la tulburările provocate de schisma donatistă din Africa.
[45] Adică diavolului.
[46] Textual: „pronia".
[47] Maximinus. Unii cercetători consideră că este vorba de Maximianus.

fost acestuia nimicite, ca unui spurcat și nemernic ce se dovedise, inscripțiile de laudă, statuile și celelalte lucruri de acest fel care-i fuseseră dedicate spre cinstire.

2. Au mai fost după el și alții care, străini de el, au uneltit în taină împotriva împăratului și au fost biruiți: fiindcă, prin mijlocirea unor semne[48] tainice, Dumnezeu îi destăinuia întotdeauna slujitorului Său, în chip minunat, intențiile tuturor celor de acest soi. 3. Trebuie spus că Dumnezeu l-a învrednicit în numeroase rânduri de împărtășirea unei teofanii în care El i se înfățișa pe neașteptate, în chip minunat, dându-i de știre, când într-un fel, când în altul, și din timp, despre feluritele fapte ce aveau să se întâmple. De necuprins în cuvinte sunt negrăitele și minunatele lucrări ale harului dumnezeiesc, de a căror împărtășire Dumnezeu Însuși a socotit cu cale să-Și învrednicească slujitorul. 4. Aflată la adăpostul lor, viața lui Constantin s-a putut depăna într-o liniște netulburată și în bucuria ce i-o prilejuia ascultarea supușilor, precum și în bucuria de a-i vedea pe toți aceștia trăind în bună învoire; dar, mai presus de toate, îl bucura lumina răspândită de Bisericile lui Dumnezeu!

XLVIII. Și în acest chip au trecut cei dintâi zece ani ai domniei lui Constantin. Prilej pentru el de a rândui serbări populare și de a înălța lui Dumnezeu, Împăratului a toate, ca o jertfă fără foc și fără fum, rugăciuni de mulțumire. Prilej pentru el și de mare bucurie – dacă nu luăm aminte câte îi ajungeau la ureche despre împilarea căreia îi erau supuse popoarele de la răsărit.

XLIX.1. Căci într-o vreme a fost înștiințat că și prin părțile acelea s-ar afla o fiară pândind cu gânduri rele atât Biserica lui Dumnezeu, cât și pe ceilalți locuitori din provincii. Era ca și cum răutatea diavolului s-ar fi silit să lucreze tocmai contrariul faptelor de-Dumnezeu-iubitului împărat; iar în felul acesta, întreg statul romanilor arăta ca și cum s-ar fi împărțit în două, aidoma împărțirii în noapte și zi – bezna revărsându-se peste făpturile de la răsărit, în timp ce, de cealaltă parte, oamenii se puteau împărtăși din strălucirea luminii. 2. Or, dacă ne gândim cât de îmbelșugat fuseseră aceștia din urmă dăruiți de Dumnezeu, vom

48 Sau „arătări” – φάσματα.

înțelege că priveliștea unei asemenea lucrări era de nesuferit pizmuitorului și urâtorului binelui, așa cum îi era și tiranului[49] care împila cealaltă jumătate a lumii și care, în ciuda unei domnii fericite și a faptului de a fi fost învrednicit de înrudire cu un împărat atât de mare cum era Constantin, s-a lepădat până la urmă de asemuirea cu de-Dumnezeu-iubitul, ostenindu-se să-și împingă răutatea pe calea necredincioșilor până acolo încât – chiar atunci când îi era dat să vadă cu înșiși ochii săi nefericitul sfârșit al acestora – mai mult se simțea atras spre partea lor, decât către prietenescul sprijin al unuia care era mai bun [decât el].

L.1. Așa a stârnit acela război necruțător împotriva binefăcătorului său, fără a mai ține seama de legile prieteniei, uitându-și de jurăminte, de înrudire și de înțelegeri[50]. Fiindcă, în nemărginita lui iubire de oameni, Constantin îi dăruise lui Licinius garanția gândurilor sale curate, încuviințându-i căsătoria[51] cu propria sa soră, primindu-l astfel în sânul unei familii de împărat din tată în fiu și încredințându-i deplina stăpânire peste popoarele de la răsăritul împărăției. Acela însă s-a purtat tocmai pe dos, punând la cale, împotriva preabunului, fel de fel de intrigi și născocind cele mai neașteptate uneltiri prin care i-ar fi putut răspunde binefăcătorului său cu răul. 2. Licinius a început prin a se preface, dându-i-se prieten; însă toată lucrarea lui nu era decât un vicleșug și o fățărnicie, prin mijlocirea cărora el îndrăznea să tragă nădejde că va rămâne nedescoperit; dar Dumnezeu i-a dat în vileag lui Constantin uneltirile ce i se puneau la cale pe ascuns. Dovedit încă de la întâile lui înșelăciuni, Licinius a trecut la altele: odată întindea mâna ca prieten, altădată căuta să-și dovedească bunul gând încheind înțelegeri și juruindu-se, pentru ca pe negândite să se lepede de învoieli, iar mai apoi să trimită din nou solie la Constantin, să se roage de el și să se prefacă prin tot felul de minciuni. La urmă însă tot i-a declarat fățiș războiul, în sminteala rătăcirii sale stârnind împotriva sa la luptă pe Dumnezeul despre Care, altminteri, știa că era slăvit de împărat.

---

[49] Licinius, cezarul Orientului, se căsătorise în 313 cu Constantia, sora lui Constantin cel Mare.

[50] Înțelegeri scrise sau tratate.

[51] Textual: „învrednicindu-l de căsătoria".

LI.1. Licinius a început prin a hărțui din umbră pe slujitorii lui Dumnezeu aflați în puterea sa – cu toate că aceia nu urziseră niciodată nimic împotriva stăpânirii –, legându-se de cele mai rău intenționate pretexte. Negăsindu-le totuși nicio pricină și neavând cum să le facă răul, Licinius a publicat o lege prin care episcopilor le era cu desăvârșire oprită orice fel de întrunire; de asemenea, niciunuia nu-i mai era îngăduit să se înfățișeze în chip de oaspete la episcopul Bisericii vecine cu a sa, nici să întrunească sinoade, nici să țină adunare sau sfat[52] pentru luarea hotărârilor celor mai bune. 2. De fapt, nu era decât o fățărnicie menită să lovească în noi: fiindcă sau aveam să călcăm legea, primindu-ne pentru aceasta pedeapsa, sau aveam să dăm ascultare poruncii, ceea ce ar fi însemnat încălcarea bisericeștilor pravile. Doar se știe că nu este chip să afli lămurire în pricini mari decât printr-o îndreptare[53] sinodală; așa cum și dumnezeieștile pravile au mai statornicit și ca hirotonirea episcopilor să nu se facă decât numai în felul acesta.

Iată deci cum – hotărât să nu săvârșească decât tot ce putea fi mai potrivnic faptelor împăratului iubit de Dumnezeu – lua hulitorul tot felul de hotărâri de acest fel; și, în vreme ce împăratul celălalt[54], dând cinstire sfintei legi, chema pe preoții lui Dumnezeu la adunare și domnea mai departe cu pace și cu bună înțelegere, acesta năruia armonia cea într-un glas grăitoare [a supușilor], străduindu-se să surpe tot binele.

LII. În timp ce de-Dumnezeu-iubitul Constantin îi socotea pe slujitorii lui Dumnezeu vrednici să pășească înlăuntrul împărăteștilor ziduri, [Licinius], de-Dumnezeu-urâtul, mânat de simțăminte potrivnice, izgonea pe toți supușii săi credincioși lui Dumnezeu de la palat, trimițând în surghiun pe cei mai credincioși și mai devotați bărbați din preajma sa și poruncind ca aceia care, în temeiul unor vechi merite, fuseseră dăruiți de Constantin cu cinstire și cu onoruri, să slujească pe viitor altora, ostenind la feluritele trude ale sclavilor. Pe averile lor s-a făcut stăpân pe de-a-ntregul, ca pe cine știe ce chilipir, ba pe câte unii care măr-

[52] Textual: „cercetări".
[53] Sau „hotărâre".
[54] Constantin cel Mare.

turiseau numele Mântuitorului i-a dat și morții; fiindcă, în ceea ce-l privește, [Licinius] era un pătimaș care se nărăvise de tot la suflet, dedându-se la tot felul de destrăbălări și la alte îngrozitoare fapte de rușine și lepădându-se de omeneasca podoabă a cumpătării; prin care purtare el se pusese singur sub semnul necruțător al oprobriului.

LIII.1. De aceea a și dat o nouă lege, prin care le interzicea femeilor să se adune laolaltă cu bărbații la sfintele slujbe[55], ba nici măcar nu le mai îngăduia să meargă la aceste atât de prețuite școli ale virtuții. Totodată, nici episcopilor nu le mai era îngăduit să le împărtășească femeilor învățăturile dumnezeieștii credințe – după cum nici femeilor nu le era îngăduită încredințarea, spre educare, a altor femei.

2. Măsura a avut însă parte pretutindeni numai de ironii. Urmarea a fost că Licinius a născocit un alt mijloc de năruire a Bisericilor, drept care a și poruncit ca pe viitor obișnuitele adunări ale credincioșilor să aibă loc în afara porților, în câmp deschis, unde aerul se dovedea mult mai sănătos decât cel al caselor de rugăciune de prin orașe.

LIV.1. Negăsind însă cine să-i dea ascultare nici la cele de mai sus, [Licinius] a dat poruncă fățișă ca, în cazul când militarii din toate orașele s-ar fi împotrivit aducerii de jertfe zeilor[56], să fie destituiți din funcțiile lor de răspundere. Așa s-au aflat așezările de pe tot cuprinsul provinciilor [sale] văduvite de oamenii cu frica lui Dumnezeu investiți în funcții înalte; dar trebuie spus că, atunci când i-a lepădat de la sine, și dătătorul de legi s-a văduvit singur de rugăciunile acestor bărbați sfințiți.

2. Se mai cade, oare, să amintesc aici faptele străine [de Biserică] săvârșite de un om ca el, care a fost în stare să taie nefericiților aruncați în temnițe până și acea cu totul neînsemnată mărturie de milostenie care lua înfățișarea bucatelor? De un om care nu îngăduia nicio milă față de ființele aflate în lanțuri, muritoare de foame? În acest fel, nimeni nu mai putea fi bun la suflet; nimeni nu mai putea săvârși vreo faptă bună, chiar dacă se

[55] Textual: „spre a înălța rugăciuni lui Dumnezeu".
[56] Τοῖς δαίμοσι – „demonilor, duhurilor rele".

simțea îndemnat să sufere alături de aproapele său [...]. Dar, dintre toate legile, cea mai aspră, cea mai nerușinată, cea mai absurdă, cea mai îngrozitoare a fost cea care îi supunea pe oamenii care se lăsau cuprinși de milă aceleiași pedepse ca a celor care le stârniseră mila; încât ființele care-și închinau viața[57] ajutorării celorlalte făpturi omenești urmau și ele să fie puse în lanțuri și aruncate în închisori, pătimind la rându-le aceeași soartă cu ceilalți, de mai înainte supuși.

LV.1. Astfel arătau hotărârile[58] lui Licinius. Se cade, oare, să mai înșir aici schimbările făcute de el rânduielilor privitoare la căsătorie sau înnoirile[59] impuse de el sorții celor aflați pe patul de moarte – prin care el îndrăznea să pună capăt puterii unor legiuiri romane străvechi, bune și înțelepte, ca să le înlocuiască cu altele, barbare și crude –, invocând diverse pretexte, prin care nu urmărea decât să-și împileze supușii?

Hulpav cum era de cât mai multe dări, Licinius a mai pus la cale și o nouă măsurare a pământurilor – ca și cum, în temeiul remăsurării, peticul de țarină ar fi putut cumva să se mărească! 2. Inși care nu mai munceau pe ogoare, ci care de mult își dormeau somnul de veci, erau totuși trecuți în registre, prilejuindu-i un mijloc de câștig scandalos. Era de o zgârcenie fără limită și de o lăcomie fără sațiu; trăsături care-l făceau ca – în ciuda faptului că toate cămările vistieriei lui gemeau de mulțimea aurului, a argintului și a grămezilor de bani – să se tânguiască și să se vaite de sărăcie, ca unul care ar fi căzut pradă chinurilor lui Tantal[60]! În fine, nu găsesc că e cazul să mai zăbovesc aici și asupra purtării lui față de unii oameni care, de fapt, nu-i pricinuiseră niciun rău, dar pe care i-a osândit la surghiun și cărora le-a înșfăcat averile, ori să înșir pe câți inși de viță aleasă și cu vază i-a în-

---

[57] Textual: „care se îndeletniceau cu".

[58] Decretele.

[59] Νεωτερισμοί – „schimbările forțate".

[60] Tantal, în mitologia greacă, este fiul al lui Zeus și al nimfei Pluto, tatăl lui Pelops și al Niobei; rege al Frigiei (sau al Lidiei). După unii autori, a fost osândit la foame și sete veșnică în Infern (în fața unor pomi încărcați cu roade care își înălțau ramurile când voia să se înfrupte din acestea) pentru vina de a fi dezvăluit muritorilor secrete ale Olimpului sau de a fi furat nectarul și ambrozia zeilor, după alții, de a-și fi servit propriul fiu drept bucate la un ospăț al zeilor.

temnițat, lăsându-le pe soțiile lor cele după lege la cheremul sclavilor scârboși, pradă celei mai cumplite batjocuri; ori faptul că – chiar dacă, de bătrânețe, se șubrezise de tot – el nu pregeta să se lege de femei măritate sau de fecioare; [ajunge numai să adaug că], în comparație cu excesele de la sfârșit, faptele lui de la început ajungeau să pară neînsemnate, aproape ca lipsite de orice semnificație[61].

LVI.1. În ultimul act al acestui delir, Licinius și-a îndreptat[62] toate armele împotriva Bisericilor și a început să se lupte cu [înșiși] episcopii, pe care – luând seama la prietenia de care se bucurau ei din partea marelui și de-Dumnezeu-iubitului împărat – îi ținea drept cei mai de seamă potrivnici, [ba chiar dușmani] ai săi. 2. Lucrul acesta îi stârnise cu osebire mânia împotriva noastră, făcându-l să uite de dreapta judecată a minții, smintindu-l de-a binelea și făcându-l să-i piară din amintire soarta câte unora care îi mai prigoniseră pe creștini și înainte de el; după cum îl făcea să nu-și mai poată aminti cum se ridicase cândva el însuși, crud și neînduplecat, împotriva câte unora, ca să-i pedepsească pentru lipsa lor de pietate; sau așa cum îl făcea să uite cele văzute cu ochii lui, atunci când fusese martorul felului cum însuși fruntașul făcătorilor de rele, al cărui nume nu-l voi rosti[63], pierea lovit de biciul lui Dumnezeu.

LVII.1. Pe acesta[64], de cum a început să lovească în Biserici, mânjindu-și el cel dintâi sufletul cu sângele drepților iubitori de Dumnezeu, l-a și ajuns pedeapsa de la Dumnezeu; [pedeapsă] care și-a început lucrarea în carnea propriului trup, înaintând până la a-i pătrunde în suflet. 2. Anume, în adâncul celor mai intime părți ale trupului i s-a iscat mai întâi un abces, care mai apoi s-a prefăcut într-o rană adâncă, în chip de fistulă; amândouă îi măcinau necurmat măruntaiele, umplându-l de viermi și răspândind în jur o duhoare ca de cadavru. Întreaga povară a căr-

[61] Sau „ca și cum nici n-ar fi fost săvârșite".

[62] Textual: „s-a înarmat".

[63] Textual: „oricine ar fi fost el".

[64] Aici se descrie moartea cutremurătoare a lui Maximianus Galerius, poate cel mai feroce persecutor al creștinilor, care, pe patul de moarte, în 311, dă un edict de libertate religioasă pentru creștini.

nurilor lui ajunsese, de prea multa lui lăcomie, un uriaș morman de grăsime, pe care [puroaiele] acelea o făceau să putrezească, oferind – după câte se pare – persoanelor care se apropiau de el o priveliște greu de îndurat și cutremurătoare. 3. Într-un târziu, tot zbătându-se el în strânsoarea unei năpaste atât de cumplite, a început să-și dea seama ce [greșeală] făcuse atunci când îndrăznise să atace Biserica; așa că, mărturisindu-se înaintea lui Dumnezeu, a dat poruncă de încetare a prigoanei creștinilor, îndemnând prin legi și edicte împărătești la grabnica refacere a bisericilor și îndemnându-i [pe credincioși] să-și reia datinile[65] și să înalțe rugăciuni pentru el.

LVIII.1. Iată deci de ce pedeapsă avusese parte cel care stârnise prigoana!

Așadar, celălalt împărat – despre care e vorba în rândurile noastre – avusese prilejul să vadă cu propriii săi ochi și să se încredințeze din proprie cunoștință de soarta care-l ajunsese pe Maximinus[66]; cu toate acestea, el pe toate le cufundase în apele uitării, nemaivrând să-și amintească nici de pedeapsa care-l ajunsese pe prigonitorul de la început, nici de cruda soartă a celui de-al doilea, care parcă se antrenase cu întâiul într-un soi de întrecere a răutății, la care fiecare căuta să se împăuneze cu ce noi pedepse va fi fost el în stare să mai născocească împotriva noastră. 2. Focul, sabia și țintuirea [pe cruce] nu-l mai mulțumeau; la fel, nici fiarele sălbatice sau adâncurile mării. Fiecărei asemenea pedepse el îi opunea o pedeapsă încă și mai deosebită, dând și o lege prin care [creștinii] puteau fi lipsiți de lumina ochilor. Drept urmare, o mulțime foarte mare, nu numai de bărbați, ci și de copii și de femei, și-a pierdut care ochiul drept, care piciorul drept[67] – fie prin [tăișul] sabiei, fie prin atingerea cu fierul roșu –, pentru ca apoi să fie aruncați în năpasta muncii din mine.

---

[65] Datinile sau chiar ritualul. Textul însă e vag: τὰ συνήθη πράττειν.

[66] Ca în multe locuri, textul e vag și confuz și, fără să-și denumească personajul, spune despre el doar că „s-a încredințat neîndoielnic, prin proprie experiență, de aceste lucruri"; în general, împărații vizați sunt probabil Maximinus, Maximianus, Dioclețian, Decius, Valerian și Aurelian.

[67] Textual: „încheietura piciorului drept".

3. Dar n-a fost nevoie de cine știe câtă vreme până ce să-l ajungă și pe el dreapta mânie a lui Dumnezeu, atunci când, încrezător în demonii pe care îi ținea drept zei și în mulțimea cea fără de număr a soldaților, a purces la război. Fiindcă, lipsit[68] de nădejdea în Dumnezeu, [Maximinus] a fost nevoit, în cele din urmă, să lepede de pe sine podoaba împărăteștilor [însemne] – care nici nu i se potrivea – și să-și caute șovăielnic și nebărbătește scăparea în fugă, amestecat în mulțime, ca apoi să nu mai știe decât să se ascundă prin lanuri și prin sate, trăgând nădejde că, [deghizat] în veșminte de sclav, va putea scăpa.

4. Nu putea însă fugi de privirea ochiului lui Dumnezeu[69] și nici de pronia Lui a-tot-rânduitoare. Tocmai când socotea că scăpase cu viață, a fost străpuns de săgeata de foc a lui Dumnezeu, care l-a trântit cu capul de pământ. Și l-a mistuit limba de foc cea de Dumnezeu trimisă, desăvârșit, nemailăsând nicio urmă din trăsăturile lui de mai înainte, afară doar de oasele scheletului – ca la strigoi.

LIX.1. Deci, înrăutățindu-i-se tot mai tare această pătimire trimisă lui de Dumnezeu, până la urmă i-au ieșit și ochii din orbite, care, căzând din locașurile lor, l-au lăsat cu desăvârșire orb. În felul acesta, drept urmare a foarte dreptei judecăți dumnezeiești, a trebuit și el să îndure asprimea pedepsei alese de el, la început, împotriva martirilor lui Dumnezeu. Însă, până la urmă, văzându-se rămas în viață în pofida unei năpaste atât de mari, avea să mărturisească și el pe Dumnezeul creștinilor, recunoscându-și prin viu grai faptele îndreptate împotriva lui Dumnezeu. Aidoma primului [prigonitor], el a dat atunci, prin legi și prin edicte scrise, porunci prin care își recunoștea eroarea și se lepăda de cei pe care îi socotise drept zei, nemaicunoscând acum, din proprie experiență, alt Dumnezeu în afară de Cel al creștinilor.

2. Toate lucrurile acestea îi erau lui Licinius cunoscute prin faptă, și nu doar din auzite de la alții; totuși el rămânea mai departe de nestrămutat dintr-ale sale, aidoma unuia cu mintea cufundată în neguri.

---

[68] Textual: „despuiat".

[69] Textual: „marelui ochi".

CARTEA A DOUA

Cuprinsul Cărţii a doua

XXII. Cum şi-a dobândit Constantin stima neamurilor păgâne .

XXIII. Cum a recunoscut el făţiş în Dumnezeu pricina împlinirilor sale. Despre legile transcrise [în paginile istorisirii de faţă].

XXIV. Legea dată de Constantin privitoare la cinstirea lui Dumnezeu şi la creştinism, care cuprinde toate acestea.

XXV. Pildă luată din vechime.

XXVI. Despre cei prigoniţi şi despre prigonitorii lor.

XXVII. Cum s-a făcut prigoana pricină de rele pentru cei ce au instigat-o.

XXVIII. Dumnezeu l-a ales pe Constantin mijlocitor al facerilor Sale de bine.

XXIX. Vorbele pline de evlavie ale lui Constantin, închinate lui Dumnezeu. Lauda mărturisitorilor.

XXX. Lege privind încetarea surghiunului, a împilării din partea Sfatului cetăţii şi a sechestrelor.

XXXI. La fel şi despre cei surghiuniţi în insule.

XXXII. Despre cei osândiţi la înjositoarele munci din mine şi la însărcinările obşteşti.

XXXIII. Cu privire la mărturisitorii din rândurile oştii.

XXXIV. Eliberarea celor trimişi să muncească în torcătoriile de lână şi a persoanelor de condiţie liberă ajunse în stare de sclavie.

XXXV. Privitor la moştenirea averilor aparţinând martirilor, mărturisitorilor, surghiuniţilor şi expropriaţilor.

XXXVI. Moştenirea celor lipsiţi de rude trece în seama Bisericii. Bunurile dăruite de ei cuiva anume rămân inamovibile.

XXXVII. Deţinătorii unor asemenea ţarini, grădini sau case urmează să le înapoieze, păstrând pentru ei doar foloasele agonisite de pe urma lor[70].

XXXVIII. În ce chip se cer satisfăcute cererile privitoare la acestea.

XXXIX. Cuvine-se vistieriei[71] să înapoieze bisericilor pământurile, grădinile, casele şi celelalte bunuri.

XL. Gropniţele mucenicilor şi cimitirele urmează a fi date înapoi bisericilor.

XLI. Cei care vor fi cumpărat bunuri [din avutul] bisericilor, precum şi cei care le

[70] Sau uzufructul.

[71] Adică fiscului.

vor fi căpătat în chip de dar, urmează să le înapoieze.

XLII. Îndemn la slujirea plină de râvnă a lui Dumnezeu.

XLIII. Trecerea în faptă a poruncilor date de Constantin prin lege.

XLIV. Cum a promovat Constantin pe demnitarii creștini. Demnitarilor păgâni nu le-a mai fost îngăduită jertfirea [la idoli].

XLV. Cu privire la legile care au pus oprelişte jertfelor şi au răspândit porunca de a se înălța biserici.

XLVI. Scrisoarea trimisă de Constantin lui Eusebiu și celorlalți episcopi, privitoare la zidirea bisericilor, precum și la faptul că [locaşurile] vechi se cereau refăcute și – cu ajutorul cârmuitorilor – făcute mai încăpătoare.

XLVII. Cum a scris el împotriva cinstirii idolilor.

XLVIII. Edict al lui Constantin, trimis provinciilor: despre rătăcita credință cea în mulți zei, cu o înainte-cuvântare despre răutate şi despre virtute.

XLIX. Despre părintele iubitorului-de-Dumnezeu Constantin, cât și despre Diocleţian şi Maximianus, prigonitorii.

L. Prigoana a început în urma unui oracol al lui Apollo, în care se spunea că prorocirile nu vor mai putea avea loc, din cauza drepților.

LI. Pe când era încă tânăr, a auzit Constantin cum, spunându-i-se lui Diocleţian despre creştini că ar fi drepţii [pământului], a dat împăratul porunca scrisă ca aceștia să fie prigoniți.

LII. La câte chinuri și pedepse a îndrăznit a-i supune pe creștini.

LIII. Cum au adăpostit neamurile barbare pe creștini.

LIV. Ce soartă i-a aşteptat pe prigonitorii care dăduseră ascultare oracolului.

LV. Cuvântul de laudă înălțat lui Dumnezeu de către Constantin. Mărturisirea lui privitoare la semnul crucii. Rugăciune pentru Biserici și pentru neamuri.

LVI. Constantin se roagă ca toți să devină creștini, fără însă a sili pe cineva.

LVII. Cuvântul de laudă înălțat lui Dumnezeu pentru lumina răsărită de El, prin Fiul Său, celor căzuți în rătăcire.

LVIII. Încă un cuvânt de laudă pentru felul chivernisirii lumii.

---

[72] Textual: „prezbiterul" .

[73] Cu nuanța de „confruntare între curente de opinie sau de idei".

CARTEA A DOUA

I.1. Așa s-a prăbușit [împăratul] cel arătat [de noi] până în adâncul genunii împotrivitorilor lui Dumnezeu; și, făcându-se în aceasta, spre răul său, părtaș zelului celor a căror pieire, datorată înrăitei lor necredințe, o putuse el vedea cu propriii săi ochi, a stârnit prigoana împotriva creștinilor, ca para unei văpăi altminteri stinse demult, ințețind cumplita vâlvătaie a necredinței încă și mai vârtos decât înaintașii săi. 2. Se purta întocmai ca o fiară primejdioasă sau ca un șarpe adunat și încolăcit în jurul său, pufnind de furie și de urâciune; numai că, de frica lui Constantin, el zăbovea să pornească pe față cu război împotriva Bisericilor lui Dumnezeu aflate în puterea sa; în schimb, [cu timpul], tot ținându-și veninul răutății tăinuit, a pus într-ascuns și pe alocuri capcane episcopilor, pe cei mai influenți dintre ei ucigându-i cu ajutorul vicleanului sprijin al guvernatorilor de provincie. Felul cum își aflau aceștia moartea era atât de neobișnuit, încât nimănui nu-i mai ajunsese vreodată asemenea lucru la auz; iar cele petrecute în ponticul oraș al Amasiei întrece până și culmile cruzimii.

II.1. Și anume: acolo, după prigoana dintâi, au fost năruite biserici pentru a doua oară, de sus și până jos; unele au fost chiar închise de cârmuitorii locurilor, astfel încât nimeni dintre cei îndrituiți să aducă lui Dumnezeu slujbele cele după pravilă să nu se mai poată întruni [undeva]. Fiindcă acela care dăduse asemenea poruncă nu putea pricepe că ele[74] se săvârșeau spre folosul [chiar al] său, gândind așa din pricina conștiinței sale împovărate; în schimb, era încredințat că prin toată fapta noastră noi nu urmăream nimic altceva decât să îndreptăm îndurarea lui Dumnezeu înspre Constantin. 2. Or, fiind câte unii dintre [cârmuitori] slugarnici și lingușitori și gândind ei cum anume să facă astfel încât să-i fie nelegiuitului pe plac, pe cei mai influenți fruntași ai bisericilor ei i-au supus pedepselor capitale; ceea ce a făcut ca niște oameni care nu dăduseră niciodată temei niciunei învinuiri

[74] Slujbele.

să fie târâți [prin închisori] și pedepsiți laolaltă cu ucigașii de rând. Ba unii și-au aflat sfârșitul în câte un chip întru totul nou, anume cu trupul ciopârțit de sabie în nu știu câte bucățele; pentru ca, după o atât de cumplită osândă – a cărei grozăvie întrece tot ce ne-a ajuns până azi la auz[75] –, să fie aruncați în adâncul mării, unde le-au devenit peștilor hrană. 3. Tot așa se petrecuse și cu puțină vreme înainte, când o parte dintre bărbații credincioși lui Dumnezeu luaseră calea surghiunului – așa au primit niște meleaguri nelocuite și pustii[76] pe înșiși slujitorii lui Dumnezeu. Or, de vreme ce – precum se vede – toate aceste netrebnicii îi ieșiseră tiranului cu spor, și-a pus până la urmă în gând să pornească o nouă prigoană, care să fie îndreptată împotriva tuturor [creștinilor].

[Licinius] era foarte hotărât; nimic nu l-ar fi putut opri să treacă la faptă, dacă Dumnezeu, apărătorul [credincioșilor] Săi, n-ar fi purces să zăgăzuiască amenințarea, îndrumându-l[77] spre aceste meleaguri pe slujitorul Său Constantin, aidoma [luminii] unui far[78] aprins în inima întunericului și a beznelor nopții.

III.1. Când și-a dat acesta seama că [grozăviile] care îi ajungeau la ureche întreceau puterea de îndurare [a omului], a cumpănit îndelung; dar, cum înnăscuta-i dragoste de oameni se împletea la el cu străşnicia, a sărit totuși în apărarea oropsiților, cugetând că scăparea unei atât de mari mulțimi de oameni cu prețul înlăturării unuia singur nu putea fi socotită altfel decât o cauză sfântă pusă sub semnul evlaviei. Fiindcă, de n-ar fi dat el glas decât multei sale iubiri de oameni și dacă totuși i-ar fi fost milă de unul care nu merita ca tu să suferi pentru el, lucrul nu i-ar fi fost de niciun folos, fiindcă n-ar fi avut darul să-l clintească [pe Licinius] din relele lui apucături; dimpotrivă, l-ar fi putut înrăi și mai tare împotriva oamenilor aflați în puterea lui; totodată, celor care avuseseră de suferit de pe urma lui nu le-ar mai fi rămas nicio nădejde de scăpare. 2. Deci, înțelegând împăratul aceste lucruri, cu grabă și nezăbavnic s-a urnit ca să le întindă

[75] Sau „întrece tot ce ne-a fost dat să auzim în tragedii".
[76] Textual: „câmpul și pustiul".
[77] Textual: „trăgându-l de mână".
[78] Textual: „luminător mare".

celor ajunși în străfundurile năpastei o mână izbăvitoare. Oastea și-a înzestrat-o ca de obicei. Și a adunat în jurul său întregul efectiv al infanteriei și al cavaleriei; atâta doar că deasupra și în fruntea tuturor își croia drum însemnul acela al nădejdii puse în Dumnezeu.

IV.1. Totodată, înțelegând el bine că în acele clipe avea nevoie, mai mult ca oricând, de sprijinul rugăciunii, a chemat la sine pe preoții lui Dumnezeu, cu gândul că era de datoria lui să-i aibă în preajma sa spre buna pază a sufletului. 2. Pe de altă parte, [Licinius] – care, în tiranica lui domnie, se socotea întrucâtva la adăpost –, înștiințat fiind că, în biruințele lui asupra vrăjmașilor, Constantin nu se sprijinise pe nimeni altul decât numai pe ajutorul lui Dumnezeu[79] – dar, totodată, și cum că, așa cum s-a arătat, preoții Aceluia se aflau necurmat în preajma lui și că însemnul mântuitoarelor Patimi era purtat înaintea lui și a întregii oști –, a socotit știrea ca nemeritând nimic altceva decât hohotul său de râs și batjocură și împroșcarea ei cu ocări. După care însă i-a chemat în jurul său pe prevestitorii și pe ghicitorii Egiptului, pe vrăjitori și pe descântători, pe preoții aducători de jertfe și pe prorocii imaginarilor săi dumnezei, și se silea să-și câștige prin jertfe bunăvoia acestor zei închipuiți; totodată, îi întreba și pe cei chemați ce sfârșit urma să aibă pentru el războiul care tocmai izbucnise. 3. Aceia i-au răspuns neîntârziat și într-un glas că își va birui vrăjmașii și că va câștiga războiul, grăindu-i acestea printr-o întreagă înșiruire de profeții și în stihurile plăcut sunătoare a tot soiul de preziceri; în zborul păsărilor, ornitomanții i-au citit și ei că soarta era de partea lui; totodată, aducătorii de jertfe i-au tâlcuit din spasmele măruntaielor același răspuns.

Întărit de prevestirile lor înșelătoare, a pornit [și Licinius], la rândul său, cu îndrăzneală să înfrunte – cât îi sta lui în puteri – oastea [lui Constantin], care se apropia.

V.1. În pragul bătăliei, Licinius a adunat elita gărzilor, precum și pe cei mai prețuiți dintre partizanii săi, într-unul din locurile pe care le țineau ei drept sfinte, unde se afla o dumbravă destul de întinsă și străbătută de ape, înțesată de statui dăltuite în

[79] Textual: „pe împreună-lucrarea lui Dumnezeu".

piatră ale închipuiţilor săi zei. După ce a aprins în cinstea acestora lumânări de ceară şi le-a adus obişnuitele jertfe, pare-se că le-ar fi vorbit acelora după cum urmează:

2. „Prieteni şi tovarăşi ai mei de luptă!

Iată aici pe zeii noştri părinteşti, pe care am fost învăţaţi să-i cinstim din moşi-strămoşi. Bărbatul aflat în fruntea oştii vrăjmaşe s-a rupt mişeleşte de tradiţiile strămoşeşti şi s-a luat după o învăţătură a necredinţei, sârguind fără noimă unui zeu străin – găsit de el nici n-aş şti să vă spun unde – şi batjocorindu-şi ostaşii cu ruşinosul însemn al acestuia. Încrezător în el, Constantin a pus mâna pe arme şi a pornit [...], dar nu atât împotriva noastră, ci mult mai degrabă împotriva zeilor înşişi pe care i-a trădat.

3. A sosit, aşadar, clipa care va lămuri cine anume se înşală; clipa care va hotărî între zeii veneraţi de noi şi aceia cărora li se închină potrivnicii noştri[80]. Căci ea sau ne face să izbândim şi va aduce dovadă că zeii noştri sunt cei cu adevărat izbăvitori şi de nădejde, sau – în caz că zeul acela singuratic al lui Constantin, venit de cine ştie unde, va izbuti să biruie mulţimea întotdeauna prisositoare a zeilor noştri – nimeni nu va mai avea temei să se întrebe cărei divinităţi se cuvine să ne închinăm, fiind oricum nevoit să treacă de partea învingătorului şi să-i aducă acestuia plata[81] cuvenită biruinţei.

4. Deci, dacă va izbândi zeul acela străin – şi astăzi batjocorit de noi –, atunci să cadă toate piedicile care ne vor fi oprit mai înainte să-l recunoaştem şi să-l venerăm, iar celor cărora în van le-am aprins lumânări să le spunem pentru totdeauna «rămas bun». Dar, dacă vor izbândi ai noştri – ceea ce nu poate fi pus la îndoială –, abia atunci, după biruinţă, vom porni [adevărata] luptă împotriva necredincioşilor!”

5. Aşa le-a grăit Licinius celor aflaţi acolo; iar noi, cei care însemnăm slovă în scrierea de faţă, după numai puţină trecere de timp am putut afla cele rostite [de el atunci], anume de la unii care o putuseră auzi chiar cu urechile lor.

După rostirea acestor cuvinte, Licinius a dat poruncă oştii să treacă la atac.

---

[80] Textual: „partida cealaltă”.
[81] Cu înţelesul de „răsplată”.

VI.1. Pare-se însă că, între timp, prin cetățile aflate sub ascultarea tiranului se arătase un semn anevoie de lămurit[82] prin cuvinte. Anume, părutu-li-s-a oamenilor a vedea felurite unități de ale lui Constantin străbătând orașul cu înfățișarea unor învingători – chiar dacă în realitate nicăieri nu se făcuse văzut niciun singur asemenea ostaș. Or, singură o putere neobișnuită, venită de sus, putea da chip viitorului prin mijlocirea unei asemenea arătări!

2. În fine, în clipa încăierării, atacul l-a început acela care călcase învoiala de bună-înțelegere. Constantin L-a invocat pe Mântuitorul și Preaînaltul Dumnezeu, le-a dat și soldaților săi aceeași parolă și, din încăierarea ce a urmat, a ieșit învingător. Nu mult după aceea l-a învins el pe Licinius și într-o a doua bătălie, într-un chip și mai strălucit, purtând necurmat mântuitorul însemn în fruntea oștilor sale.

VII. Unde se arăta semnul[83] acela, acolo o luau și dușmanii la fugă, urmăriți de învingători. Luând împăratul aminte la aceasta, pe oriunde se întâmpla să-și vadă oastea ajunsă la strâmtoare, poruncea ca biruitorul și mântuitorul însemn să fie purtat într-acolo cu rostul unui leac aducător de izbândă; iar biruința nu se lăsa așteptată, fiindcă voia lui Dumnezeu[84] chiar îi oțelea și-i înviora pe cei care luptau [de partea lui], redându-le tăria.

VIII. Acest fapt l-a determinat pe Constantin să aleagă din rândurile gărzilor sale de corp nu mai puțin de cincizeci de bărbați puternici, viteji și plini de frica lui Dumnezeu, cărora le-a dat poruncă să nu se îngrijească de nimic altceva decât de singură paza însemnului. Unica lor datorie consta, așadar, din a sta în preajma însemnului, din a-l păzi și din a-l purta cu rândul pe umeri – lucru povestit de împărat chiar nouă, scriitorului cărții, mult după aceste întâmplări, într-o clipă de răgaz; căruia însă i-a mai adăugat un fapt, și el minunat și, totodată, vrednic de amintit în scris.

---

82 Textual: „s-ar fi arătat ceva cu neputință de lămurit".

83 Textul spune doar „acesta", pronumele putându-se referi la „semnul" menționat mai sus, dar mai curând la *labarum*-ul purtat de oastea lui Constantin.

84 Textual: „soarta [vrută] de Dumnezeu".

IX.1. Povestea, aşadar, Constantin că, odată – anume în miezul unei încăierări în care oastea-i fusese cuprinsă de un mare frământ și cam intrase în debandadă –, din lașitate, soldatul care purta însemnul pe umeri își pierduse cumpătul și, ca să poată fugi de la locul bătăliei, lăsase însemnul în grija altuia. Dar abia apucase acesta să primească însemnul, abia avusese celălalt timp să iasă de sub ocrotirea lui, că iată un proiectil[85] l-a izbit în pântece și l-a ucis pe loc. 2. Așadar, în vreme ce acesta plătea prețul lașității și al lipsei sale de credință, zăcând acolo răpus de groaznica întâmplare, l-a ocrotit izbăvitorul însemn tocmai pe celălalt, care înălțase însemnul pe umerii săi, cruțându-i viața și scăpându-l de nenumăratele proiectile țintite în el; fiindcă toate se înfipseseră până la urmă în coada însemnului, lăsându-l pe purtător nevătămat.

Fost-a întâmplarea aceasta minune cum nu este mai mare, ca proiectilele țintite de vrăjmaș înspre un lucru atât de subțiatic cum era coada însemnului să se și înfigă în el și să rămână acolo înfipte, iar purtătorul să scape cu viață – voind prin asta să arate că bărbații învestiți cu o astfel de sarcină nu trebuiau să se teamă că ar putea fi vreodată loviți.

3. Istorisirea de mai sus nu-mi aparține, ci – așa cum s-a întâmplat și în alte rânduri – a ajuns la urechile mele chiar din gura împăratului. Acesta, după primele biruințe dobândite prin puterea lui Dumnezeu, a pornit mai departe, în fruntea unei oști rânduite în formație de marș[86].

X.1. Dar chiar la cea dintâi încăierare, căpeteniile dușmane din prima linie, [văzând] că nu-i puteau ține piept, au lepădat armele, zvârlindu-le cu brațele întinse; după care s-au așternut ei înșiși la picioarele împăratului. El i-a primit pe toți în rândurile sale fără să se atingă de ei, bucuros, dimpotrivă, să le poată dărui viața. 2. Alții însă nu și-au lepădat armele, hotărâți să înfrunte totuși riscurile ciocnirii cu dușmanul. Ca atare, văzându-i împăratul neînduplecați de prietenosul său îndemn la înțelegere, a dat porunca de atac. Atunci aceia n-au mai zăbovit să-ntoarcă spatele și

[85] Βέλος, aici cu înțelesul generic de „proiectil", poate fi și „săgeată, suliță".
[86] Sau „de luptă".

să-și caute scăparea în fugă. După legile războiului, o parte dintre ei au fost totuși prinși și uciși; însă cei mai mulți s-au învălmășit unii într-alții, căzând [până la urmă] răpuși de propriile lor spade.

XI.1. Zguduit de o asemenea întorsătură și văzându-se rămas descoperit și fără ajutor de la ai săi, Licinius, singurul vinovat[87], – pe care aproape toată oastea strânsă, precum și ajutoarele primite, îl părăsise și căruia faptele îi dovediseră nimicnicia nădejdii în cei pe care-i socotea el a fi dumnezei –, a rupt-o rușinos la fugă. Și, gonind el însoțit doar de puțini, s-a întors în inima ținuturilor sale, la adăpost, deoarece iubitorul de Dumnezeu Constantin poruncise alor săi să nu-l urmărească prea îndeaproape, pentru a-i da fugarului sorți de scăpare – Constantin tot mai nădăjduia că Licinius, luând seama la dezastrul său și dând ascultare gândului bun, va sfârși prin a se lepăda de cumplita lui sminteală. 2. Dar, în timp ce Constantin, urmare dând multei sale iubiri față de semeni, închipuia astfel de gânduri și se arăta hotărât să nu-l țină pe celălalt de rău – ba chiar să-i acorde iertarea, deși acesta se dovedise nevrednic de ea –, Licinius, dimpotrivă, își vedea mai departe de răutățile lui, înșira sminteală după sminteală și se arăta pe zi ce trecea mai provocator. Și cu cât se dăruia el mai mult urâtelor și amăgitoarelor năravuri, cu atât prindea îndrăzneală mai mare; de unde și pentru unul ca el s-ar fi putut spune – ca despre tiranul de altădată – că „Dumnezeu îi împietrise inima".

XII.1. Și în vreme ce, dedându-se la astfel de apucături, se prăvălea Licinius pe povârnișul pierzaniei, văzând împăratul că a doua înfruntare cu armele se arăta până la urmă de neevitat, I-a închinat Mântuitorului său întreg răgazul. Pusese să-i fie ridicat cortul undeva afară, cât mai departe de tabără; la adăpostul lui, Constantin ducea o viață curată, înălțând în duh de sfințenie rugăciunile sale lui Dumnezeu – după pilda proorocului de altădată al lui Dumnezeu, despre care ne adeveresc Scripturile Sfinte că își ridicase cortul în afara vălmășagului taberei.

Puțini erau cei cărora le era îngăduit să pătrundă acolo, însă îi erau cunoscute [lui Constantin] nu numai credința lor, ci și

---

[87] Sau „începătorul".

încercata lor dăruire lui Dumnezeu. Simţul de prevedere îl făcea liniştit şi-l îndemna de obicei ca, înaintea pregătirilor de luptă, să se cufunde în rugăciune – în toate purcezând el astfel după voia lui Dumnezeu.

2. Ei bine, în asemenea clipe de răgaz, în vreme ce-şi înălţa rugăciunile către Dumnezeu[88], mai întotdeauna Constantin avea parte şi de o teofanie; după care – ca unul cu adevărat mânat de Duhul lui Dumnezeu[89] – ieşea degrabă afară din cort şi le striga oamenilor să pornească neîntârziat, să nu zăbovească nicio clipă şi să pună imediat mâna pe arme. La acest îndemn ei se năpusteau ca un singur om şi loveau cu vitejie, până când – în puţina vreme a unui singur ceas – se făceau stăpâni pe victorie şi înălţau deasupra capetelor vrăjmaşilor însemnele victorioase.

XIII.1. Aşa obişnuia împăratul să se poarte pe câmpul de luptă şi aşa făcuse el şi mai înainte; cu sufletul necontenit închinat Dumnezeului său, gândind ca în toate să nu plinească decât voia Acestuia, el se ţinea cât îi era cu putinţă mai departe de multa vărsare de sânge. 2. De unde se poate vedea că el era frământat de soarta[90] vrăjmaşilor săi în tot atâta măsură câtă se îngrijea el de viaţa alor săi. De aceea îşi şi îndemna el oamenii ca, după câte o biruinţă, să cruţe întotdeauna viaţa prinşilor, ca să nu sortească morţii nişte fiinţe omeneşti de aceeaşi natură cu a lor. Iar de câte ori observa că nu mai putea stăpâni furia soldaţilor, îi potolea prin mijlocirea banilor, poruncind ca fiecărui ins care avea să aducă cu el un duşman prins să-i fie plătită, pe drept, o anumită sumă.

Iată, aşadar, ce şiretlic fusese în stare să imagineze, în isteţia lui, împăratul, numai ca să scape vieţile unor oameni: un şiretlic care însă nu însemna nimic altceva decât că împăratul le răscumpăra acelora viaţa cu banii săi; un şiretlic căruia avea să-i datoreze supravieţuirea până şi un mare număr de barbari.

XIV.1. De asemenea vicleşuguri[91], precum şi de nenumărate altele întru totul asemănătoare, îi plăcea împăratului să se folo-

[88] Textual: „dumnezeului său”.

[89] Textual: „ca pus în mişcare sub o inspiraţie dumnezeiască”. Am preferat „teofanie”, iar nu „vedenie” sau „apariţie”, primul termen fiind disociat, în vocabularul patristic, de practicile mantice.

[90] Textual: „de salvarea”.

[91] Textual: „de astfel de lucruri [...] surori cu ele”.

sească. Or, și de data aceasta se închisese el înainte de luptă în cort – așa cum îi era lui obiceiul – și își petrecuse în rugăciune întreg răgazul care-i mai rămăsese. Și, cum se ținea departe de tot ce i-ar fi putut face viața ușoară și plăcută, se călea în posturi, iar trupul și-l strunea; acum însă se străduia să-L înduplece pe Dumnezeu prin stăruitoare rugăminți să Se milostivească de el și să-i vină în ajutor – însă totodată și să se împlinească [doar] ceea ce va hotărî El să se facă.

2. Așa se îngrijea Constantin de treburile statului fără a-și îngădui nicio clipă de răgaz[92] și rugându-se pentru salvarea dușmanilor nu mai puțin decât pentru aceea a oamenilor săi.

XV. Și iarăși Licinius, fugarul de mai adineauri, și-a pus pe chip masca prefăcătoriei[93], purtându-se cu fățărnicie și cerșind înnoirea jurămintelor de prietenie. Pe acestea împăratul nu s-a dat în lături să i le ofere în termenii unei înțelegeri [anume], din care urmau să tragă foloase atât [el], cât și întreaga împărăție[94]. Celălalt a răspuns arătându-se voitor să se supună înțelegerii și întărindu-și spusa prin grele jurăminte de credință; însă în taină a început să adune iar oaste și să o instruiască, luând-o de la capăt cu războiul și cu bătăliile, nepregetând să se alieze cu barbarii și cercetând[95] necurmat în căutarea unor dumnezei noi – de vreme ce întâii îl dezamăgiseră. Nu încape vorbă că Licinius nu voia să-și mai amintească nimic din câte doar cu puțin înainte rostise el cu privire la zei, nici să recunoască drept singur Dumnezeu pe Acela care Se dovedise ocrotitorul lui Constantin; și – oricât de caraghios ar părea – tot alerga după alți zei cât mai numeroși și cât mai necunoscuți[96] mai înainte.

XVI.1. Dar, învățând el din ceea ce i s-a întâmplat ce dumnezeiască și negrăită putere se ascundea în mântuitorul însemn care îndrumase oastea lui Constantin, făcând-o să iasă biruitoare, a început Licinius să-și îndemne soldații să nu se mai năpus-

[92] Textual: „fără somn”.

[93] Textual: „și iar s-a prefăcut [Licinius], de curând-fugarul, cu înșelăciune”.

[94] Textual: „în termenii unor înțelegeri [precise], formulate în așa fel încât să fie avantajoase pentru viață și folositoare întregului [imperiu]”.

[95] Textual: „bătând drumurile și cercetând”.

[96] Textual: „cât mai mulți și cât mai noi”.

tească vreodată asupra lui și să nu privească spre el ca la ceva neînsemnat[97], fiindcă însemnul era însuflețit de o putere în stare de orice, străină și potrivnică lui[98] –, fapt care făcea ca înfruntarea lui să trebuiască neapărat evitată. Și, odată dat acest ordin, n-a mai pregetat să se încleșteze în luptă cu Constantin, care, în omenia sa, zăbovise amânând cât putuse clipa fatală vrăjmașului său.

2. Încrezători în numărul mare de zeități ale lor, aceia s-au năpustit cu mulțime multă de oaste, purtând necurmat înaintea lor cioplite, neînsuflețite și idolești chipuri de morți; doar că, încins cu platoșa credinței, Constantin punea pretutindeni stavilă puzderiei vrăjmașilor prin mântuitorul și de-viață-făcătorul însemn, ca o înfricoșătoare strajă împotriva relelor. La început, împăratul a mai zăbovit o vreme, din pricina înțelegerii încheiate, ca nu cumva să ajungă el întâiul la înfruntarea armată.

XVII. Însă, văzând el îndărătnicia dușmanilor, care se și grăbiseră să pună mâna pe arme[99], s-a mâniat și, într-un singur iureș, a spulberat întreaga oaste a potrivnicilor, odată cu izbânda asupra vrăjmașilor culegând el și asupra demonilor biruință.

XVIII. După săvârșirea tuturor acestora, a dat Constantin judecății – după legea războiului – pe însuși de-Dumnezeu-urîtul Licinius și pe tovarășii cei mai apropiați ai lui, pedepsindu-i tocmai așa cum meritau. Iar odată cu tiranul au fost întemnițați și au pierit, primindu-și cuvenita osândă, și cei care-l sfătuiseră pe acela să se măsoare în luptă cu Dumnezeu; iar unii care doar cu puțin înainte își puseseră nădejdea în prezicători au putut cunoaște din faptă ce fel de Dumnezeu era Acela al lui Constantin și pe Acesta L-au mărturisit [și ei] ca fiind adevăratul și singurul Dumnezeu.

XIX.1. Iar dacă au fost necredincioșii dați de-o parte, astfel încât să nu se mai facă piedică bunului mers al împărăției, curățatu-s-au și razele soarelui de prihana tiranicei atingeri[100]. Toate provinciile[101] aflate sub stăpânire romană au fost unite laolaltă:

---

[97] Sau „să nu privească la el cu dispreț".
[98] Adică lui Licinius.
[99] Textual: „pe sabie".
[100] Textual: „de [pecetea] domniei tiranice".
[101] Sau „popoarele".

cele de la răsărit au făcut cu celelalte împreună un singur tot; întregul trup al statului a fost pătruns de frumusețea unei singure voințe[102], ca purcezând de la un singur cap; fiindcă acum puterea monarhică era prezentă pretutindeni. Strălucitoarele răsfrângeri de lumină ale evlaviei le îndulceau acum zilele celor mai înainte vreme cufundați în întuneric și în umbra morții. Amintirea urgiilor de altcândva pierise; pretutindeni, tot omul îl proslăvea pe învingătorul din luptă, recunoscând că numai izbăvitorul acestuia putea fi mărturisit Dumnezeu. 2. Iar Constantin – cel întru totul neasemuit pentru credința sa în Dumnezeu –, biruitorul împărat, care-și adăugase acest stăpânesc epitet în urma victoriei cu care-l dăruise Dumnezeu peste toți vrăjmașii și potrivnicii, a luat în stăpânire și Răsăritul [împărăției], refăcând astfel sub el vechea unitate a statului roman.

Așa a îndrumat el – ca singur stăpânitor peste toți – propovăduirea împărăției lui Dumnezeu, cârmaci făcându-se al întregii puteri și al întregii rânduieli de viață romane[103].

3. Așa a pierit în uitare groaza de urgia care mai înainte vreme îi chinuise pe toți. Poporul de prin toate provinciile și orașele o ținea într-o sărbătoare; tot omul care înainte vreme nu știa decât să umble cu capul plecat acum te privea în ochi cu zâmbetul pe față și cu o licărire în privire. Corurile și imnurile cântate de ei Îl proslăveau pe Dumnezeu, Împăratul împăraților, ca fiind Cel mai presus decât toată făptura; apoi – cu urări ce păreau a nu mai lua sfârșit – aduceau cinstire drept-biruitorului Constantin, precum și atât de chipeșilor săi fii, de-Dumnezeu-iubitorii cezari[104]. Nimeni nu-și mai amintea de relele de altădată; toată urâciunea necredinței căzuse pradă uitării; toți se bucurau de fericirea zilei și așteptau cu nerăbdare să vadă ce le pregătea dimineața de mâine.

XX.1. Așa au fost promulgate și la noi – în felul cum de pe acum și avuseseră parte de ele locuitorii celeilalte jumătăți a

---

[102] Sau „a unei autorități unice".

[103] Sau: „astfel, făcându-se cârmaci al întregii puteri și rânduieli de viață romane, [Constantin] devenea începătorul acelei monarhii în care cuvântul lui Dumnezeu avea să fie răspândit pretutindeni" – text obscur.

[104] Text corupt.

lumii – edicte însuflețite de dragostea de oameni a împăratului, legi pătrunse[105] de frica lui Dumnezeu, care ofereau oamenilor prilej nesfârșit de speranță în bine[106]. Locuitorilor din provincii, ele le acordau tot ce le era de trebuință și de folos; totodată, și bisericilor lui Dumnezeu le recunoșteau cele cuvenite. 2. Dar, înainte de orice, ele îi rechemau din surghiun pe toți aceia care, nevrând să se închine idolilor, fuseseră izgoniți și siliți de guvernatorii provinciilor să ia calea pribegiei. Aceleași legiuiri îi absolveau de însărcinări pe toți care, în temeiul aceleiași pricini, fuseseră înscriși în sfaturile cetăților și rânduiau tuturor celor cărora le fuseseră confiscate averile să și le capete înapoi. 3. Totodată, tot omul care, pe vremea restriștii, se va fi distins printr-o neobișnuită și lui Dumnezeu închinată putere de a îndura[107] și care ajunsese prada grozăviilor vieții din mine sau cel care avusese de ispășit în singurătatea unei insule, aidoma celui silit să trudească la munci publice de rând, sortite sclavilor, așadar, în virtutea acestor legi, toți aceștia s-au văzut fățiș slobozi de toate necazurile înșirate mai sus. La fel, recunoștința împăratului i-a despovărat de rușine și pe bărbații pe care neclintirea lor în dumnezeiasca credință îi făcuse să-și piardă rangul căpătat în armată, lăsându-le deplina alegere dacă să-și recapete vechile funcții și dacă să se bucure iar de onorurile cuvenite rangului lor de altădată, sau – în caz că ei ar fi putut prinde drag între timp de o viață mai tihnită – dacă alegeau să rămână slobozi de orice sarcină obștească.

Cu același prilej au scăpat și cei care, în chip rușinos și spre necinstirea lor, fuseseră osândiți să trudească la unele munci bune numai pentru femei.

XXI. Așa rânduia slova împăratului privind persoanele care avuseseră de îndurat nedreptăți. Cât privește averile lor, legea cuprindea prevederi amănunțite: bunurile aparținând sfinților mucenici ai lui Dumnezeu, care-și dăduseră viața întru mărturisirea credinței, urmau să le revină rudelor lor de sânge; în lipsa

---

[105] Textual: „respirând”.

[106] Textual: „ofereau tot felul de făgăduințe de bunătăți”.

[107] Textual: „care se distinseseră prin puternica lor – lui Dumnezeu închinată – veghe asupra sufletului”.

acestora, urmau să le moștenească Bisericile. Totodată, acest edict al dărniciei mai prevedea și ca bunurile mai dinainte înstrăinate de fisc prin vânzare sau chiar sub formă de dar – aidoma celor reținute chiar de el[108] – să fie restituite vechilor lor stăpâni.

Cât de admirabile rânduieli cuprindea pentru Biserica lui Dumnezeu amnistia aceasta publicată [în provincii]!

XXII. Până și păgânilor din afara Bisericii – precum întregii populații din provincii – dărnicia împăratului le-a fost prilej să se bucure din partea lui de atâtea alte daruri, cât să nici nu le poți număra! Or, așa stând faptele și văzând acum toate acestea cu propriii ei ochi, putea și lumea de prin părțile noastre – care altcândva, în temeiul lucrurilor auzite de ea că s-ar petrece în cealaltă jumătate a statului roman, nu pregeta să-i fericească pe cei de dincolo pentru norocul lor și care se rugase să vină odată și rândul izbăvirii ei din necaz – să se considere în sfârșit vrednică de fericit, recunoscând fățiș că [apariția] unui asemenea împărat trebuia înțeleasă ca un eveniment tulburător, cum de când lumea și pământul nu se mai pomenise cândva sub soare[109]!

Așa gândeau oamenii despre Constantin.

XXIII.1. După ce, în virtutea puterii Mântuitorului Dumnezeu, i-au fost lui supuse toate, după ce, înaintea întregii lumi, a și recunoscut el cui anume îi datora această împlinire[110], după ce L-a și mărturisit pe Acela – iar nu pe sine – ca fiind adevăratul determinant al izbânzilor sale, pe toate acestea le-a adeverit împăratul în niște hotărâri alcătuite în slovă latinească și grecească, pe care le-a trimis și publicat în fiecare provincie. 2. Valoarea acestor texte nu poate fi înțeleasă decât numai luând aminte la conținutul[111] lor. Au fost două scrieri: una adresată Bisericilor lui Dumnezeu; cealaltă era adresată lumii de la oraș[112] care nu făcea

---

[108] Adică de fisc.

[109] Textual: „recunoscând că un asemenea împărat era un lucru extraordinar și cum din veac (sau: nicăieri în lume) nu se pomenise ca, sub [mângâierea] razelor soarelui, să fi luminat vreodată neamul omenesc!"

[110] Textual: „asemenea bunătăți".

[111] Textual: „prevederile".

[112] Sau „păgânilor de la oraș".

parte din Biserică. Pe aceasta din urmă îmi pare nimerit să o inserez istorisirii mele, astfel ca, datorită ei, scrierea să se poată păstra şi să poată fi cunoscută şi de urmaşii noştri, ea totodată aducând mărturie şi despre adevărul spuselor mele. Textul e aici copiat după originalul actului împărătesc aflat în păstrare la noi, a cărui autenticitate o întăreşte, cu greutatea unei adevărate peceţi, autentica semnătură de mâna împăratului pusă[113].

XXIV.1. „Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, către locuitorii Palestinei.

Tuturor cărora cu dreaptă aşezare şi cu chibzuinţă plăcutu-le-a să cugete cu privire la Cel de sus le-a fost totdeauna limpede şi neîndoielnic la ce depărtare de strânsa urmare a preaslăvitei învăţături creştineşti se aflau acei oameni care au luptat împotriva ei şi care cu înverşunare au stăruit în a-i arăta ei dispreţul lor. 2. Astăzi însă – şi mai ales ca urmare a unor fapte binecunoscute şi unor succese nu tocmai lipsite de însemnătate – s-a arătat cât de lipsită de rost era îndoiala [unora] de atunci și câtă tărie se află în puterea Dumnezeului Celui mare, de vreme ce acelora care cu credincioşie îi cinstesc minunata lege și care nu se încumetă să-i calce acesteia nicio poruncă, ea le poate răspunde cu prisosinţă de daruri și îi poate înzestra cu aleasă tărie, precum şi cu nădejde în toate câte se săvârşesc; pe de altă parte, succesele nelegiuiților se arată și ele tocmai pe potriva așezării lor sufletești. 3. Cine, dar, s-ar putea împărtăşi din vreun bine, de nu va vrea să-L mărturisească pe Dumnezeu, Care este cauza a tot binele, şi de nu va vrea să-I aducă cinstirea cuvenită? Iar faptele întăresc spusa celui care grăieşte aici.

XV. Cine pofteşte să depene-n minte vremile care s-au scurs până azi din timpurile cele mai vechi, precum şi faptele petrecute-n răstimp, va vedea cum toţi aceia care s-au îngrijit din timp să-şi aşeze faptele pe temelia dreptăţii şi a binelui au şi propăşit întru bine[114], roadă dulce aducând ca din viţă[115] de bun soi; pe când cei care au îndrăznit întru nedreptăţi, învârtoşându-se în

[113] Textual: „a însăşi mâinii sale drepte".
[114] Textual: „au şi ajuns la un sfârşit bun".
[115] Textual: „rădăcină".

smintea̦la lor împotriva Celui de sus - sau, în petrecerea lor printre oameni, nemailuând aminte la nimic sfânt -, încumetându-se a surghiuni, a batjocori, a ucide și câte altele de acest fel, și care nici nu s-au căit, nici cale n-au aflat să-și îndrepte mintea spre vreunul din scopurile cele frumoase, toți aceștia și-au căpătat plata pe măsura faptelor săvârșite; lucru care de bună seamă că nu se petrecuse, la rândul său, nici el pe nedrept ori fără temei.

XXVI.1. Însă toți aceia care pun început unui lucru călăuziți de cugetul lor bun - și care, în frica Celui-de-sus, mai și rămân neclintiți în credința lor -, așadar, toți cei în ochii cărora spaimele și amenințările vieții nu capătă mai mare preț decât speranța lor în viitor, toți aceștia - chiar dacă vremelnic le este dat să îndure cine știe ce necazuri - nu anevoie le suferă amarul, încredințați că [numai] așa vor și avea parte de o prețuire mai mare. Iar renumele lor cu atât strălucește, cu cât mai greu sunt ei încercați în suferință. 2. În schimb, câți n-au vrut să ia seama la dreptate sau n-au luat aminte la Cel de sus, câți pe cei care se nevoiau într-ale Sale nu s-au sfiit să-i supună batjocurii și caznelor celor mai groaznice - și care nu înțelegeau singuri să se socoată nefericiți că ajunseră să împartă pedeapsă doar în virtutea unor astfel de temeiuri, în așa fel încât până la urmă să-i și pizmuiască și să-i fericească tocmai pe aceia care, în ciuda unor asemenea încercări, izbuteau să-și păstreze neștirbită credința în Cel de sus -, din soiul acestora oaste după oaste a pierit, multe oști au dat bir cu fugiții și toate bătăliile lor s-au prefăcut în tot atâtea cumplite înfrângeri.

XXVII.1. Așa se petrec lucrurile cu toți cei care pun la cale un război necruțător și care [nu pregetă] să pustiască fără milă. De aici și lipsurile ce se fac simțite în mijloacele necesare traiului, cât și mulțimea relelor care li se datorează lor. Dar tot de asta și pricinuitorii unor asemenea nemernicii s-au împărtășit din chinurile unei morți înfiorătoare. Sau, chiar dacă și-au mai dus zilele, au avut parte de o viață atât de chinuitoare încât să o și poată socoti mai rea decât moartea, răsplată căpătând, pentru nedreptățile lor, niște pedepse pe măsura lor. Fiecare și-a avut partea de ruină potrivit cu forța îndemnului ce-l împinsese, în sminteala lui, 2. să creadă că ar putea înfrunta și că ar putea

totodată și răzbi legea lui Dumnezeu. Ceea ce i-a făcut greu de îndurat nu numai viața, ci și spaima de pedepsele la care trebuia el să se aștepte odată ajuns în țărână.

XXVIII.1. Fiind, așadar, atât de mare și atât de infamă nemernicia în ale cărei chingi se prinsese omenirea, iar treburile statului aflându-se – asemenea unei făpturi atinse de ciumă – în primejdie de moarte și simțită făcând nevoia de multă și mântuitoare grijă, ce cale de alinare a gândit Dumnezeu și la ce soluție de ieșire din impas? Iar calea trebuie înțeleasă ca fiind de-a dreptul dumnezeiască, fiindcă numai ce este dumnezeiesc ființează cu adevărat și este înzestrat cu putere dăinuitoare peste timp. Așa cum nici a mărturisi și a preamări facerea de bine a Celui Atotputernic nu trebuie tâlcuit ca nefiind alta decât laudă goală. 2. Pe mine m-a dorit[116] El spre îndeplinirea voii Sale; pe mine m-a cercetat și m-a aflat potrivit ei, în așa fel ca, începând de la marea din dreptul britanilor și de pe meleagurile unde, ca sub imperiul necesității, îi este soarelui dat să apună, să scot afară și să spulber – cu sprijinul unei puteri mai mari decât mine – primejdia[117] care pe toate le ținea în puterea ei; și în așa fel ca, trăgându-și neamul omenesc din cele făptuite de mine învățătura [cuvenită], să se poată întoarce la slujirea preasfintei Legi; sau, totodată, în așa fel ca, din îndrumarea Celui Atotputernic, preafericita credință să se poată răspândi în lume.

XXIX.1. N-aș vrea să par în nicio clipă nerecunoscător Lui. Când m-am încredințat că în așa ceva ședea de fapt nobila-mi menire și că mie mi se cerea să o gândesc ca fiindu-mi un dar plin de har, am pornit mai departe până-n ținuturile de la răsărit, care, fiind ele încă și mai greu năpăstuite, cereau și din partea noastră o atenție sporită – asta chiar dacă eu unul eram deplin încredințat că datoram totul, sufletul meu întreg, precum și fiecare suflare a mea, ba până și cel mai neînsemnat dintre gânduri, Dumnezeului Celui Preaînalt.

2. Știu cât se poate de bine că cine se ține îndeaproape și după dreptate[118] de cereasca nădejde, cine și-a înălțat-o cu pre-

---

[116] Textual: „căutat".

[117] Textual: „spaimele".

[118] Sau „corect, cum se cuvine".

cădere și neabătut spre dumnezeieștile locuri, cinstire agonisindu-și cu atât mai mare cu cât se va fi depărtat de neajunsurile și de frământările lucrurilor pământești, acela nici de bunăvoință din partea oamenilor nu are nevoie. 3. Socot că e totuși bine să izgonim cât mai departe încercările nemeritate și nechibzuite care s-au abătut vremelnic și fără niciun rost peste unii ca ei, ca să nu se întâmple lucrul acela îngrozitor care ar fi ca trezvia și statornicia lor – cu prisosință dovedită din voia tiranilor bucuroși să asuprească oamenii pentru cinstirea adusă de ei lui Dumnezeu –, acum, sub ocrotirea unui slujitor al lui Dumnezeu, totuși să nu le poată înălța acestora numele pe o treaptă de lumină și fericire mai înaltă.

XXX. De asta toți – fiecare la vremea sa – câți și-au părăsit patria pornind pe calea surghiunului ca să nu-și calce credința în Dumnezeu – o credință căreia ei i s-au dăruit din toată puterea sufletului –, având astfel de suferit de pe urma unei osânde crude, precum și tot cel care a fost înscris în registrele curiale în pofida faptului că mai înainte vreme nici nu fusese trecut în ele[119], toți să se întoarcă pe meleagurile lor părintești și la îndeletnicirile lor obișnuite, aducând [pentru aceasta] mulțumire lui Dumnezeu, salvatorul tuturor.

XXXI.1. Totodată, privitor la câți sunt ținuți împotriva voii lor prin insule, poruncă dăm ca și ei să se poată bucura de atare purtare de grijă, înconjurați până astăzi din toate părțile de împotrivirea munților și de apele mării, [vrem ca ei] să fie eliberați de mohorâta și neomenoasa apăsare a singurătății și să fie redați celor dragi lor, spre împlinirea arzătoarei lor dorințe. 2. Toți cei care îndelungată vreme au dus o viață înțesată de lipsuri și de ponoasele murdăriei[120] să se bucure de întoarcerea lor acasă ca de un dar sosit pe neașteptate, luându-și pe viitor orice grijă, și să-și ducă viața alături de noi fără teamă. Fiindcă până și singur faptul de a-i ajunge cuiva la auz – necum de a socoti el demnă de crezare – neîncrederea în ziua de mâine – așadar, de o viață petrecută alături de noi, care ne mărturisim slujitori ai lui Dumnezeu și ne și mândrim cu acest lucru – se cere socotit drept un lucru

---

[119] Deci cu sila.

[120] Textual: „o viață prăpădită, amestecată cu puțină murdărie scârboasă".

dintre cele mai îngrozitoare, de vreme ce nu ne-am născut decât pentru a îndrepta fie chiar nişte greşeli săvârşite de alţii.

XXXII.1. Cei osândiţi să trudească la chinuitoarele munci din mine sau la îndeplinirea muncilor obşteşti să schimbe îndelungata lor trudă cu dulceaţa odihnei și să ducă de azi înainte o viaţă lipsită de griji și liberări, înecând scârba cea peste măsură a suferinţelor lor în desfătarea tihnei.

2. Cine va fi fost văduvit de obşteasca libertate a cuvântului şi va fi fost urgisit în drepturile lui cetăţeneşti să-şi recapete starea de mai înainte în cuvenită bucurie și să se reîntoarcă în patria sa asemenea unuia revenind acolo după o doar vremelnică despărțire.

XXXIII. Și iar, toți câţi se vor fi aflat mai înainte pe vreo treaptă din cele de sus ale armatei – și din care vor fi căzut în temeiul vreunui pretext răuvoitor[121] și nedrept, numai fiindcă înţeleseseră că a-L mărturisi pe Cel Atotputernic era de preferat onorurilor de care se bucurau – să hotărască dacă mai ţin la viaţa militară – caz în care să rămână mai departe în rang –, sau dacă aleg ca, odată cu despărţirea [de oaste], să se bucure în toată cinstirea de tihna vieții libere. Fiindcă potrivit și cu cale socot eu că e ca un ins care, odată aflat în faţa unei primejdii abătute peste el de năprasnă, va fi dat dovadă de asemenea calităţi sufleteşti şi de o asemenea tărie să se poată bucura, după voie, fie de tihnă – dacă așa îi e lui alegerea –, fie de cinstire.

XXXIV.1. De asemenea, cei care – lipsiţi în chip silnic de cinstea cuvenită obârşiei lor alese – au fost prin judecată osândiţi să fie trimiși în torcătorii de lână sau prin țesătorii de in, unde vor fi supuși unor munci necruţătoare şi nesuferite, sau să ajungă robi ai vistieriei statului[122], fără ca aleasa lor obârşie să le mai fie de vreun folos, [aceştia] să se bucure iar de drepturile potrivite rangului lor de odinioară și de dulceaţa libertăţii, ducându-și mai departe viaţa – în temeiul cuvenitelor lor privilegii – în deplină bucurie.

2. Iar cel căruia îi va fi fost înlocuită starea de libertate cu cea de rob – urmare a unui abuz necugetat şi lipsit de omenie ce îl

[121] Sau „neprietenesc, duşmănos".
[122] Adică ai fiscului.

silea să sufere toate rigorile unor îndeletniciri lui nepotrivite și care-l prefăcea parcă pe neașteptate dintr-un om liber într-un sclav – să-și recapete prin a noastră poruncă starea sa liberă de mai înainte și să fie redat celor care i-au dat viață, ca mai apoi să se poată din nou apuca de ostenelile potrivite oamenilor liberi, izgonind din minte amintirea îndeletnicirilor nepotrivite lui, în care a fost nevoit să trudească.

XXXV.1. Se cade totuși să nu dăm uitării nici de bunurile[123] de care fiecare [dintre aceștia] a fost vitregit sub felurite pretexte. Așadar: oricine se va fi încleștat cu tărie în aleasa și dumnezeiasca luptă a muceniciei, păstrându-și cugetul neînfricat și neclintit, și care de aceea a și fost jefuit de avere, oricine se va fi hotărât să-și mărturisească credința, temelie punând prin fapta lui nădejdii sale în viața veșnică, oricine va fi fost silit să pribegească pentru că nu voise să se arate consimțitor cu prigonitorii săi, fiind la rându-i jefuit de avere, sau cine – chiar dintre cei neosândiți la moarte – va fi trecut prin urgia de a se fi văzut despuiat de lucrurile sale – moștenirea tuturor acestora poruncim să se treacă asupra celor de un neam cu el. 2. Legile înșirând lămurit dreptul rudelor celor mai apropiate, lesne este de hotărât cui anume i se cuvine să moștenească și cine ar urma să-i succeadă pe drept, fiindu-i, așadar, aceia rudele cele mai apropiate, cărora – chiar și în cazul unui sfârșit firesc – oricum trebuia să le revină acele bunuri.

XXXVI. Dacă însă nu se va afla în viață niciuna dintre rudele lui apropiate, astfel încât să se poată hotărî, pe rând, dreptul de moștenire al celor pomeniți mai înainte – înțelegem, dar: atât în cazul mucenicilor, cât și în acela al mărturisitorilor sau al fugarilor care se vor fi strămutat pentru vreo astfel de cauză –, rândui-se-va atunci ca moștenitoare Biserica ținuturilor fiecăruia; lucru care cu siguranță că n-ar avea cu ce să-i nemulțumească pe cei plecați [din această lume], de vreme ce ei ar urma să aibă moștenitoare tocmai Biserica pentru care vor fi îndurat atâta suferință.

Să se adauge însă și aceasta, anume că, dacă vreunul dintre cei mai înainte pomeniți va fi apucat să dăruiască ceva din

---

[123] Sau „averile”.

bunurile sale cuiva după propria voie, ele îi vor rămâne aceluia în bună și deplină stăpânire.

XXXVII.1. Vrând noi totuși ca porunca noastră să nu zămislească vreo încurcătură și ca tuturor să le fie lesne de recunoscut ce anume este cu dreptate, să se știe că bine și spre folosul său va fi dacă tot cel care a intrat în stăpânirea vreunei țarine, vreunei case, vreunei grădini sau vreunui alt lucru de al celor pomeniți mai sus va recunoaște acest lucru și va da cât mai degrabă bunul acela înapoi. 2. Pentru că, dacă cineva se va dovedi că a dobândit foloase multe de pe urma unui bun intrat în stăpânirea lui pe nedrept, chiar dacă socotim că cedarea lor[124] n-ar mai fi un lucru tocmai drept, cuvine-se totuși ca ei să recunoască măcar ce anume și de unde agonisiseră, ca să-și merite iertarea noastră pentru păcat și astfel încât aceștia să se vindece de lăcomie în virtutea acestei recunoașteri, în așa fel ca Dumnezeul Cel Preaînalt să o și poată interpreta drept un semn de remușcare și să Se arate iertător al păcatului săvârșit.

XXXVIII. Spune-vor, poate, întru apărarea lor cei care se vor fi făcut stăpâni pe asemenea bunuri – dacă despre unii ca ei se mai cuvine și mai poate fi rostită această expresie[125] – că la acea vreme ar fi fost de neînțeles ca tu să nu [vrei să] agonisești, atunci când priveliștea întregului șir de primejdii ce te așteptau putea fi întâlnită la tot pasul: izgonirea fără milă, moartea fără cruțare, neînduratul surghiun și neîncetata jefuire [a celor] fără vină, prigoana cea fără sațiu, scoaterea la licitație a lucrurilor[126].

Deci, de va vrea cineva să invoce asemenea pretexte pentru a nu se lepăda de nesățioasele sale pofte, prilej va avea a cunoaște[127] că acest lucru nu va rămâne nepedepsit, osebit avându-se în vedere că așa înțelegem noi să ne facem datoria față de Preaînaltul Dumnezeu. Așa că tocmai faptul de a păstra mai departe tot ceea ce necruțătoarea silă îl va fi constrâns cândva pe cineva să agonisească i se preface astăzi într-un risc de primejdie,

---

[124] „Cedarea” sau „restituirea” profiturilor.

[125] Referire la expresia „a se face stăpâni”.

[126] Ideea inclusă în paragraf pare a fi că iminența și însuși faptul prigoanei puteau oferi o justificare actelor de însușire a averilor.

[127] Textual: „a simți”.

odată ce ni se și cere ca, prin gând și pildă, să purcedem la stârpirea nesățioaselor pofte.

XXXIX. Nici vistieriei[128] nu i se va îngădui să mai dețină ca fiind al său ceva dintr-ale celor pomeniți, ci, după ce fără dreptate îl va fi avut în stăpânirea sa pentru o vreme, tot după dreptate îl va înapoia Sfintelor Biserici, străină oricărui gând de a se opune[129]. În schimb, poruncă dăm ca tot ce se va dovedi ca pe drept cuvenit Bisericilor – fie ele case ori țarini sau grădini ori altele de felul acesta – să le fie restituite acestora în deplinătatea lor și fără nicio restrângere legată de dreptul lor de proprietate.

XL. De altminteri, până și locurile acelea pe care trupurile mucenicilor le-au făcut demne de cinstire, prefăcându-le în amintitoare sălașuri[130] ale morții lor celei pline de slavă, ne întrebăm cine oare ar fi în stare să le tăgăduiască ceva – sau chiar cine ar fi în stare numai să pregete a dispune ceva cu privire la ele –, ca de unele ce chiar li se cuvin acestor Biserici? Căci nu există dar mai mare, nici osteneală mai bineplăcută și mai plină de foloase decât zelul însoțit de o dumnezeiască voie, față de ele - ori, totodată, decât înapoierea în bune și depline drepturi Sfintelor Biserici a tuturor lucrurilor de care anumiți inși nedrepți și josnici le jefuiseră sub dezgustătoare pretexte.

XLI. Cum însă deplina purtare de grijă ne cere să nu-i trecem cumva sub tăcere nici pe cei care vor fi cumpărat în bună regulă unele lucruri aparținând vistieriei, nici pe alții care vor fi dispunând de cine știe ce altceva obținut de ei tot dintr-acolo sub formă de dar – însă care-n van și-au îndreptat nesățioasele pofte asupra acestor lucruri –, să se știe că, în ciuda faptului că acest soi de inși se va fi încumetat să abată altundeva – și în temeiul bunurilor hazardat cumpărate – purtarea noastră de grijă asupra unora, aceștia totuși nu vor avea de suferit de pe urma lor decât doar cât se poate și cât se cuvine.

Destul, deocamdată, despre aceste lucruri.

XLII. Dar, având în vedere că prin dovezi cât se poate de vădite, chiar limpezi, s-a putut vedea cum – întru puterea, cu în-

[128] Fiscului.
[129] Lacună.
[130] Textual: „monumente".

demnurile[131] și cu sprijinul pe care Dumnezeul Cel Atotputernic a binevoit necontenit să mi le trimită – apăsarea[132] aceea care strivea[133] cândva întreaga stare a omului a fost de acum ridicată de pretutindeni sub soare, puteți totodată vedea – dacă fiecare în parte și toți întreolaltă vă veți da silința la așa ceva – și de cât prisos de putere și har a fost nevoie pentru ca – dacă se poate spune – până și sămânța celor ticăloși și netrebnici să fie spulberată și nimicită, iar bucuria să le fie redată oamenilor buni și răspândită cu îmbelșugare peste toate meleagurile pământului. De acum puteau toți să slujească după cuviință și cu toată cinstirea dumnezeieștii legi, îngăduindu-le celor care se vor fi dedicat ei să i se închine potrivit datinii. Și au ieșit aceștia la lumină ca din străfundurile beznelor. Iar când vor ajunge și la limpedea cunoaștere a acestor lucruri, îi vor putea și sluji pe viitor acesteia, după cuviință aducându-i unanima lor cinstire.

Se va trimite pe meleagurile răsăritene ale împărăției noastre".

XLIII. Iată, dar, ce ordona întâiul edict trimis nouă de împărat. Cele prevăzute de lege au prins îndată viață în faptă: tot ce se făcea acum era cu totul împotriva bătăii de joc și a mârșăviei de mai adineauri a tiranilor. Iar cei prevăzuți în această lege s-au bucurat cu toții de mărinimia împăratului.

XLIV. De la aceste lucruri, împăratul a trecut la faptă. Dintâi a numit peste neamurile din provincii guvernatori, dintre care cei mai mulți îmbrățișaseră[134] credința mântuitoare; iar pe cei rămași credincioși păgânismului i-a oprit să mai aducă jertfe. Legea îi privea în aceeași măsură și pe demnitarii aflați în funcții mai înalte decât cea de guvernator, după cum îi privea și pe aceia care deținuseră în trecut funcția de prefect; în caz că erau creștini, li se dădea îngăduința să se mândrească cu acest nume; dar, dacă nu erau de această credință, nu le mai era îngăduit să jertfească idolilor.

XLV.1. Curând după aceea – și cam în același timp – au fost promulgate alte două legi, dintre care una punea capăt dez-

[131] Sau „povețele".
[132] Cu înțelesul de „jug".
[133] Textual: „care ținea în ghearele ei".
[134] Textual: „se dedicaseră".

gustătoarelor practici idolești cândva răspândite și la oraș și pe la țară[135]; nu-i mai era îngăduit nimănui să cuteze a înălța [vreunui zeu] statuie, nici să se îndeletnicească cu prezicerile și cu celelalte fleacuri de acest soi și nici – ba chiar înainte de toate – să jertfească. Cealaltă lege ordona ca zidurile caselor de rugăciune să fie făcute mai înalte, iar bisericile lui Dumnezeu mai încăpătoare, atât în lungime, cât și în lățime. Era de parcă nebunia credinței într-o droaie de zei ar fi și pierit [între timp], în depărtări, iar mai toți oamenii s-ar fi și arătat dornici să dobândească bunăvoința lui Dumnezeu. 2. Or așa îl îndemna pe împărat dăruirea lui față de Dumnezeu să cugete și să le scrie cârmuitorilor locali de pretutindeni. Legea mai adăuga și că se cuvenea ca ei să nu fie cu mâna strânsă, ci să plătească lucrările din chiar vistieria împărătească.

A mai scris Constantin și următoarea scrisoare, trimisă persoanelor aflate în fruntea Bisericilor de pretutindeni – prilej cu care a binevoit să-mi trimită una și mie – care a fost și cea dintâi scrisoare trimisă de el feței noastre.

XLVI.1. „Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către Eusebiu. Cunoscând faptul că până astăzi nelegiuitul bun plac al tiranilor n-a contenit a-i prigoni pe slujitorii Mântuitorului Dumnezeu, înțeles-am și cu tărie m-am încredințat, preaiubite frate, că toate lucrările de zidărie ale bisericilor s-au năruit, fie datorită faptului că nu mai fuseseră întreținute, fie că, de frica silniciei care plutea deasupra tuturor, ele fuseseră construite la proporții mai modeste decât li s-ar fi cuvenit. 2. Astăzi însă, odată cu reîntoarcerea libertății, odată cu izgonirea – prin pronia Dumnezeului Celui Preaînalt și prin purtarea noastră de grijă – acelui balaur de la cârma puterii, mie îmi pare că s-ar cuveni ca toată lumea să poată limpede cunoaște puterea lui Dumnezeu; iar oamenii care, de frică sau din necredință, vor fi alunecat cândva în păcat să-L și poată recunoaște pe Acela care cu adevărat este[136] și să-și întemeieze la loc viața pe adevăr și pe dreptate.

[135] Precizare interesantă, din care se poate presupune că, la data redactării textului lui Eusebiu, publicul nu mai avea vie în minte prezența păgânismului în structura vechii societăți.

[136] Cf. *Ieșirea* 3, 14.

3. De aceea, bisericilor aflate sub îndrumarea ta, precum și a celorlalți îndrumători ai Bisericii de pretutindeni: episcopi, prezbiteri și diaconi, cunoscuți ție, amintește-le să se silească la lucrările ce se cer făcute prin sanctuare; anume: fie să refacă zidurile existente, fie să le înalțe; iar acolo unde așa s-ar cuveni, să purceadă la altele noi. Cele trebuitoare le vei căpăta[137] tu însuți, iar ceilalți, prin mijlocirea ta, de la guvernatori și de la ceilalți cârmuitori de provincie care au și primit poruncă să răspundă cu toată sârguința la tot ce sfinția ta le vei cere. Dumnezeu să te ocrotească, frate iubit!"

4. Asemenea scrisoare a fost trimisă de Constantin întâistătătorilor Bisericilor din toate provinciile, iar guvernatorii de provincie au primit poruncă să dea ascultare și să treacă la faptă. Foarte curând, prevederile acestei legi și fuseseră pe deplin înfăptuite.

XLVII.1. Dar împăratul avea să-și dovedească cu încă și mai multă tărie credincioșia față de Dumnezeu[138]: și publica în toate provinciile un anume cuvânt de învățătură prin care se ridica împotriva idoleștii rătăciri a celor care domniseră mai înainte, și își îndemna cu mult har supușii să-L mărturisească pe Dumnezeul Cel Preaînalt[139] și pe Hristos să-L numească în mod public Mântuitorul lor. 2. De aceea mi se pare potrivit ca în cartea de față să trec și cuvântul acesta – de însăși mâna lui așternut în scris, dar care va fi redat aici latinește –, încât să-l putem cu toții asculta pe împărat, grăind parcă cu glas și tărie, spre a tuturor luare-aminte:

XLVIII.1. „Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către locuitorii provinciilor răsăritene.

Tot ce se află în puterea a-tot-stăpânitoarelor legi ale firii ne oferă nouă tuturor destul prilej de intuire a purtării de grijă și a înțelepciunii doveditoare de bună chivernisire a lui Dumnezeu. Cei călăuziți de puterea lor de judecată pe dreapta cale a cunoașterii nu au niciun temei de îndoială în atingerea acestui țel, fiindcă gândul sănătos și chiar singură privirea – ațintită cum

[137] Textual: „cere".
[138] Sau „frica de Dumnezeu".
[139] Sau „mai presus de toate".

trebuie – îi vor duce la cunoașterea lui Dumnezeu ca purtați de unul și același îndemn al adevăratei virtuți. Așa că tot omul sănătos la minte să nu se tulbure la spectacolul acestei frământate lumi mânate de tendințe contrarii.

2. Ascuns și nefolosit ar rămâne darul virtuții dacă duhul răutății nu i-ar opune [ispita unei] vieți întortocheate și pline de sminteală. De asta îi și este virtuții așezate înainte o cunună, în timp ce Dumnezeul cel Preaînalt[140] e Cel care, întru judecată, hotărăște. Și tot de aceea mă voi și strădui să vă mărturisesc tuturor, și cât mai lămurit cu putință, speranțele mele.

XLIX.1. Luând eu aminte la faptele lor de sălbăticie, pe împărații cei dinaintea mea i-am ținut drept niște oameni foarte aspri. Singurul care s-a priceput să făptuiască în duh de blândețe a fost tatăl meu, care, cu o minunată evlavie, în toate lucrările sale Îl chema în ajutor pe Mântuitorul Dumnezeu. 2. Bolnavi [la suflet], ceilalți preferau să dea frâu liber răutății, și nu blândeții din ei; pe întâia și-o hrăneau cu îmbelșugare. Astfel au ajuns, fiecare la vremea lui, să întoarcă spatele învățăturii adevărului. Grozăvia răutății lor a mers până într-acolo încât, într-o vreme când și lucrarea lui Dumnezeu și îndeletnicirile oamenilor se săvârșeau, toate, în bună pace, ei au izbutit să dezlănțuie din nou războiul dintre frate și frate.

L. Se spune că Apollo s-ar fi făcut cunoscut pe atunci în negurosul străfund al unei peșteri – totuși nu pogorât din cer –, zicând că drepții pământului îl stânjeneau să poată grăi adevărul și că acest lucru făcea până la urmă ca prevestirile date pe tripod[141] să se dovedească înșelătoare. Lucru învederat până la urmă de însăși preoteasa acestui zeu, când – despletindu-și cosițele și ajungând aproape pradă nebuniei – a început să hohotească despre răutatea ascunsă în oameni (de altminteri, vedea-vom și noi la ce rezultat aveau să ducă aceste lucruri).

LI. Pe Tine, Dumnezeule Preaînalt, Te chem spre mărturie: nu eram pe atunci decât un copil, când am auzit cum – și cu câtă

---

[140] De regulă, pentru exprimarea transcendenței divine, Eusebiu folosește sintagma „Dumnezeu Cel deasupra tuturor". Aici însă apare pentru prima dată termenul ὕψιστος – „preaînalt", reluat și în rândurile următoare.

[141] Tripodul era scaunul de bronz cu trei picioare, frumos arcuite, pe care ședea Sybilla în timpul oracolelor din templul de la Delfi, închinat zeului Apollo.

stăruință! – acel întâistătător dintre împărații de atunci ai romanilor, nefericitul – pe drept cuvânt nefericitul! –, cu sufletul bântuit de cețurile nebuniei, își iscodea soldații puși să-l păzească, doar o afla cine anume puteau fi acești «drepți ai pământului», și cum unul dintre preoții jertfitori din preajma lui i-a răspuns: «Fără îndoială, creștinii!»; la care împăratul, sorbindu-i vorbele de parcă i-ar fi picurat miere și punând mâna pe sabia ținută pentru pedepsirea ticăloșilor, a abătut-o asupra acelor neîntinați cuvioși, pe dată dând și poruncile acelea aducătoare de moarte, parcă scrise cu vârful unei spade înmuiate în sânge; totodată, până și judecătorilor le-a ordonat să se iscusească mai tare la minte și să imagineze pedepse noi.

LII. Era de văzut, în acei ani, era cu adevărat de văzut de câtă tărie au dat dovadă sfințitele fețe întru credința lor în Dumnezeu; și cum, în iureșul nestăvilit al fărădelegii unor umilințe atât de neobișnuite[142], le-au putut ei totuși ține piept; era de văzut cum niște inși cumpătați, cărora nici măcar dușmanii nu se dovediseră în stare să le facă vreun rău, au putut până la urmă să ajungă ținta[143] pornirilor nestăpânite ale unor concetățeni iuți la mânie. Ce foc, ce torturi, câte feluri de unelte schingiuitoare nu l-au așteptat atunci, fără osebire, pe tot omul de orice vârstă! Au fost vremuri când cu siguranță că nici țărâna nu-și mai putea stăpâni plânsul – de jur-împrejur, mânjită de sânge, întreaga rânduială a lumii gemea de durere – și când până și lumina zilei ajunsese să se ascundă de multa mâhnire a unei asemenea priveliști!

LIII. Dar ce să mai spun [...]. Fiindcă și barbarii care i-au adăpostit în acea vreme pe fugarii noștri și i-au îngăduit [la ei] într-o atât de blândă captivitate se fălesc azi cum le înlesniseră ei acelora nu doar scăparea din ghearele morții, ci însăși [libera slujire] a credinței. Pentru romani, izgonirea creștinilor de atunci, de pe cuprinsul lumii romane, și fuga lor la barbari rămân și astăzi o pată de neșters.

LIV. Și totuși: de ce să mă mai tânguiesc eu amintindu-mi la nesfârșit de suferințele acelora și de îndurerarea ce cuprinsese

[142] Textual: „unor umilințe nu oarecare și de fiecare zi".

[143] Textual: „bătaia de joc".

toată suflarea pământului[144]? Dusu-s-au, până la urmă, după o moarte înfricoșătoare și începătorii ticăloșiei; prăvălitu-s-au în hăurile Acheronului, întru nesfârșită osândă; prinși în încleștarea războaielor civile, n-au mai lăsat în urmă nici amintirea numelui lor, nici urmași – un lucru pe care nu l-ar fi pătimit, de n-ar fi fost la mijloc acea smintită profeție a oracolului pythic, cu atât de mincinoasa ei putere [de convingere]!

LV.1. Ție, Dumnezeule Preaînalt, mă rog eu astăzi: fii bun și îngăduitor cu făpturile Tale din ținuturile Răsăritului; locuitorilor din provincii – care vreme atât de îndelungată au suferit de pe urma împilărilor – dă-le tuturor, prin mine, slujitorul Tău, tămăduire! Nu fără temei îți cer eu aceasta, o, Stăpâne a toate, Dumnezeule sfânt! Fiindcă sub îndrumarea Ta eu am început și am săvârșit a lucra pentru izbăvirea oamenilor; însemnul Tău l-am purtat eu pretutindeni în fruntea oștilor mele biruitoare; iar de îmi vor cere îndatoririle, tot sub aceste însemne ale puterii Tale îmi voi înfrunta și pe viitor dușmanii.

2. De aceea eu și sufletul acesta al meu, atât de la vedere împletit din dragoste și din teamă, tot în puterea Ta îl așez. Eu numele Tău după cuviință îl iubesc; însă puterea Ta o cinstesc, cunoscută făcându-mi-o Tu prin dovezi nenumărate, spre întărirea credinței mele. De unde și îndemnul meu de acum este să pun eu însumi umărul la înnoirea preasfântului Tău lăcaș, pe care netrebnicii și nelegiuiții aceia l-au pângărit în pustiitoarea lor rătăcire a minții.

LVI.1. Spre binele întregii lumi și în folosul întregii omeniri, aș vrea ca poporul Tău să aibă parte de liniște și să rămână de acum la adăpostul dezbinărilor. Fie însă pacea și liniștea celor credincioși și cu cei încă zăbavnici în rătăcire! Fiindcă doar în dulceața acestei părtășii vor putea fi și ei îndreptați și aduși pe calea cea dreaptă. Nimeni să nu se așeze în calea altuia: aibă fiecare parte să se bucure de tot ce-i dorește sufletul! 2. Cuvine-se totuși ca tot omul cu mintea limpede să știe că nimeni nu va putea viețui în sfințenie și în curăție de nu-l vei îndemna Tu la odihna sfintelor Tale predanii[145]. Cei care vor vrea să i se sustragă

[144] Textual: „amintind la nesfârșit bocetele acelora și doliul [ce cuprinsese] pe toată lumea de pe pământ".

[145] Textual: „legi".

vor putea găsi [mai departe] lăcaşurile înşelăciunii [neatinse], aşa cum le e lor voia; nouă însă pregătit ne este lăcaşul cel prea-strălucit al adevărului Tău. Atâta numai că tot ceea ce Tu nouă ne dai pe cale firească, noi unii le dorim până la urmă şi lor, în aşa fel ca în această obştească bună-înţelegere să se poată şi ei împărtăşi de aflarea bucuriei.

LVII. Or în această credinţă care este a noastră nu e până la urmă de aflat nimic nou sau neobişnuit. Fiindcă, după câte înţeleg, încă de când ai pus Tu întregului cosmos temei, ai dat poruncă [tocmai] cunoaşterea acestui lucru, dimpreună cu datorata-Ţi proslăvire. Atâta doar că, [în timp], neamul omenesc a fost ademenit în rătăciri de tot felul. Pentru ca totuşi, prin Fiul Tău, Tu să le răsari din nou lumina curată, care tuturor să le amintească de Tine, ca răul să nu mai aibă putere asupra lor.

LVIII.1. Lucrările Tale o adeveresc: puterea Ta ne spală de păcat[146] şi ne dă credinţă. Soarele şi luna îşi urmează fiecare calea rânduită după dreptar; şi nici stelele nu străbat bolta lumii haotic. Anotimpurile se înşiră, luându-şi unul altuia locul – aşa cum se cuvine. Prin cuvântul Tău, şi pământul şi-a dobândit statornica soliditate, iar vântul suflă la vremea rânduită lui. Clocotul apelor se adună în curgeri nestăpânite. Marea este şi ea prinsă împrejur între hotare nestrămutate. Şi tot ce găsim pe pământ sau în apa oceanului a fost făcut cu o desăvârşire în acelaşi timp minunată, cât şi aducătoare de foloase. 2. Sunt lucruri care, de nu s-ar petrece după dreptarul[147] voii Tale, neîndoielnic că, prin felurimea lor şi prin covârşitoarea lor putere de dezlănţuire, ar răvăşi rânduielile dintre oameni, ba chiar viaţa toată. Oricum, aceia care s-au luptat cândva întreolaltă ar fi putut la vremea lor aduce o şi mai mare vătămare neamului omenesc – ceea ce, de altminteri, unii ca ei se şi străduiesc să mai facă, chiar dacă noi nu-i putem vedea[148].

LIX. Dar mulţumescu-Ţi Ţie, Stăpâne al tuturor, Dumnezeule Preaînalt[149]: cu cât – în virtutea feluritelor sale înclinări – se face

[146] Sau „ne dezvinovăţeşte".
[147] Sau „după criteriul, după judecata".
[148] Pasaj confuz.
[149] Textual: „foarte mare".

și firea omului cunoscută mai bine, cu atât mai mult temei capătă și învățăturile dumnezeiescului Cuvânt în fața celor care cugetă drept și pășesc pe nobila cale a virtuții. Cine însă nu vrea să fie tămăduit să nu povățuiască pe altul la atare lucru; puterea vindecătoare a leacurilor e la vedere și se află la îndemâna oricui. Așadar, bine este ca nimeni să nu aducă stricăciunea acolo unde faptele învederează existența curăției, încât noi toți să ne putem folosi de pe urma împreună-părtășiei noastre la binele ce ne-a fost dăruit – altfel zicând: la dulceața păcii –, ferindu-ne conștiința de tot ce-i poate fi ei potrivnic!

LX.1. Nimeni să nu facă altuia rău prin ceva de care se va fi el însuși încredințat că nu e bine. Prin tot ce vedem noi cu ochii noștri, prin tot ce pricepem cu mintea noastră că e bun, cuvine-se, de se poate, să ne ajutăm aproapele; dar, dacă acest lucru nu se poate, atunci mai bine să lăsăm lucrurile să se depene de la sine. Fiindcă una e să iei parte de bunăvoie la lupta pentru nemurire și altceva e să fii silit la ea sub amenințarea pedepsei. 2. Am spus toate aceste lucruri și le-am cercetat chiar mai amănunțit decât o cerea însuși țelul îngăduinței mele, fiindcă n-am vrut să-mi ascund credința în adevăr – mai ales că, după câte aud, sunt unii care susțin cum că, odată cu practicarea celor ce se făceau în temple, ar fi fost spulberată acum chiar puterea întunericului.

Sfatul acesta aș fi vrut eu să-l dau tuturor, dacă năvalnicul clocot al viclenei rătăciri n-ar fi prins rădăcină atât de adânc în sufletele unora și n-ar fi pus în primejdie mântuirea tuturor".

LXI.1. Acestea sunt, așadar, cuvintele așternute în scris de însuși împăratul, adresate tuturor supușilor săi din provincii, cu tăria de glas a unui adevărat crainic al lui Dumnezeu, ca să-și ferească supușii de rătăcirea demonică și pentru a-i face să deprindă adevărata credință[150].

2. Fiindcă tocmai când se bucura el de asemenea lucruri, a început să se întindă un zvon de nu mică tulburare, care se înfiripa prin biserici. La auzul veștii, îndurerat, Constantin și-a pus în minte să curme[151] răul.

---

[150] Sau „frica lui Dumnezeu".
[151] Textual: „să vindece".

3. Drept este că poporul lui Dumnezeu ajunsese să se cam îngâmfe, fălindu-se îndeosebi în temeiul bunei chivernisiri a împăratului. Din afară nu-l mai amenința nicio primejdie; ca și mai ieri, harul lui Dumnezeu încinsese Biserica de jur-împrejur cu orbitoarea [platoșă] a deplinei păci. Invidia însă ne iscodea fericirea, așteptând la pândă. Or iat-o furișându-se și înăuntrul ei! Iat-o, în fine, chiar dând tonul în mijlocul adunărilor sfinților! 4. Ea, așadar, i-a făcut până la urmă pe episcopi să se adune și a năvălit peste ei însoțită cu duhul vrajbei sub pretextul dumnezeieștilor dogme. Curând, din neînsemnata scânteie s-a încins o vâlvătaie de flăcări, care a izbucnit în Biserica Alexandriei, răspândindu-se ca din înaltul unei guri [de vulcan] peste întregul Egipt, peste Libia și, de cealaltă parte, până chiar dincolo de meleagurile Tebei. 5. Îndată, flacăra avea să mistuie și restul provinciilor și al orașelor, încât puteau fi văzuți certându-se pe cuvinte nu numai întâistătătorii bisericilor, ci însăși mulțimea de rând a credincioșilor, care ajunsese să se împartă hotărât în două, fiecare trebuind să aleagă: sau așa, sau altfel. Spectacolul acestor evenimente ajunsese să ia forme atât de neghioabe, încât minunatele adevăruri ale dumnezeieștii învățături erau supuse unei cumplite batjocuri chiar în teatrele necredincioșilor[152].

LXII. Așa se hărțuiau [creștinii] chiar în Alexandria, certându-se crunt privitor la învățăturile cele mai înalte. În temeiul unor pricini mult mai vechi, alții de pe întreaga întindere a Egiptului și din Tebaida de Sus erau și ei divizați, astfel că bisericile ajunseseră să se învrăjbească[153] pretutindeni. Alături de ele, întreaga Libie era în suferință, ca un trup ros de boală; pe urmă au început să cadă în boală și celelalte provincii: alexandrinii trimiteau soli episcopilor fiecărei provincii, iar aceia erau atrași fie de partea unora, fie de partea celorlalți și se lăsau târâți în vâltoarea[154] care-i prinsese în sine pe toți.

LXIII. Pe împărat, aflarea acestor lucruri – care căpătau la el înțelesul unei nenorociri abătute chiar asupra sa – l-a rănit în adâncul sufletului. Numaidecât a ales, din numărul iubitorilor de

---

[152] Textual: „în reprezentațiile scenice ale necredincioșilor".
[153] Textual: „ajunseseră într-o stare de sfâșiere".
[154] Textual: „răzmerița".

Dumnezeu de care era înconjurat, un bărbat foarte bine știut de el și încercat atât prin viața lui plină de cumpătare, precum și pentru temeinicia credinței lui; un om care, nu de mult, se distinsese prin felul cum își făcuse cunoscut crezul. Pe acesta[155] l-a trimis în chip de judecător și aducător de pace la răzvrătiții din Alexandria, ca să înmâneze din partea sa pricinuitorilor certei o scrisoare de cea mai mare însemnătate. Cum și scrisoarea aceasta aduce dovada purtării de grijă a împăratului față de poporul lui Dumnezeu, cred că e bine să o cuprind și pe ea în prezenta arătare a vieții lui.

Iată cuprinsul scrisorii:

LXIV. „Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către Alexandru și Arie:

Martor Îl chem, de se poate, pe Dumnezeul întregii zidiri că am avut îndoit temei să purced la acele lucruri a căror răspundere am luat-o asupra mea.

LXV.1. În primul rând, cu osârdie mi-a fost în minte să dau un singur chip năzuinței tuturor neamurilor către Dumnezeu. În al doilea rând, mi-am pus în gând să înviorez și să întăresc din nou[156] trupul atât de adânc rănit al întregii noastre lumi. 2. Cu aceste două țeluri în față, în vreme ce la cel dintâi priveam prin nevăzutul ochi al gândului, la cel de-al doilea am încercat să ajung prin puterea armelor – încredințat că, dacă prin rugăciunile mele aș fi putut dobândi buna-înțelegere a tuturor slujitorilor lui Dumnezeu, până și treburile statului ar fi dat roade și s-ar fi schimbat la chip, după însăși dorința tuturor cuvioșilor.

LXVI. Dar iată că, prin anumite persoane care, cu o iresponsabilă ușurință, au îndrăznit să amăgească puterea de credință a poporului și au risipit-o în tot soiul de erezii, o sminteală de nesuferit a pus până la urmă stăpânire pe întreaga Africă. Hotărât să o vindec de această boală, n-am găsit alt leac mai potrivit ei decât ca, după nimicirea vrăjmașului tuturor oamenilor, care în sfintele noastre adunări s-a ridicat să vă înfrunte cu nelegiuita-i voie, să-i îndemn pe unii dintre ai voștri să vă ajute la găsirea

[155] Hosius de Cordoba, consilierul împăratului Constantin.
[156] Textual: „și să articulez la loc".

unității de vedere în acele lucruri care, astăzi, sunt înțelese de voi felurit.

LXVII. Tăria luminii și legea rânduitoare a sfintelor pravile s-au născut prin purtarea de grijă a Celui Atotputernic, așa zicând, în chiar sânul Orientului, revărsându-și strălucirea peste întreaga lume ca dintr-un sanctuar scânteietor[157]. De aceea și eu, socotindu-vă ca pe niște călăuze ale mântuirii popoarelor, am căutat, luând aminte la îndemnul sufletului meu – dar și pe cât îmi îngăduia mie puterea de pătrundere a privirii –, să vă cercetez. De asta, îndată după marea noastră biruință și după adevăratul triumf pe care l-am avut împotriva dușmanilor, mi-am și ales ca scop să urmăresc înfăptuirea acelui țel, de vreme ce-l socoteam ca fiind și cel mai grabnic și cel mai nobil dintre toate.

LXVIII.1. Însă – o, tu, preaînaltă și dumnezeiască pronie! Cât de adânc mi-a putut fi rănit auzul, și nu atât auzul cât însăși inima! – când am aflat că dezbinarea ivită chiar în mijlocul vostru era cu mult mai cumplită decât a celor rămași acolo, fapt ce făcea ca meleagurile voastre – pe care eu trăgeam nădejde să le văd aducându-le și altora leac de viață[158] – să aibă, până la urmă, nevoie de încă și mai multă purtare de grijă!

2. Am stat și am chibzuit asupra începutului, precum și asupra tâlcului[159] acestor lucruri: obiectul lor mi s-a părut foarte clar; totuși deloc potrivit unei asemenea înverșunări. Așa încât, constrâns să vă scriu rândurile de față, chema-voi în ajutorul meu dumnezeiasca pronie și mă voi adresa comunei voastre puteri de cuget[160], înfățișându-mă în chiar mijlocul certei voastre – doar că în chip de [simplu] sol al păcii. 3. Fiindcă, cu sprijinul Celui Atotputernic – și chiar de s-ar întâmpla să se ivească vreun prilej mai vârtos de discordie –, adresându-mi eu cuvântul sfințitelor cugete ale celor care mă vor asculta, voi izbuti fără greutate să-l fac pe fiecare să dobândească ce-i este lui spre folos; iar atâta vreme cât va mai dăinui vreo pricină cât de mică și cât de simplă care să se facă piedică obșteștii bune-întocmiri, cum să nu mi se recu-

[157] Textual: „ca dintr-un luminător sfințit".
[158] Sau „vindecarea".
[159] Sau „subiectului, conținutului".
[160] Sau „armonioasei voastre drepte-socoteli".

noască puterea îndreptării acelei stări a lucrurilor, când ea îmi e mai la îndemână și cu mult mai lesnicioasă decât oricui?

LXIX.1. Din câte am aflat, punctul de plecare al neînțelegerii de acum a fost următorul:

Când tu, Alexandre, ai vrut să afli părerea fiecărui preot al tău cu privire la un anumit text din Scriptură[161] – ba chiar legat de un punct cu totul lipsit de însemnătate al neînțelegerii voastre –, tu, Arie, ai dat un răspuns pripit, care, din capul locului, bine ar fi fost dacă nici măcar nu ți s-ar fi ivit în minte; sau, de vreme ce tot îți venise în minte, oricum, bine ar fi fost ca tu să nu vorbești despre el. Așa a încolțit în voi doi discordia; adunarea s-a împrăștiat, iar preasfântul popor al credincioșilor, târât fie într-o parte, fie în cealaltă, s-a separat din armonioasa întocmire care-l făcea [un singur trup].

2. Așa stând lucrurile, se cuvine în egală măsură ca fiecare dintre voi să-i dea celuilalt iertare, urmând, totodată, ca prin asta [fiecare] să primească și de la mine dreptul îndemn pe care, ca un împreună-slujitor cu el, i-l voi da. Mă gândesc totuși că ar fi fost bine dacă, de la bun început, n-ar fi pus nimeni întrebări legate de astfel de lucruri, sau dacă – întrebarea odată pusă – răspunsul nici n-ar fi venit. Pentru că acest soi de întrebări, care nu e cerut de presiunea necesității[162], ci la care ești ademenit de către zadarnicul [duh ce din trândăvie] ia ființă, – chiar de ar avea ca obârșie cine știe ce filosofic[163] exercițiu de judecată –, noi unii datori suntem să-l zăvorâm în tainița cugetului, iar nicidecum să-l facem cunoscut publicului cu atâta lipsă de răspundere și să-l încredințăm într-un chip atât de necugetat urechilor mulțimii. 3. Ce pregătire are omul de rând ca să poată limpede desluși efectul[164] unor întrebări atât de însemnate și atât de anevoioase, ba ca să și poată răspunde la ele[165] cum se cuvine? Și, chiar dacă am presupune că un oarecare ar putea-o face cu ușurință, vă mai întreb: câtă lume va putea el convinge? Și iar: cine s-ar putea

161 Textual: „scris în Lege".

162 Textual: „nu e cerut de stringența vreunei legi".

163 „Filosofic" sau „intelectual" corespunde unei corecturi moderne; manuscrisele dau „firesc".

164 Sau „implicațiile". Textual: „forța".

165 Textual: „să le tâlcuiască".

dovedi în stare să facă faţă cerinţelor unor asemenea subiecte fără a se expune primejdiei de a călca strâmb?

4. Iată de ce bine e ca în astfel de pricini să ocolim vorba de prisos, astfel ca nu cumva – în virtutea slăbiciunilor noastre fireşti –, neputându-le noi da de rost (sau, iarăşi, ascultătorii noştri neputând ajunge, datorită minţii lor mai încete, la deslușită pricepere a spuselor noastre), din amândouă aceste cauze să ajungă poporul, vrând-nevrând, fie să hulească, fie să se dezbine.

LXX. Şi tot de aceea se mai cuvine ca între voi atât întrebarea nechibzuită, cât şi necugetatul răspuns, să-şi acorde deopotrivă iertarea. Pricina certei dintre voi n-a pornit de la ce era mai însemnat între poruncile cuprinse în Scriptură, şi nici nu vi s-a furişat [în suflet] vreo nouă erezie privind slujirea lui Dumnezeu; voi aveţi totuşi una şi aceeaşi putere de judecată, încât vă puteţi pune până la urmă de acord.

LXXI.1. Faptul că v-aţi putut învrăjbi pornind de la nişte motive mărunte şi atât de neînsemnate, făcând ca mulţimea poporului lui Dumnezeu – pe care cugetele voastre s-ar fi cuvenit să-l călăuzească pe calea dreaptă – să-şi piardă unitatea credinţei, mie îmi pare un lucru lipsit de răspundere, ba chiar de-a dreptul de rău augur. 2. Încerc să vă trezesc conştiinţa punându-vă în faţă pilda dată de filosofi, cărora – chiar şi atunci când se pun în slujba unui acelaşi crez[166] – deseori li se întâmplă să aibă păreri diferite în legătură cu câte un aspect oarecare al teoriilor lor; şi totuşi, chiar atunci când calitatea cunoştinţelor lor îi face să se deosebească unii de alţii, unitatea de crez îi face în stare să găsească între ei unul şi acelaşi grai[167]. Or, dacă aşa stau lucrurile cu ei, nu se cuvine oare cu atât mai mult ca, în temeiul unei astfel de învăţături de credinţă, şi noi cei rânduiţi să fim slujitori ai Dumnezeului Celui mare să ne înţelegem întreolaltă în acelaşi duh? 3. Dar haideţi să zăbovim mai mult asupra celor spuse şi să le cercetăm cu luare-aminte sporită, ca să vedem dacă are vreun rost ca din deşarta şi atât de mărunta voastră gâlceavă de cuvinte să se ridice fraţii unii împotriva altora, iar tot ce era mai important la acea adunare să ajungă, din cauza ruşinoasei noastre

[166] Sau „învăţături" – δόγματα.
[167] Textual: „să respire în acelaşi ritm".

dihonii – a noastră, care întreolaltă ne sfădim pentru nişte lucruri atât de mărunte şi câtuşi de puţin apăsătoare[168] –, pradă dezbinării! Sunt porniri josnice şi de aşteptat mai curând din partea unor tinerei necopţi la minte decât dintr-a unor preoţi, bărbaţi cu judecata întreagă!

4. Să ne ferim deci de bunăvoie din calea ispitelor diavoleşti! Dumnezeul nostru Cel mare, Mântuitorul tuturor, Şi-a răsfrânt lumina deopotrivă peste toţi oamenii. Îngăduiţi-mi de aceea mie, slujitorului Celui Atotputernic, ca sub oblăduirea proniei Sale să-mi dau toată osteneala în a-mi atinge ţelul, ceea ce ar însemna totodată ca, prin îndemnurile mele, prin purtarea mea de grijă şi prin stăruinţa dojenilor[169], să-I pot în cele din urmă întoarce mulţimile înapoi la armonioasa lor stare de concordie. 5. Dacă – aşa cum spuneam – avem aceeaşi credinţă şi o înţelegere unitară a învăţăturilor[170] noastre şi dacă e adevărat că porunca aflată în Scriptură[171] ne conduce, prin toate ale sale, la o singură voinţă[172], atunci lucrul acela care a avut darul de a isca între voi oarecare zavistie, de vreme ce nu impietează asupra întregului[173] Scripturii, să nu mai zămislească în voi nici deosebiri de vedere, nici răzvrătire! 6. Eu nu vă vorbesc câtuşi de puţin ca să vă silesc să ajungeţi la înţelegere, de vreme ce la mijloc se află un lucru atât de simplu – sau cum o mai fi el –, obiectul tulburării voastre. Păstrarea nevătămată a demnităţii sinodului şi unitatea comunităţii ar rămâne posibile. Ele însă ar însemna ca duhul înţelegerii să dăinuiască mai departe în toţi, chiar atunci când s-ar întâmpla ca între voi să se mai ivească vreo neînţelegere – în cel mai rău caz, legată de cine ştie ce mărunţiş; fiindcă [drept este că] nici noi nu dorim în toate unul şi acelaşi lucru şi că nu ne mişcăm[174] în temeiul unor identice înclinări ale firii şi în virtutea aceluiaşi cuget.

Să aveţi, aşadar, un acelaşi crez, aceeaşi înţelegere şi o asemenea tălmăcire a proniei Dumnezeului Celui Atotputernic; iar

[168] Textual: „necesare".
[169] Sau „sfaturilor".
[170] Textual: „convingerilor".
[171] Textual: „în Lege".
[172] Propriu-zis: „intenţie".
[173] Sau „esenţialului".
[174] Textual: „nu suntem stăpâniţi de".

tot ceea ce voi, în măruntele voastre pricini de nedumerire, veți mai cerceta împreună, se cuvine – în cazul când n-ați putea totuși ajunge la o unitate de vederi – ca ele să nu treacă dincolo de hotarele gândului, ci să rămână tăinuite undeva, în umbra cugetului. Darul cel de mare preț al legăturii dintre voi, adevărul credinței – precum și cinstirea lui Dumnezeu și a Legii –, să rămână mai departe pentru voi de neclintit!

Întoarceți-vă, așadar, unii spre alții în duh de dragoste și bunăvoință; redați întregului popor dreptul de a se cuprinde în brațe; iar voi, cu sufletele din nou curate, recunoașteți-vă iar unii pe alții, voi înșivă, știind că, nu de puține ori, o prietenie care se înfiripă după încetarea unei dușmănii se arată, odată cu împăcarea, chiar mai frumoasă!

LXXII.1. Redați-mi, dar, tihnitele zile și nopțile ocolite de griji, ca să-mi rămână și mie măcar cât de puțin din acea bucurie zămislită de lumina neîntinată a zilei și de o viață marcată de liniște; iar de nu, mie unuia nu mi-ar mai rămâne decât ca, podidit de lacrimi și odată biruit de plâns, viața însăși să-mi ajungă nesuferită. Fiindcă, dacă însuși poporul lui Dumnezeu – prin el înțelegând eu aici pe împreună-slujitorii mei – s-a putut dezbina în urma unei pricini atât de șubrede și de păguboase, cum oare să-mi mai păstrez eu cumpătul pe viitor? 2. Ca să vă puteți da seama cât de mult mă dor toate acestea, aflați acum că, deunăzi, în cetatea Nicomediei, am fost cuprins pe neașteptate de nezăbavnica dorință să călătoresc înspre meleagurile Răsăritului. Însă, tocmai când mă gândeam eu mai cu seamă la voi și când aproape că mă și hotărâsem să vin[175], a sosit la mine și vestea care – ca să nu fiu eu nevoit să văd cu înșiși ochii mei o stare de fapte la aflarea căreia nici măcar auzului meu nu-i venise să-i dea crezare – mi-a întors gândurile.

3. Redeschideți-mi, așadar, prin împăcarea voastră, porțile Răsăritului, pe care mi le-ați zăvorât prin zavistia ce a pus stăpânire pe voi! Redați-mi cât mai grabnic bucuria de a veni să vă văd – atât pe voi, cât și toate celelalte neamuri – și de a-I mulțumi Celui Atotputernic cu vorbe plăcute auzului pentru faptul

[175] Textual: „când ajunsesem ca și cum aș fi fost în mijlocul vostru".

de a vă fi dat tuturor îndemnul să vă înțelegeți întreolaltă și să rămâneţi fiinţe libere".

LXXIII. Aşa s-a străduit iubitorul de Dumnezeu Constantin ca prin acea scrisoare să facă pace în Biserica lui Dumnezeu. [Aducătorul ei] şi-a dat şi el silinţa în ducerea la bun sfârşit a însărcinării primite, şi nu numai prin purtarea sa în chiar duhul ei, ci şi prin aceea că și făptuise [câte unele] după voia celui ce-l trimisese.

Atât doar că ruptura s-a dovedit până la urmă prea mare ca să poată fi peticită printr-o simplă scrisoare. Dușmănia celor care se înfruntau creştea mereu, iar sămânţa răului ajunsese să prindă rădăcină în toate provinciile Răsăritului.

El unul era – după câte se spune – un bărbat cu frica lui Dumnezeu.

Și iată [totuși] ce a fost în stare să facă invidia ajutată de răutatea unui diavol pizmaș în bunul mers al Bisericii!

Medalie cu chipul împăratului Constantin, păstrată la Paris (după André GRABAR, *Die Kunst des frühen Christentums*, Verlag Beck, München, 1967, fig. 165).

Sfânta Elena pe o medalie păstrată la Paris (după André GRABAR, *Die Kunst des frühen Christentums*, Verlag Beck, München, 1967, fig. 167).

CARTEA A TREIA

Cuprinsul Cărţii a treia

[176] Sau „provinciilor”.

[177] Sau „mare”.

[178] Sau „vaselor".

[179] Sau „mijlocii".

Capul din bronz al lui Constantin descoperit în locul natal de la Naissus (Niș, Serbia) și păstrat în Muzeul Național din Belgrad – prima jumătate a sec. IV (după A. GRABAR, *Die Kunst* ..., fig. 210).

CARTEA A TREIA

I.1. Așadar, diavolul, cel care urăște binele, pizmuindu-i Bisericii prisosința binelui, a stârnit furtună și tulburare în sânul acesteia tocmai la vreme de pace și de bucurie. Însă împăratul cel bineplăcut lui Dumnezeu nu a trecut cu vederea nimic din ce-i ședea lui în puteri; și în toate purtându-se cu totul deosebit decât cutezaseră numai cu puțină vreme înainte tiranii în cruzimea lor, izbutea să biruie orice vrăjmășie și împotrivire. 2. Astfel, ținându-se departe de Dumnezeul Cel adevărat, aceștia siliseră lumea, prin toate mijloacele, să se închine zeilor celor lipsiți de viață, în timp ce Constantin se mulțumea să o facă să priceapă, prin faptă și prin cuvânt, cum că, de vreme ce erau fără viață, aceia nici nu existau și o îndemna să-L mărturisească pe Cel singur fiitor. Sau, iar, față de batjocoritoarele vorbe prin care râseseră ei de Hristosul lui Dumnezeu, el unul chiar prin scris recunoștea că-i fusese spre ocrotire și biruință tocmai semnul pe care aceia-l luaseră atât de vârtos în derâdere; ba chiar se mândrea cu acel biruitor simbol al suferinței[180]. Dacă aceia-i izgoniseră pe slujitorii lui Dumnezeu, lăsându-i fără casă și fără cămin, Constantin pe toți îi chema înapoi și-i reda căminelor lor. 3. Față de cei dinainte, care-i împroșcaseră cu necinste, împăratul îi înconjura cu cinste și le atrăgea admirația tuturor. Și, dacă aceia dăduseră pe nedrept poruncă să se purceadă la confiscări, jefuindu-i pe credincioșii lui Dumnezeu de tot avutul, Constantin li-l dăduse înapoi, ba mai adăugând de la sine încă multe alte daruri. În edictele lor, cei dinainte răspândiseră în popor împotriva cârmuitorilor Bisericii toate calomniile; ei bine, Constantin a făcut ca prestigiul acestora să crească din nou la loc, după care (datorită cinstirii ce le-o arăta) i-a înălțat și mai mult, făcându-i – prin hotărâri și prin legi – să sporească încă și mai tare în autoritate.

4. Pe urmă, în timp ce aceia se străduiseră să nimicească lăcașurile de rugăciune, prăvălindu-le până în temelii, împăratul a statornicit prin lege ca, din banii vistieriei împărătești, bise-

---

[180] Sau „al patimilor”.

ricile încă existente să fie făcute mai înalte, iar lor să li se adauge altele noi și cât mai mândre. Sau iar, față de cei dinaintea sa, care porunciseră ca dumnezeieștile lăcașuri de rugăciune să fie dărâmate până la temelii, împăratul a statornicit prin lege ca, din banii vistieriei împărătești, bisericile încă existente să fie făcute mai înalte, iar lor să li se adauge altele noi și cât mai mândre. Sau iar, față de cei de mai înainte, care porunciseră ca dumnezeieștile Scripturi să fie puse pe foc și nimicite, el unul a poruncit ca acestea să fie, dimpotrivă, copiate și răspândite tot pe cheltuiala împărăteștii vistierii, într-o formă de toată frumusețea[181]. 5. Porunca acelora mai fuse ca episcopii să nu îndrăznească sub niciun cuvânt să se mai întrunească în adunări; or Constantin a adunat în jurul său episcopi sosiți de prin toate provinciile imperiului, cărora le-a permis accesul în chiar inima palatului împărătesc, ba chiar până în umbra[182] dormitorului, sau și i-a făcut meseni. Și-n vreme ce aceia îi învredniceau pe demoni cu daruri[183], el le-a dat în vileag rătăcirea și a împărțit materia ajunsă nefolositoare a acestor daruri altora, care aveau ce face cu ea – ba încă pentru totdeauna. Și cum cei de mai înainte hotărâseră împodobirea cu sârg a templelor, Constantin tocmai pe cele pe care închinătorii lor le prețuiau mai mult le-a prăvălit până-n temelii.

6. Aceia îi supuseseră pe mărturisitorii de Dumnezeu celor mai îngrozitoare pedepse; iar împăratul tocmai pe prigonitorii acestora i-a urmărit și i-a cumințit, abătând asupra lor pedeapsa cuvenită lor de la Dumnezeu și cinstindu-le sfinților de-Dumnezeu-mărturisitori necurmat amintirea. Față de ceilalți, care-i izgoniseră pe de-Dumnezeu-iubitorii bărbați de la palat, el unul tocmai în aceștia din urmă și-a pus nădejdea, ținându-le partea fățiș și recunoscând că se încredea în ei mai mult decât în oricine altul. 7. Iar dacă aceia se arătaseră atât de setoși de avere, încât își robiseră sufletul supunându-l patimii lui Tantal, Constantin și-a desferecat cu împărătească dărnicie toate cămările vistieriei, împărțind din ele îmbelșugat, cu mâna largă. Față de nenumă-

---

[181] Μεγαλοπρεπεῖ κατασκευῇ – „într-o ediție admirabilă" sau „sub o formă minunată".

[182] Textual: „până-n centrul dormitorului" sau, mai exact, „până în dormitorul împărătesc, locul cel mai ferit [al palatului]".

[183] Ἀναθήματα putând însemna și „statui" sau „monumente".

ratele crime săvârşite de înaintaşii săi numai ca să le poată înşfăca şi răpi celor ucişi averile, cât a ţinut domnia lui Constantin sabia n-a contenit să atârne nefolosită de împărţitorii dreptăţii, fiindcă populaţia şi autorităţile din provincii se călăuzeau mai curând după datinile locuitorilor[184] decât prin legi impuse lor.

8. Or, luând noi aminte la toate acestea, cu bună dreptate am putea spune că domnia lui Constantin a însemnat începutul unei vieţi noi şi a unui suflu nou, lumina zorilor mijind acum pe neaşteptate deasupra bieţilor pământeni, în plină beznă – şi încă mai minunată ca oricând; aşa că nu ne rămâne decât să recunoaştem în totul numai lucrarea lui Dumnezeu, a Celui care se pricepuse să răzbească numeroasa ceată a necredincioşilor prin tăria împăratului Său celui de-Dumnezeu-iubitor.

II.1. Dar, dacă mai luăm aminte și la faptul că aceia se purtaseră aşa cum nimeni altul nu se mai purtase până atunci, cutezând să lovească în Biserică aşa cum din veac nu se pomenise, era până la urmă firesc ca Însuși Dumnezeu să înfăţişeze lumii un bărbat cu totul neobişnuit, cu ajutorul căruia să poată El înfăptui lucruri nemaiauzite și nemaivăzute. 2. Dar ce putea fi mai ieşit din comun decât miracolul unei revărsări – prin mijlocirea dumnezeieștii înțelepciuni – a însușirilor acestui împărat asupra neamului omenesc? Fiindcă împăratul se făcea tuturor, cu toată îndrăzneala – și stăruitor –, vestitorul Hristosului lui Dumnezeu, fără a tăinui cuiva numele Mântuitorului[185] – ba dimpotrivă, chiar se mândrea cu el și lesne îl și da în vileag, fie că-și însemna chipul cu semnul aducător al mântuirii, fie când nu pregeta chiar să se fălească din mărturia biruinţei aceleia.

III.1. Constantin a dispus ca acest semn să fie înfăţişat într-o pictură de mari dimensiuni, pe care a vrut-o chiar la intrarea în curtea palatului, ca să poată fi văzută de toată lumea. În imagine, izbăvitorul semn era înfăţişat deasupra capului său; fiara vrăjmaşă şi ucigaşă care prin tirania celor fără Dumnezeu se năpustise asupra Bisericii lui Dumnezeu era înfăţişată în chipul unui balaur prăvălit în străfundurile adâncurilor – chiar sfintele cărţi

---

[184] Sau „în virtutea unei autorităţi părinteşti".

[185] Sau, mai exact, „fără a tăinui cuiva calitatea Aceluia de mântuitor".

ale prorocilor lui Dumnezeu ne-o înfățișează în chip de balaur sau de șarpe încolăcit, 2. fapt care lămurește de ce a pus împăratul ca ea să fie înfățișată pe suprafața cerată a picturii ca un balaur străpuns în plin de o săgeată și căzut sub picioarele sale și ale fiilor săi până în adâncurile mării. Astfel, prin el Constantin îl dădea în vileag pe însuși vrăjmașul cel nevăzut al neamului omenesc, pe care-l arăta acolo pus pe fugă și chiar prăvălit în străfundul pierzării prin puterea mântuitorului semn așezat deasupra capului său.

3. Cam așa arăta pictura aceea atât de viu colorată. Pe mine însă m-a minunat îndeosebi înălțimea de cuget a împăratului, care, din îndemnul lui Dumnezeu, înfățișase acolo ceea ce însuși glasul prorocului grăise cândva despre fiara aceea: „În ziua aceea Domnul Se va năpusti cu sabia Sa cea grea, mare și înfricoșătoare asupra balaurului, asupra încolăcitului șarpe, asupra șarpelui care fuge, și va ucide balaurul în mare”[186].

Iată, dar, ce a pus împăratul să fie înfățișat cu cât mai mare fidelitate și cu jocuri de lumini și de umbre.

IV. Toate aceste lucruri le-a dus împăratul la bun sfârșit, precum îi poftise inima. Era însă în nu mică măsură tulburat de dezbinarea ivită din pizmă și care ajunsese să clatine îngrozitor viața Bisericii lui Dumnezeu din Alexandria, cum și de ponoasele schismei celor de la Thebaida și din Egipt. Oraș după oraș, un episcop se ridica împotriva altuia; mulțimile ajunseseră să se învrăjbească și ele unele cu altele. Puțin a lipsit ca ele să nu se înfrunte în luptă deschisă; aduse până în pragul nebuniei, ele nu se mai dădeau înapoi de la niciun fel de fărădelege, ajungând chiar până la a îndrăzni să batjocorească imaginea împăratului. Atâta doar că prin asemenea fapte ele nu izbuteau să-i trezească împăratului mânia, ci mai curând îi umpleau inima de compătimire, chiar dacă nebunia acelor smintiți îl durea pe Constantin peste fire.

V.1. Mai era însă și altă boală – mai veche și necruțătoare – care de multă vreme iscase neînțelegeri în Biserică, anume divergența privitoare la sărbătorirea Paștelui[187]. Unii susțineau că

[186] Cf. *Isaia* 27, 1.
[187] Textual: „privitoare la sărbătoarea mântuirii”.

se cuveneau păstrate rânduielile iudeilor, în vreme ce alții cereau să fie respectată data exactă și să nu ne luăm după rătăcirea unor oameni și așa aflați în afara[188] binecuvântării evanghelice. 2. Or, întrucât și în privința asta mulțimile de pretutindeni de mult timp ajunseseră să nu se mai poată înțelege, încurcând dumnezeieștile Scripturi în așa fel încât nimeni nu le mai putea descurca (fiindcă la vremea unuia și aceluiași praznic, datorită deosebirilor de dată, prăznuitorii aduceau cinstire în chipuri foarte deosebite: în timp ce unii se mai nevoiau în post și asceză, ceilalți își și aflaseră limanul de liniște), nimeni nu se mai dovedea în stare să-i găsească acestui rău leacul; părțile învrăjbite păreau deopotrivă de puternice.

Numai Dumnezeului Celui Atotputernic Îi era lesne să le găsească leacul; și așa se face că, între toți oamenii viețuind în această lume și pentru revărsarea [asupră-le] a facerilor Sale de bine, l-a ales pe Constantin.

3. Iar acesta, auzind el ce se petrecea [acolo] și văzând că scrisoarea trimisă la Alexandria se dovedise până la urmă fără ecou, s-a cufundat în meditație, zicând mai apoi că nevăzutul vrăjmaș, care răscolise în asemenea măsură viața Bisericii, se cerea războit în cu totul alt chip.

VI.1. Așa – ca pentru a-l înfrunta într-o bătălie hotărâtoare – s-a hotărât împăratul să adune întreaga oaste a lui Dumnezeu într-un sinod ecumenic și i-a poftit pe episcopii de pretutindeni, prin scrisori pline de amabilitate, să vină cât mai degrabă să ia parte la el. N-a fost o poruncă oarecare, fiindcă pentru îndeplinirea ei a fost nevoie de străduința personală a împăratului: fie în alegerea curierilor oficiali, fie pentru înlesnirea procurării nenumăratelor animale de povară de care avea să fie nevoie. A fost desemnat și orașul potrivit sinodului, un oraș purtând numele biruinței: anume Niceea, din provincia Bithyniei.

2. De cum s-a răspândit porunca, cu bună inimă s-au grăbit toți într-acolo – aidoma alergătorilor, când pornesc de la semn[189] mânați de nădejdea că vor izbândi întru bine și că-și vor afla

[188] Sau „vrăjmași".
[189] Sau „barieră".

pacea; la care totuși se adăuga și fascinația exercitată asupra lor de prilejul oferit lor de a putea da ochii cu un asemenea împărat. Când în cele din urmă s-au aflat toți laolaltă, s-a putut într-adevăr vedea că la mijloc fusese mâna lui Dumnezeu, Care izbutise să așeze alături, unii cu alții, oameni care nu se osebeau între ei numai prin firea lor – și cât de mult se osebeau! –, ci și ca înfățișare, după țara și locul și neamul lor de baștină! Pe toți izbutise să-i găzduiască una și aceeași cetate, oferind ochilor prilejul să se bucure de privirea celei mai bogate cunune de fețe bisericești, alcătuită numai din flori de foarte mare preț.

VII.1. S-au adunat acolo, trimiși de toate Bisericile (care cuprindeau Europa întreagă, Libia și Asia), cei mai de seamă slujitori ai lui Dumnezeu. În una și aceeași casă de rugăciune au putut încăpea și sirieni, și cilicieni, și fenicieni, și arabi, și palestinieni (ca și cum Însuși Dumnezeu ar fi făcut-o brusc mai încăpătoare), iar odată cu aceștia: egipteni, tebani, libieni și trimiși veniți tocmai din Mesopotamia. De față era și un episcop al Persiei; nu lipsea din cor[190] nici cel al sciților[191]; Pontul, Galatia, Capadocia și Asia, Frigia și Pamfilia își aveau și ele trimișii lor; la fel cu tracii și cu macedonenii, cu aheenii și cu epiroții, precum și cu celelalte neamuri, aflate încă și mai departe. Până și foarte cunoscutul episcop de Hispania făcea parte din mulțimea celor prezenți. 2. Bătrânețea îl făcuse însă pe cel al împărăteștii cetăți să nu poată veni; [în locul lui] se aflau totuși de față preoți, trimiși de el să-l reprezinte.

Asemenea cunună – prinsă cu legătura păcii – din veac numai împăratul Constantin I-a putut-o închina lui Hristos, Mântuitorului său, ca un dar cu adevărat vrednic să fie primit de Dumnezeu pentru biruința sa asupra vrăjmașilor și potrivnicilor săi: chiar în zilele noastre, imaginea unui sobor apostolic!

VIII. Fiindcă și odinioară – precum este scris – s-au adunat „din toate neamurile pe care le acoperă cerul bărbați credincioși", adică „și parți și mezi și elamiți, mesopotamieni și iudei și capadocieni, oameni veniți din Pont și din Asia, din Frigia și din

[190] Termenul grecesc utilizat de Eusebiu este χόρος - „cor."
[191] Este foarte posibil ca episcopul amintit aici să fie cel de Tomis (Scythia Minor).

Pamfilia, egipteni, bărbați din părțile Libiei și ale Cirenei, romani de pretutindeni[192], iudei și prozeliți, cretani și arabi"; singurul lucru diferit față de soborul acelora consta în faptul că, la acea dată, nu se numărau toți în rândurile slujitorilor lui Dumnezeu. Așadar, din adunarea celor de acum făceau parte mai mult de două sute cincizeci de episcopi, înconjurați de o mulțime cu neputință de apreciat de prezbiteri și diaconi.

IX. Iar din rândurile slujitorilor lui Dumnezeu, unii străluceau prin graiul lor plin de înțelepciune, alții însă prin străşnicia vieții pe care o duceau și prin îndelungatele lor priveghери[193], iar alții prin [simpla lor] modestie. La unii, vârsta lor înaintată era cea care provoca în jur admirație; alții însă, dimpotrivă, parcă sclipeau de tinerețe și de avânt; ba mai erau acolo și câte unii care abia de curând pășiseră pe calea preoției.

La porunca împăratului, întreținerea lor, a tuturor acestora, le fusese asigurată zilnic și prisositor.

X.1. La data rânduită sinodului pentru lămurirea[194] subiectelor controversei, toți cei care urmau să hotărască s-au adunat într-o sală[195] aflată chiar în inima palatului. În sală – care părea că le depășește pe toate celelalte ca mărime – fusese așezat în ordine, de o parte și de cealaltă, un mare număr de scaune. Pătrunzând înăuntru, cei chemați s-au așezat fiecare pe locul său[196]. 2. Și după ce, cu fastul cuvenit, au șezut cu toții în așteptarea împăratului – care trebuia să apară dintr-o clipă în alta –, s-a așternut, stăpână, tăcerea. În sfârșit, a apărut din suita împăratului mai întâi unul, pe urmă încă unul, apoi și un al treilea bărbat. Pe urmă au început să se înșire și alții, nu însă aparținând oștii sau obișnuiților soldați din gardă, ci numai dintre cei care-i erau prieteni apropiați. 3. La un semn vestitor al apropierii lui Constantin, s-a ridicat întreaga adunare. Atunci a intrat și împăratul, pătrunzând până chiar în mijlocul lor, aidoma unui înger trimis de Dumnezeu din cer – Constantin era îmbrăcat în veșminte atât

[192] Sau „în treacăt".
[193] Sau „prin [viața lor de] îndelungate înfrânări".
[194] Sau „spre adoptarea unei hotărâri".
[195] Οἶκος ar mai putea însemna aici „corp de clădire".
[196] Sau „pe locul cuvenit [rangului său]".

de strălucitoare, că aruncau în jur talazuri de fulgere înfocate, cărora li se adăuga orbitoarea sclipire a aurului și a pietrelor nestemate.

4. Or, [spre deosebire de impunătoarea] înfățișare a lui Constantin, se vedea limpede că el se îngrijise să-și înveșmânteze și sufletul cu podoabele fricii lui Dumnezeu și ale cucerniciei: dovadă privirile sale plecate, roșeața așternută în obraji, felul cum pășea, de altfel întreg modul său de a se înfățișa (chiar dacă înălțimea lui îl făcea să-i depășească pe toți cei aflați în preajmă); dovadă frumusețea lui, ținuta lui atât de impunătoare sau vigoarea de nebiruit a trupului; iar toate aceste calități, concurate de blândețe, precum și de marea sa bunătate, făceau ca extraordinara-i limpezime de cuget să nici nu poată fi redată în cuvinte.

5. După ce, pășind mai departe, a ajuns el în mijlocul rândului din față, Constantin s-a oprit în dreptul unui mic tron făcut din aur, care-l aștepta, dar pe care n-a primit să șadă mai înainte ca episcopii să-l fi poftit să ia loc. La fel cu toți cei din alai.

XI. Apoi s-a ridicat, din cinul episcopilor, cel care ședea primul în partea din dreapta. Acesta a rostit un cuvânt destul de scurt, adresând împăratului și Atotstăpânitorului Dumnezeu un imn de bucurie și mulțumire. După ce și-a reluat locul, s-a făcut tăcere. Toate privirile erau îndreptate spre împărat. Atunci, căutând spre ei cu ochii săi limpezi, cu privirea lui senină, adunându-și gândurile, cu glas liniștit și cu vorba lui dulce, acesta le-a grăit în felul următor:

XII.1 „Era dorința mea cea mai arzătoare să mă pot cândva bucura de prezența voastră aici, dragi prieteni! Acum că lucrul acesta s-a împlinit, îmi voi mărturisi fățiș recunoștința înaintea Împăratului întregii lumi pentru a-mi fi hărăzit, pe lângă atâtea alte faceri de bine, să-mi pot bucura ochii și de lucrul pentru mine mai presus decât oricare altul, anume acela de a vă putea găzdui pe toți laolaltă; Căruia-I voi adăuga și mulțumirea de a vă vedea călăuziți de un singur cuget și de a vă înțelege stăpâniți de un același duh.

2. Să nu îngăduim atunci pizmașului nostru vrăjmaș să-și bată joc de tot ce ne este mai scump; și – după ce, prin puterea Mântuitorului și Dumnezeului nostru, a fost spulberat din calea

noastră războiul stârnit de tirani împotriva lui Dumnezeu – să nu îngăduim diavolului, iubitorului de rele, să se năpustească cu noi calomnii îndreptate asupra dumnezeieştii legi. Fiindcă, după mine, vrajba ascunsă în sânul Bisericii lui Dumnezeu este mai înspăimântătoare decât războiul sau decât o bătălie, oricât de cumplită s-ar dovedi ea; îmi pare mult mai de temut decât o primejdie amenințând de undeva din afară. 3. După ce – cu îngăduința și cu împreună-lucrarea lui Dumnezeu – mi-am biruit unul după altul duşmanii, socoteam că nu-mi mai rămăsese decât să-mi mărturisesc recunoştința înaintea lui Dumnezeu și să mă bucur de desfătarea celor izbăviți de El cu mâna mea. De aceea, când am aflat de cearta iscată între voi – o ceartă la care nu m-aş fi aşteptat niciodată –, n-am nesocotit câtuşi de puțin cele ce-mi ajunseseră mie la ureche, ci, dimpotrivă, m-am rugat în sine-mi să-mi fie îngăduit să iau asupra mea și această purtare de grijă. [Cu acest rost] v-am chemat atât de grabnic pe toți. 4. În acest sens pot eu spune astăzi că adunarea voastră mă bucură într-atât.

Totuşi numai atunci am să pot socoti că mi s-a îndeplinit cu adevărat dorința, când vă voi vedea călăuziți de aceeași bunăvoință unii față de ceilalți și când, deasupra tuturor, va stăpâni – singură aducătoare de armonie – pacea; acea pace pe care voi, ca unii care v-ați afierosit lui Dumnezeu, s-ar fi și cuvenit să o binevestiți în jurul vostru.

5. Așadar, nu mai zăboviți, prietenii mei, cei care sunteți totodată vrednici slujitori ai lui Dumnezeu, Stăpânul nostru, al tuturor, și Mântuitorul nostru! Începeți prin a scoate pe loc la vedere pricinile neînțelegerii voastre și despovărați-le – sub semnul păcii – de cătușele ambiguității. Așa veți putea săvârși și ceea ce este plăcut Atotstăpânitorului Dumnezeu; iar mie, celui care deopotrivă cu voi mă străduiesc a-I sluji, îmi veți putea astfel aduce darul unei bucurii fără seamăn”.

XIII.1. Încheindu-și cuvântarea – ținută de el în limba latină, dar imediat tălmăcită de altcineva –, împăratul le-a dat cuvântul mai-marilor sinodului. Atunci au început aceștia să-i moralizeze pe ceilalți, care însă nu pregetau să se apere și să răspundă la rându-le cu învinuiri. Fiecare grupare se sprijinea pe o mulțime

de argumente, ceea ce a făcut ca la început să se iște sfadă mare. Împăratul asculta pe toți vorbitorii și cântărea temeiurile[197] spuselor lor cu luare-aminte și fără părtinire. Dar tot reținând el câte ceva din tezele fiecărei grupări, a făcut ca ireductibila lor înverșunare să facă loc, treptat, apropierii. 2. Și, de vreme ce el cu fiecare ședea de vorbă omenos, folosindu-se, totodată, și de limba greacă – care nu-i era străină –, impresia pe care o lăsa era aceea a unui om din cale afară de plăcut; lucru care i-a și îngăduit ca pe unii să-i convingă, la alții să mai poată stărui și să-i laude pe cei care vorbiseră bine – pe toți îmbiindu-i la împăcare. Așa s-au petrecut lucrurile, până când a ajuns el ca, în cele din urmă, să-i facă pe toți să se poată înțelege deplin în legătură cu toate subiectele contestate.

XIV. Astfel au ajuns cu toții să mărturisească o singură credință și să se înțeleagă deplin în privința datei la care urma să se țină Paștele[198]. Cele hotărâte împreună au fost pe dată confirmate[199] printr-un act semnat de fiecare [episcop]. După încheierea lucrărilor, împăratul a descris sinodul drept cea de a doua izbândă purtată de el asupra vrăjmașului Bisericii și a hotărât sărbătorirea evenimentului spre slava lui Dumnezeu.

XV.1. În aceeași vreme, împăratul împlinea douăzeci de ani de domnie. Ca să-l sărbătorească, lumea de prin toate provinciile nu pregeta să se adune. Totuși pentru slujitorii lui Dumnezeu a rânduit însuși împăratul un ospăț, la care – de vreme ce-și aflaseră cu toții pacea – a luat și el parte, astfel încât, prin mijlocirea lor, să I-l și poată el închina lui Dumnezeu, întrucâtva în chipul unei jertfe [aduse] pe potriva Lui. De la această masă dată de împărat n-a lipsit niciunul dintre episcopi.

2. Ce s-a petrecut acolo nu poate fi redat prin cuvinte. De jur-împrejur, în curtea palatului, gărzile și soldații ședeau de pază cu sabia scoasă din teacă; dar dincoace de ei[200], oamenii lui Dumnezeu puteau păși nestingheriți, pătrunzând până în adâncurile palatului. Ba unii dintre ei au și șezut, până la urmă, chiar alături

[197] Textual: „primea premisele".
[198] Textual, ca mai înainte: „sărbătoarea mântuirii".
[199] 'Εκυροῦτο, cu înțelesul: „au căpătat putere de lege, au devenit oficiale".
[200] Textual: „în mijlocul lor".

de Constantin, ceilalţi avându-şi locul pe sofalele aşezate de o parte şi de cealaltă – chipul acestei rânduiri îndemna la asemuirea cu Împărăţia lui Hristos, fiindcă aducea mai mult cu o imagine de vis decât cu una aievea.

XVI. Pe la mijlocul acestui minunat banchet, ca să-şi dovedească o dată în plus faţă de cei prezenţi atât de prietenoasa-i ospeţie, Constantin i-a acoperit, împărăteşte[201], cu daruri, pe fiecare după însemnătatea rangului. Iar amintirea sinodului Constantin a reţinut-o într-o scrisoare şi pentru cei care nu luaseră parte la el, [scrisoare] pe care o voi adăuga istorisirii vieţii sale, spre luare la cunoştinţă[202].

Scrisoarea arăta în felul următor:

XVII.1. „Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, către Biserici.

Încredinţându-mă eu din fericita întorsătură pe care au luat-o lucrurile la noi cât bine se ascunde în puterea lui Dumnezeu, socotit-am că cea mai frumoasă ţintă pe care mi-aş putea-o pune în viaţă ar fi să fac aşa încât fericitele mulţimi intrate în Biserica universală să poarte în ele o singură credinţă, o dragoste neîntinată, precum şi cuvioşia cea într-un singur gând în faţa lui Dumnezeu, Stăpânul nostru, al tuturor. 2. Dar, întrucât în această privinţă nu se putea ajunge la o rostuire nepărtinitoare şi nestrămutată altfel decât prin convocarea tuturor – sau măcar a majorităţii – episcopilor şi prin amănunţita cercetare[203] a fiecăruia în legătură cu articolele preasfintei noastre credinţe, voi n-aţi pregetat a vă aduna – ba încă a veni chiar în număr cât mai mare (voi adăuga aici că am fost eu însumi de faţă, ca şi cum aş fi făcut parte din cinul vostru; de ce să tăgăduiesc eu acest lucru, de vreme ce faptul de a mă fi pus eu, alături de voi, în slujba aceluiaşi scop îmi aduce atâta bucurie?). Astfel, lucrurile au fost cercetate cu cea mai mare luare-aminte, toate, până ce – în duh de înţelegere şi unire[204] – a ieşit la lumină şi cugetul acela plăcut lui Dumnezeu, pretutindeni veghetorul, şi până nu le-a mai rămas dihoniei şi îndoielii într-ale credinţei nici cea mai mică urmă de loc.

---

[201] Textual: „cu dărnicie".
[202] Textual: „ca [o inscripţie pe] o stelă".
[203] Cu înţelesul de „consultare".
[204] Textual: „spre perfecta înţelegere, care ţine de unire" sau „care duce la unire".

XVIII.1. Cu același prilej s-a făcut sfat și pentru prăznuirea preasfintei sărbători a Paștelui. Și au considerat toți că se cuvine ca tot omul să o serbeze pretutindeni la aceeași dată. Fiindcă ce poate fi mai frumos pentru noi, ce ar putea fi mai demn de noi decât ca toți să ținem mai departe neștirbită, după o singură rânduială și după criteriul cel mai vădit, o sărbătoare ca aceasta, datorită căreia ne este azi îngăduit să purtăm în noi nădejdea nemuririi?

2. Înainte de orice, ni s-a părut lipsit de cuviință ca noi să ținem un praznic atât de sfințit ca acesta după același tipic cu iudeii, care, prin nelegiuita lor greșeală[205], și-au întinat mâinile și care din aceasta au rămas ca niște orbi la suflet. Dacă deci nu vom mai ține seama de rânduielile lor, vom putea păstra veacurilor viitoare – și în temeiul unui tipic mai aproape de adevăr, transmis nouă până astăzi încă din cea dintâi zi a patimilor – neîntinată tradiția acestei rânduieli. Noi nu avem nimic de împărțit cu îndărătnicul popor al iudeilor. 3. Fiindcă nouă Mântuitorul ne-a deschis alt drum; iar și preasfintei noastre credințe îi șade înainte o cale dăruită cu lege și cu măreție. De aceasta să stăruim, scumpii mei frați, într-un singur cuget și să lepădăm de la noi orice ne poate îngreuna conștiința! Fiindcă, într-adevăr, ar fi cum nu se poate mai absurd ca aceia să se poată mândri cum că, de vreme ce nu ne ținem de predania lor, noi nici nu ne dovedim în stare să păzim vie această tradiție! 4. Însă mă întreb eu: cum vor putea cugeta după dreptate unii care, după ce L-au ucis pe [Însuși] Domnul și Părintele lor, ieșindu-și din minți, nu se mai poartă nici astăzi după canoanele chibzuinței, ci numai potrivit dezlănțuitelor lor îndemnuri, lăsându-se târâți oriîncotro îi trage moștenita sminteală? De asta nici nu sunt ei în stare să recunoască adevărul acestor lucruri, până-ntr-atât încât – cel mai adesea –, în rătăcirea lor, în loc să primească ei cuvenitul îndemn la îndreptare, ajung să prăznuiască Paștele de două ori în cursul aceluiași an! De ce, dar, să le urmăm noi pilda unora care în chip mărturisit se arată suferinzi de o boală[206] atât de grea? Oricum,

[205] Sau „crimă".
[206] Textual: „rătăcire".

în niciun caz noi nu avem de ce să îngăduim o a doua prăznuire a Paştelui în cuprinsul unuia şi aceluiaşi an.

Iar dacă atâta nu vă e de ajuns, atunci îngăduiţi, o, înţelepţilor, ca fervoarea şi rugăciunea voastră să se facă simţite pretutindeni, aşa ca şi curăţia sufletelor voastre să nu aibă în niciun caz de suferit asemuindu-se unor oameni cu obiceiuri atât de rele!

5. Faţă de cele arătate acum, cuvine-se să ne dăm seama că – luând noi aminte la însemnătatea cauzei (şi fiind aici vorba de praznicul cel mai însemnat al înseşi credinţei noastre) – ar fi cu totul necuvios să îngăduim dezbinării să se facă stăpână pe noi! O singură zi ne-a lăsat Mântuitorul pentru prăznuirea izbăvirii noastre: ziua preasfintelor Sale patimi; iar după voia Lui, şi Biserica Lui cea universală tot una cuvine-se să fie; fiindcă, deşi mădularele ei se află răspândite în ţinuturi deosebite şi despărţite între ele, pe toate le încălzeşte totuşi Unul şi Acelaşi Duh – adică voia lui Dumnezeu. 6. Judecaţi, dar, cu iscusinţa potrivită sfinţeniei voastre, cât de crunt şi cât de nepotrivit ar fi ca în cuprinsul aceloraşi zile unii să şadă şi să postească, iar alţii să petreacă în ospeţe; iar după trecerea zilelor Paştelui, să se lase ceilalţi în voia petrecerilor şi a feluritelor îngăduinţe, în vreme ce întâii ar urma să se dedice la loc postirilor celor după canon! De asta şi voieşte dumnezeiasca pronie ca noi să adoptăm acum în această privinţă cuvenita îndreptare, căreia să-i şi dăm o formulare unică; lucru de care eu cred că voi toţi vă puteţi da şi singuri seama.

XIX.1. Or, vădindu-ni-se nouă acum necesitatea corectei hotărâri a praznicului, astfel încât să nu mai rămânem prin nimic legaţi de un popor ce s-a arătat în stare să-L ucidă pe Însuşi Părintele şi Domnul său, cuvine-se acum să încuviinţăm şi acea rânduială cu bun nume ţinută în toate Bisericile din apus, de la miazăzi şi de la miazănoapte, precum şi în unele dintre cele de pe meleagurile de la soare-răsare. Asta a şi făcut ca, deocamdată, tuturor să li se pară de aşteptat – eu însumi am recomandat această idee agerimii voastre – ca o rânduială ce se ţine într-un singur fel şi întru bună înţelegere la Roma, în Italia şi în toată Africa, în Egipt, în Hispania, în Gallia, în Britania, în Libia, în

întreaga Eladă, în diocezele Asiei și Pontului și în Cilicia să capete și chibzuita voastră încuviințare, luând voi aminte, de bună seamă, nu numai la covârșitoarea mulțime a Bisericilor și a ținuturilor abia pomenite, ci și la faptul că, pentru noi toți, un lucru ca acesta – care pare să aibă de partea sa toată greutatea unei cumpăniri amănunțite și care ne va îngădui să nu mai fim legați cu nimic de sperjurul iudeilor – merită socotit vrednic de dorit întru toată cuviosia. 2. Pe scurt: după ce au cercetat ei întreolaltă pricina, tuturor de acolo plăcutu-le-a ca preasfântul praznic al Paștelui să fie ținut pretutindeni în una și aceeași zi. Fiindcă deosebirile de opinii nu-și au locul în treburi atât de încărcate cu sfințenie; și e bine să urmăm unui asemenea gând, străin rătăcirii celor de altă credință[207], cât și oricărei posibilități de a cădea în păcat[208].

XX.1. Iar dacă așa stau lucrurile, atunci se cade ca voi să primiți harul lui Dumnezeu – adevărată poruncă dumnezeiască – cu inima deschisă (de vreme ce toate cele hotărâte[209] în sfintele soboare ale episcopilor se cer tâlcuite ca tot atâtea arătări ale voii dumnezeiești). 2. Astfel că, de îndată ce veți fi dat de știre tuturor iubiților noștri frați despre cele scrise mai sus, și voi înșivă urmează să fiți ținuți să nu vă abateți de la hotărârea[210] mai înainte luată – aidoma prăznuirii preasfintei zile a Paștelui –, ba chiar să o transmiteți mai departe sub poruncă, așa ca, atunci când ar fi să vin eu la voi ca să mă bucur de îndelung-dorita voastră revedere și împreună-ședere, să pot sărbători laolaltă cu voi Sfântul Praznic în aceeași zi și să mă pot veseli de toate alături de voi, luând eu aminte și cum, prin mijlocirea voastră, a zdrobit Dumnezeu ticăloșia diavolului; și să mai văd eu și credința voastră, pacea și buna voastră înțelegere înflorind pretutindeni. Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, frați iubiți!"

3. Împăratul, care nu dădea uitării pe nimeni, a trimis câte un asemenea exemplar al scrisorii în toate provinciile imperiului. În ea, oricine putea să vadă oglindindu-i-se – întru deplina curăție a gândurilor – fervoarea credinței sale în Dumnezeu.

---

[207] Textual: „străin rătăcirii [spirituale] a străinilor [de noi]".
[208] Textual: „străin oricărei imixtiuni a păcatului" sau „străin căderii în păcat".
[209] Textual: „săvârșite".
[210] Textual: „să țineți hotărârea".

XXI.1. La sfârşitul lucrărilor sinodului, Constantin i-a îndemnat pe episcopi să se mai adune odată laolaltă într-o anume zi, când, venind ei acolo, le-a făcut înţeles că se cădea[211] ca de atunci înainte dânşii să se poarte unii cu alţii în duh de pace, să se lepede de ambiţii, să ocolească pricinile de zâzanie şi, de câte ori va fi ca vreunul dintre episcopi să strălucească, glas dând dintr-însul duhului înţelepciunii, ei să uite de zavistie și, dimpotrivă, să nu vadă în harul unuia altceva decât un dar menit [binelui] tuturor oamenilor. Apoi, pe cei mai înzestraţi i-a mai îndemnat să nu caute să se înalţe deasupra celor mai puţin înzestraţi – Dumnezeu fiind singur în măsură să judece cine anume este pe drept mai bun –, odată ce înaintea celui mai slab decât tine cuvine-se mai curând să te pleci şi să-ţi arăţi osârdia, mai ales atunci când lipsa de metehne se arată să fie pretutindeni un dar întâlnit atât de rar. 2. Iată, dar, de ce – mai zicea împăratul – trebuie să ne trecem unul altuia cu vederea micile noastre scăderi, să ne arătăm înţelegători şi să iertăm omului tot ce nu e decât omenesc. Fiindcă nu există lucru mai de preţ ca armonia şi buna-înţelegere; iar aşa nici potrivnicii noştri, oricând dispuși să batjocorească dumnezeiasca lege, nu vor mai găsi în vrajbele dintre noi un subiect bun de luat în râs; îndeosebi dacă ne gândim că faţă de ei – care încă n-au cunoscut calea mântuirii – noi trebuie să ne purtăm tot timpul şi în toate cu cea mai mare grijă; fiindcă numai când vor vedea ei că totul, la noi, merită preţuire, numai atunci [vor voi şi ei să se lase mântuiţi].

Dar bine este să nu uităm că vorba nu are asupra tuturor unul şi acelaşi efect; 3. unii se socotesc mulţumiţi să-şi poată asigura traiul, în vreme ce alţii îşi dau multă osteneală să se pună sub ocrotirea câte unui protector; unii se pricep să-i preţuiască pe cei care li se adresează cu bunăvoinţă, pe când dragostea altora nu se lasă trezită altminteri decât numai prin daruri. Puţini sunt cei dornici de învăţătură curată şi rar e un om îndrăgostit de adevăr! De asta şi trebuie să ne arătăm noi deschişi tuturor, de fiecare îngrijindu-ne să-i dăm ce-i poate fi lui spre

[211] Textual: „trebuiau să-şi dea toată silinţa".

mântuire, aidoma medicilor; și tot astfel vor ajunge toți ca în toate să slăvească[212] mântuitoarea învățătură.

4. Cam așa le-a vorbit[213] el mai întâi; iar la urmă i-a îndemnat să înalțe lui Dumnezeu prisos de rugăciune pentru sine. În sfârșit, luându-și rămas bun, s-a despărțit de ei, lăsându-i să plece fiecare într-ale sale; iar aceia s-au dus plini de bucurie, călăuziți de un singur gând – la care ajunseseră de față cu împăratul. Pe de altă parte, cei care de atâta vreme se rupseseră de trupul Bisericii erau acum din nou mădulare ale ei.

XXII. Bucuros de fericitul deznodământ al sinodului, împăratul le-a scris scrisori celor care nu luaseră parte la el, în care-l descria în termenii cei mai entuziaști[214], în același timp dând poruncă și pentru însemnate gratificații către tot omul, și de la țară, și de la oraș, gratificații prin care înțelegea el să onoreze cea de-a douăzecea aniversare a venirii sale la domnie.

XXIII. Pe când toți își aflaseră liniștea, singur Egiptul mai era răscolit de încleștările unei nestăvilite vrajbe; lucru care a început iar să-i dea împăratului de gândit (chiar dacă fără să-i trezească mânia). De aceea el i-a înconjurat totuși pe cei de acolo cu toată cinstea, de parcă i-ar fi fost părinți – ba nu doar așa, ci mai curând ca și cum ar fi fost ei niște proroci ai lui Dumnezeu! –, chemându-i pentru a doua oară în fața sa și din nou mijlocind între unii și alții plin de răbdare; după care i-a învrednicit de daruri; și, din nou, după care și-a făcut cunoscută hotărârea printr-o scrisoare, în care întărea și pecetluia dogmele stabilite de sinod și îndemna stăruitor la armonie (astfel ca ei să nu mai dezbine Biserica și să o ferească de sfâșiere, pentru ca și ei să păstreze în gândurile lor amintirea hotărârii date de Dumnezeu). Și lucrurile acestea le-a consemnat împăratul într-o scrisoare.

XXIV.1. Împăratul a mai scris adesea despre subiecte asemeni acestora, întocmind scrisori nenumărate: parte din ele, pentru a le împărtăși episcopilor hotărâri luate de el spre binele Bisericilor lui Dumnezeu; iar altele, pentru a le face mulțimilor lămurit cu

---

212 Cu înțelesul de „să traducă în fapt, să înalțe prin faptă".
213 Textual: „i-a îndemnat".
214 Textual: „ca un fruct bine copt".

ce rost acest suflet ales[215] se adresa omenirii din biserici ca unor frați și împreună-slujitori ai săi. 2. Ar fi nevoie de timp mult spre a le putea aduna la un loc; iar a face lucrul acesta acum ar însemna, totodată, să și fragmentăm întregul[216] istorisirii.

XXV. Curând după asta[217], a mai înălțat iubitorul de Dumnezeu Constantin și un magnific monument[218] pe pământul Palestinei. Iată despre ce e vorba: împăratul socotea ca fiind de datoria sa ca atât de binecuvântatul loc al mântuitoarei Învieri de la Ierusalim să arate frumos și să fie venerat de lume. În acest sens, a dat poruncă ca fără întârziere să se înalțe [acolo] un sălaș al rugăciunii; iar un asemenea gând nu i-ar fi putut lui veni în minte dintr-o obișnuită înclinare a firii, ci numai în temeiul unui îndemn al duhului, vrut de Mântuitorul Însuși.

XXVI.1. Căci, la un moment dat, niște hulitori – ci, mai binezis, prin mijlocirea acestora, întreg neamul demonilor – se siliseră să abată întunericul uitării asupra dumnezeiescului mormânt în care ne fusese nouă dăruită nemurirea – adică acela unde, scăldat într-o lumină orbitoare, îngerul coborât din cer răsturnase piatra celor cu mintea împietrită (care-și închipuiau că Cel viu mai putea încă fi găsit printre morți) și le dăduse femeilor vestea cea bună, prăvălind piatra necredinței care le înăbușea înțelegerea și încredințându-le că Cel căutat de ele era de-acum viu. 2. Or niște oameni fără Dumnezeu și haini își puseseră cândva în gând să piardă de pe fața pământului[219] peștera aducătoare de mântuire, închipuindu-și, în sminteala lor, că odată cu ea vor putea fereca și adevărul. Și își dăduseră silință multă, aducând acolo de afară maldăre de pământ, cu care înfundaseră și acoperiseră întregul loc; deasupra lui făcuseră o movilă pe care o presăraseră cu pietre, ascunzând astfel dumnezeiasca peșteră sub povara movilei – undeva, dedesubt. 3. Mai apoi – ca să nu rămână nimic la vedere – pregătiseră acolo sus, deasupra, un îngrozitor și adevărat mormânt al sufletelor închi-

[215] Textual: „omul acesta de trei ori fericit".
[216] Textual: „trupul".
[217] Textual: „așa stând lucrurile" sau „între timp".
[218] Textual: „mormânt".
[219] Textual: „să facă nevăzută dinaintea oamenilor".

nat idolilor celor fără viață, înălțându-i acolo neînfrânatului duh al Afroditei un locaș întunecos. Acolo, pe niște altare blestemate și spurcate, își aduceau ei jertfele, convinși că numai prin acoperirea aducătoarei de mântuire peșteri cu spurcatele lor întinări vor putea face să li se împlinească dorințele.

4. Sărmanii de ei nu erau în stare să priceapă că Aceluia care biruise moartea nu I se potrivea să-Și lase mărturia izbânzii să zacă undeva sub povara uitării – la fel cum nefiresc îi este și soarelui ca, după ce a răsărit și și-a început cursa pe crugul ceresc, să nu-și arate lumina nimănui aflat oriunde pe întinsul pământului! Fiindcă cu atât mai vârtos lumina [acum] aducătoarea de mântuire putere a lui Dumnezeu, umplea întreaga lume cu fulgerătoarele ei revărsări, răspândindu-se nu doar peste trupuri, ci chiar peste sufletele oamenilor! 5. Totuși, uneltirile făcute împotriva adevărului de către oamenii aceia fără Dumnezeu și fără credință dăinuiseră vreme îndelungată, pentru că nu se găsise nimeni – niciun demnitar, niciun general și niciun singur împărat! – în stare să nimicească cele cutezate acolo, până la Constantin, cel iubit de Împăratul Cel mai presus decât toți împărații. 6. Călăuzit cum era de Duhul lui Dumnezeu, Constantin nu putea răbda să mai vadă pomenitul loc ajuns, prin uneltirea vrăjmașilor, sub maldărul acela de necurății, pradă uitării și ignoranței; și, nemaisuferind el să se arate îngăduitor față de reaua credință a pricinuitorilor răutății, L-a chemat pe Dumnezeu într-ajutor[220] și a dat poruncă să se curețe locul, încredințat că, prin purtarea sa de grijă, urma ca tocmai ținuturile acelea – care fuseseră atât de pângărite de către vrăjmași – să se bucure pe viitor de arătări cu atât mai mari ale ajutorului Celui Preabun.

7. Îndată după primirea poruncii, fost-a prăvălit eșafodajul acela al înșelăciunii din înaltul său și până jos; și s-a prăbușit și a pierit sălașul rătăcirii dimpreună cu toate statuile lui și cu toți demonii [ce-și făcuseră acolo sălașul].

XXVII. Dar râvna împăratului nu s-a mărginit la atât, ci a poruncit ca prăbușirile acelea ajunse numai piatră și lemn să fie

[220] Σύνεργος – aici, ca și în alte locuri: „împreună-lucrător”.

luate de acolo și aruncate cât mai departe. Și această poruncă a fost înfăptuită fără nicio întârziere. Totuşi Constantin nu s-a mulțumit numai cu atât, ci, din îndemnul Celui de Sus, a poruncit oamenilor să sape cât mai adânc şi să ducă şi săpătura aceea mânjită cu sângele jertfit demonilor cât se putea mai departe de acolo.

XXVIII. Pe dată s-au făcut și acestea. Iar când, luându-se deoparte strat după strat[221], a început să apară pământul aflat în fundul săpăturii, ivitu-s-a împotriva tuturor așteptărilor și însăși minunata și preasfânta dovadă a aducătoarei de mântuire Învieri, peştera cea între toate sfântă, oferind privirilor imaginea convingătoare[222] a întoarcerii la viață a Mântuitorului – Care, după pogorârea Sa în întuneric, a și revenit la lumină –, aducând celor sosiți acolo ca să vadă temeinica dovadă a minunilor petrecute și a mărturisit învierea Mântuitorului prin fapte mai întăritoare decât toată spusa omului.

XIX.1. Îndată după aceea, împăratul a poruncit ca, în temeiul unor legiuiri pline de cucernicie și al unor mari daruri bănești, să se zidească în [preajma] mântuitoarei peșteri un sălaș de închinare vrednic de numele lui Dumnezeu, bogat și de o strălucire împărătească – era ca și cum el și-ar fi pus aceste lucruri în gând mai demult și, prin grija [Celui] de sus, le-ar fi putut vedea mai dinainte înfăptuindu-se.

2. Guvernatorilor provinciilor răsăritene le-a dat în grijă ca, prin daruri de bani cât mai bogate și prisositoare, lucrarea aceasta să arate și ea osebit de frumoasă, mare și împodobită bogat. Și i-a mai scris și episcopului de atunci al Bisericii Ierusalimului următoarea scrisoare, care-i arată în termeni foarte lămuriți puterea de credință și desăvârșita sa dăruire învățăturii Mântuitorului.

Iată cum glăsuia scrisoarea:

XXX.1. „Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către Macarie.

Atât de mare este harul Mântuitorului nostru, încât nicio risipă de cuvinte nu-mi pare a fi pe măsura minunii petrecute

---

221 Textual: „un element după altul".

222 Textual: „asemănătoare".

acum; iar faptul că mărturia preasfintelor Sale patimi a putut zace atât amar de ani acoperită de țărână – până când, prin nimicirea dușmanului nostru, al tuturor, ea le-a putut în sfârșit lumina și slujitorilor Săi eliberați viața – cu adevărat întrece toată puterea noastră de mirare. 2. Dacă toți oamenii socotiți ca fiind înțelepți pe acest pământ s-ar aduna la un loc și ar vrea să rostească niște vorbe care să poată fi demne de însemnătatea întâmplării, ei nu i-ar putea face față nici măcar într-o cât de mică măsură, fiindcă într-atât întrece puterea de adeverire a acestei minuni toată puterea de înțelegere a minții omenești, pe cât se arată și cele cerești mai presus ca putere decât cele pământești[223]. 3. Iată de ce și primul și ultimul meu gând sunt îndreptate neîncetat către faptul că, așa cum se arată adevărul și cum se întărește el zilnic prin minuni mereu noi, tot astfel s-ar cuveni ca și sufletele noastre, ale tuturor, să sporească în zelul lor pentru sfânta lege în prisos de cumpătare, de armonie și de bună înțelegere.

4. Voiesc cu tărie să te încredințez de acest lucru, care socot eu că nu mai înseamnă [acum] o pricină de îndoială pentru nimeni: anume că dorința mea cea mai fierbinte este aceea ca sfânta așezare salvată[224] de mine, după porunca lui Dumnezeu, de rușinoasa ei împovărare idolească, așa ca de apăsarea unei insuportabile greutăți (locul acela care, din voia lui Dumnezeu, a fost sfânt încă de la început și care acum – de când a adus cu sine la lumină mărturia mântuitoarelor Lui patimi – a ajuns încă și mai sfânt), să o înzestrez cu o zidire cât mai frumoasă.

XXXI.1. Cuvine-se deci iscusinței tale să chivernisească lucrurile astfel și să prevadă toate cele trebuitoare în așa fel, ca nu numai lăcașul bisericii, ci și tot restul să se arate în cele din urmă pe potrivă, încât până și cele mai mândre zidiri din orașele noastre să fie umbrite de frumusețea ei. 2. Pentru înălțarea zidurilor ei – cât și ca acestea să arate cât mai frumos – bine este să știi că i-am dat-o în grijă bunului nostru prieten Dracilianus, locțiitorul prefectului eparhiei, precum și guvernatorului pro-

[223] Textual: „omenești".
[224] Sau „scăpată". Textual: „ușurată".

vinciei. Acestora doi, credincioşia mea le-a trimis poruncă, pentru ca tot ce iscusinţa ta va socoti de trebuinţă spre înălţarea lăcaşului, şi meşteri, şi calfe, de le vei face cunoscut, pe dată prin osteneala lor să-ţi trimită. 3. Privitor la coloane şi la celelalte lucruri din marmură, rogu-te ca singur să chibzuieşti ce anume material le-ar putea mai bine pune în valoare şi le-ar face mai potrivite cu scopul lor, apoi neîntârziat scrie-mi, astfel încât din scrisoarea ta să ne putem şi noi face o părere privitor la cantitatea şi la calitatea lor şi să le putem trimite oriunde va fi nevoie. Fiindcă se cuvine ca locul cel mai vrednic de admirat din întreaga lume să și strălucească pe măsura însemnătății lui!

XXXII.1. Privitor la tavanul acestei biserici, doresc acum să-ţi cunosc părerea: anume dacă să fie el îmbrăcat în lemn, sau dacă te gândești la vreun alt material. În caz că el ar urma să fie căptușit cu lemn, socot că acesta ar putea fi el însuși poleit cu aur. 2. În rest, rog pe cuvioșia ta să aducă la cunoștință cât mai grabnic pomeniţilor demnitari de câte calfe, de câţi meşteri şi de ce cheltuieli va fi nevoie și să se ostenească să mă înștiinţeze și pe mine, fără întârziere, despre toate acestea, și nu doar despre cele privitoare la lucrările în marmură și la coloane, ci şi cu privire la părţile căptușite cu lemn – în caz că le vei socoti mai frumoase așa.

Dumnezeu să te aibă în paza Sa, iubite frate!”

XXXIII.1. Iată, așadar, ce a scris împăratul; iar porunca lui numaidecât s-a și făcut faptă, înălţând chiar pe locul aducătorului de mântuire mormânt un Ierusalim nou în schimbul celui vechi, care, după uciderea Domnului său, se și prăbușise, căzând pradă pustiirii şi plătind astfel pedeapsă cuvenită necredincioşilor săi locuitori. 2. Așadar, acolo, în faţa oraşului, a început împăratul să înalţe locaşul său închinat mântuitoarei biruinţe a Domnului asupra morţii și l-a înzestrat cu prisos de bogăţie în dar – de unde nouă unora lesne ne vine să vedem în ea tocmai acea înnoită cetate a Ierusalimului cândva prevestită lumii prin profeții și pe care ne-o vestesc și ne-o cântă un noian de texte inspirate.

3. În primul rând – şi ca lucru de căpetenie al întregii lucrări – Constantin s-a îngrijit de punerea în valoare a [întregului] sfintei peșteri, unde însuși mormântul era purtător al unor ne-

muritoare aduceri-aminte, fiind însăși dovada biruinței marelui nostru Mântuitor asupra morții; era chiar acel venerat mormânt în dreptul căruia îngerul, străfulgerând de lumină, dăduse tuturor de știre buna veste a învierii[225], adeverită chiar de Mântuitorul.

XXXIV. Deci spre aceasta – ca spre tot ce putea fi mai de seamă – s-a îndreptat înainte de toate râvna împăratului, care a înzestrat-o cu niște coloane lucrate ales, precum și cu alte lucrări de toată frumusețea, făcând ca slăvita peșteră să arate la sfârșit neasemuit de frumoasă în mulțimea podoabelor ei.

XXXV. Apoi s-a mai îngrijit ca o mare întindere de pământ aflată acolo sub cerul liber să fie acoperită cu piatră lustruită și, pe trei laturi, înconjurată de un impunător peristil.

XXXVI.1. Biserica însăși se afla în fața peșterii, de cealaltă parte, adică spre răsărit: era o construcție cu totul neobișnuită, nespus de înaltă[226], foarte lungă și foarte lată, pe dinăuntru acoperită în întregime cu plăci de marmură colorată felurit; pe dinafară, zidurile – făcute din piatră lustruită, pretutindeni desăvârșit îmbinată – sclipeau în neasemuita lor frumusețe, întru nimic mai prejos decât marmura. 2. Sus, acoperișul era pe dinafară acoperit cu plumb (ca un scut îndreptat împotriva ploilor de iarnă), iar pe dinăuntru se înfățișa sub forma unei suprafețe sculptate și căptușite cu lemn: un ocean de motive care se înlănțuiau dominând întregul interior al lăcașului, pretutindeni poleit cu aur strălucitor și răspândind o revărsare de lumină.

XXXVII. De o parte și de cealaltă, zidul se prelungea în câte două porticuri cu niște coloane suprapuse, lungi cât ținea biserica și având coamele aurite: cele aflate în imediata apropiere a fațadei se sprijineau pe stâlpi masivi, iar cele dinăuntrul lor se sprijineau pe niște zidării de formă cubică, foarte bogat ornamentate pe dinafară. Trei porți foarte îngrijit croite chiar în latura de răsărit a clădirii se deschideau mulțimilor ce șiroiau într-acolo.

XXXVIII. În fața lor se afla partea de căpetenie a întregii lucrări: o absidă dominând lăcașul, încununată de un brâu alcătuit

[225] Textual: „a nașterii din nou" – τὴν παλιγγενεσίαν.
[226] Textual: „înaltă la nesfârșit".

din douăsprezece coloane – după numărul Apostolilor Mântuitorului –, având capitelurile ornate cu vase mari de argint – un dar minunat adus de împăratul însuși Dumnezeului său.

XXXIX. De acolo, înaintând spre intrările din fața bisericii, se deschidea un al doilea atrium, care avea de amândouă părțile exedre precedate de un spațiu descoperit și de câte o colonadă, cărora le urmau trecerile spre curte. În continuarea acestora – și în chiar mijlocul piațetei – se afla intrarea principală, lucrată foarte frumos și prilejuind lumii de afară o priveliște copleșitoare a celor aflate dincoace de ea.

XL. Așadar, împăratul a înălțat această biserică ca o mărturie impunătoare a mântuitoarei Învieri, îngrijindu-se ca ea să fie nespus de frumoasă în toate părțile ei, în temeiul unor cheltuieli și a unui fast de-a dreptul împărătești. Și a mai înzestrat-o, ca podoabă, cu nenumărate și minunate daruri făcute din aur, din argint și din pietre nestemate – acestea încrustate în materiale felurite, prin lucrături care, la fiecare din ele, dovedeau (prin mărimea, numărul și felurimea lor) un meșteșug atât de măiestrit, cât nu ne putem noi îngădui acum să încercăm a-l arăta în cuvinte.

XL.1. Pe aceleași meleaguri, Constantin a mai înfrumusețat – bogat înzestrându-le – și alte două locuri, foarte cinstite de lume datorită unor tainice peșteri aflate pe cuprinsul lor. Acelei peșteri în care avusese loc cea dintâi dumnezeiască arătare[227] a Mântuitorului – adică acolo unde Se născuse El în trup – i-a dat și el cuvenita prețuire; în cazul celei de a doua, a consfințit amintirea Înălțării la ceruri, petrecute cândva pe înălțimea din apropiere. 2. În timp ce cu atâta dăruire săvârșea el toate aceste lucruri, s-a îngrijit împăratul și de pururea-pomenirea maicii sale, care i se dovedise lumii mijlocitoarea unei atât de mari faceri de bine.

XLII.1 Aceasta, după hotărârea luată de a răspunde lui Dumnezeu, Împăratul împăraților, cu o viață de cucernicie, socotise ca fiind de datoria ei să înalțe rugăciuni de mulțumire pentru fiul său și marele împărat, precum și pentru fiii lui, prea evlavioșii cezari, nepoții ei. În atare scop, ca purtată de vioiciunea unei

[227] Sau „teofanie".

femei încă foarte tinere, bătrâna s-a grăbit să ajungă acolo, dornică fiind să vadă și să afle cât mai multe de pe aceste binecuvântate meleaguri, precum și să viziteze provinciile, așezările și popoarele de la răsăritul împărăției. 2. Or, închinare – după cuviință – aducând ea [pământului pe care se purtaseră odinioară] pașii Mântuitorului, după prorocescul cuvânt ce zice: „Închina-ne-vom locului unde au șezut picioarele Lui", pe dată a vădit ea rod de credință și pentru viitor.

XLIII.1. Drept aceea, I-a consacrat Dumnezeului Căruia I se închinase darul a două biserici: una, cea de la peștera în care Se născuse [Mântuitorul]; cealaltă, cea de pe muntele înălțării Sale. „Dumnezeu cu noi" primise pentru noi până și faptul de a Se naște, locul nașterii Sale trupești purtând la evrei numele de Betleem. 2. Iată de ce a și înfrumusețat preacuvioasa împărăteasă [locul] în care a adus Născătoarea de Dumnezeu Pruncul pe lume, prin construcții vrednice de toată mirarea, îmbogățind sfânta peșteră în fel și chip. Puțin mai târziu i-a arătat și împăratul cuvenita cinstire, înzestrând-o împărătește cu darurile sale și adăugând râvnei maicii sale [o sumedenie de] vase de argint și de aur și țesături de toate culorile.

3. Apoi a glorificat maica împăratului prin zidiri uimitoare și locul[228] aflat pe Muntele Măslinilor, de unde avusese loc Înălțarea la ceruri a Mântuitorului [nostru, al] tuturor: în vârf, sus – deci în partea cea mai înaltă a muntelui –, a pus să se înalțe un sfânt lăcaș, loc de închinare Mântuitorului Care sălășluise acolo – tradiția, vrednică de crezare, spune că în aceeași peșteră Își inițiase Mântuitorul lumii învățăceii, făcându-le cunoscute învățăturile Sale tainice și negrăite. 4. Dar și aici împăratul a adus cinstire Marelui Împărat ceresc prin felurite daruri și podoabe.

Așadar, augusta Elena, cuvioasa maică a iubitorului de Dumnezeu împărat, a înălțat cele două sfinte, impunătoare, frumoase și pururea vrednice de amintire lăcașuri în dreptul celor două tainice peșteri și le-a închinat lui Dumnezeu, Mântuitorul ei, ca tot atâtea mărturii ale evlaviei sale – lucrare în care trebuie spus că mult s-a ajutat ea, totuși, și de împărăteasca putere a fiului.

[228] Textual: „amintirea".

5. Rod pe măsură avea să-i vină bătrânei după nu multă trecere de vreme, fiindcă (după o viață în care, până în pragul cărunteții, avusese parte numai de bine, aducând și prin vorbă și prin faptă bogăția de roade a poruncilor Mântuitorului, astfel și mai apoi – și cu mintea mereu tânără – depănând zile ferite de necazuri trupești și de griji sufletești), în cele din urmă, pentru toate, a avut parte de la Dumnezeu și de un sfârșit potrivit evlaviei sale (așa cum se bucurase ea de o bună răsplătire încă din vremea vieții de aici).

XLIV. Străbătând ea întregul Răsărit înconjurată de strălucirea ce i-o aducea autoritatea[229] împărătească, Elena împărțea în jurul ei daruri din belșug, atât poporului de prin orașe, cât și oricărui ins care venea la dânsa să-i ceară; și tot din belșug împărțea ea cu darnicu-i braț și unităților armate. Dar cel mai mult își arăta ea dărnicia înaintea săracilor celor goi și neajutorați: față de unii, cu daruri în bani, față de alții, împărțindu-le cu prisosință veșminte, ca să-și acopere trupul. Pe câte unii i-a scăpat din închisoare sau de pătimirile de care aveau parte în mine; a eliberat de prigoană pe mulți asupriți; în sfârșit, au mai fost și unii cărora ea le-a trimis vorbă să se întoarcă din surghiun.

XLV. Deși strălucind de asemenea fapte de bine, Elena nu dădea uitării nici dovezile de credință în Dumnezeu: în biserica lui Dumnezeu putea fi văzută oricând, casele de rugăciune le înzestra cu daruri minunate și nu dădea uitării nici măcar lăcașurile aflate în cele mai neînsemnate cetăți. Merita cu adevărat să vezi cum umbla femeia aceasta extraordinară, înveșmântată simplu și modest, în mijlocul poporului înghesuit în jurul ei și cum își arăta evlavia față de Dumnezeu prin tot soiul de fapte bineplăcute Lui.

XLVI.1. Stingându-se ea întru mulțime de zile, odată ajunsă la vârsta de optzeci de ani și presimțind chemarea sa la o viață mai bună, când și-a simțit sfârșitul aproape, și-a luat rămas bun de la cei apropiați, rânduindu-și toate cele ale sale și exprimându-și ultimele dorințe în favoarea singur-stăpânitorului împărat al întregii lumi, singurul ei fiu, și în favoarea copiilor lui – nepoții

---

229 Textual: „puterea".

ei. Fiecăruia dintre aceştia ea i-a lăsat moştenire câte ceva din averea ei răspândită pe toată faţa pământului. 2. Iar după ce a făcut toate acestea, şi-a dat duhul[230] de faţă cu minunatul ei fiu, care o veghea şi-i purta de grijă şi-i ţinea mâinile între ale sale. Fapt care – dacă ne gândim bine – ne-ar putea îndemna să spunem că această preafericită femeie nici nu arăta aidoma uneia aflate în pragul morţii, ci, mai degrabă, ca una care se pregătea să lase în urma ei viaţa pământească spre a o dobândi pe aceea cerească. În timp ce se pregătea să fie primită de Mântuitorul ei, în sufletul său ea ajunsese de pe acum să se împărtăşească din nepieritoarea viață a îngerilor.

XLVII.1. Până şi trupul fericitei a avut parte de onoruri neobişnuite: însoţit de o foarte numeroasă escortă armată, a fost adus în cetatea împărătească, unde a fost aşezat între mormintele împăraţilor.

Aşa s-a sfârşit maica împăratului, fiinţă vrednică de pururea necurmata noastră aducere-aminte, atât pentru faptele ei plăcute lui Dumnezeu, cât şi datorită mlădiţei celei fără de pereche şi minunate căreia-i dăduse ea viaţă; 2. mlădiță care – pe lângă toate celelalte – merită să fie binecuvântată şi pentru pietatea sa faţă de aceea căreia-i datora viaţa. Constantin izbutise să facă din Elena – care mai înainte nu fusese credincioasă – o ființă atât de cuvioasă, de parcă Însuşi Mântuitorul tuturor i-ar fi fost ei învățător încă din frageda ei tinerețe. Şi atâta o acoperise el cu împărăteşti onoruri, că pretutindeni, în toate provinciile (şi chiar prin garnizoane) era aclamată ca împărătească augustă; de asemenea, el pusese să i se bată şi ei chipul pe monede de aur. 3. Mai mult decât atât, Constantin îi dăduse drepturi depline până şi asupra vistieriei împărăteşti, ca Elena să se poată folosi de ea aşa cum îi era ei vrerea şi să o administreze aşa cum avea ea să creadă că ar fi mai bine, pe toate chivernisindu-le după voie şi cum socotea ea să fie mai potrivit: astfel, şi prin acestea din urmă o făcuse împărătescul ei fiu să se distingă şi să poată fi invidiată.

[230] Textual: „a încheiat şi cu sfârşitul vieţii".

De aceea, printre faptele lui vrednice de pomenire, noi și pe acelea le vom trece, prin care – cu prisos de cuvioșie cinstindu-și Constantin maica – a împlinit el și dumnezeieștile porunci care rânduiesc cele privitoare la cinstirea părinților.

4. Așa a săvârșit împăratul pe meleagurile Palestinei frumoasele lucrări mai sus arătate și a înălțat prin toate provinciile biserici noi, care le întreceau cu mult în strălucire pe cele vechi.

XLVIII.1. Totodată, a făcut să fie demn de o deosebită cinstire și orașul care îi poartă numele, care a ajuns să strălucească în temeiul numeroaselor lui lăcașuri de rugăciune, cu biserici mari închinate mucenicilor și cu alte clădiri minunate, pe care le-a zidit atât în afara cetății, cât și chiar în inima ei. Prin ele, Constantin înțelegea să aducă datorata cinstire amintirii acelora și să-și pună orașul sub ocrotirea Dumnezeului lor. 2. Plin de dumnezeiescul duh al înțelepciunii, împăratul a hotărât să curețe cetatea ce-i purta numele de toate formele de idolatrie, astfel încât prin templele ei să nu mai rămână nici urmă de statui ale așa-zișilor zei, care să poată fi venerate, nici altare mânjite de sângele jertfelor, nici arderi-de-tot, nici sărbători închinate demonilor, nici vreo altă formă de superstiție.

XLIX. La fântânile aflate în mijlocul piețelor putea acum să fie văzut chipul Păstorului celui bun, binecunoscut nouă, celor care ne călăuzim după dumnezeieștile Scripturi, precum și acela al lui Daniel înconjurat de lei, totul lucrat în bronz și prins în plăci de aur strălucitor. Atâta se încinsese sufletul împăratului de dumnezeiască dragoste, încât până și în domneștile încăperi ale palatului – ba chiar în cea mai însemnată dintre ele –, pe un panou mare poleit cu aur aflat în plin centrul tavanului, pusese să fie prins simbolul mântuitoarelor Patimi, alcătuit din felurite pietre prețioase de mai multe culori, fixate în prinderi din aur masiv – care dădea impresia unui [soi de] scut, ocrotitor al însăși domniei iubitorului de Dumnezeu împărat.

L.1. Iată, dar, cu ce lucrări și-a înfrumusețat el orașul. Apoi, în amintirea biruinței asupra vrăjmașilor săi și ai lui Dumnezeu, Constantin a dăruit și capitalei Bithyniei – pe cheltuiala propriei vistierii – o biserică foarte mare și impunătoare, închinată Mântuitorului său. 2. Tot așa a îmbogățit el și orașele mai însemnate

ale celorlalte provincii, cum a fost cazul metropolei orientului purtătoare a numelui lui Antioh, căreia – în calitatea ei de întâistătătoare a tuturor acelor provincii – i-a închinat o biserică cu totul neobişnuită prin mărime şi prin frumuseţe, străjuită din toate părţile de ziduri puternice, în mijlocul cărora lăcaşul însuşi, de formă octogonală, se înălţa neînchipuit de semeţ, înconjurat de jur-împrejur cu [două caturi de] încăperi, unele la nivelul pământului, altele deasupra lor.

Şi acest locaş a fost înzestrat de Constantin cu mult aur, cu risipă de bronz şi cu tot felul de alte materii preţioase.

LI.1. Acestea au fost cele mai însemnate lăcaşuri afierosite de împărat lui Dumnezeu. Dar, aflând el că Acelaşi Mântuitor, Care nu de mult Se arătase lumii, Se mai descoperise în vremurile de demult unor oameni cu frica lui Dumnezeu la stejarul ce se cheamă Mamvri de pe meleagurile Palestinei, a dat poruncă să se înalţe şi acolo o casă de rugăciune Dumnezeului Care se făcuse arătat atunci. 2. În acest scop a trimis fiecărui guvernator de provincie câte o scrisoare autografă, prin care ordona să-i fie dusă porunca la bun sfârşit. Iar nouă, celor care scriem această istorisire, ne-a trimis o scrisoare de înştiinţare plină de tâlc, a cărei copie mă gândesc să o inserez acestor rânduri, pentru o mai conformă recunoaştere a râvnei iubitorului de Dumnezeu bărbat.

Certându-ne, dar, pentru cele aflate de el că s-ar petrece chiar în acel loc, împăratul scria – cuvânt cu cuvânt – următoarele:

XLII. „Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, lui Macarie şi celorlalţi episcopi ai Palestinei.

Fost-a un act de mare bunăvoinţă acela pe care preacucernica mea soacră şi l-a îngăduit faţă de noi atunci când, prin mijlocirea unei scrisori, ne-a făcut cunoscută sminteala până azi tăinuită vouă, a unor nelegiuiţi, astfel ca greşeala până acum trecută cu vederea să-şi capete prin noi – chiar dacă într-o oarecare întârziere – cuvenita îndreptare şi vindecare. Pângărirea sfintelor noastre locuri cu întinăciunile răspândite de nişte ticăloşi este, fără nicio îndoială, o nelegiuire foarte mare. Şi totuşi: ce anume, preaiubiţii mei fraţi, n-a putut fi trecut sub tăcere, în dăruirea ei către Dumnezeu, de amintita persoană, deşi fusese cândva scăpat din vedere agerimii voastre?

LIII.1. Ei bine, dânsa spune că locurile acelea, care-și iau numele de la stejarul din Mamvri – unde știm noi că sălășluise Avraam –, au fost pângărite în fel și chip de niște închinători ai demonilor; adăugând că tot acolo, în apropiere, au fost așezați și niște idoli care ar trebui neapărat nimiciți și un altar unde – cum mai zice dânsa – se și aduc fără întrerupere jertfe spurcate.

2. Lucrul acesta este împotriva mersului vremurilor noastre și îmi pare, totodată, și nepotrivit cu sfințenia acelor locuri. De asta voiesc ca și înălțimile voastre să știe că noi i-am făcut cunoscut preastrălucitului comite și prieten al nostru Akakios, prin scrisoare, să arunce neîntârziat în foc toți idolii pe care îi va întâlni acolo; iar cât despre jertfelnic, să-l dărâme din temelii; pe scurt, să curețe bine întreg locul de orice asemenea lucruri, ostenindu-se pentru aceasta din răsputeri; iar mai apoi să aibă grijă ca – tot sub a voastră îndrumare – să înalțe pe aceleași meleaguri un lăcaș vrednic de universala și apostolica Biserică.

Îi revine deci chibzuinței și cuvioșiei voastre ca, de îndată ce vi se va spune că toate spurcăciunile de acolo au fost nimicite, să vă adunați în acel loc laolaltă cu episcopii Feniciei (pe care-i veți putea chema în temeiul scrisorii de față) și să trasați planul unei biserici potrivite năzuințelor mele, astfel ca – prin purtarea de grijă a pomenitului nostru comite – lăcașul să poată fi dus la bun sfârșit cât mai grabnic și – precum a și primit el poruncă – cât mai frumos, potrivit și vechimii și însemnătății înseși a locului.

Mai mult ca orice, vreau să vă îngrijiți ca, pe viitor, niciunul dintre oamenii aceia blestemați și îngrozitori să nu mai îndrăznească să se apropie de aceste meleaguri. Fiindcă – după porunca acum de noi dată –, dacă într-un loc de o asemenea însemnătate (privitor la care dat-am și poruncă să fie împodobit cu lăcașul fără pată al unei biserici demne să primească în ea adunarea unor oameni sfințiți) se va mai petrece un singur asemenea sacrilegiu, bine e să se știe că noi nu-l vom mai trece cu vederea și că pe toți cei care vor fi îndrăznit la el îi vom socoti buni de pedeapsă. Iar de va fi să se petreacă altceva potrivnic celor poruncite, cuvine-se ca fără zăbavă – și uitând de orice îngăduință – să-mi dați voi înșivă de știre prin scrisoare, ca să-l supunem pe cel găsit vinovat de o asemenea nelegiuire la cea mai grea ispășire.

3. Știți doar că acolo S-a arătat și i-a vorbit întâia oară Dumnezeu, Stăpânul a toate, lui Avraam. Acolo și-a aflat întâia ei înfățișare[231] cinstirea[232] sfintei legi. Acolo Mântuitorul Însuși l-a învrednicit întâia oară pe Avraam de arătarea Sa, însoțit de cei doi îngeri. Acolo a pus Dumnezeu început a Se arăta oamenilor. Acolo i-a făgăduit El lui Avraam cele legate de seminția lui viitoare și tot acolo Și-a ținut El, neîntârziat, legământul. Acolo i-a prevestit El că va fi tatăl multor neamuri. 4. Iar dacă așa stau lucrurile, atunci îmi pare de cuviință ca, prin purtarea voastră de grijă, un asemenea loc să se păstreze curat de toată întinarea și să-și recapete sfințenia de odinioară datorită cuvenitei noastre închinări lui Dumnezeu, Cârmuitorului a toate și Stăpânului tuturor – și numai Lui[233].

Iată deci ce va trebui să urmăriți voi cu grijă, în caz că sfințiile voastre veți voi să mă ajutați la împlinirea unor dorințe pătrunse de cucernicie și de cele mai alese gânduri față de Dumnezeu.

(Că veți voi, sunt încredințat.)

Dumnezeu să vă aibă în pază, frați iubiți.

LIV.1. Pe toate le-a înfăptuit împăratul, ducându-le la bun sfârșit spre slava puterii Mântuitorului. Și, în vreme ce aducea necurmată cinstire lui Dumnezeu, Mântuitorul său, Constantin dădea în vileag prin toate mijloacele idoleasca rătăcire de credință a neamurilor. 2. Atunci, din împărăteasca poruncă, au fost smulse prin toate orașele porțile intrărilor în temple, care astfel au rămas cu vestibulurile lor goale. Alte temple s-au ales cu țiglele smulse și, ca atare, cu acoperișul distrus. În cazul altora, admirabilele bronzuri cu care înșelăciunea celor de odinioară s-a mândrit atât de îndelung au fost expuse în văzul tuturor prin toate piețele capitalei. Privirea trecătorului se putea opri acum disprețuitoare când asupra trepiedului pythic, când asupra celui smintian; în hipodrom fuseseră expuse cele de la Delfi, iar la palat, muzele Heliconului.

[231] Τὴν καταρχήν – „începutul, intrarea în vigoare".
[232] Sau „tradiția" (θρεσκεία).
[233] Textual: „și nimic altceva să nu se săvârșească [acolo]".

3. Întreg orașul purtător al numelui împăratului a fost înțesat cu daruri votive din bronz foarte frumos lucrate și adunate de prin toate provinciile, prin care – în numele zeilor, veac după veac – cei bolnavi de atare sminteală în van își aduseseră mulțimea de jertfe și de arderi-de-tot – până într-un târziu, când, făcând din asemenea jucării râsul și batjocura privitorilor, împăratul i-a învățat să priceapă adevărul.

4. Dar cu statuile de aur a făcut altfel. Luând el aminte că sperietorile acelea înfricoșătoare, din aur și argint, ale smintitei închinări izbuteau să înșele mulțimea celor fără de minte și să-i înspăimânte ca pe niște bieți copii, Constantin a socotit necesar să le îndepărteze dinaintea lor ca pe tot atâtea pietre de poticnire așezate-n calea celor care pășesc prin întuneric și să facă în așa fel încât împărătescul drum al credinței să li se arate tuturor neted și ferit de primejdii[234] . 5. Dar totuși, în pofida acestor intenții, ca să poată el triumfa asupra acelor rătăcite credințe, n-a găsit împăratul că ar avea nevoie nici de oaste, nici de puternicele sale garnizoane; ajunsu-i-au în acest scop câte unul sau altul dintre prietenii săi, pe care-i trimitea cu aceeași poruncă prin toate provinciile imperiului. 6. Bizuindu-se pe puterea de credință a împăratului și pe propria lor dăruire către Dumnezeu, aceștia nu pregetau să coboare în mijlocul unor mulțimi fără număr și alcătuite din tot soiul de oameni de toate rasele și urmăreau fără cruțare străvechea rătăcire prin toate cetățile și peste toate meleagurile, silindu-i pe preoții ei – în hohotele de râs și în batjocura gloatei – să-și ducă zeitățile afară, în plină lumină, din întunecatele lor unghere, ca apoi să le despoaie de podoabe și să descopere tuturor privirilor, sub stratul de culoare, urâțenia[235] materialului . După aceea ei desfăceau de pe material stratul ce li se părea că merita reținut, îl topeau trecându-l prin foc, după care din nou strângeau tot ce le părea că ar mai putea folosi la ceva, și-l puneau de o parte; iar restul – care nu mai era bun de nimic – îl lăsau vanilor închinători, ca să nu uite ei rușinea pățită.

7. Acest minunat împărat a mai săvârșit următorul lucru: în timp ce idolii fără viață erau – precum văzurăm – spoliați de toată materia lor prețioasă, s-a înverșunat și împotriva statuilor

---

234 Textual: „neted și plan”.

235 Αμορφία, literalmente: „diformitatea”.

turnate în bronz; astfel că până și acești zei de poveste, cu pletele albite de vreme, au fost până la urmă legați cu frânghii și duși pentru a fi topiți.

LV.1. Ca o încununare a celor ce se petreceau[236], împăratul – care părea să fi aprins o vâlvătaie de foc prealuminoasă – veghea el însuși cu împărăteasca lui privire să nu mai rămână pe undeva vreo rămășiță ascunsă a rătăcirii. Și, aidoma vulturului care-și poartă zborul în slăvile cerului și care de acolo, din înalt, e în stare să deslușească cu agerimea privirii lui cele aflate atât de departe sub el, pe pământ, tot astfel – șezând el de veghe în împărătescul sălaș al frumosului său oraș – a putut și Constantin deslusi că undeva, departe, pe pământ fenician, amenința într-ascuns ceva ce putea deveni o mare primejdie pentru suflet. 2. Acolo, undeva, departe de forfota orașelor, a piețelor și a locurilor publice cu care sunt ele de obicei onorate ca să poată fi mai atrăgătoare, se afla o dumbravă și un templu spre care nu te îndruma nicio răscruce și nu ducea nicio cărare și niciun drum. Locul fusese închinat îngrozitorului demon al Afroditei și se afla la Aphaka, undeva în înaltul muntelui Liban. 3. Era pentru toți desfrânații – care, ca urmare a vieții lor ușuratice, își distruseseră sănătatea – o adevărată școală a viciului. Bărbați cu înfățișare de femeie (și care nici nu mai erau tocmai bărbați), uitându-și demnitatea proprie însăși firii lor, căutau să se pună – adoptând stricate purtări femeiești – sub ocrotirea acestei fantasme. Raporturi cu femei neîngăduite de lege, desfrânări, adultere, apucături de nedescris și de-a dreptul scârboase se săvârșeau la adăpostul templului, ca într-o glie lipsită de legi și cârmuitor. Și nimeni nu scotea nicio vorbă despre toate acestea, fiindcă niciun bărbat mai cu vază nu cuteza să se arate într-un asemenea loc.

4. Totuși faptele nu puteau rămâne tăinuite și marelui nostru împărat, care – după ce, în împărăteasca-i purtare de grijă, și-a dat seama de gravitatea lor – a hotărât că un astfel de sanctuar nu merita mângâierea razelor soarelui și a poruncit dărâmarea lui din temelii, laolaltă cu toate darurile aduse și închinate zeiței.

5. Așa au fost năruite fără zăbavă – și la un simplu semn al împăratului – urzelile nerușinatei rătăciri. De curățirea locului s-a

[236] Sau „așa stând lucrurile".

îngrijit un număr restrâns de soldaţi; iar cei care până atunci trăiseră în desfrânări de teama împăratului au deprins învăţăturile cumpătării, aidoma în aceasta elenilor ce se socoteau înţelepţi, care din proprie experienţă au putut învăţa cât de vane le erau învăţăturile.

LVI.1. Fiindcă, pe de altă parte, rătăcirea celor ce se socoteau înțelepți legată de demonul din Cilicia ajunsese să capete o mare amploare: mii şi mii de oameni erau impresionaţi la gândul că, arătându-se când şi când [în somn] unor suferinzi veniţi să doarmă în sanctuarul său, salvatoarea şi tămăduitoarea intervenţie a acestui [duh] îi putuse vindeca de boală. De fapt, el era o mare pierzanie pentru suflet, fiindcă izbutea să smulgă niște suflete întrucâtva lesne de amăgit din braţele adevăratului lor Mântuitor şi să le facă să se îmbulzească pe rătăcitoarea cale a celor fără Dumnezeu. Statornic cu sine însuşi, împăratul – care ştia că Mântuitorul adevărat nu era altul decât Dumnezeul Cel zelos – a poruncit ca şi acest templu să fie năruit din temelii. 2. La un singur semn, minunea aceea atât de cântată de nepreţuiţii filosofi (o dată cu cel care, fără a fi nici demon, nici Dumnezeu, se ascunsese înăuntrul ei, ademenind bietele suflete de-a lungul a multor veacuri ca de nesfârșit) s-a prăbuşit până la pământ sub loviturile unui pumn de soldaţi. Ei bine, duhul acela, care pe alţii se fălise că i-ar putea scăpa de necazuri, n-a mai găsit, ca să înfrunte năpasta, alt leac decât cel de care se zice că ar mai fi avut el parte atunci când a fost lovit de trăsnet. 3. Însă preţioasele înfăptuiri săvârşite şi închinate lui Dumnezeu de împăratul nostru nu erau numai nişte vorbe, de vreme ce, cu puternicul ajutor al Mântuitorului său, a izbutit să facă una cu pământul până şi templul de acolo [din Cilicia], astfel încât în urma acestuia să nu mai rămână nici urmă din sminteala trecutului.

LVII.1. În ceea ce-i priveşte pe foştii închinători ai idolilor, văzând ei toţi chiar cu ochii lor înfrângerea rătăcitei lor credinţe (precum şi pretutindeni neîntrerupta[237] pustiire a templelor şi a idolilor), unii dintre ei n-au mai zăbovit să se pună sub ocrotirea mântuitoarei învăţături a lui Hristos, iar ceilalţi, chiar dacă n-au

[237] Sau „în curs".

purces la așa ceva, totuși n-au mai pregetat să se lepede acum de vana lor învățătură părintească, să râdă și să zeflemisească ceea ce mai înainte socotiseră că ar putea fi niște zeități. 2. Și cum să nu gândească ei așa, văzând câtă spurcăciune se putea ascunde sub înfățișarea exterioară a acestor idoli? Fiindcă dedesubtul lor au fost găsite oseminte adunate de pe la morți și țeste goale, cu care se făcuseră felurite vrăji, precum și zdrențe murdare și pătrunse de cea mai cumplită îngălare sau tot soiul de gunoaie și pleavă. 3. Astfel, dând ei cu ochii de lucrurile acestea adunate în interiorul [statuilor] lipsite de viață, sigur că n-au pregetat să se lepede de multa sminteală care le întunecase și lor, și înaintașilor lor, mințile; după cum au mai priceput aceea că nici în tainicele unghere ale templelor, nici măcar înlăuntrul statuilor, nu se ascundea niciun fel de duh, niciun prezicător, niciun zeu și niciun proroc (cum știau ei până atunci) – [de fapt] nici chiar cea mai palidă arătare.

4. Acest lucru a făcut ca, înaintea trimișilor împăratului, cea mai întunecată văgăună – ba până și cele mai ascunse firide – să se deschidă fără greutate. Cele mai tainice și mai ferite locuri (sau spații din temple) au fost răscolite de pașii soldaților; și așa a putut fi dată-n vileag acea orbire a neamurilor care din străvechi timpuri se făcuse stăpână peste mințile oamenilor; și a fost dată în vileag tuturor.

LVIII.1. Așadar, și aceste evenimente pot fi destul de bine trecute în rândul înfăptuirilor împăratului, separat de porunca dată de el fiecărei provincii în parte (așa cum a fost cazul la Heliopolis, în Fenicia, unde – în numele Afroditei – multă lume nu făcea decât să se dedea plăcerilor celor mai neînfrânate, privind cu îngăduință cum soții și fiice se destrăbălau în voie). 2. Atunci s-a răspândit și vestea despre noua și înțeleapta lege dată de împărat, care punea stavilă [practicării] învățăturilor înaintea cărora nu pregetaseră ei până atunci, lege căreia el îi adăugase și anumite îndemnuri scrise, ca și cum Însuși Dumnezeu l-ar fi călăuzit în așa fel încât să-i poată forma pe toți oamenii după dreptarele virtuții. Lucru care l-a și făcut să nu șovăie să le trimită și lor o scrisoare, în care-i îndemna să se grăbească la cunoașterea Celui Atotputernic. 3. Dar și de data aceasta și-a însoțit el vorbele cu

fapta, punând și în locul acela temeliile unei mari biserici, ca locaș de rugăciune. Și așa s-a înfăptuit pentru prima oară ce nu se făcuse[238] niciodată, din chiar pragul veacurilor: cetatea închinătorilor idolești a fost socotită vrednică să primească în dar o biserică a lui Dumnezeu, cu preoți și cu diaconi, precum și un episcop sfințit Dumnezeului Celui Preaînalt, pentru a-i călăuzi. 4. Doar că, în grija sa de a trage și acolo pe cât mai mulți la dreapta învățătură, a trimis împăratul din timp [și bani] mulți pentru ajutorarea sărmanilor – încă un îndemn pentru ei să meargă și să primească grabnic învățătura mântuitoare.

Era aproape ca și cum ar fi rostit și el vorbele acelea: „ [...] fie în chip fățarnic, fie în adevăr, doar să-L propovăduim pe Hristos”[239].

LIX.1. Dar, pe când toți își duceau zilele în bucurie – și în vreme ce Biserica lui Dumnezeu se înălța pretutindeni, sub toate formele și în toate provinciile, din ce în ce mai mândră –, din nou s-a strecurat invidia, pizmuitoarea bunătăților, în buna așezare a unor lucruri atât de frumos orânduite, nădăjduind ca – plictisit de multele noastre certuri și îndemnuri la dezordine – să-l poată cât de curând îndepărta de noi pe împărat. 2. Și, aprinzându-se o vâlvătaie de foc, a mistuit biserica Antiohiei, atrăgând peste ea nenorocire peste nenorocire, încât puțin a mai lipsit ca cetatea ea însăși să se surpe cu totul.

Credincioșii acestei biserici se împărțiseră în două. Dar și restul lumii din oraș – căreia i se adăugau autoritățile și garnizoana – ajunsese să se dușmănească în asemenea fel, încât cu siguranță că ar fi tras sabia de n-ar fi fost purtarea de grijă a lui Dumnezeu, precum și teama ce le-o inspira împăratul, care să domolească pornirile de mânie ale gloatei.

3. Astfel a lucrat din nou îndelunga-răbdare a împăratului sub înfățișarea unui salvator și tămăduitor de suflete, aducând acelor suferinzi, prin vorbele sale, vindecare. Și, răspunzând stării de lucruri cu toată blândețea, Constantin a trimis în mijlocul poporului – din rândurile celor apropiați lui și onorați cu titlul de

[238] Textual: „ce nu s-a mai auzit”.
[239] *Filipeni* 1, 18.

comite – pe omul său de mare încredere, ca să stea de vorbă cu ei și, în temeiul unor scrisori, să-i îndemne din partea sa la împăcare. Acestui îndemn el îi adăuga un al doilea, anume ca ei să se închine lui Dumnezeu după cuviință. În rândurile sale, Constantin își dădea multă osteneală față de ei și își mărturisea deplina înțelegere, după ce putuse să-l asculte pe însuși pricinuitorul tulburării. 4. Eu unul aș fi transcris aici și scrisorile acestea atât de pline de tâlc și de neobișnuit folos, dacă prin asta n-ar fi însemnat să-i pun totodată și pe ceilalți, dojeniți de împărat, într-o lumină neplăcută. 5. Pentru care pricină voi lăsa astfel de epistole de o parte (fiindcă-mi pare mai cuminte să nu împrospătez amintirea unor fapte urâte), nemaiadăugând cărții de față decât acele scrisori alcătuite de el sub semnul bucuriei, în clipa anume când mulțimea s-a văzut iarăși unită și împăcată; prin acele rânduri el îi sfătuia pe cei din Antiohia ca totuși să nu ridice pretenții în favoarea acelui cârmuitor străin de ei care le mijlocise împăcarea, ci, după rânduiala Bisericii, să-și aleagă drept păstor un bărbat pe care li-l va face cunoscut Însuși Mântuitorul tuturor.

Constantin s-a adresat diferit, de o parte poporului, de cealaltă episcopilor, scriindu-le, așadar, următoarele:

LX.1. „Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, locuitorilor Antiohiei.

Câtă bucurie înseamnă pentru toată lumea înzestrată cu pricepere și înțelepciune înțelegerea dintre voi! Iar după îndemnul legii, după îndemnul vieții și al râvnei voastre, hotărât sunt eu însumi, frații mei, să vă iubesc și să vă închin o prietenie fără moarte. Fiindcă a purta cu adevărat – și în duh de adevăr – roade bune nu înseamnă altceva decât să te și poți ajuta de o judecată dreaptă și sănătoasă. 2. Mă întreb însă cam ce anume vi s-ar potrivi mai bine. Fiindcă fapt e că s-ar cuveni ca eu să mai șovăi înainte de a putea socoti că adevărul [predaniei] vi se arată mult mai curând ca o cale de ieșire în larg decât o [simplă] țintă pricinuitoare de discordie. Or, pentru niște frați conduși toți de același crez – anume că a urma neabătut drumul drept către Dumnezeu chezășuiește faptul de a-ți avea numele înscris în lăcașul cel preacurat și sfânt [al Lui] –, ce anume ar putea fi mai minunat decât ca ei, datorită propășirii lor, să ajungă părtași la

binele obştesc? Iar dacă pilduitoarea învăţătură a Sfintei Scripturi vă poartă zelul pe calea unor împliniri încă şi mai bogate, atunci firesc e ca şi noi să vrem să ne întărim judecata în temeiul bunelor învăţături.

3. S-ar putea totuşi întâmpla să vă întrebaţi cu mirare unde anume vreau eu să ajung printr-o asemenea introducere. Ei bine, nu voi pregeta (şi nici nu mă voi da în lături) să vă arăt cum stau lucrurile. Trebuie să ştiţi că v-am citit mesajul, din care – în temeiul strălucitelor mărturii aduse acolo – am putut pricepe că voi aţi dori cu înfrigurare să-l aduceţi la voi pe Eusebiu, astăzi încă episcop al Cezareei – pe care-l ştiu şi îl preţuiesc şi eu foarte mult, de multă vreme, pentru învăţătura şi pentru blândeţea lui. 4. Or, ce vi se pare vouă că aş putea eu gândi, în străduinţa mea de a-mi aduce partea la o cât mai bună aşezare a lucrurilor? Ce griji mi-a putut pricinui râvna voastră?

O, credinţă sfântă, care prin cuvântul şi porunca Mântuitorului nostru ne pui în faţă o icoană vie, cât de greu ţi-ar fi să te lupţi cu păcatele omeneşti, de n-ar fi să te lepezi de la bun început de gândul folosului! De unde şi eu cred că biruinţa este de partea cui se străduieşte mai cu osârdie la dobândirea stării de pace; precum însă şi că acolo unde ceea ce îi este omului cuvenit îi este oferit doar sub formă de posibilitate, nimeni nu va putea ajunge numai de bunăvoia sa.

5. De aceea vă întreb, fraţii mei: de ce să luăm o hotărâre care altora nu le-ar aduce decât amărăciune? De ce să stricăm ceva ce n-ar duce decât la prăbuşirea încrederii oamenilor în bunele noastre intenţii?

Am şi eu o părere foarte bună despre bărbatul pe care l-aţi socotit că merită preţuirea şi preferinţa voastră; dar mie nu-mi pare binevenit să şubrezim chiar într-atâta temeiurile unei stări de fapte care fiecăruia ar trebui să i se înfăţişeze drept cât mai bine întemeiată şi cât mai statornică, astfel încât nimeni să nu se mai poată încrede în propria sa putere de hotărâre, iar la o confruntare a calităţilor câte unora cu cele ale acestui bărbat să nu se poată ajunge, ca nu atât unul dintre ei, ci chiar mai mulţi să poată fi socotiţi ca fiind mult mai presus de semenii lor! 6. Astfel, să nu vi se pară nici surprinzător, nici greu de suferit, văzând cât

de egale – şi, mai ales, cât de la fel preţuite – pot fi între ele demnităţile în sânul Bisericii. Fiindcă nu are niciun rost ca cercetarea (purtată după criterii neasemenea) să pună-n valoare pe câte unii – fie ei mici, fie ei mari –, când puterea de judecată a tuturor se împărtăşeşte deopotrivă din tăria dumnezeieştilor dogme şi le păzeşte pe acestea în aşa fel ca, în temeiul unei legi sortite deopotrivă tuturor, nimeni să nu aibă de suferit din compararea lui cu altul.

7. Spunând lucrurilor pe adevăratul lor nume, toate cele de mai sus[240] n-ar trebui să vă-ndemne la silința de a-l aduce acolo pe bărbatul [despre care vorbim], ci vă îndeamnă mai curând să vă luaţi gândul de la el; după cum toate cele de până acum arată mai mult a faptă de silnicie, decât ca una făcută cu bună dreptate – orice ar gândi, în această privință, mulţimea. Vă grăiesc făţiş şi cu toată tăria că îndrăzneala voastră se face adevărată pricină de osândă, și nu numai pricină de tulburare măruntă. Să nu uităm pilda ce ne-o dau mieii: anume, cum li se vădește lor și lipsa de putere și starea sănătății în felul cum se prezintă dinții sau când – din nepurtarea de grijă a păstorului – se întâmplă ca să li se înrăutățească viața! 8. Or, dacă lucrurile stau într-adevăr astfel – și dacă nu ne înșelăm –, atunci se cuvine ca tocmai la așa ceva să luaţi aminte cu precădere, frații mei (pentru ca, apoi îndată, să-i urmeze acestuia destule altele – și nu tocmai mărunte)! Anume – și înainte de orice – ca tot ce poate fi socotit ca nobil, precum și schimbul deschis de opinii, să nu aibă nimic de suferit între voi. Apoi se cuvine să mai luați aminte și că bărbatul acesta ajuns la voi pentru a vă oferi vouă [atunci] sfatul potrivit își și căpătase din timp de la Dumnezeu dreapta răsplată, bucurându-se de unele atât de neobișnuite daruri (așa cum ați fost chiar voi de părere, cu gândul la multa lui blândeţe).

Şi aşa, îmi pare potrivit ca (întru deplina curăţie a cugetului – precum vă și stă în obicei) să vă siliţi la găsirea unui bărbat cu adevărat pe măsura cerinţelor voastre. Ferecaţi tot îndemnul la răzmeriţă şi la neorânduială, care niciodată nu aduce după sine dreptatea! Din ciocniri nu ies decât scântei şi flacără. 9. Or eu aşa

[240] Textual: „cele petrecute".

mă voi putea face bineplăcut lui Dumnezeu, aşa voi putea simţi împlinindu-se urările voastre de viaţă lungă, anume pe măsura dragostei mele pentru voi şi înclinarea voastră spre omenie; lucru ce s-a şi putut vedea de când aţi lepădat de la voi întinarea şi aţi început să vă înţelegeţi împreună în bună pace, dându-mi în această privinţă un semn sigur, croindu-vă cale cerească în plină lumină şi parcă ţinându-vă ca de o cârmă de fier.

Povara voastră este povara nestricăciunii; tot ce ar fi putut dăuna corăbiei voastre a fost lepădat din pântecele ei. De asta şi trebuie să vă folosiţi de toate astfel ca să nu pară din nou că ni s-a împotmolit corabia de tot – urmare unei pripeli nechibzuite şi fără rost – sau că tot ce am încercat noi era de la început sortit eşecului.

Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, fraţi iubiţi!"

LXI.1. „Constantin Biruitorul, Măritul şi Augustul, către Eusebiu.

Citit-am cu plăcere multă scrisoarea întocmită de înţelepciunea ta şi mi-am dat seama că te ţii cu adevărat de canonul pravilei bisericeşti. Rămâi deci neclintit în el, de vreme ce aşa pare că-I vei putea face lui Dumnezeu pe plac şi că te vei potrivi şi tradiţiei apostolice.

Te mai poţi socoti fericit şi pentru că ai fost găsit vrednic – ca să spunem aşa – de tot omul[241] să fii episcop al oricărei Biserici; fiindcă, de vreme ce toţi îşi doresc să vii la ei, bucuria ta [de a fi cu ei] va avea numai de câştigat.

Înţelepciunea ta – care s-a priceput să păzească atât poruncile lui Dumnezeu şi canonul apostolic, cât şi rânduiala Bisericii – ai făcut foarte bine neprimind episcopatul Antiohiei, alegând să rămâi mai departe în sânul acelei Biserici în care, de la început, din voia lui Dumnezeu ai primit demnitatea episcopală. 3. Poporului scrisu-i-am privitor la aceasta o scrisoare. Iar celorlalţi liturghisitori din preajma ta (care-mi scriseseră şi ei unele lucruri pe care le poate şi sfinţia ta lesne citi şi cumpăni) le-am scris din îndemnul lui Dumnezeu, să le spun că nu au dreptatea de partea lor. Va trebui însă ca pe viitor înţelepciunea ta să te alături sfatului lor, aşa ca tot ceea ce lui Dumnezeu şi Bisericii le

[241] Textual: „prin mărturia întregului univers".

va părea de cuviință, să poată prinde rădăcină și în Biserica Antiohiei.

Dumnezeu să te aibă în paza Sa, iubite frate!"

LXII.1. „Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către Teodot, Teodor, Narcis, Aetius, Alfeu și către ceilalți episcopi din Antiohia.

Citit-am cele scrise de înțelepciunea voastră și am încuviințat chibzuita hotărâre a lui Eusebiu, cel uns episcop, deopotrivă cu voi. Și, aflând eu de toate cele petrecute (parte din scrisoarea voastră, parte dintr-ale iluștrilor comiți Akakios și Strategius), le-am cumpănit după cuviință; apoi am scris poporului Antiohiei ce anume ar putea fi plăcut lui Dumnezeu și potrivit intereselor Bisericii. Poruncit-am, totodată, să se adauge scrisorii de față o copie a aceleia, ca să vă fie și vouă cunoscut ce anume am hotărât eu să spun poporului în clipa în care mi s-a cerut să judec după dreptate.

În scrisoarea voastră se spune că, după o îndelungată chibzuință, alegerea și voia – atât a poporului, cât și a voastră înșivă – îl cer pe Eusebiu, preasfințitul episcop al Bisericii din Cezareea, să se așeze pe scaunul Bisericii din Antiohia și să primească luarea grijii acesteia asupra sa. 2. Pe de altă parte, scrisoarea lui Eusebiu – care mie îmi pare că este în consensul rânduielilor Bisericii – susține părerea contrarie, zicând că el nu va părăsi sub niciun cuvânt o Biserică ce i-a fost cândva dată în grijă de Dumnezeu. Ca atare, am socotit că se cuvine mai bine să se facă așa cum o cere atât de dreapta lui hotărâre – el, adică, să nu fie smuls din sânul Bisericii sale – și ca voi toți să încuviințați.

Se cere însă ca înțelepciunea voastră să aibă cunoștință și mai departe de părerea mea. Or, din câte am aflat, prezbiterul Euphronios, cetățean al Cezareei Capadociei, ca și Georgios, și el prezbiter în Arethusa (care au fost numiți în acele locuri de Alexandru cel din Alexandria), sunt amândoi foarte încercați într-ale credinței. 3. Cuvine-se atunci să fac cunoscute înțelepciunii voastre numele acestora, ca putând fi alese, totuși neuitând și de alții pe care i-ați putea socoti vrednici demnității episcopale, fără să vă abateți de la rânduielile apostolice. Or numai așa pregătindu-vă, va putea înțelepciunea voastră să-și potrivească alegerea cu

canoanele Bisericii și cu tradiția apostolică, după cum o cere bisericeasca pravilă[242].

Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, frați iubiți!"

LXIII.1. Scriind cârmuitorilor Bisericilor în felul arătat, împăratul nu urmărea decât ca toate să fie făcute spre lauda Cuvântului lui Dumnezeu. Dar, după ce a pus stavilă pornirilor la dezbinare și a așezat Biserica lui Dumnezeu sub semnul bunei înțelegeri și al armoniei, a mers Constantin încă mai departe, socotind de datoria sa să nimicească încă un fel de oameni fără Dumnezeu, ca pe un rău cumplit abătut peste oameni. E vorba aici despre niște înșelători, care, sub o înfățișare care impunea, făcuseră un adevărat prăpăd prin orașe; prorocescul glas [al Mântuitorului] îi pomenise cândva, zicându-le „proroci mincinoși" și „lupi răpitori": „Păziți-vă de prorocii mincinoși, care vor veni la voi cu chip de miei, dar care pe dinăuntru sunt lupi răpitori; după faptele lor îi veți putea recunoaște"[243]. 3. O poruncă dată de Constantin și trimisă guvernatorilor de provincie a spulberat totuși întreaga – și de tristă amintire – tagmă a acestora; iar legiuirii, el i-a adăugat și o învățătură dătătoare de viață pentru persoana lor, prin care-i îndemna să nu pregete a se căi, de vreme ce Biserica lui Dumnezeu li se făcea lor totuși ca o poartă deschisă-nspre calea mântuirii.

Ascultă acum, cititorule, în ce fel le grăia el în scrisoarea aceea:

LXIV.1. „Constantin Biruitorul, Măritul și Augustul, către eretici.

Cuvine-se să recunoașteți în temeiul acestei legiuiri (atât voi, novațienilor, cât și voi: valentinieni, marcioniți, paulieni; sau voi care vă trageți numele de la frigieni[244]; pe scurt, voi toți care, în adunările voastre, ați dat glas[245] unor crezuri sectare) cu cât fir de minciună s-a împletit deșarta voastră credință și în ce leacuri amestecate-n otravă s-a îmbibat învățătura voastră – fapt care pe cei sănătoși îi făcea să alunece în neputințe, iar pe cei aflați pe calea vieții, să ajungă, prin voi, pradă morții celei de-a pururea!

---

[242] Textual: „știință".

[243] *Matei* 7, 15-16.

[244] De la adepții mișcării montaniste.

[245] Textual: „ați împlinit".

2. O, voi, care adevărului îi sunteți potrivnici, dușmani ai vieții și pierzării sfetnici! Totul la voi e făcut să se arate străin adevărului, dar, totodată, și să se potrivească celor mai jalnice vicii, să se mărginească la sminteli și la simulacre, prin care voi nu faceți decât să dați chip minciunii, pe cei nevinovați să-i asupriți, iar pe credincioși să-i lipsiți de lumină! Voi nu faceți decât să vă pierdeți vremea cu un chip părelnic ai dumnezeirii; voi pângăriți totul și crestați în conștiințele limpezi și nevinovate ale oamenilor răni aducătoare de moarte; pot spune aproape că voi răpiți oamenilor și văzul și lumina zilei! 3. E oare nevoie să vă-nșir toate culpele? Nici lipsa noastră de timp, nici mulțimea grijilor nu ne îngăduie să zăbovim cât de cât – așa cum s-ar cere – asupra răutăților voastre. Iar nebunia voastră e nu numai mare, ci chiar atât de mare, atât de hâdă și de degradantă, că o singură zi nu mi-ar ajunge ca să vi-o înșir. De altfel, cuvine-se mai curând să ne astupăm urechile și să ne întoarcem privirea de la astfel de lucruri, ca înșirarea lor migăloasă să nu întineze cumva spontana și curata înfocare a credinței noastre!

4. E oare cazul să mai îngăduim dăinuirea unor atât de mari rele? Atunci când depășește o anumită măsură, îngăduința ajunge să li se facă și oamenilor sănătoși pricină de ciumate bube. De ce, atunci, să nu smulgem acest rău – ca să spunem așa – din rădăcină, urmărindu-l fățiș, în văzul tuturor?

LXV.1. Odată ce grozăvia pierzaniei voastre a ajuns până într-acolo încât să nu mai poată fi îngăduită, legiuirea de acum vă previne că niciunuia dintre voi nu i se va mai îngădui pe viitor să meargă la adunări. Ca urmare, am poruncit ca toate casele în care țineți voi adunare să fie sechestrate. Îngrijorarea noastră este atât de mare, încât vrem să nu vă mai puteți ține nelegiuitele și nebuneștile adunări nu numai în locurile cunoscute îndeobște, ci nici prin casele oamenilor sau prin cine știe ce alte locuri aparținându-le vreunor particulari.

2. Lucrul cel mai bun ar fi ca voi toți care vă sârguiți să-I slujiți Domnului în duh de adevăr și cu bună credință să vă alăturați Bisericii universale, pentru a vă împărtăși din sfințenia ei, prin care veți putea ajunge și la cunoașterea adevărului. În tot cazul, înșelăciunea întortocheatelor voastre învățături va fi cu

desăvârşire scoasă de pe răbojul luminoşilor ani ai domniei noastre; şi am anume în vedere: blestemata şi pustiitoarea dihonie a ereticilor şi a schismaticilor. Fiindcă mi se pare potrivit aşa: cu fericirea de care am avut eu parte întru Dumnezeu, să-i îndrumăm pe toţi cei care-şi deapănă viaţa sub semnul nădejdii pe drumul drept, ca să fie aceştia feriţi de rătăcirile de credinţă dezordonate, precum şi ca să-i aducem de la întuneric la lumină, de pe calea deşertăciunii pe aceea a adevărului şi din moarte la mântuire.

3. Pentru întărirea mijloacelor acestei tămăduiri, dat-am poruncă – aşa cum am mai spus – ca toate [locurile de] adunare închinate înşelătoarei voastre credinţe (deci lăcaşurile de rugăciune – dacă aşa pot ele să fie numite – ale ereticilor) să fie sechestrate şi negreşit predate Bisericii universale, celelalte locuri revenind fiscului. În felul acesta, pe viitor nu vă va mai rămâne nicio posibilitate de adunare; şi tot aşa, începând cu ziua de astăzi, nu veţi mai putea cuteza să vă ţineţi nelegiuitele adunări nicăieri: nici în public, nici pe la oameni acasă.

Spre ştire!"

LXVI.1. Aşa a risipit împărătească poruncă ascunsele întruniri ale celor de altă credinţă; aşa au fost prinse-n capcană[246] jivinele, pricinuitoarele înrăitei lor necredinţe. O parte dintre cei înşelaţi de ele au luat calea Bisericii cu gânduri ascunse – cu toate că şi de teama împăratului –, prefăcându-se câtăva vreme, cu atât mai mult cu cât legea cerea ca şi cărţile lor să fie puse sub urmărire, iar tot cel care se mai deda la relele şi neîngăduitele lor năravuri era arestat. De asta se şi prefăceau aceia în tot chipul, anume ca să se poată salva. Alţii însă au păşit totuşi cu adevărat – şi cu cele mai bune gânduri – pe calea nădejdii în Atotputernicul Dumnezeu. 2. Astfel cârmuitorii Bisericilor au avut pe atunci de vegheat îndelung pentru amănunţita deosebire a unora ca aceştia de ceilalţi: când încercau ei să se tragă aproape, pe cei prefăcuţi îi izgoneau cât mai departe de turma lui Dumnezeu, ca pe nişte lupi ascunşi sub blana de oaie, în schimb, pe cei care o făceau cu

[246] Textual: „vânate".

bună-credință, după ce mai întâi – și pentru o vreme – îi cercetau cum se cuvine, în cele din urmă îi numărau totuși în rândurile celor primiți [de Biserică].

3. Așa a făcut Constantin cu nemernicii aceia de altă credință. În schimb, Biserica a primit fără nicio zăbavă pe unii care, în învățăturile lor de credință, nu strecuraseră nimic netrebnic, dar care fuseseră ținuți de schismatici departe de obștea credincioșilor prin alte mijloace. Oamenii aceștia arătau întocmai celor întorși în pâlcuri din surghiun înapoi în patria lor; fiindcă și ei își revedeau acum tot o mamă – Biserica adică – de care fuseseră atâta vreme despărțiți și la care acum reveneau cu atâta bucurie!

Astfel s-au unit la loc, în deplină armonie, mădularele unicului trup [al Bisericii]. Singură continua să-și răspândească lumina – și ea revenită la ea însăși – Biserica universală [cea iubită] de Dumnezeu; în afara ei nu mai rămăsese nici urmă de erezie sau de schismă. Iar cauza acestei mari și unice reușite nu poate reveni altcuiva decât numai împăratului celui atât de iubit de Dumnezeu[247].

[247] Textual: „atât de intrat în grija lui Dumnezeu".

CARTEA A PATRA

Cuprinsul cărţii a patra

[248] Textual: „egalizarea, nivelarea”.

XIX. Cum a poruncit Constantin ca și ostașii săi necreștini să se roage duminica.

XX. Cuvintele rugăciunii cu care și-a învățat[249] Constantin ostașii.

XXI. Semnul crucii Mântuitorului așezat pe armele ostașilor săi.

XXII. Râvna lui la rugăciune și cinstirea arătată praznicului Paștelui.

XXIII. Cum a pus el capăt idolatriei și cum a cinstit el pe mucenici și sărbătorirea lor.

XXIV. Cum s-a definit Constantin ca un fel de episcop al celor din afara [Bisericii].

XXV. Mai departe: despre interzicerea aducerii de jertfe, a ceremoniilor secrete, a luptelor de gladiatori și a nesăbuitelor obiceiuri de mai înainte, de pe meleagurile Nilului.

XXVI. Însemnata îmbunătățire adusă legii îndreptate împotriva oamenilor fără copii. De asemenea, îmbunătățirea adusă legii testamentare.

XXVII. Cum a hotărât el prin lege referitor la creștini ca ei să nu mai poată fi robi iudeilor; cum a dat el hotărârilor sinodale putere de lege – precum și altele.

XXVIII. Daruri către biserici, către fecioare și către cei lipsiți.

XXIX. Cuvântările lui Constantin; subiectele lor.

XXX. Cum a însemnat el unuia dintre hrăpăreți, spre rușinarea lui, măsurile unui mormânt.

XXXI. Cum a fost criticat Constantin pentru prea marea lui iubire de oameni.

XXXII. Despre cuvântarea alcătuită de Constantin cu prilejul adunării sfinților.

XXXIII. Cum a ascultat Constantin stând în picioare cuvântarea lui Eusebiu despre mormântul Mântuitorului.

XXXIV. Cum a scris el lui Eusebiu despre Paște și despre dumnezeieștile Scripturi.

XXXV. Scrisoarea lui Constantin în care-l laudă pe Eusebiu pentru cuvântul lui despre Paște.

XXXVI. Scrisoarea trimisă de Constantin lui Eusebiu privind editarea cărților Sfintei Scripturi.

XXXVII. Cum s-au editat cărțile.

XXXVIII. Cum – după primirea creștinismului – portul Gaza a fost făcut oraș și cum a

[249] Textual: „dăruit".

primit el numele lui Constantin.

XXXIX. Cum a fost făcută oraş şi o localitate de pe meleagurile Feniciei şi cum erau nimicite idoleştile locaşuri din celelalte cetăţi, pentru a face loc bisericilor.

XL. Cum a chemat Constantin, în răstimpul celor treizeci de ani, trei fii ai săi la împărăţie şi cum a hotărât el sfinţirea locaşului din Ierusalim.

XLI. Cum a poruncit el ca între timp să se ţină la Tyr un sinod pentru lămurirea neînţelegerilor ivite în Egipt.

XLII. Scrisoarea trimisă de Constantin sinodului din Tyr.

XLIII. La praznicul sfinţirii de la Ierusalim au fost de faţă episcopi sosiţi din toate eparhiile.

XLIV. Despre prietenoasa primire făcută lor de notarul Marianus. Despre darurile împărţite săracilor, precum şi despre cele aduse bisericii.

XLV. Feluritele cuvântări ţinute în adunări de către episcopi, precum şi de către Eusebiu, autorul scrierii de faţă.

XLVI. Acesta a făcut mai apoi chiar înaintea lui Constantin o descriere a bisericii mormântului Mântuitorului, ţinând şi o cuvântare cu prilejul împlinirii a treizeci de ani de domnie.

XLVII. Cum a avut loc sinodul din Niceea în al douăzecilea an de domnie al lui Constantin, iar sfinţirea bisericii din Ierusalim, în al treizecilea.

XLVIII. Cum nu suferea Constantin prea marea laudă a cuiva.

XLIX. Nunta cezarului Constantius, fiul împăratului.

L. Solie şi daruri de la indieni.

LI. Cum a împărţit Constantin împărăţia între cei trei fii ai săi, învăţându-i să domnească în frica lui Dumnezeu.

LII. Cum i-a călăuzit el întru credinţă chiar şi la vârsta bărbăţiei.

LIII. Cât de sănătos la trup era Constantin la vârsta de peste şaizeci de ani şi după treizeci şi doi de ani de domnie.

LIV. Despre excesele şi făţărniciile câte unora, înlesnite de prea marea lui îngăduinţă.

LV. Cum nu a încetat Constantin a scrie cuvântări până în pragul morţii.

LVI. Cum a pornit el cu război împotriva perşilor, însoţit de episcopi şi [urmat] de un cort în chip de biserică.

250 Sau „rugile".

CARTEA A PATRA

I.1. Dar, săvârşind el asemenea fapte spre buna rostuire şi spre proslăvirea Bisericii lui Dumnezeu – silinţa dându-şi-o întreagă ca să înalţe în cugetele oamenilor învăţătura Mântuitorului la loc de preţ –, Constantin nu nesocotea nici celelalte osteneli, străine ei. Peste întreaga omenire ce-şi ducea viaţa pe meleagurile provinciilor el n-a încetat nicio clipă să-şi reverse belşugul feluritelor binefaceri, punând în valoare când părinteasca-i grijă – cu care-i înconjura pe toţi, fără osebire –, când priceperea de a-i răsplăti pe fiecare dintre prietenii săi de nădejde cu felurite demnităţi. Faţă de toţi îşi răspândea generozitatea cu inima cea mai largă, aşa că oricine-i cerea o oarecare favoare putea fi încredinţat că n-avea să dea greş: nimeni, niciunul dintre suplicanţi nu fusese vreodată înşelat în aşteptări. 2. Tuturor el le răspundea dăruindu-le fie belşug de bani, fie posesiuni; pe câte unii îi învrednicea cu demnitatea de guvernator, pe alţii, cu cea senatorială; mulţi căpătau titluri înalte; unii erau ridicaţi la treapta de comiţi de rangul întâi, alţii de rangul doi sau trei, iar alţii, nenumăraţi, se vedeau de asemenea înzestraţi cu apelativul „înalt", precum şi cu numeroase alte onoruri – fiindcă prin mijlocirea feluritelor onoruri împăratul se sârguia să mulţumească pe cât mai mulţi.

II. Cât de mult se silea el să facă oamenilor viaţa plăcută ne putem da seama dintr-o pildă de mare folos, ştiută până-n zilele noastre de toată lumea. Din dările pentru pământ, lui Constantin îi revenea în fiecare an o pătrime; această pătrime el totuşi a împărţit-o la loc proprietarilor de pământ, lucru care – dacă punem la socoteală darea din fiecare an – a făcut ca o dată la patru ani aceştia să nu mai plătească niciun fel de dare. Faptul a fost de el întărit prin lege, rămânând aşa şi pentru viitor şi făcând ca ocârmuirea împăratului să dăinuiască pentru totdeauna de neşters în amintirea contemporanilor săi şi a urmaşilor lor.

III. Unii totuşi au contestat măsurătorile de pământ făcute sub cârmuitorii de mai înainte şi s-au plâns că ţarinile lor fuseseră încărcate cu dări împovărătoare. Aşa cum o cerea dreptatea,

împăratul a trimis la fața locului bărbați împuterniciți să îndrepte[251] aceste dări și să nu le considere acelora plângerea ca o vină.

IV. La alte procese, pentru ca pierzătorii să nu rămână mai triști decât cei cărora li se făcuse dreptate, împăratul le dăruia – din propria-i avere – fie pământ, fie bani. Astfel, învinsul la judecată se putea bucura în cam aceeași măsură cu învingătorul și își putea ridica privirea ca să-și bucure ochii de vederea lui Constantin. Era cu neputință ca, odată ajuns – întru adâncul umilinței și al necazului tău – înaintea acestui atât de mare împărat, să pleci altminteri [decât cu bucuria în suflet]. Astfel, și unii și ceilalți se întorceau de la judecată senini și veseli, ceea ce făcea ca toată lumea să se minuneze de multa mărinimie a împăratului.

V.1. Mai este oare nevoie să amintesc aici că împăratul avea și să-i supună pe barbari, silindu-i să asculte de puterea romană? Că el a izbutit pentru prima oară să subjuge popoarele sciților și ale sarmaților (care mai înainte nu știau ce înseamnă să slujești altuia), făcându-i – chiar împotriva voii lor – să-i recunoască pe romani drept stăpâni? Fiindcă ocârmuitorii mai vechi [ai Romei] ajunseseră chiar să le plătească sciților un tribut, care – în virtutea acestui tribut anual – îi prefăcea până la urmă pe romani într-un popor aflat la cheremul[252] barbarilor!

2. Împăratul nu se putea socoti împăcat cu un asemenea gând. Unui biruitor ca el nu i se părea potrivit ca – după pilda celor care-l precedaseră – să plătească mai departe birul. De aceea, punându-și el nădejdea în Mântuitorul său și înfruntându-i și pe aceștia cu biruitorul semn [al crucii], pe toți i-a supus într-un timp foarte scurt: pe cei mai nărăvași i-a cumințit pe calea armelor, iar pe ceilalți i-a atras de partea sa, pe calea unor solii foarte bine gândite, făcându-i și pe ei să se lepede de viața animalică și fără știință de lege pe care o duceau și să se schimbe într-o viață chibzuită și pusă sub semnul legii.

Așa au învățat până la urmă sciții să le slujească romanilor.

---

[251] Sau „să niveleze".
[252] Textual: „robit".

VI.1. Dar și pe sarmați i-a prăvălit Dumnezeu Însuși sub călcâiul lui Constantin, care i-a zdrobit în pofida multei lor semeții de barbari – și iată cum:

Când s-au ridicat sciții împotriva lor, ca să se poată apăra, stăpânii au fost nevoiți să împartă sclavilor arme. Aceștia au ieșit biruitori, dar mai apoi au întors armele împotriva stăpânilor, pe care i-au izgonit din casele lor până la ultimul om.

2. Constantin ajunsese acum singura lor salvare. Și, cum se pricepea să vină în ajutorul oamenilor, pe toți izgoniții i-a găzduit pe meleagurile romane: pe cei mai buni de luptă[253] i-a înrolat în propriile sale unități; celorlalți, ca să poată trăi, le-a împărțit pământ ca să-l lucreze. Asta i-a și făcut pe aceia să recunoască faptul că nenorocirea ce se abătuse asupra lor se sfârșise în cele din urmă cu bine, de vreme ce le îngăduise ca, în schimbul neomeneștii lor vieți de barbari, să se poată și ei bucura de viața liberă a romanilor.

Așa i-a dăruit Dumnezeu lui Constantin biruință împotriva tuturor neamurilor vrăjmașe. Până la urmă, nu puține au fost semințiile de barbari care au venit să se supună lui chiar și de bunăvoia lor.

VII.1. Soli sosiți de pretutindeni îi aduceau necontenit daruri de mare preț de prin părțile lor. Într-un rând, ducându-ne acolo, am putut vedea și noi pe acești barbari așteptând cuminți și înșiruiți în dreptul porților palatului, în ciuda înfățișării lor ciudate și impunătoare. Purtau veșminte cu totul neobișnuite, aveau trăsături foarte deosebite de ale noastre și tot atât de deosebite le erau pieptănătura și forma bărbii. Barbarul era încruntat, cu totul altfel la înfățișare [decât noi], cu trupul neobișnuit de înalt. Unii erau roșcovani, alții mai albi ca zăpada; unii erau mai negri la chip decât abanosul sau pucioasa, iar alții mijlociu de negri: luând bine aminte la cei chemați înăuntru, puteai vedea acolo până și blemizi și inzi și etiopieni sosiți „de la capătul pământului, oameni nespus de osebiți”. 2. Fiecare dintre aceștia aducea împăratului, la rândul său, daruri de preț de pe meleagurile sale, așa cum și sunt ei înfățișați: unii, cununi de aur; alții, diademe

[253] Textual: „destoinici”.

bătute în pietre scumpe; alții, feciori cu părul bălai; unii, veșminte de ale barbarilor cu motive florale, țesute cu fir de aur; alții, cai sau scuturi sau lănci lungi sau săgeți și arcuri – care, toate, nu erau altceva decât simbolul dorinței lor de a sluji cauzei împăratului și de a lupta alături de el, în caz că i-ar fi dobândit bunăvoința. 3. Împăratul le lua din mâinile aducătorilor și le dădea să fie puse la locul cuvenit; apoi le întorcea darul cu atâta mărinimie, că, de la o clipă la alta, făcea din acești trimiși niște oameni bogați. Pe cei mai aleși dintre ei îi învrednicea și de felurite demnități romane – lucru care a făcut ca multora să le și placă atare îndeletnicire până la a da uitării drumul de întoarcere în patrie.

VIII. Iar când a socotit regele Persiei să-i dea lui Constantin de știre, prin solii, despre gândul său de pace, a trimis și el daruri doveditoare ale intențiilor aflate la temelia prieteneștii învoieli [pe care și-o dorea]. Împăratul a încheiat cu el înțelegerea dorită, dar până la urmă l-a întrecut în mărinimie și în așteptări pe acela care-l onorase mai întâi cu bunul său gând. Aflând că Bisericile lui Dumnezeu se înmulțiseră pe pământul Persiei și că o mare mulțime de popor își căuta adăpost în stânele păstoriei lui Hristos, s-a bucurat de parcă lui i-ar fi stat în grijă menirea oamenilor de pretutindeni, și din acea clipă a și început să ia aminte la soarta tuturor. Lucru pe care ni-l înfățișează cu propriile sale cuvinte în stăruitoarea și meșteșugita scrisoare trimisă regelui Persiei, în intenția de a-i așeza pe aceia sub ocrotirea sa.

Și scrisoarea aceasta – scrisă în latinește de împăratul însuși – se află la îndemâna noastră. Tălmăcită în limba elinească, ea îi va fi desigur mai lesne de priceput cititorului. Iat-o, deci:

IX. „Dumnezeiasca credință păzind-o eu, părtaș mă fac al luminii celei adevărate. Lumina adevărului având-o drept călăuză, iată mărturisesc dumnezeiasca credință; faptele mele o întăresc. Și, zicând așa, eu nu fac decât să-mi recunosc în chip public închinarea în fața preasfintei predanii, văzând în ea adevăratul meu dascăl pe calea cunoașterii lui Dumnezeu Celui Preasfânt.

Întărit de puterea Acestuia[254], am trezit pe rând întreaga lume – de la îndepărtatele meleaguri din apropierea oceanului

[254] Textual: „sprijinindu-mă pe alianța cu puterea Acestui Dumnezeu".

începând – la speranța de neclintit într-o mântuire. Tot cel care sub înfricoșătorii tirani de mai înainte purta asupră-și jugul unei robii care – lovind în toți, zi după zi – pe toate le ducea la pierzare, văzându-se acum părtaș al răsplății[255], ca însănătoșit după o lungă suferință, a prins puteri de viață nouă.

Pe Acest Dumnezeu – al Cărui semn este purtat pe umeri de o întreagă oaste închinată Lui – Îl mărturisesc eu. Și oriîncotro o cheamă glasul dreptății, într-acolo o și poartă semnul negreșit. Asemenea pricini mi-au adus și mie mulțumirea unor izbânzi strălucite și năprasnice. Deci Acestui Dumnezeu mărturisesc eu a-I sluji spre nemuritoare aducere-aminte; cu mintea mea ageră și curată, pe El Îl deslușesc eu aievea, acolo, întru cele de sus.

X.1. Când îngenunchez, pe El Îl chem. Mă țin departe de toată spurcăciunea aducerii de jertfe[256], de neplăcuta și respingătoarea ei miasmă, și fug de toată lumina lumească, nelegiuita și îngrozitoarea rătăcire [a închinării la idoli], de care toate întinându-se, a prăbușit foarte multe popoare – ba chiar neamuri întregi –, prăvălindu-le până în adâncuri.

2. Dumnezeul a toate nu îngăduie ca acelea aduse de El la ființă în pronia Sa asupra oamenilor – și datorită iubirii Sale de oameni –, spre a le fi acestora de folos la nevoie, să ajungă bătaia de joc a oricui. Oamenilor, El nu le cere nimic altceva decât curăția gândului și un suflet fără prihană, prin care, singure, cumpănește El faptele noastre de bine și credința noastră. 3. Plăcute Îi sunt lucrările smereniei și ale blândeții: pe cei umili îi iubește tot atât pe cât îi urăște pe gâlcevitori. Iubește credincioșia, iar necredincioșia o osândește; împilarea celor care nu se pricep decât la vorbe goale negreșit o surpă. El osândește îngâmfarea celor trufași și îl prăvălește pe tot cel tras în sus de fumurile semeției – răspunzând, în schimb, după cuviință celor smeriți la cuget și care nu țin minte răul.

4. De aceea și are El foarte la inimă orice domnie ce se deapănă în duh de dreptate, întărind-o cu purtările Sale de grijă și

[255] Textual: „profitând de răzbunarea generală". În realitate, textul grecesc are aici nuanțe mai puțin violente decât ar lăsa să se creadă redarea lui literală, accentul părând să cadă pe o stare de fapte în care rolurile s-au inversat.

[256] Textual: „fug de toată spurcăciunea sângelui".

ocrotind regescul nostru cuget cu harul păcii aducător de adâncă liniște.

XI.1. Or, frate, mie nu-mi vine a crede că greșesc atunci când pe Acest Dumnezeu unic – pe Care mulți dintre împărații noștri, aflându-se sub înrâurirea unor credințe rătăcite și nebunești, L-au tăgăduit – Îl mărturisesc eu a fi Cârmuitorul și Părintele a toate. De altminteri, toți aceia au avut parte de un sfârșit atât de înfiorător, încât, mai târziu, de câte ori Și-a pus El în minte să le aducă câte unora ce se sârguiau pe aceeași cale [cu tiranii] o povață menită să-i întoarcă din drum, nimănui nu i-a stat la îndemână o pildă mai bună decât prăbușirea acelora înșiși. 2. Unul dintre ei cred că a fost și omul asupra căruia abătându-se mânia lui Dumnezeu ca o furtună, l-a spulberat de pe pământul nostru, abătându-l pe meleagurile voastre, ca să predea acolo însemnul cel atât de mult discutat al biruinței, spre rușinea lui.

XII. Sincer vorbind, mi se pare că darea pe față, astăzi, a tristei lor sorți este, până la urmă, un lucru bun, mai ales că eu putusem să o prevăd din clipa în care ei se porniseră să tulbure poporul lui Dumnezeu cu nelegiuitele lor rânduieli. De aceea și trebuie să-I fim recunoscători lui Dumnezeu pentru faptul că-n desăvârșita-I pronie asupra tuturor robilor dumnezeieștii legi, dăruindu-le acestora din nou pacea, El le îngăduie să se și bucure și să se mândrească de ea. Ceea ce mă și face să fiu încredințat că la noi toate lucrurile vor sta bine și statornic atâta vreme cât va vrea și El să ne țină pe toți strânși în juru-I prin mijlocirea curatei și încercatei credințe a acelora și a unității crezului nostru în Dumnezeu.

XIII. Or nici nu-ți închipui cât de mult m-a bucurat să aud despre creștini – fiindcă la ei îmi este gândul în tot ce-ți scriu – că au început – așa cum mi-aș fi dorit și eu – să se răspândească[257] pe cea mai mare parte a meleagurilor Persiei. Precum îți doresc eu ție tot binele, tot astfel li-l doresc eu și lor, ca supuși ai tăi, – prin care fapt îl vei și putea avea de partea ta pe Însuși Stăpânul a toate, miluitor și blând.

Pe ei deci – gândindu-mă eu la puterea ta – ți-i așez sub a ta ocrotire; pe ei, chiar pe ei ți-i încredințez eu cu totul, cunos-

---

[257] Textual: „să împodobească, să pună în valoare [cu prezența lor]".

începând – la speranța de neclintit într-o mântuire. Tot cel care sub înfricoșătorii tirani de mai înainte purta asupră-și jugul unei robii care – lovind în toți, zi după zi – pe toate le ducea la pierzare, văzându-se acum părtaș al răsplății[255], ca însănătoșit după o lungă suferință, a prins puteri de viață nouă.

Pe Acest Dumnezeu – al Cărui semn este purtat pe umeri de o întreagă oaste închinată Lui – Îl mărturisesc eu. Și oriîncotro o cheamă glasul dreptății, într-acolo o și poartă semnul negreșit. Asemenea pricini mi-au adus și mie mulțumirea unor izbânzi strălucite și năprasnice. Deci Acestui Dumnezeu mărturisesc eu a-I sluji spre nemuritoare aducere-aminte; cu mintea mea ageră și curată, pe El Îl deslușesc eu aievea, acolo, întru cele de sus.

X.1. Când îngenunchez, pe El Îl chem. Mă țin departe de toată spurcăciunea aducerii de jertfe[256], de neplăcuta și respingătoarea ei miasmă, și fug de toată lumina lumească, nelegiuita și îngrozitoarea rătăcire [a închinării la idoli], de care toate întinându-se, a prăbușit foarte multe popoare – ba chiar neamuri întregi –, prăvălindu-le până în adâncuri.

2. Dumnezeul a toate nu îngăduie ca acelea aduse de El la ființă în pronia Sa asupra oamenilor – și datorită iubirii Sale de oameni –, spre a le fi acestora de folos la nevoie, să ajungă bătaia de joc a oricui. Oamenilor, El nu le cere nimic altceva decât curăția gândului și un suflet fără prihană, prin care, singure, cumpănește El faptele noastre de bine și credința noastră. 3. Plăcute Îi sunt lucrările smereniei și ale blândeții: pe cei umili îi iubește tot atât pe cât îi urăște pe gâlcevitori. Iubește credincioșia, iar necredincioșia o osândește; împilarea celor care nu se pricep decât la vorbe goale negreșit o surpă. El osândește îngâmfarea celor trufași și îl prăvălește pe tot cel tras în sus de fumurile semeției – răspunzând, în schimb, după cuviință celor smeriți la cuget și care nu țin minte răul.

4. De aceea și are El foarte la inimă orice domnie ce se deapănă în duh de dreptate, întărind-o cu purtările Sale de grijă și

[255] Textual: „profitând de răzbunarea generală". În realitate, textul grecesc are aici nuanțe mai puțin violente decât ar lăsa să se creadă redarea lui literală, accentul părând să cadă pe o stare de fapte în care rolurile s-au inversat.

[256] Textual: „fug de toată spurcăciunea sângelui".

ocrotind regescul nostru cuget cu harul păcii aducător de adâncă liniște.

XI.1. Or, frate, mie nu-mi vine a crede că greșesc atunci când pe Acest Dumnezeu unic – pe Care mulți dintre împărații noștri, aflându-se sub înrâurirea unor credințe rătăcite și nebunești, L-au tăgăduit – Îl mărturisesc eu a fi Cârmuitorul și Părintele a toate. De altminteri, toți aceia au avut parte de un sfârșit atât de înfiorător, încât, mai târziu, de câte ori Și-a pus El în minte să le aducă câte unora ce se sârguiau pe aceeași cale [cu tiranii] o povață menită să-i întoarcă din drum, nimănui nu i-a stat la îndemână o pildă mai bună decât prăbușirea acelora înșiși. 2. Unul dintre ei cred că a fost și omul asupra căruia abătându-se mânia lui Dumnezeu ca o furtună, l-a spulberat de pe pământul nostru, abătându-l pe meleagurile voastre, ca să predea acolo însemnul cel atât de mult discutat al biruinței, spre rușinea lui.

XII. Sincer vorbind, mi se pare că darea pe față, astăzi, a tristei lor sorți este, până la urmă, un lucru bun, mai ales că eu putusem să o prevăd din clipa în care ei se porniseră să tulbure poporul lui Dumnezeu cu nelegiuitele lor rânduieli. De aceea și trebuie să-I fim recunoscători lui Dumnezeu pentru faptul că-n desăvârșita-I pronie asupra tuturor robilor dumnezeieștii legi, dăruindu-le acestora din nou pacea, El le îngăduie să se și bucure și să se mândrească de ea. Ceea ce mă și face să fiu încredințat că la noi toate lucrurile vor sta bine și statornic atâta vreme cât va vrea și El să ne țină pe toți strânși în juru-I prin mijlocirea curatei și încercatei credințe a acelora și a unității crezului nostru în Dumnezeu.

XIII. Or nici nu-ți închipui cât de mult m-a bucurat să aud despre creștini – fiindcă la ei îmi este gândul în tot ce-ți scriu – că au început – așa cum mi-aș fi dorit și eu – să se răspândească[257] pe cea mai mare parte a meleagurilor Persiei. Precum îți doresc eu ție tot binele, tot astfel li-l doresc eu și lor, ca supuși ai tăi, – prin care fapt îl vei și putea avea de partea ta pe Însuși Stăpânul a toate, miluitor și blând.

Pe ei deci – gândindu-mă eu la puterea ta – ți-i așez sub a ta ocrotire; pe ei, chiar pe ei ți-i încredințez eu cu totul, cunos-

[257] Textual: „să împodobească, să pună în valoare [cu prezența lor]".

cându-ţi multa credincioşie: iubeşte-i cu toată tăria iubirii tale de oameni şi-ţi vei dobândi prin credincioşie o mulţumire fără margini, de care să ne putem bucura şi noi!"

XIV.1. Îndrumate parcă de o singură călăuză, bucuroase să-şi ducă viaţa sub [privegherea] slugii lui Dumnezeu, popoarele de pe întreg pământul îşi vedeau toate de ale lor, propăşind[258] în netulburată pace. Nimic nu mai putea sta în calea Romei. 2. Totuşi, încredinţat că nimic nu-i putea fi mai de ajutor spre paza acestei stări decât rugăciunile iubitorilor de Dumnezeu, împăratul se străduia să şi le dobândească, se ruga osârdnic lui Dumnezeu şi le trimitea şi fruntaşilor de Biserici poruncă să înalţe rugăciune pentru el.

XV.1. Cât de puternic i se înrădăcinase lui Constantin credinţa în Dumnezeu se mai poate vedea şi dacă luăm aminte că el s-a gândit singur să bată o monedă de aur înfăţişându-l cu privirea parcă ridicată, aşa cum fac cei care se roagă fierbinte lui Dumnezeu. 2. Acest tip de monedă a avut curs pe întreaga arie a lumii romane. Dar şi în palatele imperiale din unele cetăţi Constantin a fost înfăţişat, stând în picioare, deasupra imaginilor aflate pe la porţi, cu privirea ridicată spre înaltul cerului şi cu braţele de asemeni întinse – ca unul aflat în rugăciune.

XVI. Fiindcă aşa ceruse el să fie înfăţişat în imagini – anume rugându-se. Iar una dintre legile date de el nu mai îngăduia reprezentarea persoanei sale în templele idoleşti, astfel ca nici măcar imaginea pictată să nu poată fi atinsă de necurăţia smintitei şi neîngăduitei credinţe.

XVII. Am putea însă pune la socoteală un lucru mult mai însemnat, dacă luăm seama că el înjghebase un fel de biserică a lui Dumnezeu în chiar lăuntrul palatului său, precum şi faptul că-i întrecea cu mult în fervoare pe toţi cei care se adunau acolo. Cu Sfintele Scripturi în mână, Constantin urmărea atent tâlcul inspiratelor ei cuvinte; după care, laolaltă cu lumea de la palat, înălţa la rândul său rugăciunile ce se cereau spuse.

XVIII.1. Împăratul s-a mai gândit să facă din ziua închinată rugăciunii cea mai însemnată – şi cea dintâi – zi [a săptămânii],

---

[258] Textual: „statornice".

de vreme ce și era ea o zi închinată Domnului și aducătoare de mântuire. Diaconi și alți slujitori ai lui Dumnezeu – oameni cu o viață fără cusur și înzestrați cu toate virtuțile – au fost puși de el să vegheze asupra întregii sale case. Străjile, credincioase lui, și soldații corpului de gardă, parcă încinși cu platoșa dăruirii de sine, vedeau în el pe învățătorul lor întru cele ale cuvioșiei și nu cinsteau mai puțin mântuitoarea și sărbătoreasca zi a duminicii, ci înălțau și ei rugăciunile acelea atât de dragi împăratului. 2. De altfel, fericitul Constantin s-a îngrijit ca toată lumea să [poată] face ca ei, fiindcă-și pusese în gând să facă treptat un închinător la Dumnezeu din orice om. Așa a hotărât el prin lege ca ziua închinată Mântuitorului să le fie zi de odihnă tuturor cetățenilor imperiului, iar cea din ajunul sâmbetei să fie și ea o zi aleasă – cred eu că spre aducere-aminte a celor petrecute, după tradiție, cu Mântuitorul în acele zile. 3. În tot cazul, întreaga sa oaste a fost învățată de el să cinstească osârdnic această zi a Mântuitorului – numită și „zi a luminii" sau „a soarelui"; soldaților care împărtășeau și ei dumnezeiasca credință le era acum îngăduit să zăbovească în voie în biserica lui Dumnezeu, ca să se poată ruga nestingheriți.

XIX. Dar și celor care nu îmbrățișaseră încă dumnezeiasca învățătură le-a dat – prin altă lege – poruncă să meargă duminica pe un câmp deschis din imediata apropiere a cetății, unde, la un semn, ei urmau să înalțe cu toții laolaltă lui Dumnezeu o rugăciune învățată anume. Fiindcă [nici lor] nu li se cădea să-și pună nădejdea în lănci și în platoșe sau în vigoarea lor trupească, ci se cuvenea ca și ei să recunoască în Dumnezeu, Cel aflat mai presus de toate, pe Dăruitorul a tot binele și chiar al biruinței; până și lor li se cuvenea să-I înalțe unele rugăciuni de mulțumire, cu brațele întins ridicate spre cer, cu ochii gândului de asemenea ațintiți asupra Împăratului ceresc, și să-L pomenească în ruga lor drept dătător de biruință, izbăvitor, străjuitor și sprijin[259].

Însuși împăratul i-a învățat pe toți ostașii săi această rugăciune, zicându-le să grăiască pe latinește următoarele:

XX.1. „Pe Tine singur Te știm Dumnezeu, pe Tine împărat Te cunoaștem, pe Tine într-ajutor Te chemăm; de la Tine ne-am do-

---

[259] Textual: „săritor în ajutor".

bândit noi biruințele, prin Tine mai presus de vrăjmași arătatu-ne-am, Ție recunoștință Îți datorăm pentru bunurile dobândite; în Tine am nădăjduit că și pe cele viitoare ni le vei dărui. Noi toți Ție ne rugăm; iar pentru împăratul nostru Constantin, dimpreună cu evlavioșii săi fii, fierbinte ne rugăm: viață dă-le cât mai lungă și de biruință plină!"

2. Așa a hotărât el să facă unitățile oștii sale în fiecare zi de duminică[260] și așa le-a învățat el să zică, de se rugau lui Dumnezeu.

XXI. Așijderea a pus el să fie trecut și pe arme mântuitorul semn al crucii, după cum oastea însăși, odată echipată și gata de luptă, n-avea să mai înalțe înaintea ei niciunul dintre auritele chipuri de altădată[261], ci numai mântuitorul însemn de biruință.

XXII.1. Or, la anumite ceasuri ale zilei, Constantin se zăvora în ascunzișul celor mai ferite cămări ale palatului, singur cu Dumnezeul său Cel Unul, Căruia, îngenunchind, fierbinte-I cerea în rugăciune ceea ce avea el mai multă nevoie, ca un adevărat părtaș al lucrărilor de taină[262]. Pentru zilele mântuitoarei sărbători [a Paștelui] își prelungea mult reculegerea, prăznuind-o[263] în sfintele-i slujbe cu toate puterile sufletești și trupești adunate, cu totul dăruit unei vieți pline de har, și, prin asta, pe toți părtașii la praznic întrecându-i. 2. Sfânta veghe de noapte o prelungea până-n zi: anumiți oameni trimiși de el aprindeau pe întreg cuprinsul orașului lumânări lungi de ceară, cărora li se adăugau făcliile aprinse la tot pasul – ceea ce făcea ca tainica noapte a veghii să ajungă în cele din urmă mai dăruită cu lumină decât miezul zilei. Iar în zori – după pilda mântuitoarelor revărsări de dar [ale Învierii] – își întindea și împăratul generosul său braț peste toate provinciile și neamurile și popoarele împărăției, tuturor făcându-le bogate daruri.

XXIII. În felul acesta preoțea Constantin Dumnezeului său. Tuturor popoarelor aflate sub administrație romană, precum și

---

[260] Textual: „de ziua luminii".

[261] Textual: „obișnuite [până atunci]".

[262] Οἷά τις μέτοχος ἱερῶν ὀργίων – „ca un părtaș al sfințitelor mistere", expresie cu referire la cultul Demetrei.

[263] Verbul ἐτελεῖτο, prezent în text, sugerează o participare directă, activă, propriu-zis exercitarea unei funcții sacerdotale.

militarilor, porţile tuturor templelor idoleşti le-au fost cu desăvârşire închise; aducerea de jertfe a fost şi ea oprită cu totul. O lege dată pentru guvernatorii provinciilor hotăra de asemenea cinstirea zilei Domnului; ba, la îndemnul împăratului, aceştia au început să cinstească şi zilele amintirii mucenicilor, acordându-le în biserici cuvenita sărbătorire și făcând împăratului pe plac în toate.

XXIV. Fapt care i-a și îngăduit să spună odată, la primirea unor episcopi, că şi el ar fi un fel de episcop sau, cum l-am putut eu însumi auzi zicând: „Voi sunteți episcopi întru cele dinăuntru ale Bisericii; pe mine însă m-a așezat Dumnezeu episcop al celor aflate în afara ei". În duhul acestor vorbe, Constantin și-a păstorit toţi supușii cu multă chibzuință; și îi îndemna din răsputeri să meargă pe calea unei vieţi cuvioase.

XXV.1. Și a ajuns el ca printr-o strânsă înșiruire de legi și rânduieli să dea în cele din urmă poruncă așa: nimeni să nu mai jertfească idolilor, să nu se mai îndeletnicească cu prezicerile, să nu mai înalţe chipuri cioplite, să nu oficieze cine ştie ce culte secrete și să nu întineze arenele orașelor cu sângeroasele lupte dintre gladiatori. 2. Dar pentru Egipt – și mai ales pentru Alexandria –, unde lumea obișnuia să-și venereze fluviul sub înfățișarea unor fameni, Constantin a dat o lege deosebită în care cerea ca tot acel neam de oameni nici-bărbaţi-nici-femei să dispară negreșit din viața [publică], pentru ca lumea să nu mai poată da ochii cu nişte inşi supuşi unor asemenea dezmăţuri.

3. Idolatrii aceia se aşteptau acum ca fluviul lor – Nilul – să înceteze a mai curge. Dumnezeu însă, Cel totdeauna prezent în actele lui Constantin, îi inspirase lui o lege prin care totul se arăta totuși împotriva aşteptărilor lor, fiindcă după dispariţia acestei tagme, care cu spurcatele ei obiceiuri întina oraşele, fluviul a curs mai departe, mai abitir ca odinioară, ca peste nişte meleaguri cu adevărat gătite să-l primească, şi n-a contenit să le ude egiptenilor ţarinile cu ape încă şi mai bogate, silindu-i să ia aminte din faptă să nu mai aibă de-a face cu inşi spurcaţi şi smintiţi ca aceia, ci să caute cauza a tot binele numai la Cel care este în măsură să dăruiască tot binele.

XXVI.1. Dar nenumărate au fost cele săvârşite de împărat în fiecare provincie, înlesnind mult sarcina celor care şi-ar da osteneala să scrie despre ele. Între aceste lucrări s-au numărat şi nişte legi cărora Constantin le-a dat o formă nouă, insuflând duh de sfinţenie unei idei străvechi.

Să spunem deci câteva vorbe şi despre ele.

2. Vechile legi îi pedepseau pe oamenii lipsiţi de copii, neîngăduindu-le să lase moştenire persoanelor apropiate lor. Legea era foarte crudă, pentru că-i pedepsea pe inşii rămaşi fără copii ca pe nişte tâlhari. De aceea s-a şi gândit împăratul să facă aici unele diferențieri, îngăduind în anumite cazuri moştenirea, şi a insuflat legii un duh de sfinţenie, zicând că printr-o asemenea măsură nu trebuiau pedepsite decât persoanele dovedite a fi de rea intenţie. 3. Fiindcă există mulţi oameni rămaşi fără copii, dar care – o! – câţi copii n-ar fi vrut ei să aibă, de nu le-ar fi fost lor piedică la aceasta nu ştiu ce slăbiciune fizică; după cum mai există și alte persoane, rămase și ele tot fără copii, dar nu pentru că n-ar fi vrut să-i aibă, ci doar fiindcă se feresc să aibă a face cu vreo femeie, preferând să se dăruiască alesei căi a înţelepciunii[264]. Tot aşa cum sunt şi femei care, dăruindu-se pe de-a-ntregul lui Dumnezeu, au ales calea neîntinării şi a deplinei feciorii, dedicându-se, trup şi suflet, unei vieţi fără pată şi pătrunse de sfinţenie. 4. Şi întreb, atunci: asemenea fiinţe meritau ele să fie pedepsite? Nu meritau ele mai curând admiraţia şi încuviinţarea noastră? Fiindcă, dacă voia cea bună este prin ea însăşi vrednică de mare preţ, hotărârea de a o trece în faptă este mai presus decât ce ne propune nouă firea.

Iar dacă aşa stau lucrurile, atunci cuvine-se mai curând ca noi să le plângem de milă oamenilor lipsiţi de bucuria de a avea copii – datorită cine ştie căror neputinţe fizice –, iar nu să-i pedepsim; cum și de tot cel care-şi dăruieşte puterea de dragoste Celui Atotputernic mai potrivit îmi pare mie să ne minunăm din cale afară, decât să ne înverşunăm împotriva lui. Or tocmai în acest sens a schimbat și împăratul – şi cu dreaptă socoteală – prevederile legii.

---

[264] Textual: „a filosofiei". Referinţa de aici este făcută cu privire la monahism.

5. În continuare, vechile legi stabileau şi îndatoririle şi termenii precişi de care cei care-şi făceau testamentul erau obligaţi să se ţină, chiar de-ar fi fost ei pe patul lor de moarte. Era o stare de lucruri care, la formularea ultimelor dorinţe ale celor care se stingeau din viaţă, ducea la multe necazuri. 6. Lucru pe care înţelegându-l împăratul, a schimbat şi aceste prevederi, zicând ca acela care se săvârşea să-şi arate voia în cuvintele simple ale vorbirii obişnuite şi să-şi exprime hotărârea fie în scris, aşa cum i se părea lui mai potrivit, fie – de-i va fi lui voia altfel – fără să o mai treacă în scris, însă în prezenţa unor martori de crezare şi cu adevărat în măsură să nu-i schimbe înţelesul cuvintelor.

XXVII.1. Constantin a mai legiuit ca niciun creştin să nu mai poată fi rob iudeilor; fiindcă nu era admisibil ca aceia eliberaţi de Mântuitorul să robească sub jugul ucigaşilor prorocilor şi ai Domnului. Iar de ar mai fi fost găsit vreunul robind, trebuia numaidecât lăsat liber, în vreme ce iudeul avea să fie pedepsit cu plata unei anumite sume de bani.

2. În privinţa hotărârilor luate de episcopi la sinoade, Constantin le-a întărit cu [propriul său] sigiliu, astfel ca guvernatorii provinciilor să nu poată împiedica aducerea lor în faptă, fiind preoţii lui Dumnezeu mai presus decât orice judecător.

3. Şi a mai închipuit Constantin pentru supuşi nenumărate alte hotărâri asemănătoare acestora; însă, pentru cuprinderea lor într-o carte[265] şi pentru amănunţita urmărire a chibzuinţei împăratului, ar fi nevoie de mult mai mult răgaz.

Şi se cade, oare, să mai arăt în tot amănuntul cum se dăruia el Dumnezeului său Celui mai presus de toate? Cum din zori şi până seara nu-i era gândul la altceva decât cui i-ar putea el face bine şi cum se arăta el dornic să facă tuturor binele, fără nicio deosebire?

XXVIII.1. Cu toate acestea, faţă de Bisericile lui Dumnezeu Constantin s-a întrecut pe sine însuşi în dărnicie: le-a înzestrat cu pământuri şi le-a împărţit grâu pentru întreţinerea săracilor, a orfanilor şi a femeilor năpăstuite de soartă. De altminteri, el se îngrijea şi singur îndeaproape de cei goi, cărora le dăruia veş-

[265] Textual: „în cadrul subiectului acestei cărţi".

minte cu nemiluita; 2. dar pe toţi cei care-şi închinau viaţa dumnezeieştii înţelepciuni[266] îi socotea vrednici de o atenţie cu totul deosebită, iar cinul preasfintelor pururea-fecioare se bucura din partea sa aproape de aceeaşi veneraţie ca Dumnezeu Însuşi, fiind el încredinţat că Acesta – Căruia ele îşi dăruiau întreaga lor viaţă – Îşi şi făcuse sălaş în sufletele lor.

El unul îşi îmbogăţea mintea în cuvintele dumnezeieştii Scripturi, petrecându-şi nopţile în priveghere, iar în clipele de răgaz scriind cuvântări, fiindcă-i plăcea să se înfăţişeze necontenit [înaintea oamenilor], încredinţat că e bine să domnească peste supuşi prin puterea convingerii, ceea ce făcea din cârmuirea sa o domnie a chibzuinţei. 2. Așa că nu pregeta să cheme lumea la sine; iar oamenii nu pregetau nici ei să se adune puhoi ca să asculte înţeleptele vorbe ale împăratului.

Când i se oferea prilejul să glăsuiască despre un subiect cu caracter teologic, Constantin îşi îndrepta ţinuta, lua o înfăţişare severă şi cobora glasul, pătrunzându-te cu gândul că, prin marea lui putere de credinţă, va și izbuti să-şi iniţieze ascultătorii în taina dumnezeieştii învăţături. Publicul îi răspundea cu strigăte de încuviinţare. Atunci împăratul îi făcea un semn prin care-l îndemna să privească spre înaltul cerului şi să-şi îndrepte minunarea şi slavoslovirile numai asupra Împăratului Celui a toate; 3. după care, venind mai la obiect, începea prin a critica smintelile credinţei în zei, sub cuvânt că demonicele culte ale neamurilor nu erau decât înşelăciune şi paravan pentru necredinţă, ca apoi să-şi înveţe ascultătorii să recunoască în Dumnezeu pe Împăratul suprem şi, în fine, să le vorbească atât despre pronia Lui cea îndeobște, cât şi despre aceea legată de fiecare dintre ei în parte. În cele din urmă ajungea şi la iconomia lucrării mântuirii, unde arăta că şi aceasta se făcuse, în chip necesar, aşa cum trebuia ea să se petreacă. Pe urmă însă schimba subiectul. Trecea la învăţătura despre judecata lui Dumnezeu 4. şi, adresându-se ascultătorilor săi cu putere de pătrundere sporită, se pornea să mustre pe furi, pe siluitori şi pe cei lacomi şi nesătui de avere. Iar de se întâmpla să lovească cu şfichiul vorbelor sale pe câte unii dintre

[266] Textual: „filosofii".

cei apropiați lui și aflați de față, îi făcea să le simtă puterea până-n adâncul conștiinței și-i silea până la urmă să-și plece capetele, prevenindu-i fățiș și cu glas răspicat că aveau să dea socoteală lui Dumnezeu pentru faptele lor; mai adăugând aici că, așa cum Dumnezeu Cel Preaînalt îi dăruise lui împărăția celor pământești, tot așa, după pilda Atotputernicului, le încredințase și el lor câte ceva din împărăția sa, spre bună gospodărire, și că toți aveau să dea seama – fiecare la vremea sa – de faptele lor înaintea Împăratului tuturor.

5. Cam așa nu pregeta el niciodată să mărturisească și să le amintească acestora, dăscălindu-i. Dar, în pofida nobilelor sale convingeri – care-i determinau întreaga ținută –, în ciuda ideilor lui și a hotărârilor pe care le lua, întotdeauna se mai iveau niște îndărătnici și surzi la chemarea binelui, pricepuți în a-l încuviința pe Constantin cu vorba și chiar cu strigăte de consimțire, dar care, de atâta cupiditate, în faptă nu țineau defel seama de vorbele lui.

XXX.1. Odată a și prins el [de mână] pe unul dintre însoțitorii săi și i-a zis: „Până când vom tot zăbovi noi în lăcomie, prietene?" După care, schițând el pe jos cu o lance pe care întâmplător o ținea în mână conturul unui om, a adăugat: „Dacă ai dobândi toate bogățiile lumii și întreg pământul, până la urmă tot n-ai avea parte de nimic mai mult decât de atâta petic – ba încă nici asta nu-i sigur".

2. Dar, în ciuda unor asemenea vorbe și inițiative, fericitul împărat nu izbutea să le stăvilească pornirile, chiar dacă faptele îi ședeau mărturie că de Dumnezeu inspiratele sale graiuri nu erau câtuși de puțin lipsite de tâlc.

XXXI. Or, de vreme ce teama de moarte nu izbutea să-i atragă pe cei răi înapoi de la facerea răutății – și asta din pricina desăvârșitei iubiri de oameni a împăratului, care făcea ca niciunul dintre guvernatorii provinciilor să nu primească niciodată și sub niciun cuvânt să ia măsuri împotriva celor care călcau legea–, faptul se prefăcea într-un oprobriu deloc lipsit de însemnătate, aruncat asupra întregii sale administrații: dacă pe bună dreptate sau dacă nu, judeca-va fiecare așa cum i se va părea lui mai bine;

grija mea se mărginește numai la arătarea stării de fapt a lucrurilor.

XXXII. Împăratul își alcătuia cuvântările în latină; existau însă anumiți oameni cărora le revenea sarcina de a le tălmăci în grecește. Am de gând ca în continuarea acestei scrieri să adaug, în chip de exemplu, o anumită cuvântare a lui, pe care el însuși a intitulat-o *Către adunarea sfinților* și pe care a închinat-o Bisericii lui Dumnezeu, astfel ca mărturia ce o aduc eu întru acestea să nu poată părea o simplă înșiruire de vorbe goale.

XXXIII.1. Și mai este ceva ce cred eu că merită să nu fie dat uitării, ceva săvârșit de omul acesta minunat, chiar în legătură cu noi. Îmboldit de marea lui evlavie, l-am rugat într-o vreme să ne îngăduie să rostim de față cu el un cuvânt privitor la sfântul mormânt al Mântuitorului[267]. Constantin s-a arătat foarte bucuros să-l asculte și s-a amestecat în mulțimea publicului, rămânând în picioare chiar acolo, în mijlocul palatului – unde se petreceau lucrurile. Noi am început prin a-l pofti să șadă pe unul dintre jilțurile împărătești care-l aștepta; dar Constantin nu s-a lăsat înduplecat, ci a urmărit cu cea mai mare încordare cele ce se rosteau, cumpănind și aducând în spusele cu caracter dogmatic mărturia sa spre recunoașterea adevărului. 2. Dar timpul trecea și cuvântarea se lungea. Ne-am gândit, așadar, să-i punem capăt; el însă s-a împotrivit, îndemnându-ne să o continuăm până la sfârșit. Atunci l-am rugat din nou să șadă; dar el s-a întunecat la chip și ne-a răspuns că nu e bine să asculți cu delăsare o dezbatere legată de dumnezeieștile dogme și că, de altminteri, acestea îi sunt de mare folos și ajutor sufletesc – adăugând că se cuvine să asculți stând în picioare atunci când se vorbește despre cele ale lui Dumnezeu.

Când totul a luat sfârșit, am plecat fiecare acasă, la ale sale.

XXXIV. Dar împăratul, în marea lui purtare de grijă pentru bisericile lui Dumnezeu, ne-a trimis o scrisoare a cărei temă era copierea de Dumnezeu inspiratelor Scripturi și încă una privitoare la preasfântul praznic al Paștelui. Noi îi lămurisem atunci unele înțelesuri tainice ale acestei sărbători; astfel, din răspunsul său poate oricine vedea cât de mult prețuise el spusele noastre:

[267] Textual: „privitor la mântuitorul mormânt".

XXXV.1. „Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către Eusebiu.

Mare reușită – și mai presus de toată puterea cuvintelor – îmi pare mie să cuvântezi după cuviință despre tainele lui Hristos; asemenea, faptul de a fi limpezit într-un fel potrivit sfada privind și ținerea și originea praznicului Paștelui, precum și atât de folositoarea – dar și chinuita – lui împlinire. Fiindcă până și celor care izbutesc să pătrundă cu înțelegerea lor cele ale lui Dumnezeu[268] nu le este tocmai la îndemână să grăiască despre ele așa cum s-ar cuveni.

Ei bine, învățătura și râvna ta pe mine m-au umplut de admirație: de aceea am și citit cu multă plăcere cartea [trimisă] și, așa cum ți-a fost dorința, am poruncit ca ea să le fie dată cât mai multora dintre cei dornici să-I slujească lui Dumnezeu cu vrednicie.

2. Deci, văzând tu cu cât prisos de mulțumire primim noi daruri ca acesta trimis de luminăția ta, silește-te să ne bucuri cât mai des cu asemenea lucruri – în care, precum spui, ai și fost format! Fiindcă, chiar dacă – precum vine vorba – e multă vreme de când alergi, noi tot te îmboldim să dai mai mult zor la subiectele care ți-s la îndemână.

Marea ta încredere o dovedește și faptul că pe acela care îți tălmăcește strădaniile în limba latinească tu nu l-ai socotit nevrednic de scrierile tale, chiar dacă tălmăcirea lui nu este, cel mai adesea, în măsură să redea pe potrivă întreaga frumusețe a cuvintelor tale.

Dumnezeu să te aibă în paza Sa, iubite frate!"

Așa arăta deci scrisoarea lui privitoare la acest subiect. Cea privitoare la copierea Sfintelor Scripturi grăia în felul următor:

XXXVI.1. „Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către Eusebiu.

Cu ajutorul proniei lui Dumnezeu, Mântuitorul nostru, în orașul ce ne poartă numele o mare mulțime a oamenilor s-a dăruit pe sine preasfintei Biserici. Acest avânt – care acolo se face simțit pretutindeni – face totodată să ni se pară foarte potrivită înjghebarea în acele locuri a mai multor biserici. 2. Primește, dar, cu voie bună hotărârea asupra căreia ne-am oprit, știind că ni s-a părut potrivit să o împărtășim mai întâi înțelepciunii luminăției

[268] Textual: „celor capabili să priceapă", determinativul fiind exprimat independent.

tale: ar fi, anume, ca tu să poruncești scrierea – de mâna unor meșteri caligrafi care-și cunosc bine meseria – a cincizeci de tomuri din Sfintele Scripturi (pe care, anume, le vei socoti a fi mai prețioase, având-le, și mai de folos unei biserici), pe foaie de pergament de cea mai bună calitate, cu caractere ușor de citit și într-o formă ușor de mânuit. 3. Trimis-am pentru asta procuratorului diocezei o scrisoare arătătoare a bunăvoinței noastre, ca să se îngrijească de tot ce va fi nevoie pentru întocmirea acestei ediții; încât, vrând să grăbim scrierea tomurilor, nu mai lipsește decât purtarea ta de grijă.

4. În temeiul scrisorii de față, vei avea de azi înainte dreptul la două care oficiale pentru transport; fiindcă numai așa vor putea ajunge cât mai repede frumos-așternutele scrieri sub ochii noștri. În care scop desigur că va fi nevoie și de ajutorul unuia dintre diaconii bisericii tale: să știe acesta că atunci când va ajunge la noi va avea a se bucura de mărinimia noastră.

Dumnezeu să te aibă în pază, frate iubit!"

XXXVII. Așa a poruncit împăratul.

Cuvântul lui a fost trecut numaidecât în faptă. În tomuri minunat lucrate, noi am trimis câte trei sau câte patru[269].

Încă un fapt din care se poate vedea răspunsul împăratului: aflând el că cetatea Constantiei de pe meleagurile noastre – cetate care mai înainte vreme fusese în mod covârșitor populată de închinători ai idolilor – se lepădase, ca urmare a unei răbufniri de credință, de idoleasca-i rătăcire, el ne-a mărturisit bucuria sa, adăugând că era favorabil faptului[270].

XXXVIII. Îndată după îmbrățișarea mântuitoarei credințe în Dumnezeu, palestiniana cetate a Constantiei a crescut mult, atât înaintea lui Dumnezeu Însuși, cât și în ochii împăratului: a fost – ce nu fusese ea niciodată – declarată oraș și și-a schimbat numele, spre a-l putea adopta pe cel – cu mult mai potrivit – al iubitoarei de Dumnezeu surori a împăratului.

XXXIX.1. La fel s-a petrecut și în multe alte locuri, precum în cetatea feniciană purtând numele împăratului, cetate ai cărei

---

[269] Text lacunar.

[270] Text lacunar.

locuitori däduserä fläcärilor un numär neînchipuit de mare de sculpturi idolești, spre a se putea așeza sub legea mântuirii. 2. Deci și prin alte ținuturi se îndrepta lumea spre mântuitoarea cale a cunoașterii, distrugând grabnic, prin orașe și pe la sate, tot ce ținuse ea până atunci drept sfânt, ca niște lucruri goale de orice înțeles. Templele zeităților și celelalte locașuri închinate lor, semețe foarte, le dărâmau oamenii fără niciun îndemn din afară și înălțau pe temeliile lor, în schimbul amăgitorului loc de închinăciune, câte o biserică.

3. Dar scrierea amănunțită a faptelor iubitorului de Dumnezeu Constantin nu cred să mi se potrivească mie atâta cât li s-ar potrivi ea acelora care au fost socotiți vrednici să-l însoțească oriunde. Motiv pentru care am și socotit că acum, după ce am dat scrisului, pe scurt, lucrurile cunoscute nouă, a sosit vremea să ajungem și la zilele sale cele mai de pe urmă.

XL.1. După patruzeci de ani de cârmuire, trei fii ai săi și preamândri cezari se văzuseră chemați în vremi diferite să împartă cu el povara împărăției: Constantin, care purta numele tatălui său, se împărtășise primul din această cinste cam după primii zece ani de domnie părintească; al doilea, Constantius, care purta[271] numele bunicului său, se împărtășise din ea în preajma celei de-a douăzecea aniversări, în vreme ce Constans, cel de-al treilea, al cărui nume îi oglindește statornicia de caracter și autoritatea, ajunsese la ea cam după trecerea celei de-a treia decade. 2. Împăratul, care se vedea moștenit – după chipul treimic – de trei fii plăcuți lui Dumnezeu și care, din decadă în decadă, îi ridicase pe ei la marea cinste a împărtășirii domniei, a socotit această a treizecea aniversare a sa drept foarte potrivită ca să-și arate recunoștința înaintea Împăratului tuturor.

În atare scop a hotărât el tot pentru atunci și data sfințirii locașului înălțat de el cu atâta râvnă și dragoste de frumos la sfântul mormânt din Ierusalim.

XLI.1. Dar și întru acestea stârnitu-s-a iubitoarea de rău invidie, amenințând să tulbure fastul sărbătoririi așa cum amenință norul întunecat, aducător de furtună, să acopere strălucitoarea

[271] Textual: „care fusese împodobit cu".

lumină a razelor soarelui: anume semănând din nou, la loc, neastâmpărul și duhul zâzaniei în rândurile Bisericii din Egipt. 2. Numai că, spre a putea lupta cu zavistia diavolului, de Dumnezeu iubitul împărat n-a pregetat să adune[272] cât mai grabnic, ca o adevărată oaste a lui Dumnezeu, un sinod la care a chemat nenumărați episcopi din întregul Egipt, din Libia, din Asia și din Europa, trimițându-le cuvânt să vină cât mai repede, atât pentru lămurirea sfadei, cât și, după aceea, în vederea sfințirii bisericii despre care a fost vorba.

3. Deci, cu prilejul acestei călătorii, le-a poruncit Constantin episcopilor să poposească în capitala Feniciei, ca să lămurească acolo serbedele certuri ivite, sub cuvânt că nu se cuvenea ca aceia să se adune pentru slujirea lui Dumnezeu dezbinați în cuget, odată ce însăși dumnezeiasca poruncă îndemna pe cei învrăjbiți să nu-și aducă darurile mai înainte de a se fi împăcat cu lumea, mai înainte de a fi făcut pace cu toți cei din jur.

4. Scrisoarea ce urmează aduce mărturie râvnei cu care împăratul s-a străduit să traducă el însuși în faptă porunca Mântuitorului, în duh de înțelegere pentru toți și întru deplină armonie:

XLII.1. „Constantin Biruitorul, Măritul, Augustul, către sfântul sinod din Tyr.

Ar fi fost probabil de dorit – și întru totul pe potriva vremurilor noastre priitoare – ca Biserica universală să se dovedească invulnerabilă și ca toți slujitorii lui Hristos să fi putut rămâne în afara atingerii oricărei certări. Dar, de vreme ce câte unii s-au așternut la drum îmboldiți de duhul neliniștitor al rivalității și drept urmare unei vieți nu tocmai vrednice de ei, ajungând să încurce toate lucrurile – o nenorocire mai mare, după a mea părere, decât oricare altă nenorocire –, vă îndemn – pe voi care, cum vine vorba, ați ajuns parcă să și alergați – să vă adunați neîntârziat în sinod, pentru a sări în ajutorul unora care au nevoie de îngrijire și pentru a-i lecui pe frații aflați în primejdie de moarte, reunind între ele, în bună înțelegere, mădulare astăzi dezbinate și îndreptându-i – cât îngăduie timpul – pe cei greșiți, pentru a putea readuce pe cuprinsul acelor eparhii cuvenita bună

[272] Textual: „să înarmeze”.

înțelegere (pe care – vai, ce cumplit lucru! – fost-au de ajuns atât de puțini ca să o tulbure)!

2. Toți oamenii socot eu că-mi dau dreptate să spun despre această bună-înțelegere că, dacă lui Dumnezeu, Stăpânului a toate, ea îi este bineplăcută – iar nouă înșine neprețuită[273] –, pentru unii ca voi – în caz că le veți reda pacea – ea se va preface într-un motiv de nu tocmai măruntă mândrie. Așadar: nu zăboviți, ci pe loc puneți-vă la încercare râvna și puneți-le celor mai înainte arătate capăt, precum se cuvine, înțelegându-vă întreolaltă întru deplina voastră curăție și putere de credință! Fiindcă atâta ne cere nouă întru deplină tăcere – dar mai ales vouă vă cere să o faceți în tot locul – Mântuitorul, Căruia Îi slujim.

3. Nu vă va lipsi nimic din cele în care credincioșiei mele îi revine cuvântul hotărâtor. Am făcut tot ce mi-ați cerut în scrisorile voastre. Trimis-am vorbă episcopilor despre care mi-ați vorbit – așa cum doreați – să vină și ei să ia parte acolo, alături de voi, la dezbateri. L-am trimis și pe consularul Dionisie să le amintească aceasta celor care vor lua parte la sinod alături de voi și să vegheze el însuși necurmat și în mod suveran la buna desfășurare a lucrurilor.

4. Dacă însă cineva încerca-va și de data asta să-și astupe urechile ca să nu-mi audă porunca de a merge acolo – ceea ce însă nu-mi prea vine a crede –, eu voi trimite numaidecât pe altcineva care, în temeiul unui ordin împărătesc, îl va expulza, făcându-l să priceapă că nu era cazul să se împotrivească unor porunci venite, în folosul adevărului, din partea împăratului.

5. Altminteri, sfințiilor voastre vă revine sarcina ca – în deplinul consens al hotărârilor voastre și neluând aminte nici la antipatii și nici la simpatii –, potrivit canoanelor bisericești și apostolice, să închipuiți un leac pe potriva greșelilor descoperite – sau, mai bine spus, spre lecuirea celor care vor fi căzut în greșeală –, ca să scăpați Biserica de orice ocară, ca să-mi ușurați grijile și ca, redându-le învrăjbiților de astăzi pacea, să vă dobândiți un nume cum nu se poate mai bun.

Dumnezeu să vă aibă în paza Sa, frați iubiți!"

---

[273] Textual: „covârșind toată rugăciunea".

XLIII.1. Iar pe când se treceau aceste porunci în faptă, un alt purtător de cuvânt al împăratului s-a înfățișat chemaților la sinod cu o scrisoare de la acesta, scrisoare prin care ei erau îndemnați să se zorească și să-și continue cât mai neîntârziat călătoria spre Ierusalim. 2. Ca urmare, s-au și așternut cu toții la drum și au călătorit cu poștalioanele oficiale din Fenicia până acolo unde erau ei așteptați, întesând meleagurile toate. Așa s-au adunat la Ierusalim, laolaltă, minunații episcopi ai fiecărei eparhii. 3. Macedonenii își trimiseseră și ei mitropolitul; popoarele Pannoniei și ale Mysiei, pe frumoasele și tinerele lor mlădițe ale lui Dumnezeu; apoi era acolo și o sfântă față trimisă de episcopii din Persia, un foarte subtil cunoscător al Sfintelor Scripturi. Bitinienii și tracii împodobeau cu prezența lor întreaga adunare. 4. Nu lipseau nici episcopii cei mai de frunte ai Ciliciei. Pentru puterea lor de convingere, fruntașii episcopilor Capadociei străluceau, înconjurați de toți ceilalți. Toată Siria și Mesopotamia, Fenicia, Arabia, Palestina ea însăși, Egiptul și Libia, ținutul Tebei, toate laolaltă [erau prezente acolo], întesând prin trimișii lor bogata ceată a slujitorilor lui Dumnezeu. Lor le urma, venită din toate eparhiile, mulțime nenumărată de norod. Iar pentru trebuințele tuturor acestora, împăratul se îngrijise anume, trimițându-și cei mai încercați slujbași de la palat pentru a înfrumuseța sărbătoarea, dându-i un fast de-a dreptul împărătesc.

XLIV.1. Deosebit de ei toți se număra o bună cunoștință de-a împăratului, un bărbat din cale afară de credincios, evlavios și încercat în cunoașterea Sfintelor Scripturi. Acesta se făcuse remarcat, strălucind încă de pe vremea tiranilor, pentru statornicia lui în credință: de aceea, pe bună dreptate i se și încredințase sarcina de a-i îndruma el pe cei sosiți acolo. Traducând cât mai neocolit în faptă voia împăratului, acesta a salutat adunarea cu un foarte prietenos cuvânt de bun sosit, cu ospețe bogate și festinuri. Sărăcimii cerșetoare, precum și mulțimii celei fără număr a celor nenorociți – bărbați și femei – care nu avea ce mânca și ducea lipsă de toate, el le-a împărțit cu multă mărinimie bani și îmbrăcăminte, iar pe deasupra a mai înzestrat și însăși biserica toată, înfrumusețând-o cu o sumedenie de daruri trimise de împărat.

XLV.1. Așa își împlinea acela însărcinarea. La rândul lor, slujitorii lui Dumnezeu făceau să sporească frumosul praznicului prin rugăciunile și, deopotrivă, prin convorbirile lor, în care, dacă unii preamăreau devotamentul iubitorului de Dumnezeu împărat față de Mântuitorul a toate, înșirând amănunțit marile lui merite legate de înălțarea locașului, alții le bucurau tuturor auzul dându-le prilejul să ia parte – odată cu slavoslovirile ce-și aveau rădăcina înfiptă în dumnezeieștile dogme – la celălalt ospăț, cel gândit. 2. Unii aduceau tâlcuiri la citirile din dumnezeiasca Scriptură, scoțând la lumină învățăturile ei ascunse. Iar cei care nu se încumetau în niciuna dintre aceste direcții se străduiau să-L înduplece pe Dumnezeu săvârșind jertfele cele fără sânge și felurite tainice ierurgii și înălțând lui Dumnezeu fierbinți rugăciuni pentru pacea tuturor, pentru Biserica Sa și chiar pentru împărat, ca fiind mobilul tuturor acestora, precum și pentru de Dumnezeu iubitorii lui copii.

3. Așa am cinstit și noi praznicul – noi care am fost socotiți vrednici de un bine aflat deasupra meritelor noastre – prin felurite cuvântări ținute în public, cuvântări în care am pus în lumină tâlcul înțeleptelor cugetări cuprinse în scrisoarea împăratului sau am tălmăcit simbolurile aflate în discuție, legându-le de viziunile profetice[274].

Astfel s-a săvârșit cu bucurie mare praznicul acestei sfințiri, în cel de-al treizecilea an de domnie al împăratului.

XLVI. Dar înfățișarea acestei biserici închinate Mântuitorului, a mântuitoarei peșteri, precum și arătarea podoabelor trimise de împărat și a mulțimii de daruri meșteșugite din aur, argint și pietre nestemate, noi le-am făcut, după puterile noastre, într-o scriere distinctă închinată de noi împăratului însuși, pe care cândva o vom publica, după încheierea lucrării de față, adăugându-i și cuvântarea ținută la împlinirea celor treizeci de ani [ai domniei], adică numai puțin mai târziu, după sosirea noastră în cetatea ce poartă numele împăratului, și pe care am putut-o rosti chiar în auzul acestuia; și era atunci pentru a doua oară când înălțam laudă lui Dumnezeu, Împăratului tuturor, chiar înaun-

[274] Text corupt.

trul palatului împărătesc. Ascultând-o de Dumnezeu iubitul Constantin, părut-a să-i facă plăcere multă, așa cum ne-a și dat el a înțelege îndată după aceea, la ospățul oferit de el episcopilor prezenți; iar aceștia s-au bucurat la rândul lor de multele și de feluritele sale dovezi de prețuire.

XLVII. Întrunirea atât de mare făcută de împărat la Ierusalim este, după știrea noastră, imediat următoare, ca însemnătate, aceleia – căreia-i mersese vestea – înfăptuite de el mai înainte în orașul din Bithynia. Dar, în vreme ce aceea avea înfățișarea sărbătoririi unei izbânzi – la care atunci, în al douăzecilea an de domnie, erau înălțate rugăciuni de mulțumire pentru biruința avută chiar acolo, în Niceea, asupra potrivnicilor și vrăjmașilor săi –, aceasta de acum sporea strălucirea acestei a treia decade, dată fiind imaginea bisericii [înălțate și] închinate de împărat, ca un dar de pace, lui Dumnezeu, Dătătorului a tot binele, chiar în preajma mormântului aducător de mântuire.

XLVIII. Aceste înfăptuiri ale împăratului îl făceau prețuit de toți pentru virtuțile sale plăcute lui Dumnezeu. Lucru care a și făcut pe unul dintre slujitorii lui Dumnezeu să cuteze a-l ferici, de față cu el, pentru a se fi învrednicit el încă din viața de acum să ia singur în mână frâiele împărăției peste atâta mulțime de oameni, urmând ca în cea de apoi să împărățească împreună cu Fiul lui Dumnezeu. Constantin i-a ascultat vorbele cu enervare, îndemnându-l apoi să nu se mai încumete a rosti asemenea lucruri, ci mai curând să se roage pentru împărat, astfel ca acesta din urmă să poată fi găsit vrednic să-I slujească lui Dumnezeu atât în timpul vieții de aici, cât și în cea de pe urmă.

XLIX. După scurgerea celui de-al treizecilea an de domnie, Constantin a făcut nuntă celui de-al doilea fiu al său – după ce mai demult și-l căsătorise și pe cel mai vârstnic. Și s-au ținut cu acest prilej banchete și ospețe, împăratul ducându-și el însuși fiul la altar, [iar mai apoi] sporind strălucirea petrecerii, arătându-se când printre grupurile bărbaților, când printre cele de femei, acestea aflate deosebit, de o parte.

Mulțimii de rând, dar și feluritelor orașe, le-au fost făcute daruri bogate.

L. Cam tot atunci au ajuns la el soli trimiși de inzii cei de la soare-răsare, cu daruri: pietre de mare preț și de tot soiul, străfulgerânde, și vietăți întru totul diferite de cele cunoscute pe la noi. Ei îi aduceau aceste daruri în semn de recunoaștere că stăpânirea lui se întindea până la ocean, adăugând că pe la dânșii mai-marii lor ajunseseră să-l prețuiască în asemenea măsură, încât îl înfățișau în picturi și în sculpturi, recunoscându-l drept [singurul] împărat și stăpân pe destinele tuturor.

La începutul domniei lui Constantin, britanii cei dinspre ocean, de la soare-apune, i se supuseseră primii; însă iată-i acum alăturându-li-se și pe inzii cei de la soare-răsare!

LI.1. Dar, odată ajuns stăpân de la un capăt la celălalt al pământului, Constantin a împărțit conducerea întregii împărății între cei trei fii ai săi, cum și-ar fi lăsat el părintească avere moștenitorilor săi celor mai iubiți. Partea ce fusese cândva a bunicului său i-a lăsat-o fiului său mai mare; răsăritul, celui de al doilea; iar întinderile cuprinse între acestea două, celui de-al treilea. 2. Dar adevărata moștenire bună și mântuitoare de suflet pe care le-a lăsat-o el a fost sămânța fricii de Dumnezeu: el însuși îi adusese pe calea cunoașterii dumnezeieștilor învățături, după care-i dăduse în seama unor dascăli încercați în credință. Și pentru disciplinele de rând le-a tocmit în chip de dascăli oameni ajunși la măsura deplină a învățăturii. Unii le făceau cunoscută arta războiului; alții îi familiarizau cu știința conducerii unui stat; alții, în fine, îi învățau aplicarea legilor. 3. Fiecare fiu avea în jurul său o curte a sa cu pedestrime, cu lăncieri, cu gardă personală și cu felurite unități, cărora li se adăugau ofițeri, centurioni, generali și comandanți de unități și cărora părintele lor le știa atât priceperea într-ale războiului, cât și devotamentul.

LII.1. Pe timpul când cezarii nu ajunseseră încă la vârsta coaptă, ei avuseseră, firește, trebuință de ajutor din partea altora care duceau, de fapt, greul treburilor statului; dar, odată intrați în vârsta bărbăției, povața părintelui lor le-a fost singură de ajuns. Când se strângeau toți laolaltă, Constantin îi îndemna stăruitor – dând cale convingerilor sale – ca ei să-și dea silința a-l urma în pilda lui de cucernicie; iar când erau plecați departe, ținea legătura cu ei prin scrisori, în care se făcea auzit glasul auto-

rităţii sale împărăteşti, a cărei preocupare de căpetenie era mărturisirea credinţei în Dumnezeu, Împăratul a toate, şi care se cerea ţinută la loc mai de cinste decât chiar demnitatea împărătească. 2. Mai târziu, el le-a dat în sfârşit putere să se ostenească şi singuri spre binele statului, îndemnându-i totuşi să aibă mare grijă de Biserica lui Dumnezeu şi cerându-le să se poarte înainte de toate ca nişte creştini.

Așa își povățuia împăratul fiii, care însă nu s-au mulţumit cu îndemnul venit de la părintele lor, ci, ca de la ei pornind, au mers mai departe, lăsându-se pătrunși în gânduri de sfinţenia închinării lui Dumnezeu şi împlinind bisericeştile pravile în chiar inima palatului, laolaltă cu toţi ai lor; 3. deşi până şi într-acestea – adică în faptul de a-i fi înconjurat cu prieteni unul şi unul, pătrunşi de frica lui Dumnezeu – se făcea simţită grija veghetoare a tatălui. La fel cum aceleiaşi categorii de oameni îi aparţineau şi inșii aceia mai cu vază, pe umerii cărora apăsau cu precădere grijile ţării. Lucru care-l şi făcuse pe împărat să-şi lase fiii în grija acestor oameni pătrunşi de credinţa în Dumnezeu, aşa cum i-ar fi aşezat la adăpostul unor puternice metereze.

4. După buna săvârşire a tuturor lucrurilor, socotit-a Dumnezeu, Chivernisitorul a tot binele, că de trei ori fericitul Constantin îşi dusese la sfârşit bun tot ce avusese de făcut în viață şi că-i sosise ceasul mutării la o viață mai bună; aşa că a îngăduit şi asupra lui ceea ce ţine de firea tuturor făpturilor.

LIII. Domnia lui Constantin a ţinut treizeci şi doi de ani fără numai câteva luni și câteva zile; iar viața, cam de două ori pe atâta. Până la acea vârstă, trupul său n-a cunoscut nici boală, nici slăbiciune, rămânând întreg, nevătămat, parcă mai tânăr decât oricare tânăr. Era o adevărată plăcere să-l priveşti şi să-i vezi vigoarea de câte ori avea de dus ceva la capăt prin propriile puteri, ca atunci când făcea exerciţii fizice sau când umbla călare ori când se aşternea la drum, când se încleşta în luptă cu duşmanul, când triumfa asupra vrăjmaşilor sau când – aşa cum se întâmpla de cele mai multe ori – şi-i supunea în [nişte] lupte lipsite de vărsare de sânge.

LIV.1. La fel şi cu virtuţile lui sufleteşti, care atinseseră culmile desăvârşirii posibile omului, făcându-l să se distingă în toate

privințele, dar cu precădere în facerea de bine, unde, de altminteri, lumea era înclinată mai curând să-l critice, și acest lucru din cauza răutății celor răi, care-și găseau în îngăduința împăratului un paravan pentru nemernicia lor. 2. Cert e că noi înșine am fost martori în anii aceia următoarelor două necazuri: o năvală de oameni dezlănțuiți în facerea de rele, gata să distrugă întreaga viață [socială], și ipocrizia de nedescris a câte unora care, furișați în Biserică, nu erau creștini decât cu numele. 3. Ei bine, bunătatea și omenia lui Constantin, fervoarea și înnăscutul său simț al adevărului îl îndemnau să se încreadă în prefăcătoria acestor așa-ziși creștini, care, ascunzându-și adevăratele lor simțăminte, simulau față de el buna-credință. Or, încrezându-se în asemenea oameni, i s-a întâmplat când și când și lui să alunece pe cărări îndoielnice. O umbră pe care invidia – stârnită de meritele sale – [era de așteptat să] o aștearnă asupra lor.

LV.1. Atâta doar că dreptatea dumnezeiască avea să se întoarcă împotriva acelora, și încă nu după mult timp.

Totodată, împăratul se deprinsese atât de mult să trudească întru cele ale duhului, încât până în ceasul său din urmă nu înceta să scrie cuvântări, pe care de obicei le și ținea, și își îndestula ascultătorii cu învățături de credință. La fel de vie păstra el legătura cu viața publică și cu armata, fiindcă nu lăsa niciodată să-i scape din vederi lucruri ce le puteau fi oamenilor mai de folos decât orice.

2. Fapt vrednic de luat în seamă: cu puțin înainte de a-și da sufletul, a ținut obișnuitului său auditoriu un fel de cuvântare funebră, zăbovind ca niciodată asupra nemuririi sufletului, asupra celor care-și săvârșiseră viața în cucernicie, precum și asupra răsplăților pregătite de Însuși Dumnezeu iubiților Săi. Nu mai puțin și-a dat Constantin osteneala atunci să-i facă să priceapă și ce sfârșit îi așteaptă pe cei din ceata potrivnică Lui, pecetluind pieirea hulitorilor de Dumnezeu.

Cuvintele sale, rostite cu mare gravitate, au părut a face asupra celorlalți o impresie puternică, fapt care l-a și îndemnat [pe Constantin] să-l întrebe pe un închipuit filosof ce anume avea de spus despre toate acestea. Filosoful i-a răspuns dând grai adevă-

rului și lăudând cu tărie – deși cam împotriva convingerilor sale – această învățătură potrivnică credinței în mai mulți zei.

3. Cum le grăia el prietenilor săi despre aceste lucruri, însuși aflat în pragul morții, împăratul dădea impresia că-și ușura și-și netezea astfel singur calea spre o viață mai bună.

LVI.1. Vrednic de amintit ar mai fi și faptul că, în aceeași vreme, auzind el de niște mișcări ale barbarilor de la răsărit, a pornit cu război împotriva perșilor, zicând că aceea era singura biruință căreia îi simțea lipsa. 2. După luarea acestei hotărâri, s-a așternut la drum cu oastea, împărtășindu-le știrea și episcopilor din preajma lui și hotărând ca unii dintre ei să rămână alături de el pentru îndeplinirea celor legate de cult. 3. Aceia i-au răspuns că, dacă așa îi era lui voia, ei aveau să-l urmeze din toată inima și chiar – departe gândul de a-l lăsa singur – că erau dornici să-l însoțească în război și să lupte alături de el cu rugăciunile pe care aveau să le înalțe către Dumnezeu. Bucurându-se foarte de vorbele lor, împăratul le-a arătat cam cum avea să fie drumul. Totodată, călăuzit de mult-ai credință, în pregătirile pentru acel război Constantin a pus să i se facă cortul după chipul bisericii, ca să-și poată înălța înăuntru, împreună cu episcopii, rugăciunile către Dumnezeu, [singurul] dătător de biruință.

LVII. Între timp, aflând perșii despre pregătirile de război [ale împăratului] și temându-se rău să se încumete la luptă cu el, au trimis o solie ca să-l înduplece la pace. Și acest înalt-făcător de pace împărat, primind pe solii perșilor, bucuros s-a învoit la împăcare.

În sfârșit, apropiindu-se marele praznic al Paștelui, împăratul a privegheat dimpreună cu toți ceilalți, ca să-și poată înălța rugăciunile către Dumnezeu. După care a luat toate măsurile pentru înălțarea, în orașul ce-i purta numele, a bisericii închinate Apostolilor.

LVIII. Această biserică, după ce a făcut-o să se înalțe cât să nu găsești cuvinte a spune, a acoperit-o de jos până sus cu pietre de toate culorile, care-ți furau privirile; partea ei de deasupra a împărțit-o în fâșii înguste și a poleit-o în întregime cu aur. Deasupra acesteia el i-a pus ca pază sigură împotriva ploilor un acoperiș de aramă – nu de țiglă; dar și el strălucea de atâta mulțime de aur,

încât îi puteai vedea chiar din depărtare străfulgerările revărsându-se în lumina soarelui.

De jur-împrejur, acoperişul era mărginit de un soi de rebord reticular, lucrat numai din aramă și aur.

LIX. Aşa a fost înfrumusețată biserica prin marea râvnă a împăratului. În jurul ei se deschidea sub cerul liber o curte descoperită şi foarte mare, mărginită pe cele patru laturi ale ei de patru porticuri care închideau între ele și curtea și biserica. Porticurile erau înconjurate de clădiri aparținând palatului, de terme şi de locuri de agrement, ca și de multe alte construcții legate îndeosebi de necesitățile de cazare ale personalului de pază.

LX.1. Pe toate le-a consacrat împăratul spre dăinuirea pomenirii Apostolilor Mântuitorului nostru. Totuşi, prin această construcție, Constantin urmărise și o a doua țintă, pe care la început o ținuse ascunsă, dar de care până la urmă avea să-și dea seama toată lumea: 2. [anume că-şi] alesese singur, din timp, acest loc pentru clipa de neocolit când avea să se săvârșească din viață, prevăzând în nemăsurata lui credință că, după moarte, trupul lui, ajuns vrednic de împreună șederea cu Apostolii, va avea parte și dincolo de moarte de rugăciunile ce aveau să se aducă acolo spre cinstirea acelora. Motiv pentru care și poruncise el să se slujească acolo și ridicase în mijloc un altar înconjurat de douăsprezece sarcofage şi de coloane sfințite, pentru cinstirea și pomenirea cetei Apostolilor. În centrul lor pusese să-i fie așezat propriul sarcofag, străjuit de o parte şi de cealaltă de câte șase Apostoli; pentru asta spunea el că iarăși dăduse ascultare unui gând înțelept, scopul său fiind ca, după moarte, trupul rămas fără viață să i se poată odihni după merit.

3. Atâta vreme, așadar, frământase el asemenea gânduri.

Constantin – care aşteptase această clipă atât de mult timp, închipuindu-şi-o mereu – a închinat Apostolilor biserica, încredințat fiind el că printr-un asemenea act avea să-și atragă din partea lor un foarte temeinic ajutor pentru suflet; iar Dumnezeu nu l-a amăgit și nu l-a arătat nevrednic de cele cerute în rugăciuni.

4. După săvârşirea întâilor îndatoriri[275] ale praznicului Paştelui, Constantin a petrecut mântuitoarea sărbătoare cu fast și cu

[275] 'Ασκήσεις – „acte de devoțiune".

bucurie multă, făcând din ea și pentru sine și pentru ceilalți un prilej de voioșie, în care a și zăbovit până în ultimele-i clipe de viață, când Dumnezeu – Care-l ajutase la săvârșirea tuturor acestora – l-a găsit vrednic, la sorocul potrivit, să fie mutat la o viață mai bună.

LXI.1. Totul a început cu o stare de slăbiciune, care mai apoi s-a înrăutățit și l-a făcut pe Constantin să-și părăsească orașul și să se ducă într-o localitate cu băi calde – de unde, în fine, a ajuns în orașul purtând numele mamei sale. Și, zăbovind el acolo în casa de rugăciune închinată mucenicilor, a înălțat lui Dumnezeu rugăciuni și litanii. 2. Dar, încredințându-se, pe clipă ce trecea, de apropierea sfârșitului, Constantin a fost pătruns de gândul că venise vremea să se curețe de toată greșeala săvârșită de el de-a lungul întregii vieți, încredințat fiind că tot păcatul ce-l va fi putut el face ca un simplu om ce era îi putea fi curățat de pe suflet prin puterea de care erau pătrunse cuvintele sacramentale și prin mântuitoarea baie [a botezului]. 3. Convins deci de acest lucru, a îngenuncheat și a început a se ruga fierbinte lui Dumnezeu, spovedindu-se pe loc în biserica aceea închinată mucenicilor și învrednicindu-se pentru întâia oară de rugăciunile însoțitoare punerii mâinilor.

Pe urmă a părăsit cetatea și a ajuns într-una dintre localitățile aflate în imediata apropiere a Nicomediei, unde, chemând la sine pe episcopi, le-a vorbit în felul cum urmează:

LXII.1. „A sosit în cele din urmă și clipa în care am nădăjduit atâta vreme și, la care tânjind, atâta vreme m-am rugat ca să dobândesc mântuirea cea întru Dumnezeu. A venit vremea ca și noi să merităm să fim însemnați cu pecetea nemuririi; vremea mântuitoarei pecetluiri 2. pe care, cândva, îmi doream să o agonisesc în apele Iordanului, acolo unde spune tradiția că și Mântuitorul S-a făcut părtaș ei, spre a ne da astfel pilda spălării [de păcat]. Dar Dumnezeu, Care știe ce anume ne este de folos, vrea să ne împărtășim de ea chiar aici, și încă de pe acum. 3. Încât nu mai șovăiți, fiindcă, chiar dacă Dumnezeul vieții și al morții va vrea ca noi să rămânem încă în viață, oricum eu mă voi alătura poporului lui Dumnezeu aici și, bucurându-mă de părtășia Bisericii,

voi putea astfel lua parte dimpreună cu ceilalți [creștini] la rugăciunile de obște.

Lucrul acesta e un bun dobândit, iar de acum mă voi supune învățăturilor vrednice de viața întru Dumnezeu".

4. Auzindu-i vorbele, [episcopii] au purces la cele cuvenite[276], săvârșind și împărtășindu-l cu dumnezeieștile Taine, nu însă înainte de a-i fi cercetat credința cu multă grijă[277]. Așa a ajuns Constantin să fie, din veac, cel dintâi[278] împărat care s-a învrednicit la desăvârșirea celei de a doua nașteri întru Tainele lui Hristos. Și, învrednicindu-se de însemnarea cu dumnezeiasca pecete, duhul său s-a bucurat, s-a primenit și s-a umplut de lumină dumnezeiască. Nemăsurata-i credință îi covârșea sufletul cu fericire, uimindu-l prin arătarea lucrătoarelor [dovezi ale] puterii lui Dumnezeu.

5. După îndeplinirea celor cuvenite, Constantin s-a îmbrăcat în straie împărătești, maiestuoase și strălucitoare ca lumina, și s-a întins pe un pat alb ca neaua, nemaiprimind pe el purpura.

LXIII.1. Iar în urmă, ridicând glasul, a înălțat lui Dumnezeu o rugăciune de mulțumire, adăugând următoarele: „În clipa asta pot cu adevărat spune că sunt fericit; acum știu că m-am învrednicit de viața cea fără moarte și că m-am împărtășit din dumnezeiasca lumină [...]". După care și-a amintit și de cei nefericiți, compătimindu-i pe toți cei lipsiți de o asemenea bucurie[279].

2. Apoi au început să se perinde pe dinaintea lui comandanții de armată și cei de mari unități, cărora le dădeau lacrimile și care se văitau între ei că sunt pe cale să rămână singuri – urându-i, de aceea, viață cât mai lungă; dar împăratul le-a răspuns că abia acum fusese el găsit vrednic de adevărata viață și că numai el avea cum să știe din ce fel de răsplată începuse să se împărtășească; fapt care-l îndemna mai curând să-și grăbească – și în niciun caz să-și mai amâne – călătoria spre Dumnezeul său. 3. Și, zicând aceste vorbe, a mai dat unele porunci, făcându-le romanilor – adică locuitorilor capitalei – privilegiul unor daruri anuale

[276] Prescrise de cult (textual: „de lege", „legiuite").
[277] Sau „însă nu mai înainte de a-i fi spus ce urma el să mai facă".
[278] Textual: „singurul".
[279] Textual: „bunătăți".

în bani, lăsând împărăția moștenire fiilor săi ca un bun strămoșesc și dând glas tuturor gândurilor sale celor mai scumpe.

LXIV.1. Toate acestea s-au petrecut în marele, preacinstitul și preasfințitul praznic al Rusaliilor, care se ține la șapte săptămâni și care poartă pecetea acelei zile unice când spun dumnezeieștile Scripturi că a avut loc și Înălțarea la ceruri a Mântuitorului nostru și coborârea printre oameni a Sfântului Duh. 2. Așadar, într-o asemenea sărbătoare a fost învrednicit Constantin de cele arătate mai sus; iar în cea din urmă zi – pe care am putea să o numim sărbătoarea sărbătorilor, fără teamă de greșeală –, pe la amiază a fost și el înălțat la Dumnezeul său, lăsându-ne nouă, muritorilor, ceea ce avea el comun cu firea noastră, ca să se unească Dumnezeului său cu tot ce era în sufletul său mai duhovnicesc și mai încins de dragostea către El. Așa s-a sfârșit Constantin.

Noi însă vom urmări lucrurile mai departe.

LXV.1. Îndată [după aflarea veștii], soldații gărzilor, precum și cei din garda de corp, au început toți să-și sfâșie straiele și, căzând la pământ, să se bată cu pumnii în cap, jeluindu-se, tânguindu-se și gemând de mult amar, chemându-și stăpânul și domnul și împăratul nu ca pe un stăpân ce le fusese, ci așa cum își cheamă fiii pe nume un venerabil părinte. 2. De altfel, atât generalii comandanți[280], cât și centurionii, nu-l pomeneau pe Constantin decât [zicându-i] „salvator", „strajă" și „binefăcător". Restul oștii, dându-i onorurile cuvenite, îi simțea lipsa așa cum simt turmele lipsa unui bun păstor. 3. Și tot așa a început și lumea să alerge prin întreg orașul, revărsându-și adânca durere din suflet prin țipete și prin strigăte; unii păreau pradă unei adevărate prăbușiri lăuntrice; fiecare resimțea jalea ca ceva de la sine, ca la o lovitură primită de el însuși, ca și cum nimănui nu i-ar mai fi rămas acum nimic care să-i facă viața vrednică să fie trăită.

LXVI.1. Apoi soldații, ridicându-i trupul, i l-au așezat într-un sicriu de aur pe care, acoperindu-l cu purpura imperială, l-au dus până-n orașul ce-i poartă numele, unde l-au așezat în principala încăpere a palatului, în înaltul unei platforme. Acolo, în jurul ei,

---

[280] Sau „taxiarhii", comandanți de unitate.

pe sfeşnice de aur, au aprins lumini, oferind privirilor o priveliște extraordinară, cum nu mai văzuse nimeni și cu niciun prilej, din negura vremilor începând, sub soare; 2. și anume, trupul [neînsuflețit al] împăratului așezat chiar în inima palatului, sus, în sicriul lui de aur, împodobit cu însemnele imperiale, cu purpura și cu diadema, păzit zi și noapte, de jur-împrejur, de străji fără număr.

LXVII.1. Comandanții întregii armate, comiții și întregul cin al dregătorilor, cărora datina le ceruse până atunci să îngenuncheze înaintea împăratului, nu și-au schimbat cu nimic atitudinea, ci – fiecare dintre ei la momentul potrivit – pătrundeau înăuntru și, îngenunchind, îi aduceau omagiul lor ca și cum el ar mai fi fost încă în viață.

Aceștia deci au fost cei dintâi. Lor le-au urmat membrii senatului și toți înalții funcționari ai statului, iar mai pe urmă poporul de rând, puhoi, venit cu femei și cu copii, ca să nu scape asemenea priveliște.

2. Scena s-a prelungit vreme foarte îndelungată – răstimp în care soldații luaseră hotărârea să lase trupul lui Constantin în același loc și să-l păzească mai departe –, până ce au sosit și fiii lui ca să aducă părintelui lor ultimul salut. 3. Așa a continuat fericitul Constantin să împărățească până și după moarte – și a fost singurul om [învrednicit de asemenea soartă]. Totul se petrecea ca și cum el ar mai fi fost în viață; și a fost o dovadă de prețuire de care, de când cerul și pământul, Dumnezeu l-a găsit vrednic numai și numai pe el. De altfel, Constantin a și fost singurul împărat care a cinstit pe Dumnezeu, Împăratul a toate, precum și pe Hristosul Lui, cu fapte atât de mari; așa că nu-mi pare de mirare ca tot el singur să fi fost găsit vrednic de o asemenea soartă și ca Dumnezeul Cel Preaînalt să-i hărăzească lui ca și după moarte să mai împărățească peste cei vii, astfel ca tot omul cu inima[281] neîmpietrită să poată pricepe ce este aceea împărăția cea fără vârstă și fără sfârșit pregătită sufletului nostru.

Așa deci s-au petrecut lucrurile.

---

[281] Textual: „cu mintea".

LXVIII.1. Iar generalii comandanţi de mare unitate[282] au ales din toate unităţile bărbaţi bine cunoscuţi pentru credinţa şi devotamentul lor faţă de împărat, pe care i-au trimis să le dea limpede de ştire cezarilor cele întâmplate. 2. În răstimp, peste garnizoanele militare răspândite pe toată faţa imperiului s-a abătut ca un fel de suflare trimisă de Cel Atotputernic, aducătoare a veştii despre moartea împăratului şi făcându-le parcă să hotărască într-un singur gând – ca şi cum marele lor împărat ar mai fi fost încă în viaţă – să nu recunoască pe scaunul împărăţiei romanilor pe nimeni altul decât numai pe fiii lui. Drept care, şi nu după multă vreme, ei au cerut ca toţi aceştia să nu mai fie salutaţi ca nişte cezari, ci să poarte titlul de „auguști" – primul și cel mai însemnat simbol al învestiturii imperiale.

Cum zic, aşa s-au petrecut lucrurile prin garnizoane, ale căror unităţi îşi trimiteau unele altora, în scris, rezultatele voturilor şi aclamaţiilor lor, făcând ca într-o singură clipă lumea de pretutindeni să afle unitatea de cuget din sânul armatei.

LXIX.1. Îndată după aflarea veştii despre moartea împăratului, în rândurile locuitorilor capitalei, ale senatului, precum şi ale poporului de rând, şi-a făcut sălaş o jale nestăvilită; pentru ei toţi nu putea fi o nenorocire mai mare şi mai cumplită. Termele şi pieţele au fost închise; aceeaşi soartă au avut-o şi spectacolele şi toate cele ce aveau loc de obicei pentru desfătarea iubitorilor de amuzament. Recunoscuţi până atunci pentru senzualitatea lor, aceştia arborau acum expresia unor fiinţe zdrobite, ridicându-l cu un singur glas în slăvi pe Constantin – „fericitul, de Dumnezeu iubitul Constantin, care a dat dovadă că merita cu adevărat să fie împărat".

2. Însă, nemaiputându-se mulţumi doar să strige, au început să treacă la fapte, înălţându-i imagini ca unuia aflat încă în viaţă – cu toate că-l ştiau dus din lumea celor vii; în ele era înfăţişat cerul [prin culoare], iar Constantin odihnindu-se în eterica înălţime a bolţilor cereşti. Pe de altă parte, şi ei tot doar fiilor lui le recunoşteau titlurile de auguşti şi de cezari; cărora însă, cu sfâşie-

[282] Taxiarhii.

toare strigăte, le cereau ca trupul împăratului lor să fie adus și înhumat acolo, în împărăteasca cetate și în mijlocul lor.

LXX.1. Iată deci onorurile de care i-au făcut ei parte aici celui atât de mult prețuit de Dumnezeu.

Odată ajuns în oraș, fiul mijlociu a trimis să fie adus trupul părintelui său, apoi s-a așezat singur în fruntea cortegiului funebru, urmându-i oștimea grupată pe unități, iar acesteia o mulțime fără număr de oameni de rând. Trupul împăratului era străjuit din toate părțile de lăncieri și de ostași ai infanteriei grele.

2. Când au ajuns la biserica Apostolilor Mântuitorului, aceștia au depus sarcofagul, îngăduind noului lor împărat, Constantius, să-și cinstească părintele atât prin prezența sa, cât și printr-a tuturor celor de față, și să plinească tot ce-i cerea lui solemnitatea clipei.

LXXI.1. Mai apoi el s-a retras [de o parte] și unitățile de soldați i-au urmat exemplul. În mijloc au pășit slujitorii lui Dumnezeu, puhoiul curioșilor și mulțimea credincioșilor, toată; iar aceia au săvârșit dumnezeiasca slujbă a înmormântării, înălțând cuvenitele rugăciuni. Culcat în înaltul acelei platforme, fericitul Constantin primea dovada măreției sale: nemaistăpânindu-și lacrimile, mulțimea nenumărată a poporului își unea glasul cu preoții lui Dumnezeu, strigându-I Acestuia cu glas de jale rugile lor pentru [mântuirea] sufletului împăratului, și astfel îndeplinind fierbintea dorință a acelui om atât de plăcut lui Dumnezeu, 2. Cel care-Și vădea acum bunăvoința față de el și prin aceea că, în clipa sfârșitului, le dăruia iubiților și vrednicilor lui fii, drept moștenire, scaunul împărăției, iar lui însuși privilegiul de a putea fi pomenit împreună cu Apostolii în locul acela atât de mult râvnit de el; lucru care poate fi cunoscut și astăzi, fiindcă până astăzi rămășițele acelui preafericit suflet continuă să fie slăvite odată cu numele Apostolilor, iar mulțimea credincioșilor lui Dumnezeu se adună acolo, după dumnezeieștile rânduieli, pentru a-l pomeni în slujbele-i pline de taină și ca să-i dea prilej de împărtășire din puterea sfintelor rugăciuni.

Astfel continua Constantin să împărățească până și după moarte – ca un întors la viață – peste întreaga împărăție romană, ca un adevărat „Biruitor”, ca un adevărat „Mărit” și „August” – cum fusese el numit.

LXXII. Şi nu atât după exemplul acelei păsări din Egipt căreia-i merge vestea că ar fi singura în stare să-şi prezică moartea răspânditoare de bune miresme, ca apoi să revină la viaţă din propria ei cenuşă şi să-şi ia zborul întocmai ca mai înainte; ci după acela al Mântuitorului său, Care, aidoma bobului de grâu, Se înmulţeşte sub binecuvântarea lui Dumnezeu, dă în spic şi acoperă toată faţa pământului cu roadele Sale. Lui I s-a asemuit preafericitul, fiindcă prin succesiunea fiilor [numele lui] nu a mai rămas singur; ceea ce a şi făcut ca prin toate provinciile el să fie înfăţişat în imagini împreună cu ei şi ca numele să-i dăinuiască şi după moarte.

LXXIII. Chipul i-a fost înfăţişat şi pe monede; pe una dintre feţe, fericitul era înfăţişat cu capul acoperit, iar pe cealaltă faţă, conducând un car tras de patru cai şi înălţat de o mână întinsă lui de sus.

LXXXIV. Dumnezeul Cel mai presus de toate, Care în persoana lui Constantin – singurul împărat de până atunci care se arătase făţiş creştin – ne-a pus sub priviri o pildă atât de frumoasă, ne-a înlesnit, totodată, să ne dăm seama câtă deosebire stă între închinătorii Săi şi ai Hristosului Său, de o parte, şi, de cealaltă parte, potrivnicii acestei credinţe, care s-au dovedit prigonitori ai Bisericii Sale, iar prin aceasta şi L-au înstrăinat şi L-au făcut lor vrăjmaş: înfiorătorul sfârşit al fiecăruia dintre ei nu era altceva decât pedeapsa care-i aştepta în chip hotărât pentru vrăjmăşia lor faţă de Dumnezeu, la fel cum sfârşitul lui Constantin le făcea tuturor tot atât de vădită chezăşia dragostei Aceluiaşi Dumnezeu.

LXXV. Dintre toţi împăraţii Romei, Constantin a fost singurul care L-a proslăvit pe Dumnezeu, Împăratul a toate, cu o atât de mare dăruire; el singur a mărturisit şi a răspândit făţiş, tuturor, învăţătura lui Hristos; el singur a proslăvit Biserica Lui, aşa cum nimeni nu mai făcuse vreodată; el şi numai el a spulberat rătăcita credinţă cea în mulţi zei, [stârpind-o] cu totul. El a desfiinţat toate formele de idolatrie şi a fost singurul învrednicit atât în timpul vieţii, cât şi după moarte, cu asemenea dovezi de preţuire cum nu i-au fost date niciodată niciunui elin, niciunui barbar, ba nici măcar vreunuia dintre romanii cei mai de seamă; asemenea om nu s-a mai pomenit din adâncurile vremilor.

CUVÂNTAREA LUI CONSTANTIN CĂTRE ADUNAREA SFINŢILOR

Cuprinsul Cuvântării

I. La început se aminteşte de praznicul Paştelui. Apoi: cât bine a adus Cuvântul lui Dumnezeu tuturor oamenilor şi cum a fost El duşmănit tocmai de cei cărora le făcuse El bine.

II. Îndemn către Biserică şi către ascultători să-i urmărească şi să-i îndrepte greşelile cuvântării.

III. Dumnezeu este şi Tatăl Cuvântului şi Creatorul întregii zidiri; iar cele existente nu şi-ar putea păstra fiinţa dacă ar trebui să asculte de mai multe cauze.

IV. Despre rătăcita credinţă în idoli.

V. Cum a creat Hristos, Fiul lui Dumnezeu, toate cele ce sunt şi cum a determinat El limitele fiecăreia dintre ele.

VI. Cu privire la destin: cât de falsă se dovedeşte a fi credinţa în el, atât în temeiul legilor după care se călăuzesc oamenii, cât şi în temeiul legilor zidirii, care, depănându-se fără vălmăşie şi după o bună rânduială, dovedesc prin însăşi rânduiala lor intenţia Creatorului.

VII. În privinţa lucrurilor de neînţeles, se cere să binecuvântăm înţelepciunea Creatorului, nu altceva, şi să nu căutăm cauza lor în vreo pornire întâmplătoare.

VIII. Dumnezeu împarte oamenilor din belşug lucrurile trebuitoare, în schimb pe cele spre desfătare le împarte cu măsură, iar pe amândouă, atât cât au oamenii nevoie.

IX. Cum au greşit filosofii în părerile lor, vrând ei să le ştie pe toate, şi cum s-au primejduit câte unii. Totodată, despre învăţăturile lui Platon.

X. Despre cei care nu vor să ştie nici de învăţăturile Scripturii, nici de cele ale filosofilor; şi cum că se cade fie să crezi toate spusele poeţilor, fie să nu crezi nimic din ele.

XI. Despre arătarea în timp a Domnului: cum s-a petrecut ea şi cu ce scop.

XII. Despre cei care n-au cunoscut această taină, anume că din vina lor n-au cunoscut-o, și cât de mari răsplăți îi așteaptă pe cei care au cunoscut-o; dar, mai ales, despre cei care și-au dat viața mărturisind.

XIII. Deosebirea dintre feluritele părți ale zidirii este un lucru necesar. Înclinația oamenilor spre bine sau spre rău stă în alegerea lor, făcând ca și judecata faptelor lor să fie atât necesară, cât și dreaptă.

XIV. Deosebirea dintre natura zidită și ființa nezidită este infinită. Dar omul se poate apropia de ea ducând o viață virtuoasă.

XV. Câte învățături a dat Mântuitorul, câte minuni a săvârșit și cât ajutor a dat El celor răbdători.

XVI. Cum a fost Întruparea lui Hristos vestită de proroci, rostul ei fiind prăbușirea idolilor și a cetăților idolești.

XVII. Cum au ucenicit înțelepții de alt neam la înțelepciunea lui Moise. Despre Daniel și despre cei trei tineri.

XVIII. Despre versurile cu acrostih ale Sibyllei din Erythraea, care aduc mărturie despre Mântuitorul și Patimile Sale. Iar acrostihul zice: „Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mântuitor, Cruce".

XIX. Prorocia despre Mântuitorul n-a fost plăsmuită de vreun creștin, ci este chiar a Sibyllei din Erythraea. Cicero însuși a tălmăcit în latinește cărțile acesteia mai înaintea arătării printre oameni a Mântuitorului. Și Vergilius amintește de aceasta și de nașterea cea din fecioară, slăvind această taină prin vorbe cu tâlc ascuns, de teama stăpânitorilor.

XX. Alte versuri ale lui Vergilius Maro privitoare la Hristos; tâlcuirea lor, în care se vede că poetul s-a mulțumit să vorbească doar pe ocolite despre taină.

XXI. În cuvintele folosite de el nu poate fi vorba despre un om oarecare. De asemenea, cum că – din necunoașterea închinării față de Dumnezeu – necredincioșii nu-s în stare să priceapă nici măcar de ce sunt ei pe lume.

XXII. Împăratul închină, mulțumind, biruințele sale – precum și celelalte arătări de bine – lui Hristos și îl învinuiește pe tiranul Maximinus, vrăjmașul, a cărui cumplită prigoană n-a avut alt rezultat decât sporirea și întărirea credinței.

XXIII. Despre felul de viață al creștinilor și cum Se bucură Dumnezeu de cei care-și duc viața în chip virtuos. Trebuie să ne așteptăm la o judecată și la răsplata [faptelor noastre].

XXIV. Cât de rău și-au sfârșit viața Decius, Valerian și Aurelian, din cauza prigoanei stârnite de ei împotriva Bisericii.

XXV. Cât de rușinos a renunțat Diocleţian la domnie și cum a fost el lovit de trăsnet din cauza prigoanei sale duse împotriva Bisericii.

XXVI. Dumnezeu este cauza credinței împăratului. De la Dumnezeu trebuie să cerem reușita noastră și tot Lui să I-o atribuim; pe când căderile noastre se cuvine să le socotim ușurinței noastre.

Medalion păstrat la Viena, reprezentându-l pe Constantin, pe capul căruia Dumnezeu așază o coroană – mijlocul sec. IV (după A. GRABAR, *Die Kunst* ..., fig. 217).

CUVÂNTAREA LUI CONSTANTIN CĂTRE ADUNAREA SFINȚILOR

I.1. Constantin, Augustul, către adunarea sfinților.

Lumina care covârșește lumina – și pe a zilei, și pe a soarelui –, preludiul învierii și reînnoirea trupurilor care mai înainte au suferit, chezășia făgăduinței, calea care duce la viața veșnică – vreau să spun: praznicul Patimilor – iată, ne-a ajuns, preaiubiții mei învățători, precum și voi, toți ceilalți prieteni ai mei! Este un praznic ce se face încă și mai aducător de binecuvântare mulțimii închinătorilor Acelui Dumnezeu Care e țelul de pe urmă a toată închinarea, prin simțul nostru lăuntric, al fiecăruia, izvorând spre El neîntreruptă cuvântare și înălțându-I neîncetat cântare de laudă ...

2. O, tu, natură, maică a toate, ce ai dat tu mai de seamă lumii? În ce constă oare lucrarea ta, de vreme ce Creatorul[1] a toate este Cel care ți-a dat ție ființă? El este Cel care ți-a dat podoabă, dacă socotim că podoaba firii nu-i altceva decât viața cea după fire. Dar iată totuși că pornirile potrivnice firii au ajuns, în cele din urmă, de nestăvilit, făcând ca oamenii să nu mai știe a sluji Dumnezeului tuturor după cuviință, făcându-i să-și închipuie că totul în jur s-ar petrece nu după rânduiala proniei, ci doar așa, la întâmplare, haotic și vrednic de criticat; 3. iar acest lu-cru, în ciuda faptului că [adevărul] le era neîncetat și cu tărie amintit prin gura prorocilor de Dumnezeu inspirați, de care s-ar fi cuvenit ca ei să asculte! Dar vezi că fărădelegea, netrebnica fărădelege, care li se împotrivea acestora din urmă, înverșunându-se în tot chipul să acopere lumina adevărului, se simțea în largul ei tocmai în starea de confuzie zămislită de întuneric. Or, lucrul acesta s-a petrecut nu tocmai la adăpost de silnicii și de fapte de cruzime, mai ales când interesele cârmuitorilor s-au priceput să

[1] Textual: „cauza".

mânuiască oarbele și măruntele pasiuni ale mulțimilor – sau, mai bine zis, când acestea luau pe neașteptate calea nebuniei. Ei bine, acest fel de a înțelege viața – sub semnul căruia s-au perindat generații peste generații – a fost pricina de căpetenie a nenorocirilor care nu încetau să se abată asupra lor.

4. Însă, de îndată ce lumina [prezenței] Mântuitorului a prins a străluci printre oameni, dreptatea a luat locul faptelor de nedreptate, iar frământarea cea cu multe chipuri a lăsat loc liniștii: tot ceea ce fusese mai înainte vreme vestit prin gura prorocilor își găsea împlinirea. Hristos pătrundea mândru în casa Părintelui Său, răspândind peste întreaga lume lumina cucerniciei și a cumpătării și punând pe pământ temeiul unui templu nou, fără sfârșit, nestricăcios, al virtuții – vreau să spun: Biserica, în care să poată fi săvârșite în duh de cucernicie toate cele cuvenite atât Tatălui Celui mai presus de toate, cât și Sie-Însuși.

5. Ce a pus atunci la cale nebuneasca nelegiuire a neamurilor? Ei bine, ea s-a silit să zădărnicească darurile lui Hristos și, în strădania ei de a nimici Biserica, al cărui rost este să aducă tuturor mântuirea, a dat vanei credințe în idoli un nou imbold. Așa s-a ajuns din nou la răzmeriță, la război, la înfruntare în luptă, la întețirea greutăților vieții, la pofta de câștig, care nu ține neapărat de firea răului – iar toate acestea, când stârnite de amăgitoarele scânteieri ale speranței, când dictate de frică.

Dar să o lăsăm să zacă mai departe în țărână, învinsă de puterea virtuții – așa cum o și cere dreptatea –, pierind sfâșiată sub povara părerii de rău, și să vedem ce am mai putea să spunem potrivit cuvântului lui Dumnezeu.

II.1. Așadar, ascultă, o, tu, Biserică; o, tu, cârmaciule[2] [al sufletelor], care ți-ai dobândit sfințenia feciorie; o, tu, doică a copilăriei și a sfielii, care te frământi pentru adevăr, căreia iubirea de oameni nu-i lasă clipă de pace și din al cărei veșnic izvor gâlgâie nectarul aducător de mântuire! Ci luați aminte și voi, toți cei care-I slujiți mărturisit lui Dumnezeu, Care tocmai de aceea S-a și îngrijit de voi; dar să nu vă pese într-atât de felul meu de a vorbi,

---

[2] Ναύκληρος, propriu-zis „armator". Episcopul este asemănat, metaforic, cu un comandat de corabie.

cât mai cu seamă de adevărul celor ce voi avea să vă zic; și nici de mine, cel care vă grăiesc acum, cât de înseși temeiurile investiturii mele. 2. Fiindcă puterea cuvintelor pălește atunci când intenția vorbitorului rămâne undeva uitată[3].

E drept că-mi fac gânduri mari; dar sunt încredințat că la rădăcina îndrăznelilor mele se află sădită dragostea fierbinte de Dumnezeu. Ea singură-mi poate învinge sfielile; pentru care pricină cu atât mai vârtos voi și cere sprijinul vostru, al celor pricepuți într-ale dumnezeieștilor lucrări de taină, ca, urmărindu-mi spusa, de se va întâmpla să greșesc prin cuvânt, să mă îndreptați, cunoscând că nu trebuie să vă așteptați [din partea mea] la cine știe ce înaltă știință și că nu vă cer altceva decât să luați aminte la sinceritatea de care sunt eu purtat.

3. Pogoare-se asupra noastră, prin vorbele mele, suflarea cea minunată a Tatălui și fericita lucrare a Fiului[4], spre a face să fie rostit de mine și înțeles de voi ce va socoti El Însuși cu cale! Fiindcă oricine se îndeletnicește cu retorica sau cu oricare altă știință și își închipuie că-și poate duce menirea la bun sfârșit fără ajutorul lui Dumnezeu să știe că trudește zadarnic; iar cei cărora Dumnezeu le-a dăruit suflarea Sa să nu șovăie și să nu zăbovească!

Ne cerem și noi, acum, iertare pentru lungimea acestei introduceri, ca să putem pătrunde din plin în subiect.

III.1. Binele spre care tinde totul – adică Dumnezeu, Cel de-a pururea mai presus de ființă –, Cel fără obârșie și fără început, este singurul izvor al tuturor celor supuse devenirii. Iar ceea ce din El izvorăște tot la El se și întoarce[5], cu precizarea că atât desprinderea, cât și reunirea aceasta nu trebuie înțelese ca petrecându-se undeva în spațiu, ci în duh; ivirea în lume nu se petrece ca o deșertare a unor măruntaie ce dau ființă – așa cum se întâmplă de regulă cu ce ia naștere din sământă –, ci prin rânduirea proniei, care a iscusit [în acest scop] universului celui văzut, precum și celor din cuprinsul lui, un Stăpânitor Care să le aducă la mântuire. Așadar, tot ce se cuprinde în lume de acolo

---

[3] Text obscur.

[4] Textual: „și al copilului celui cu lucrări bune".

[5] Textual: „unește".

– din El – își trage și rostul existenței. De la El avem noi și sufletul și simțurile și toate organele datorită cărora cele semnalate de simțuri își află în noi expresia lor finală.

2. Or, ce ne arată rațiunea? Ea ne arată că toate lucrurile au un singur Stăpânitor, precum și că numai stăpânirii Sale i se pot ele supune[6], toate: atât cele cerești, cât și cele pământești, atât corpurile simple, cât și cele însuflețite[7]. Fiindcă, dacă stăpânirea peste toate aceste realități nenumărate n-ar aparține unuia singur, ci mai multora, atunci ar însemna ca totul să se datoreze, în final, întâmplării[8], feluritelor potriviri dintre stihii [sau altor pricini, istorisite în] vechile mituri: bunăoară, invidiei și lăcomiei, care le-ar domina pe toate reciproc și atât cât i-ar sta fiecăreia în putere, zăpăcind armonioasa potrivire a întregului. Fiecare dintre acești mulți și-ar chivernisi în felul său partea ce i-ar reveni, 3. fără să îi pese de faptul că întregul univers trebuie să-și păstreze pentru totdeauna nealterate identitatea și stabilitatea. Ar mai fi putut careva ajunge la cunoașterea creatorului acestei necuprinse lumi a devenirii? Cui mai întâi și cui mai pe urmă i-am fi înălțat noi rugăciunile și litaniile noastre? Sau cui anume să-i pot eu sluji cu precădere, fără a comite un act de impietate față de ceilalți? Sau, iarăși, presupunând că aș fi dus lipsă de ceva dintre ale vieții, că aș fi înălțat rugă pentru dobândirea acestui ceva și că, mai apoi, mi-aș fi arătat recunoștința față de această putere care mi-a împlinit ruga, oare n-aș fi adus prin aceasta jignire alteia, care mi se împotrivise? Cui, dar, m-aș mai fi putut eu ruga să ia aminte la necazul încercărilor mele și de la cine aș mai fi putut eu trage nădejde să obțin o schimbare? 4. Admițând că mi s-ar răspunde – bunăoară prin preziceri sau pe calea oracolelor – că cele cerute de mine nu stau în puterea celui rugat și că ar trebui să mă adresez altei zeități, întreb: unde deci mai este mila și unde dumnezeiasca pronie cea față de oameni? Iar ca să capăt acest ajutor, nu mi-ar mai fi rămas decât șansa ca vreo zeitate mai omenoasă să se impună până la urmă cu sila asupra celei

[6] În sensul că îi pot fi raportate, referite.

[7] Sau corpurile inerte, în opoziție cu cele organizate, compuse, mișcătoare (φυσικά – ὀργανικά).

[8] Sau destinului.

complet lipsite [de un atare sentiment]. De unde, iar: supărare, discordie și gâlceavă, și asta pentru a nu se fi ținut fiecare dintre ele – și drept urmare poftei de mai mult – de ceea ce îi revenea anume; iar sfârșitul ar fi fost, neîndoielnic, confuzia generală. 5. Și ce ar mai fi urmat după asta? Cu siguranță că vrajba iscată între puterile cerești ar fi distrus totul sub ele și pe pământ, spulberând rosturile timpului și rânduiala anotimpurilor, precum și folosul dat de roadele fiecărui anotimp în parte; dusă ar fi fost și lumina zilei, ea însăși, la fel cum s-ar fi dus și mângâietoarea odihnă a nopții care-i urmează.

Destul însă cu toate acestea! Să ne întoarcem mai bine la subiectul nostru, căruia nu-i poate fi găsit cusur.

IV.1. Tot ce are început are și sfârșit. Începutul în timp îl numim naștere și tot ce se naște e pieritor, timpul măcinându-i ființa[9]. Întreb atunci: cum ar putea fi nemuritoare[10] [niște zeități] izvodite sub semnul stricăciunii? Cu toate acestea, printre popoarele cele mai lipsite de judecata minții credința aceasta s-a înrădăcinat atât de puternic, încât ele au ajuns până chiar la a-și închipui zeitățile nuntind și făcând copii! Or, dacă cei născuți astfel sunt la rândul lor nemuritori, înseamnă că ei nu contenesc niciodată să tot zămislească și că se înmulțesc peste măsură! Iar dacă numărul lor n-a încetat să tot crească, mă întreb: oare cerul întreg și întreg pământul ar mai fi putut ele cuprinde atâta mulțime de zei? Și ce să spunem despre persoanele care-și închipuie acești frați cerești nuntind între ei și care, astfel, se fac de-a dreptul vinovați de destrăbălare și desfrâu? S-o spunem pe față: chiar numai cultul lor și darurile ce li se aduc au în ele ceva rușinos și provocator, încă din clipa când cineva iscusit în potrivirea cuvintelor se așază să ticluiască imnuri – ritmate sau nu – și de când sculptorul, închipuindu-și o anumită scenă, dă forma unui fel de jucării, pe care însă o execută măiestrit, ca apoi, parcă uitând cele abia petrecute, să înceapă să dea importanță lucrului aceluia pe care doar el însuși îl făurise și să-l venereze ca pe o zeitate nemuritoare, cu toate că despre sine însuși, părintele și creatorul statuii, recunoaște că este muritor!

---

[9] Textual: „înfățișarea”.

[10] Eusebiu dezvoltă aici principalele argumente ale polemicii anti-idolatre a apologeților creștini.

3. Ca să nu mai vorbim că aceleași persoane îți vor arăta mormintele și monumentele anumitor ființe „nemuritoare”, atribuind până la urmă un cult nepieritor unor morți și nedându-și seama că ceea ce este într-adevăr fericit și nepieritor nu duce lipsa cinstirii ce-i poate veni din partea unor ființe pieritoare. Fiindcă acel Ceva care nu poate fi văzut decât cu mintea și care nu poate fi sesizat decât cu rațiunea nu are nevoie să îmbrace o anumită înfățișare ca să poată fi cunoscut; și tot de aceea El nici nu poate fi conturat prin niciun fel de reprezentare – fie ea imagine pictată sau relief.

Toate lucrurile pomenite se fac în cinstea unora care au murit: iar aceștia au fost niște oameni care au trăit și ei doar atât cât le-a fost dat să trăiască în trup!

V.1. Dar de ce să-mi întinez eu gura tot grăind despre asemenea lucruri spurcate, când intenția mea este să înalț laudă adevăratului Dumnezeu? De aceea, hai să-mi clătesc cerul gurii de amarul lor cu o sorbitură din apa sfințeniei, care râurează din nesecatul izvor al dovezilor de putere[11] date de Dumnezeul Căruia ne închinăm noi, mai ales că socotesc de datoria mea să-L binecuvântez pe Hristos prin pilda vieții mele și prin recunoștința pe care I-o datorăm în schimbul nenumăratelor și marilor Sale faceri de bine.

2. Și spun atunci că El a pus temeiurile întregii lumi și că și oamenilor le-a hotărât un rost prin Cuvântul Său dătător de lege. Apoi îndată le-a dat acestor abia-aduși-la-viață drept sălaș un loc minunat, încărcat cu flori și cu tot soiul de roade. Voia Lui era – atunci, la început – ca ei să nu aibă prilejul de a cunoaște nici bunătățile, însă nici relele vieții; dar în cele din urmă El le-a rânduit pe pământ un locaș cum numai unei ființe cuvântătoare i se cădea să aibă; și atunci, ca unor ființe cuvântătoare ce erau, îndată le-a dezvăluit El și cunoștința bunătăților și relelor vieții. Tot atunci le-a și poruncit să se înmulțească.

Așa au ajuns să fie locuite de oameni toate meleagurile pământului, scăldate de jur-împrejur de frământatele ape ale Oceanului.

[11] Sau „de perfecțiune” – ἀρηταί.

3. Apoi neamul omenesc s-a înmulțit din ce în ce mai tare și a ajuns să inventeze feluritele meșteșuguri cerute de viață. Între timp, desigur că s-au înmulțit în egală măsură și feluritele soiuri de animale necuvântătoare, fiecare dintre ele făcând cunoscută câte o anumită și foarte aleasă înzestrare firească: animalele domestice, blândețea și supunerea în fața omului; cele sălbatice, forța, iuțeala și un anumit instinct[12] care le face să poată scăpa de amenințarea primejdiei.

4. Pe urmă a rânduit El ca grija tuturor [animalelor] domestice să cadă întrucâtva în seama oamenilor, lăsând ca asupra celor sălbatice să-și spună cuvântul confruntarea.

Mai apoi a întocmit soiul zburătoarelor, foarte numeros și foarte deosebit ca înfățișare și comportament: făpturi extraordinar de bogat colorate și înzestrate cu un minunat dar al cântului. Iar după ce a mai rânduit și toate celelalte lucruri din cuprinsul zidirii, stabilind fiecărei categorii un anumit rost al vieții, unul bine determinat, a desăvârșit Dumnezeu întru frumusețe plinătatea a toate.

VI.1. Numai că, în nechibzuința lor, majoritatea oamenilor atribuie naturii minunata rânduire a tuturor lucrurilor; iar unii dintre ei, fie destinului, fie întâmplării. Or, cei care atribuie un asemenea imperiu destinului nu-și dau seama că, rostindu-i numele, ei nu au în vedere [o forță] activă și nici măcar o oarecare subzistență. Fiindcă, la urma urmei, în ce ar mai putea consta destinul, de vreme ce pe toate le-a zămislit natura? Sau invers: cum să ne închipuim noi natura, atâta vreme cât legea destinului își spune în toate cuvântul hotărâtor? De altfel, chiar numai faptul de a spune că legea naturii stă în destin dă de înțeles că legea este în întregul ei lucrarea unui legiuitor. De unde rezultă că și destinul, fie el și lege, este tot o creație[13] a lui Dumnezeu. Prin urmare, până la urmă toate ascultă de Dumnezeu și nimic nu scapă puterii Sale.

2. Dar să admitem că destinul ar fi ceva făcut de Dumnezeu și să zicem că el ar fi un fel de predestinare. Întreb: cum s-ar mai

---

[12] Πρόνοια – aici cu sensul de „capacitate de intuiție", „instinct".

[13] Sau „invenție" – εὕρημα.

putea atunci trage din destin dreptatea sau cumpătarea sau celelalte virtuți? Sau de unde ar mai proveni contrariile lor: bunăoară nedreptatea sau neînfrânarea? Deci răutatea ține de fire, iar nu de destin, după cum și virtutea constă în șlefuirea caracterului și a năravurilor noastre. Și atunci mai întreb: cum ar putea oare căderile sau chiar meritele unei purtări frumoase și demne – care se datorează, desigur, oricăror alte cauze decât întâmplării sau destinului! – sau toate actele de dreptate, precum și noțiunea de merit, cu care i se răspunde fiecăruia în viață, cum se pot ele susține, întreb, în temeiul destinului?

3. Legile și îndemnurile la virtute, precum și îndemnurile de înfrânare de la ce nu se cuvine, laudele și mustrarea, pedepsele și tot ce ne îndeamnă la virtute sau ne reține de la rău, cum ar putea ele să nu-și aibă rostul în dreptate – care este o formă a purtării de grijă a lui Dumnezeu –, ci în întâmplare sau chiar în mersul vieții? Ci dimpotrivă: așa cum ne ducem noi viața, așa sunt și roadele pe care le culegem: ciuma și răzvrătirea, sau seceta, sau rodnicia se succed fățiș, arătând tuturor, doar că fără glas, cât de mult depind ele toate de felul cum ne înțelegem noi viața.

4. Fiindcă ființa lui Dumnezeu se bucură de dreptate și nu primește niciun fel de întinare; se deschide cugetului smerit, în schimb urăște necuviința și fala, care face creatura [să vrea] să se înalțe până dincolo de limitele ei.

Și, deși dovezile acestei stări de fapt ne stau aproape întotdeauna cât se poate de limpede sub priviri, ele ne apar încă și mai puternic în lumină ori de câte ori, adunându-ne în noi înșine și – ca să spun așa – încordându-ne puterile minții, stăruim în meditație asupra cauzei lor. De aceea și spun eu că se cuvine să ducem o viață cumpătată și liniștită, să nu ne înălțăm în cuget mai presus decât îi este dat firii noastre și să fim încredințați că Dumnezeu, Căruia nu-I scapă nimic din tot ce se întâmplă, Se află întotdeauna alături de noi.

5. Ne mai rămâne însă a cerceta dacă nu cumva este totuși adevărat ce ziceam mai înainte, anume că rânduiala tuturor lucrurilor s-ar putea datora fie destinului, fie întâmplării. Ne întrebăm: oare cele cerești, stelele, pământul și marea, focul, vântul,

apa și aerul, succesiunea anotimpurilor, vara și iarna, toate acestea putem noi să credem că se petrec fără niciun rost, așa, la întâmplare? Nu se cere oare mai curând să credem că au fost create?

6. Unele persoane cam lipsite de minte pretind că majoritatea acestor lucruri au fost concepute de oameni spre satisfacerea unei trebuințe a lor, natura oferindu-le în acest sens cu prisosință tot ce aveau ei nevoie. Or, admițând că părerea aceasta ar merita oarecare atenție atunci când vorbim despre cele pământești și supuse pieirii, întreb totuși: dar cele nemuritoare, realitățile nesupuse schimbărilor, sunt oare și ele tot niște invenții ale oamenilor? Ei bine, o ființă care să cadă sub simțurile noastre, cum este omul, nu are cum să fie zămislitoarea acestor lucruri și a tuturor celor asemenea, supuse conștiinței noastre, dar pe care numai mintea le poate pricepe; ci numai ființa cea spirituală și veșnică a lui Dumnezeu.

7. De altminteri, chiar numai principiul bunei rânduieli este o lucrare a proniei: dovadă, faptul că ziua este scăldată de lumina soarelui, faptul că noaptea urmează apusului aceluiași soare sau că, ajungând stăpână, ea – noaptea – nu rămâne scăldată în întuneric, și asta ca urmare a hoinărelii stelelor. Așadar, ce să mai spunem atunci despre lună, care, cu cât se îndepărtează mai mult de soare, se și rotunjește mai tare și care, pe cât se apropie de el, se îngustează? Nu ne vorbesc ele oare despre Cuvântul rânduitor și despre înțelepciunea lui Dumnezeu? 8. Dar atât de binevenitele văpăi ale soarelui, care fac ca roadele să se coacă, sau umbletul vântului, care pregătește belșugul recoltelor, sau răcoarea zilelor de ploaie, precum și potrivirea întreolaltă a tuturor acestora, datorită căreia totul se desfășoară cu rost și în bună rânduială, sau, iarăși, rigoarea cu care revin planetele la timpul cuvenit exact în același loc, nu arată ele deslușit [lucrarea] poruncii dumnezeiești? Desăvârșita slujire a astrelor nu-și spune oare singură supunerea în fața legii lui Dumnezeu?

9. Semeția munților, adâncul hăurilor, netezimea fără sfârșit a câmpiilor, care nu ne fac plăcere numai în virtutea frumuseții lor, ci și pentru foloasele pe care le aduc, se pot oare explica altfel decât în temeiul proniei dumnezeiești? Dar dimensiunile și deli-

mitarea uscatului față de apă, necesare atât agriculturii, cât și aducerii de mărfuri trebuitoare din țări străine, cum ar putea cineva să spună că nu dovedesc limpede exacta și chibzuita purtare de grijă a lui Dumnezeu? Apa din munți ajunge la loc de șes, pe care-l scaldă cât îi trebuie pământului ca să prindă viață, apoi se năpustește în mare, iar marea o varsă în ocean.

10. Și mai îndrăznim să spunem că toate lucrurile astea se petrec de la sine sau ca efect al întâmplării? Desigur că fără să arătăm după ce tipic și sub ce formă se prezintă aici acest „de la sine", care de fapt nu are nicio realitate – nici spirituală, nici sensibilă – și care nu face decât să ne bâzâie în urechi sunetele unei vorbe goale!

VII.1. Până la urmă, cuvântul „întâmplare" vedem că nu convine decât acelei categorii de oameni care se complac în a depăna idei la nimereală, fără să se sinchisească de temeiul lor, oameni care nu-s în stare să cugete cum trebuie la obiectul real al acestor idei și care, din cauza acestei neputințe, ajung să-și închipuie că tot ce nu pot explica se datorează, desigur, întâmplării[14]. Fiindcă există unele realități înzestrate cu proprietăți ieșite din comun, a căror înțelegere corectă cere meditație adâncă, așa cum este cazul originii izvoarelor termale. Nimeni nu poate da lesne explicația unui foc cu o putere într-atât de mare; iar fenomenul este cu atât mai de neînțeles cu cât, deși sunt înconjurate de ape reci, aceste izvoare nu-și pierd niciodată fierbințeala. 2. Ele par, ce-i drept, să constituie un fenomen destul de rar întâlnit pe fața pământului; după părerea mea, rostul său este să facă oamenilor mai lesne de recunoscut puterea proniei, care-și îngăduie să rânduiască astfel ca două proprietăți opuse – cum sunt stările de cald și de rece – să poată avea aceeași obârșie.

3. Multe, nenumărate lucruri a dăruit Cel Atotputernic oamenilor pentru a le îndulci viața și a le fi spre folos; dar cu deosebire le-a dăruit El rodul măslinului și cel al viței: unul înlesnește refacerea puterilor sufletești și ne redă seninătatea, celălalt ne face plăcere și ne este și de ajutor ca leac tămăduitor al puterilor trupului. Alt fenomen cu totul extraordinar stă în neostoita și ne-

[14] Textual: „a fost rânduit fără sens", fapt simțit de autor ca un nonsens.

contenita curgere a râurilor la ceasurile nopții la fel ca la ceasurile zilei – simbol al neîncetatei și neîntreruptei curgeri a vieții. Același rost îl are, de altminteri, și alternanța zilei cu noaptea.

VIII.1. Aș vrea ca tot ce rostesc eu să poată convinge că nimic nu se petrece fără rost și nechibzuit, precum și că rostul și pronia sunt la Dumnezeu, Cel care, între altele, a rânduit ca pentru anumite trebuințe să ne folosim de calitățile metalelor și Care, în acest sens, a rânduit aurul, arama și pe celelalte în proporțiile cuvenite: adică în privința acelora cu folos mare și felurit a poruncit să fie distribuite cât mai din belșug; pe când celelalte, al căror rost stă în plăcerea dată de podoabe și în bogăție, le-a împărțit în același timp cu mărinimie, dar și cu luare-aminte, cu un gând aflat între zgârcenie și generozitate. 2. Să presupunem că metalele destinate podoabelor s-ar fi găsit tot atât de îmbelșugat ca și celelalte: ei bine, călăuziți de ispita câștigului, căutătorii de metale nu și-ar mai fi dat osteneala să dea de urma celor atât de trebuitoare la munca câmpului, la zidirea unei case sau la construcția unei corăbii, cum e cazul fierului și al aramei; nu s-ar mai fi sinchisit să le extragă și nu le-ar mai fi fost gândul decât la cele sortite desfătării și înavuțirii, care nu prinde bine nimănui. Or tocmai asta face ca – după cât se zice – extragerea aurului și a argintului să fie mai anevoie și cu mai multă trudă decât a tuturor celorlalte metale, în așa fel ca adaosul de trudă să contrabalanseze adaosul de interes.

3. Dar câte alte lucrări ale dumnezeieștii pronii n-am mai putea noi să înșirăm, din toate câte ne-a făcut ea parte cu atâta îmbelșugare numai și numai ca să ne cumințească viața și să ne pună în față îndemnul către celelalte virtuți, dar și ca să ne abată pașii de la nefolositoarele chemări ale bogăției! A da de urma și de rostul lor, al tuturor, este cu mult peste puterile omului; într-adevăr, cum ar putea cugetul unei ființe supuse legilor devenirii și atât de neajutorate să dea singură de urma adevărului ultim[15]? Cum oare să recunoască ea voia lui Dumnezeu, care de la începutul începutului a fost totuși cât se poate de limpede?

[15] Textual: „cum ar putea cugetul unei ființe supuse pieirii și [atât de] lipsite de puteri să ajungă la [înțelegerea] adevărului total?"

IX.1. De asta e bine să ne mulțumim cu ce este la îndemâna noastră și a naturii noastre. Fiindcă, de pildă, amăgitoarele iscodiri conținute în „dialoguri" ne pot abate cu ușurință de la adevăratul rost al lucrurilor – așa cum s-a și petrecut cu destui filosofi care s-au dedicat aflării rațiunilor și naturii intime a acestora. Și, fiindcă ori de câte ori se întâmplă ca însemnătatea subiectului să depășească posibilitățile lor de iscodire, ei ajung până la urmă, pe căi ocolite, să disimuleze adevărul, să susțină păreri contrarii și să se critice unii pe alții pentru învățăturile lor, totul sub masca înțelepciunii. De unde s-au și iscat unele răzmerițe în rândurile mulțimii, precum și grelele osânde date de unii conducători de popoare, cărora la un moment dat li se păruse că fusese încălcată cine știe ce datină strămoșească – din care nu de puține ori li s-a tras chiar moartea[16]. 2. Până și Socrate, pe care priceperea într-ale dialecticii îl făcuse vanitos și care avea darul să poată răsturna o situație[17], Socrate, cel care se juca tot timpul cu afirmațiile cele mai contradictorii, a căzut victimă invidiei celor de același sânge și concetățenilor lui. Însuși Pitagora, care lăsa să se creadă că se străduiește din răsputeri să dobândească stăpânirea de sine și deprinderea tăcerii, a fost prins cu minciuna, de vreme ce, după o oarecare ședere în Egipt, le-a dat italioților de știre anumite lucruri de mult vestite de către proroci, ca și cum ar fi fost de la el. 3. Dar până și Platon, de departe cel mai moderat dintre ei, Platon, primul care și-a deprins semenii să-și desprindă cugetul de la lucrurile sensibile, să și-l înalțe spre cele inteligibile și nesupuse devenirii și să privească numai spre înălțimi, a vorbit pe bună dreptate despre o primă divinitate mai presus de ființă, căreia i-a subordonat o a doua; și a definit aceste două ființe doar prin număr, adăugând că amândouă participă deopotrivă la desăvârșire, numai că ființa celei de a doua divinități se trage din cea dintâi, care ar fi prin excelență creatoarea și ordonatoarea tuturor lucrărilor, pe când cea de a doua ar lucra după poruncile celei dintâi, legând existența[18] tuturor de cea [dintâi] ca de însăși cauza lor.

---

[16] Textul face aluzie la filosofi, mai precis la Socrate, despre care vorbește mai departe.
[17] Textual: „care făcea cauzele rele să ajungă până la urmă favorabile".
[18] Σύστασις – „consistența, rostul".

4. Spunând lucrurilor pe nume, unul ar fi Dumnezeu Cel care de toate Se îngrijeşte şi Care, în pronia Sa, le-a rânduit pe toate prin Cuvântul [Său]; iar Cuvântul, fiind şi El Dumnezeu, este Fiu al lui Dumnezeu – ce alt nume I s-ar fi putut da Lui fără riscul de a săvârşi o cumplită eroare, dacă nu tocmai cel de Fiu? Iar Tatăl a toate Îşi merită pe drept numele de Tată şi al Cuvântului Său.

5. Ei bine, dacă până aici Platon se dovedeşte a fi judicios, în continuare el se depărtează de la adevăr, fiindcă ajunge să aducă în scenă o puzderie de zeităţi, fiecare dintre ele înzestrată cu o anumită înfăţişare – adică tocmai lucrul care a provocat printre oamenii mai puţin înzestraţi cu judecată o atât de mare sminteală, mai ales dacă ne gândim că aceştia nu obişnuiau să ia aminte la pronia Dumnezeului Celui Preaînalt, pentru ca, în schimb, să se închine unor reprezentări ale lor cu chip de om sau cu înfăţişarea altor vieţuitoare. Şi aşa s-a făcut că un om cu o fire atât de aleasă, vrednică de toată admiraţia, odată căzut pradă unor asemenea confuzii, să se contamineze în final, făcând la rândul său aceeaşi greşeală, şi să nu mai scape criticii noastre. 6. Cu toate că, la un moment dat, mie îmi lasă impresia că pe Platon l-au încercat şi unele remuşcări şi că a căutat să-şi îndrepte eroarea, anume acolo unde el adevereşte – şi cu ce tărie! – că Dumnezeu a insuflat în noi Logosul Său; după cum tot atât de limpede mai spune că suflarea lui Dumnezeu este tocmai partea aceea raţională a sufletului după care împarte el toate lucrurile în două categorii: spirituale şi sensibile, pe unele [...][19], în vreme ce despre celelalte spune că sunt [un întreg făcut] din amestecarea elementelor corporale; cele dintâi sunt supuse puterii de înţelegere a minţii; pe când despre celelalte ne putem face o părere prin mijlocirea raţiunii noastre ajutate de simţuri. Iată de ce şi cele dintâi, strâns legate fiind de Duhul Sfânt, Care şi El la rându-I este necompus şi, ca atare, de nedestrămat, sunt veşnice şi sortite unei vieţi fără sfârşit, în vreme ce realităţile supuse simţurilor, care se destramă în virtutea aceleiaşi raţiuni ce le-a făcut să se alcătuiască, nu au cum să se împărtăşească dintr-o viaţă fără moarte.

[19] Lacună în text.

7. Lucruri extraordinare spune până la urmă Platon și în continuare, când scrie că ființele care au dus o viață bună – așadar sufletele celor care au petrecut în sfințenie și au făcut fapte de bine – urmează ca, după despărțirea lor de trup, să sălășluiască întru sfințenie în cele mai minunate locuri din cer. Este, de altminteri, o învățătură profitabilă: altcumva cum să-i dai crezare și să nădăjduiești o fericire ca aceasta fără să te străduiești din răsputeri să-ți petreci viața cât se poate de bine, întru dreptate și bună chibzuință și ferindu-te de rău? După cum adaugă el că, drept consecință, sufletele celor răi vor fi purtate încolo și încoace de apele Acheronului și ale Pyriphlegetonului, aidoma leșurilor unor naufragiați.

X.1. Cu toate acestea, există și oameni atât de orbi, încât, chiar dacă se întâlnesc la un moment dat cu asemenea învățături, nu se sinchisesc de ele și, în loc să fie cuprinși de frică, nu au pentru ele decât cuvinte de dispreț și își bat joc de ele ca de cine știe ce născociri. Oameni ca ei, dacă sunt buni să prețuiască niște calități de stil, în schimb nu sunt în stare să ia aminte la temeiurile unei învățături. Nu-s buni decât să dea crezare baliverneIor unor poeți și să împrăștie de-a lungul Eladei și a ținuturilor barbare idei răsuflate.

2. Or, ce spun poeții este că după moarte sufletele sunt judecate de fiii lui Dumnezeu, adică de niște oameni; tot ei le mai cântă acestora și judecățile făcute sau chemările la judecată, adăugând că aceiași stau de pază tuturor răposaților. Și tot poeții mai povestesc și despre niște lupte purtate între puterile de sus[20] și fac caz de nu știu ce legi ale războiului, zicând despre aceste puteri că sunt purtate de destin. Sau, tot după ei, unele dintre ele sunt din fire arțăgoase; altele, absolut indiferente față de necazurile oamenilor; iar altele, în fine, morocănoase. Pe urmă ei ni le mai arată jelind uciderea copiilor lor, nestându-le în putere să vină în ajutorul nu numai al unor străini, dar nici măcar în al câtorva la care ele țineau nespus de mult; și uite așa ajung zeii să fie înzestrați cu toate neputințele oamenilor, cărora poeții nu pregetă să le cânte odată vrajbele, alteori rănile, alteori bucuria sau durerea.

[20] Sau „demoni".

3. Adevărul este că noi ar trebui totuși să le dăm crezare. Fiindcă, dacă este adevărat că ei au auzit chemarea poeziei atinși fiind de suflul inspirator al divinității, nu avem nimic altceva de făcut decât să le dăm crezare și să ne pătrundem noi înșine de graiul lor inspirat. Dar ce povestesc ei? Povestesc pătimirile zeilor și demonilor lor, de unde ar rezulta că patimile acestora se cer crezute fără rezerve.

Totuși cineva ar putea obiecta cum că este cu neputință ca poeții să fi mințit, adăugând că, dacă poezia are darul de a-l încânta pe ascultător, în schimb adevărul celor povestite depinde strict de faptul că lucrurile s-au petrecut într-adevăr așa, și nu altfel. 4. Eu unul aș spune aici că este în natura poeziei să mai și știrbească din adevăr; numai că, atunci când mint, poeții nu mint fără rost, fiindcă fie o fac din interes bănesc, fie o fac ca să obțină cine știe ce favoruri sau, în fine, o mai fac ca să mascheze cine știe ce faptă mârșavă de care au ei știre, și asta de frica amenințării legilor – deși într-un asemenea caz mie mi se pare că ar fi fost totuși cu putință ca ei să nu născocească tot felul de baliverne despre natura Celui Atotputernic și, ca atare, să nu se facă vinovați de impietate.

XI.1. Dar cel care se știe vinovat de a fi dus o viață netrebnică, criticabilă, dezordonată, dacă se căiește, dacă-și va înălța gândul la Dumnezeu, deschizându-și larg ochii inimii, dacă se va rupe de viața dusă mai înainte, va avea parte de oblăduirea lui Dumnezeu și va trăi în veac. Oricum, se cade să înălțăm mulțumirea noastră lui Dumnezeu, Care, așa cum l-ar mântui pe acela, ne poate mântui pe noi toți. Însă ne va mântui cu atât mai lesne cu cât ne vom încrede noi mai deplin în puterea Lui de vindecare a sufletelor noastre, cu cât vom fi mai puțin șovăielnici, cu cât ne vom feri să facem aidoma celor care, [bolnavi fiind], acum se încred într-o anumită medicație și acum fug de ea. Nu, leacul acesta care se cheamă dreptate și cumpătare, asemenea tuturor celorlalte, se cere luat cu conștiința trează și cu sârg!

Pe cât cu putință, noi ceilalți ne străduim din răsputeri a sădi speranța în sufletele celor care n-au avut cunoștință de o asemenea învățătură, rugându-L pe Dumnezeu să ne vină într-ajutor; fiindcă mie nu-mi pare un lucru tocmai oarecare să îmboldești

cugetul supușilor tăi până la evlavie, chiar atunci când el, cugetul, este încă nepervertit sau, atunci când acesta se arată rău și îndărătnic, să-l faci să admită tocmai contrariul convingerilor sale și să faci din niște oameni de nimic niște oameni de valoare. Iar dacă este adevărat că nu am niciun motiv să nu mă bucur de răspunderea unei asemenea sarcini și că e bine să mă las stăpânit de gândul că a-I înălța laudă Mântuitorului nu e un lucru potrivit oricui, ci numai unui om de bine, atunci înseamnă că se cuvine să-mi iau rămas bun de la toate relele rânduieli ticluite de soartă în neînțeleapta și oarba ei dibuire și să văd în convertirea mea principala condiție a mântuirii mele.

Aș fi dorit eu de mult să-mi fie descoperit lucrul acesta, fiindcă adevărat e că fericit este cel care a ajuns să cunoască încă din tinerețea sa și care și-a aflat bucuria în aflarea dumnezeieștii învățături și în frumusețea unei vieți puse sub semnul virtuții. Dar s-o spunem fără vanitate: când cei înzestrați nu ajung înțelepți de mici copii – din leagăn, cum vine vorba –, atunci chiar faptul de a se fi „înțelepțit" în pârga vieții rămâne totuși un lucru îmbucurător.

2. În ceea ce ne privește, tăria noastră nu stă în niciun fel de învățătură omenească; toate darurile, toate trăsăturile noastre de caracter care plac oamenilor înțelepți de la Dumnezeu sunt. Și am un scut nu tocmai neînsemnat, de care mă folosesc ca de o pavăză împotriva a tot veninul trimis[21] împotriva mea de cel viclean, și anume cunoașterea lucrurilor plăcute lui Dumnezeu; din ea îmi voi alege cele potrivite cuvântării de față, în așa fel încât să pot înălța laudă Părintelui a toate.

3. Iar Tu, Hristoase, Mântuitorul nostru, al tuturor, fii și Tu aici de față și mă susține în zelul sfințitei lucrări, căreia mă închin acum! Înaripează-mi spusa când voi grăi despre tăria[22] Ta și arată-mi cum să găsesc, privitor la Tine, cuvintele cele mai alese!

Totuși, să nu creadă nimeni că va auzi din gura mea cine știe ce termeni sau cine știe ce idei șlefuite până la subțirimea obișnuită retoricii, fiindcă eu sunt pe deplin conștient de faptul că

[21] Textual: „urzit, fabricat".
[22] În text: ἀρετή.

bărbaților ageri la minte nu le place vorbăria dezlânată și bună numai să ne gâdile la ureche; fiindcă într-un asemenea caz vorbitorii se gândesc întotdeauna numai la aplauze, așa că nu se sinchisesc dacă ce spun ei are sau nu vreun rost.

4. Ei bine, există oameni – oameni fără minte și fără credință – care fac caz de faptul că Hristos, Mântuitorul nostru, a fost osândit; și că Lui, Care pentru toate viețuitoarele este izvorul vieții, I-a fost luată până și viața [...][23]. Dar, dacă asemenea idei nu au de ce să ne mire, de vreme ce ele ne vin din partea unor oameni porniți pe calea necredinței, care nu se mai tem să o recunoască și care nu-și mai tăinuiesc răutatea, în schimb, atunci când ar vrea să lase să se creadă că sunt încredințați de faptul că Dumnezeu, Care este nesupus stricăciunii, ar fi putut El Însuși pătimi ceva din partea oamenilor, ei pretind un lucru care întrece toate limitele bunului simț. La fel și cu cei care-și închipuie că asupra iubirii de oameni cruzimea a putut ieși biruitoare sau care nu-și dau seama că mărinimia și îndelunga răbdare a lui Dumnezeu nu pot fi răvășite de semeția omului; că derâderea nu le poate face să-și schimbe natura, ci că întotdeauna [...][24] ajunge să anihileze înverșunarea siluitorilor prin forța rațiunii și a generozității.

5. În marea Sa iubire de oameni, Dumnezeu a plănuit încă de la început să stârpească nedreptatea și să înalțe bunăcuviința și dreptatea, scop în care a și adunat în jurul Său pe cei mai înțelepți oameni și a pus temei celei mai frumoase și mai folositoare învățături, pentru ca tot omul de bine și ajutat de soartă să se poată sârgui și să dea de urma lucrării Sale proniatoare în lume. De altfel, mă și întreb: cine ar putea să ne amintească o fericire mai mare decât dobândirea dreptății lui Dumnezeu, Cel care i-a făcut asemenea Lui pe cei care s-au arătat vrednici de învățătura Sa și Care, împărțind tuturor binele, le-a dat odată pentru totdeauna posibilitatea de a-și împlini menirea? 6. În aceasta stă

[23] Sensul textului pare să fie: există oameni care ne obiectează faptul că Acest Hristos despre Care spunem noi că este izvorul vieții n-a fost decât un osândit oarecare, Care până la urmă a plătit cu propria Lui viață – în continuare, textul pare a fi lacunar.

[24] Text lacunar.

marea noastră biruință; în aceasta stă adevărata putere, marea Lui lucrare, povața de înțelepciune gândită de El pentru binele tuturor popoarelor. Iar daca așa este, atunci și noi – o, Mântuitorule al tuturor! – Ție întru laudă Îți vom înălța trofeele noastre dobândite prin luptă. Tu însă – o urâcioasă și nerușinată calomnie! –, care te mândrești cu spusele și cu țipetele tale mincinoase, tu amăgești numai copiii, tu câștigi doar încrederea adolescenților sau a bărbaților încă necopți la minte, ademenindu-i să se lepede de credința adevăratului Dumnezeu! Tu pui la cale plăsmuirea unor statui, făcându-i pe aceia să le înalțe lor rugăciune și să li se închine, urmând ca singura răsplată de care vor avea ei parte pentru nesăbuința lor să șadă numai în amăgirea lor!

7. Ei bine, tocmai unii ca ei se pomenesc până la urmă a cârti împotriva lui Hristos, Dumnezeul și Fiul lui Dumnezeu și Pricinuitorul a tot binele! Dar, întreb eu, oare nu tot Lui I se-nchină – și pe drept cuvânt! – popoarele și neamurile cele mai înțelepte și mai luminate ale pământului? Oare nu Lui, Celui învestit cu toată puterea și Care este mai presus[25] de tot binele? Iar dacă așa este, atunci și lauda noastră trebuie să sporească și uimirea noastră să crească nemăsurat la gândul că, în loc să se folosească de multa Lui putere, să Se răzbune pentru nedreptatea ce I se făcea, Hristos, Care știa cât de josnici pot fi oamenii, i-a iertat totuși, gândind El că atât prostia, cât și înclinarea spre păcat sunt totuși niște trăsături omenești; după care, rămânând de neclintit în hotărârea luată, nu S-a lepădat câtuși de puțin de fireasca Sa iubire de oameni!

Duceți-vă, așadar, de la mine, necredincioșilor! Fiindcă cele întâmplate au fost posibile numai datorită păcatului aceluia rămas nepedepsit. Duceți-vă la jertfele voastre de sânge, la benchetuiri, duceți-vă la praznicele și la bețiile voastre! Puneți-vă pe față masca pietății, ca să vă dăruiți mai din plin plăcerilor și destrăbălării; lăsați să se creadă că nu vă e gândul decât la jertfa pe care o aduceți, ca să vă puteți face mai lesne robi plăcerilor! Voi nu aveți nici cea mai mică idee în ce chip există binele; nu cunoașteți nici măcar cea dintâi dintre poruncile pe care Dum-

[25] Ὑπερκύπτων – „privește de deasupra" sau „este/privește dincolo de".

nezeul Cel mare le-a dat oamenilor când a rânduit Fiului Său să le călăuzească viața, pentru ca aceia care și-o vor petrece într-un chip demn, înțelepțește, la judecata care le-o va face Fiul Său să moștenească o viață nouă, de fericire și împlinire. 8. Însă eu nu tâlcuiesc hotărârea lui Dumnezeu privind felul cum trebuie să-și ducă oamenii viața în felul celor mai mulți dintre ei – în necunoștință de cauză –, nici în temeiurile unor presupuneri sau numai așa pe dibuite!

Cineva ar putea să întrebe: de unde denumirea aceasta de „fiu"? Și despre ce fel de „naștere" poate fi vorba, de vreme ce – după cum se vede – nu avem de-a face decât cu un singur Dumnezeu, și încă cu Unul străin oricărui soi de amestec? Aici se cere să admitem posibilitatea a două feluri de naștere. Una este cea pe care o știm cu toții și care are loc pe cale firească[26]; cealaltă se petrece în virtutea unei cauze veșnic izvorâtoare[27], al cărei temei nu poate fi contemplat decât de dumnezeiasca pronie sau, dintre oameni, de cei care au izbutit să-i merite dragostea. E drept că un înțelept va ști întotdeauna să recunoască autorul bunei rânduieli a universului. Iar de vreme ce nimic nu există fără intervenția unei cauze, înseamnă că trebuie neapărat ca și cauza [ultimă] să fie anterioară creației. Dar și existența universului și faptul că lucrurile din cuprinsul lui dăinuiesc presupun neapărat anterioritatea cuiva care să le facă a dăinui. De unde vom zice că Hristos este cauza acestei dăinuiri, la fel cum zicem că dăinuirea ființelor este efectul unei cauze; tot așa este și Tatăl cauza Fiului, iar Fiul, efectul acestei cauze.

9. În fine, anterioritatea Lui cred că devine astfel de ajuns de clară. Să vedem însă cum a putut El coborî pe pământ, în lumea noastră, a oamenilor.

Pricina hotărârii de a coborî stă – așa cum cu mult înainte o și spuseseră prorocii – în purtarea de grijă față de toate; la urma urmei este firesc ca un creator să se îngrijească de creația lui. Dar, de vreme ce urma ca El să ia înfățișarea trupească și creată și să zăbovească un timp pe pământ, așa cum o cereau lucrurile, Și-a rânduit o naștere zămislită fără căsnicie, adică în afara împreu-

[26] Textual: „prin lehuzie".

[27] Textual: „veșnice" – ἀΐδιος αἰτία.

nării nupțiale: o naștere dintr-o fecioară sfântă – Maica Domnului fiind fecioară. Așa și-a făcut ființa aceasta dumnezeiască intrarea în timp; așa a devenit vizibilă esența spirituală; așa a putut lumina netrupească să devină trup[28].

10. Totul a fost concordant atunci: un porumbel luminos, care-și luase cândva zborul de pe arca lui Noe, s-a pogorât deasupra pântecelui Fecioarei. Concordant a fost însă și ce s-a petrecut după această unire mai presus de simțuri, de o puritate care depășește sfințenia însăși și superioară însăși castității: o înțelepciune dumnezeiască vădită încă din fragedă pruncie, apoi înfricoșarea cu care L-a primit, la Botez, apa Iordanului; 11. și, odată cu asta, împărăteasca ungere, care se acordă cu priceperea rostului tuturor lucrurilor; pe urmă o învățătură și stăpânirea unei puteri uimitoare, în stare să vindece până și ce era de nevindecat; grabnica și nestăvilita împlinire a rugăminților și, în general, viața Lui cu desăvârșire pusă în slujba oamenilor; o doctrină care nu urmărea punerea în valoare a istețimii, ci înțelepciunea, fiindcă învățăceii nu urmau să se străduiască spre deprinderea virtuților denumite „civice", ci spre cele care aveau să le deschidă drumurile lumii spirituale; urmau să se silească a intui realitatea aceea care rămâne perpetuu nealterată și să se exerseze spre cunoașterea Preaînaltului Tată.

12. Și de asta nici facerile Lui de bine nu au fost unele obișnuite: orbilor, El le-a dăruit vederea; paraliticilor, vigoarea; iar morții, El i-a răspuns cu aducerea înapoi la viață. Și n-am să zăbovesc acum amintind acea îndestulare petrecută-n pustie, îndestulare care a putut sătura – după atâta trecere de timp – o atât de mare mulțime de oameni cu atât de puține bucate! 13. Pentru asta, după putere Îți mulțumim, Hristoase, Dumnezeule și Mântuitorule, pronia supremă a Marelui Tată; Tu, Care ne mântuiești din necazuri și ne-ai propovăduit cea mai minunată învățătură! Și o spun acum nu ca să-Ți înalț laudă, ci numai ca să-mi mărturisesc recunoștința. 14. Fiindcă ce om Ți-ar putea înălța laudă după cuviință, când ni se spune că Tu ai făcut din nimic[29] cele ce

[28] Textual: „să ajungă materie".

[29] Precum altădată, ἐξ οὐκ ὄντων – textual: „din ce nu erau ele", cu referire la 2 *Macabei* 7, 28.

sunt în lume, că Tu ai aprins pentru ele lumina și ai adus în dezordonatul vălmășag al stihiilor frumusețe, ordine și măsură? Cu toate că dovada cea mai nepreţuită a iubirii Tale de oameni stă mai curând în faptul de a fi făcut din niște suflete nobile niște râvnitori ai vieții dumnezeiești și fericite, după care Te-ai îngrijit ca aceștia să dobândească bunurile cele cu adevărat bune, să împartă cât mai multora din înțelepciunea și din împlinirea lor lăuntrică și să poarte roadele nepieritoare ale virtuții, stând deoparte din calea neînfrânării, plini de dragoste față de oameni; privind în jur cu ochii îndurării și încingându-se cu platoșa credinței, gata să întâmpine viața cu bună-cuviință și cu toate chipurile virtuții, care mai înainte vreme fusese izgonită din viața oamenilor; fiindcă aceasta a devenit adevărata cauză a coborârii – mai bine spus: ea a făcut necesară coborârea – pe pământ a Mântuitorului, Care veghează în pronia Sa asupra tuturor. Căci nu mai putea fi găsit nimeni, niciun tămăduitor în stare să scoată cu adevărat lumea de sub puterea unor rele atât de mari și a unei asemenea grozăvii!

15. Dar pronia a rânduit iarăși – și pe dată – tot ce mai înainte fusese răvășit sub imperiul dezordinii și al neînfrânării. Și n-a făcut-o pe ascuns, bine știind că, dacă unii oameni au, prin mijlocirea chibzuinței lor și a minții, privirea aţintită asupra ei, alții, în schimb, ajunși asemenea viețuitoarelor necuvântătoare, își concentrează atenția asupra acestei lumi supuse simțurilor. Așadar, de aceea a lucrat ea această binecuvântată și miraculoasă tămăduire în văzul tuturor: anume ca nimeni, fie el purtat de râvnă sau, dimpotrivă, delăsător, să nu poată avea vreo îndoială; de asta le-a dat răposaților să revină la viață; de asta le-a poruncit celor cu sănătatea șubrezită să-și revină în puteri. Liniștirea apelor mării și porunca ascultată de domolire a vijeliei sau, până la urmă, Înălțarea la cer după înfăptuirea atâtor lucrări minunate și după chemarea oamenilor din starea de necredință în aceea de putere și de credință, a cui lucrare ar putea ele să fie dacă nu a lui Dumnezeu și a puterii Sale supreme? 16. Să nu uităm că până și clipele imediat următoare Patimilor n-au fost lipsite de manifestări extraordinare: bezna a pătruns peste lumina zilei și a făcut soarele de nevăzut! Pretutindeni, lumea a fost cuprinsă de înfri-

coșare la gândul că va fi sosit sfârșitul lumii și că va domni din nou haosul, așa, ca înaintea întocmirii universului! S-a căutat și cauza acestui mare necaz, în ideea că n-ar fi fost de mirare ca oamenii să fi săvârșit vreo nelegiuire în fața divinității, până când, în nemăsurata-i mărinimie, nemaiținând seama de nesocotința oamenilor, pronia a redat cerului întreg înfățișarea lui obișnuită, împodobindu-l la loc cu dansul stelelor.

Așadar, se poate spune că până și chipului lumii, care ajunsese atât de posomorât, i-a redat ea atunci din nou seninătatea!

XII.1. Cineva căruia i-ar face plăcere să hulească ar putea susține aici că, în calitatea Sa de Dumnezeu, [Cuvântul] ar fi putut determina ca oamenii să facă o alegere mai bună și mai favorabilă lor. Întreb totuși: dar ce cale ar fi putut fi mai bună, ce metodă mai eficace pentru înțelepțirea nărăviților, decât însuși graiul Său? Nu i-a învățat oare chiar El sub privirile lor și stând în mijlocul lor ce înseamnă o viață așezată? Or, dacă învățătura lui Dumnezeu nu s-a dovedit lucrătoare în ei în ciuda prezenței Sale, înseamnă că în lipsa Sa – neputându-I ei asculta spusa – ar fi fost mult mai rău.

2. Dar ce a stat în calea acelei preafericite învățături? Numai josnicia omenească; fiindcă, de câte ori ne învârtoșăm împotriva unor idei rostite cu har și cu temei, un nor vine și se lasă asupra minții noastre, adumbrind-o. Iar aceia nu făceau decât să-și afle cea mai mare plăcere în a nu le păsa de poruncile Lui și în a nu pleca urechile la legea ce le fusese dată. Fiindcă, de nu le-ar fi sfidat, ei ar fi dobândit, ascultându-le, o știință foarte folositoare nu numai pentru viața de acum, ci și pentru cea de apoi, adevărata noastră viață, în care plata faptului de a-I fi dat ascultare lui Dumnezeu va sta în ființarea cea nesupusă stricăciunii și veșnică, la care vor avea dreptul toți cei care vor fi ajuns la cunoașterea lui Dumnezeu, toți cei a căror viețuire de invidiat va fi devenit o pildă de-a pururea pentru cei hotărâți să-și închine ființa marii confruntări [a muceniciei]. 3. Iată de ce a fost încredințată această învățătură unor oameni înțelepți: anume pentru ca tot ce vor avea aceia să dea de știre să fie păstrat de către învățăceii lor cu toată grija, iar porunca lui Dumnezeu să rămână

pătrunsă de adevăr și păzită fără știrbire. Pentru că ea este cea care zămislește – întru curăția credinței și în desăvârșita noastră dăruire lui Dumnezeu – îndrăzneala în fața morții; numai ea poate înfrunta furtunile vieții și, călăuzită de neînvinsa putere a lui Dumnezeu, încercarea muceniciei[30]; iar când, în marea sa dăruire, [sufletul nostru] va fi învins până și cele mai cumplite pricini de teamă, atunci Acela pe Care cu atâta vitejie L-a mărturisit el îl va socoti, la rândul Său, vrednic să poarte cununa. 4. Și totuși nu se semețește; fiindcă el știe – cred eu – că și acest dar tot de la Dumnezeu venit e ca să poată îndura și împlini cu bucurie dumnezeieștile porunci. Și atunci este firesc ca o asemenea viață să lase în urma ei o amintire de neuitat și o glorie veșnică: fiindcă, pe de o parte, viața mucenicului este o viață de chibzuință și de continuă amintire a poruncilor, iar pe de altă parte sfârșitul său se preface într-o revărsare a dăruirii de sine și a tot ce poate fi mai nobil în om; de unde și cântările și psalmii și fericirile ce urmează, precum și lauda înălțată lui Dumnezeu, Celui care veghează asupra tuturor.

5. Așa arată jertfa de mulțumire care se aduce în amintirea acestor viteji: o jertfă curată, fără urmă de sânge sau de siluire, care n-are nevoie de miresmele tămâierilor sau de ruguri, ci doar de o lumină curată și atâta câtă e nevoie de ea pentru luminarea celor care se roagă.

Același puternic simț al măsurii domnește și în ospețele pe care nu puțini le fac ca să vină într-ajutor nevoiașilor și pentru a-i susține sau pentru ajutorarea celor căzuți. Ei bine, cine vede în toate acestea ceva vrednic de dispreț înseamnă că nu e în stare să judece lucrurile în duhul acestei învățături dumnezeiești și fericite!

6. Sunt unii care nu pregetă să se obrăznicească până la a-I cere lui Dumnezeu socoteală, zicând, bunăoară: „La urma urmei, ce a urmărit El atunci când nu Și-a înzestrat creaturile cu o natură întreolaltă identică, ci, dimpotrivă, cu una osebitoare și cel mai adeseori opusă una alteia? Fiindcă tocmai din aceasta provin și deosebirile care ne definesc trăsăturile de caracter sau înclină-

---

[30] Text corupt.

rile. Pentru deplina ascultare de poruncile lui Dumnezeu, pentru buna Lui cunoaștere, precum și în scopul întăririi credinței fiecăruia dintre noi, n-ar fi fost oare preferabil ca oamenii să fie toți înzestrați cu aceleași trăsături de caracter? Lucru acesta l-ar fi fost întru totul cu putință lui Dumnezeu!"

Cel care spune asemenea vorbe pare că ar vrea să conteste buna rânduială a universului, ca și cum nici n-ar mai admite alternanța zilei cu noaptea, ci ar dori să fie de-a pururi ziuă, deși e nevoie și de odihnă ; ca și cum linia de despărțire a uscatului de apele oceanului nu l-ar mai mulțumi; ca și cum l-ar supăra prisosul darurilor pe care pământul le poartă spre folosul ființelor de pe pământ sau mulțimea căilor pe care marea le deschide înaintea corăbierilor. Pe scurt, el pare a cere ca totul să fie uniform sau chiar, până la urmă, să nici nu mai existe bunăoară păduri și munți, urmând ca toate diversele lucrări ale naturii să dispară împreună cu numele pe care le poartă! Sigur că toate acestea nu-s altceva decât niște vorbe-n vânt. Dar a cere ca toți oamenii să fie înzestrați cu același temperament e o idee de-a dreptul caraghioasă, cum este și faptul de a nu pricepe că în acest caz osebitoarea rânduială a ființelor din univers nu s-ar mai înscrie în rânduiala universului, sau că temperamentele au altă natură decât fenomenele fizice, sau că există o mare deosebire între suferințele trupului și chinurile sufletești!

Dumnezeu a întocmit întregul univers din elemente diferite. Or, față de felurimea posibilităților corporale, sigur că pentru punerea în valoare a universului a fost nevoie de diversitate și de varietate; și așa cum prin natură multe și nenumărate [...][31], multe se datorează mării sau aerului. Pe om l-a făcut ființă cugetătoare și l-a dăruit cu darul cunoașterii a ce e rău și ce e bine, pentru ca de cele dintâi să se țină de o parte și să le dorească numai pe acestea din urmă. Iar după ce i-a dat atâta dreaptă socoteală câtă avea el trebuință, l-a lăsat liber să vrea și i-a îngăduit să hotărască singur în ce fel își va duce viața; și a făcut așa, deopotrivă cu toți oamenii. Veți întreba: dar de unde diversitatea caracterelor? Eu cred că din puținătatea interesului nostru față

[31] Lacună.

de binele dăruit nouă de pronie. Ceea ce ne și face să ne lăsăm în voia pornirilor oarbe sau a poftelor și, uitând de bine, să tindem spre tot ce e rău. Adevărul este că mânia clocotește în noi – și nu puțin –, poftele dau și ele năvală și, împreună, din clipa când ajung să domine cugetul celor fără minte, îi duc pe aceștia la prăbușire. Și invers: când cugetul rămâne stăpân în om, întreaga lui viață se deapănă cu măsură și merită laudă. Lucrurile se petrec ca în cazul unui vizitiu cu experiență, trăgând de hățurile unui atelaj dublu, neascultător și mușcat de streche: fiindcă numai așa putem noi ajunge să ne controlăm credința, cucernicia, dreptatea, cumpătarea și fericirea rezultând din practicarea tuturor virtuților. Iar acestea din urmă – și cele asemenea lor – izbutesc în cele din urmă să scoată sufletele la liman sub privirea Judecătorului Celui sfânt; și nu spre a fi judecate sau ca să poarte povara osândei păcatelor lor, ci ca să capete răsplățile făgăduite de El sufletelor ce vor fi dus o viață cu adevărat nobilă. După cum pe cele prihănite, care se vor fi dedat plăcerilor trupești, le va ajunge[32] până la urmă pedeapsa venită să răzbune dreptele spuse ale lui Dumnezeu, făcându-le să se jelească pentru judecata căreia ei îi fuseseră supuși; pe acestea le așteaptă focul nestins și veșnic, prăpastia aceea povârnită și fără ieșire.

Dar jignitoare este și ideea celor pe care-i nemulțumesc deosebirile dintre ființe și care ar vrea ca toate lucrurile să se afle, valoric, pe aceeași treaptă. E drept că oamenilor fără Dumnezeu li se pare că a prefera un lucru nobil altora inferioare lui sau ideea că o ființă nemuritoare s-ar putea bucura de covârșitor mai multă fericire decât ființele noastre pământești și pieritoare, și asta direct proporțional cu noblețea și cu îndumnezeirea ei, ar fi un lucru cu totul nedrept; după cum tot nedreaptă s-ar putea să li se pară ideea ca [numai] neamul omenesc să nu rămână străin de bunătatea lui Dumnezeu, deși trebuie totuși spus că acest lucru nu-i are în vedere pe toți oamenii și că el nu se petrece necondiționat, ci că de el se vor bucura numai cei care-și vor fi îndreptat pașii pe drumul deschis de Dumnezeu-Însuși, așadar în virtutea faptului de a fi ales cel mai nobil fel de a-și petrece viața, care este cunoașterea adevărurilor lui Dumnezeu!

---

[32] Textual: „le va zvârli".

XIV.1. Sigur că este nebunie curată să compari un lucru creat cu realitățile necreate. Fiindcă acestea n-au nici început, nici sfârșit, pe când cel dintâi, creat cum este, supus devenirii și care-și are și începutul și existența în timp, bineînțeles că are și un sfârșit. Or – întreb eu – aceste realități [create], făcute să ființeze, cum ar putea ele să ajungă egale cu Cel care a poruncit aducerea lor la existență? Fiindcă, dacă ele I-ar fi Lui pe potrivă, atunci n-ar putea fi vorba, la drept vorbind, nici despre o poruncă dată de El spre aducerea lor la ființă! Tocmai că nici măcar cele cerești nu-I pot fi Lui puse alături, după cum nu poate fi pusă nici întreaga lume supusă simțurilor alături de lumea inteligibilă; sau, din nou, nici modelele, pe una și aceeași aceeași treaptă cu imaginile lor.

2. Și atunci cum să nu-ți vină să râzi la gândul vălmășagului tuturor acestor elemente, în care noblețea dumnezeirii ar urma să fie diluată prin reducerea ei la măsura oamenilor ori a animalelor? Sau cum să nu socotești năzuința spre dobândirea unei puteri comparabile cu puterea lui Dumnezeu drept ceva nebunesc și ieșit din făgașul unei vieți înțelepte și virtuoase? Dacă este adevărat că noi aspirăm la fericirea dumnezeirii, trebuie totuși să ne și călăuzim existența după porunca lui Dumnezeu; fiindcă numai așa vom putea duce o viață mai presus de puterea destinului în sălașurile [Sale] nemuritoare și nesupuse pieirii; vreau să spun: supunându-ne viața legii așezate nouă de Dumnezeu. 3. Oricum, singurul lucru aflat în puterea omului și care, în schimb, se poate ridica până la [asemuirea cu] puterea lui Dumnezeu stă în slujirea curată și fără ascunzișuri a lui Dumnezeu, în întoarcerea noastră către El, în contemplarea lucrurilor plăcute Lui și în deprinderea lor, precum și în faptul de a nu ne lăsa încovoiați până la pământ, ci, atât cât ne stă în puteri, în a ne înălța cugetul spre cele de sus, de pe culmi: aceasta este îndeletnicirea care – cum se spune – ne poate duce la biruință și la dobândirea nenumăratelor bunătăți. Aceasta este, de fapt, rațiunea și cauza deosebirilor legate de noblețea și de puterea făpturilor. Cine va vrea să ia aminte cum trebuie va găsi în ele prilej de întărire și de mare binecuvântare; dar proștii și nemulțumitorii, pentru semeția lor, își vor atrage cuvenita pedeapsă.

XV.1. Așadar, Fiul[33] lui Dumnezeu îi cheamă pe toți la virtute, constituindu-Se singur dascăl al poruncilor Tatălui pentru cei drept-cugetători. Să nu ne amăgim singuri, făcând greșeala de a nu-I lua în seamă chemarea, și să recunoaștem că de grija sorții noastre – adică pentru fericirea oamenilor – a străbătut El atâtea drumuri și a chemat la Sine pe cei mai vrednici oameni ai vremii, învățându-i și strunindu-i cum să-și ducă viața și cum să răspundă invidiei venite din partea celui potrivnic – căruia tare îi mai place să amăgească și să înșele pe cei lipsiți de experiență! – cu acel leac de viață așezată, care stă în credință și în dreptate. 2. De asta i-a luat El în seamă pe bolnavi, i-a eliberat pe slăbănogi de necazurile care-i năpădiseră, i-a mângâiat pe cei ajunși în cea mai neagră sărăcie și mizerie sau a îndemnat pe oameni și le-a poruncit să cumpănească în duh de măsură, să ia aminte și să sufere bărbătește, fără ținere-de-minte a răului, toate umilințele și tot disprețul lumii, adăugând că cele pomenite se fac întrucâtva din cercetarea Tatălui și că aceia care vor ști să primească necazul cu dăruire de sine vor învinge întotdeauna. Și a mai mărturisit El cu tărie că există ceva în care, în chip miraculos, se află inclusă o putere neîntrecută: statornicia cugetului întru aflarea înțelepciunii – adică în aflarea adevărului și a binelui – care-i face până și pe bogații care nu se abat de la dreptate să împartă nevoiașilor cu dragoste propriile lor lucruri. După cum ne-a mai oprit – și chiar cu tărie – de la urmărirea puterii[34], zicând că, dacă El a venit la noi ca la niște ființe mărunte, tot așa li se cuvine și acestora să facă acte de milostenie[35], mai ales că este în natura oamenilor să-și înceapă viața în lipsă și în goliciune, după cum și sfârșitul lor tot în lipsă și în goliciune se petrece; fapt care – adăuga El – face ca singurul lucru pentru care merită să te ostenești să rămână virtutea. Întru care ne-a vestit El că pe aceasta se cuvine să o ținem la loc de cinste, fiindcă mântuirea sufletului depinde strâns de felul cum stăpânește cârma celei mai nobile dintre virtuți: exercițiul predilect al cucerniciei, al dreptei so-

---

[33] Aici, ca și în alte locuri la Constantin, „copilul" sau „odorul lui Dumnezeu".

[34] Termenul δυναστεία pare a se referi aici la exercitarea dominatoare, represivă, a puterii.

[35] Text corupt.

coteli şi al blândeţii, ca singura cale pe care putem noi înfrunta furtunile vieţii.

Deci, după ce a povăţuit sufletele ucenicilor Săi prin astfel de îndemnuri – precum şi prin multe altele asemenea lor –, pentru ca ei să se silească la acest atât de folositor mod de a înţelege viaţa nu numai prin ascultarea poruncilor Sale, ci şi prin [pilda vie a] faptei, i-a călăuzit Hristos pe calea lungă şi pustie a încinselor nisipuri, aşa cum le-a mai croit drum şi prin valurile unei mări răscolite de vânturi, potolind talazurile şi făcându-le să îngăduie deasupra, în pofida legilor firii, paşii lui Dumnezeu şi ai acelor drepţi.

3. Or, după ce a întărit credinţa mulţimilor care-i dăduseră ascultare printr-o încercare atât de mare şi atât de neobişnuită, Hristos S-a îngrijit să-i facă şi neînfricaţi în faţa primejdiilor şi grozăviilor vieţii şi să îi arate ca pe nişte statornici învăţăcei ai nădejdii în [menirea] Sa. Odată s-a întâmplat chiar ca El să astâmpere cu vorba mânia unuia dintre prietenii Săi care îşi cam pierduse cumpătul[36]; bărbatul încercase să se apere cu sabia împotriva altui ins care scosese sabia, ca şi cum El, Mântuitorul, n-ar fi fost de faţă şi gata să-i vină în ajutor; deci acestuia i-a poruncit El să se liniştească şi să-şi aşeze sabia înapoi în teacă, dojenindu-l pentru faptul că nu-şi căutase scăparea la El. Şi cu un asemenea prilej a rostit El cu glas de legiuitor că tot cel care pune început nelegiuirii, precum şi tot cel care va cuteza să apuce sabia spre a se apăra de prigonitor, va muri de moarte rea. 4. Asta fiindcă adevărata, cereasca înţelepciune ne cere mult mai curând să ne lăsăm nedreptăţiţi decât să-i nedreptăţim noi pe alţii, iar la vreme de restrişte să fim gata de suferinţă; în niciun caz să răspândim suferinţa; fiindcă, dacă ţinem seama cât de rău este să faci nedreptate, bine este să ne pătrundem de gândul că nu cel nedreptăţit, ci, dimpotrivă, cel care nedreptăţeşte va avea parte de pedeapsa cea mai cruntă.

Unuia care face voia lui Dumnezeu nu-i este greu nici să nu facă nedreptatea, nici să nu pătimească de pe urma ei. Fiindcă unul ca el se lasă în seama lui Dumnezeu, Care Se află pururi

[36] Cf. *Ioan* 18, 10.

alături de noi și Se îngrijește ca niciunul dintre ai Săi să nu sufere vătămare. De altminteri, cum ar putea cineva să-și dea singur cea mai bună povață, sau cum și-ar putea închipui cineva că ar putea cere ajutor de la Dumnezeu, dar că ar putea, totodată, să se ajute și singur? [Întâmplarea de mai sus] ducea la confruntarea dintre două posibilități, dintre care era greu să știi care va învinge; dar niciun om înțelept, având o temeinică certitudine, n-ar alege un lucru nesigur în dauna celui sigur.

Și atunci, cum să te îndoiești de prezența și de ajutorul lui Dumnezeu când ai trecut tu însuți prin încercări atât de mari și când te-ai văzut eliberat din ele la un singur semn al Său? Când la îndemnul Mântuitorului ți-ai croit cale prin apele aceleiași mări care se mai retrăsese cândva și lăsase poporului chemat îngăduința să o străbată ca pe un drum liber? Pentru mine, faptul de a putea lua aminte la porunca Celui care ne poartă de grijă, la întâmplări ca acestea, minunate, de necrezut, ajunge să devină un prilej puternic de întărire a credinței noastre și o adevărată temelie pentru convingerile noastre. Dar tot de aici se cere să luăm aminte ca la vremea marilor încercări să nu cădem din credință, ci să o păstrăm nestrămutată în Dumnezeu, întrucât cu asemenea simțăminte în suflet, Dumnezeu va zăbovi [și El pururea] în cugetul nostru, neînvins; iar sufletul, păstrând în cuget pe Cel neînvins, nu va ajunge nici el în voia năpastelor când acestea dau năvală.

Noi am priceput toate cele de mai sus din însăși biruința lui Dumnezeu, Care, deși batjocorit în pronia Sa asupra tuturor prin nedreptatea săvârșită de niște nelegiuiți, n-a lăsat să mijească în Sine nici cel mai mic rod al stricăciunii[37], ci, dimpotrivă, a cules rodul biruinței supreme și – ca să spunem așa – Și-a încins fruntea în cununa izbânzii definitive asupra răului, ducând până la capăt proniatoarea Lui hotărâre și dragostea față de cei drepți și nimicind răutatea nedrepților și a nelegiuiților.

XVI.1. Și totuși iată-I Patimile prevestite de proroci, așa cum Îi fusese prorocită și nașterea cea după trup și cum fusese profețită și clipa Întrupării. De altminteri, rostul luării asupră-Și a trupului era limpede: fiindcă prin aceasta avea să nimicească

[37] Textual: „al vătămării".

vlăstarele nedreptății și desfrâului, care aduceau stricăciunea în dreptele lucrări și năravuri omenești, și pentru ca întreg pământul să încapă sub stăpânirea rațiunii și a cumpătării. În acest scop era nevoie ca în mai toate sufletele să domnească legea dată lumii de Mântuitorul și să se întărească credința în Dumnezeu, să piară credința în idoli, care a dus nu numai la adevărate măceluri în rândurile viețuitoarelor necuvântătoare, ci chiar la jertfe rituale omenești și la înfiorătoarea pângărire a altarelor: în Egipt, bunăoară, sau în Asiria, locuri ale căror legi îngăduiau jertfirea sufletelor unor drepți înaintea unor imagini vane, plăsmuite din bronz sau din lut. 2. Roadele lor le-au cules și Memfisul și Babilonul atunci când s-au văzut pustiite și părăsite, cu zeii lor părintești, cu tot. Și nu vorbesc numai din auzite, ci spun așa fiindcă am fost eu însumi pe acele meleaguri, le-am cercetat și am putut vedea cumplita soartă a acestor orașe; pustiul Memfis unde cândva, dând ascultare dumnezeieștii porunci, Moise a năruit îngâmfarea atât de puternicului – pe atunci – faraon, a cărui oaste biruitoare peste atâtea popoare de frunte, încinsă de luptă, el a nimicit-o nu cu o ploaie de săgeți, nu în năprasna aruncăturilor de suliță, ci numai și numai cu [puterea] sfintei, pașnicei și stăruitoarei sale rugăciuni!

XVII.1. Niciun popor n-ar fi avut parte vreodată – nici în trecut, nici în viitor – de mai multă fericire decât cel [al iudeilor], dacă acești oameni nu s-ar fi lepădat singuri, cu bună-știre, de [lucrarea] Duhului Sfânt. Fiindcă nu am putea găsi cuvinte de laudă potrivite unuia ca Moise, care a adus la bună rânduială un neam de oameni [rămas] fără rânduială, care le-a agonisit acestora în suflet podoabele ascultării și cinstirii, care a schimbat robia lor în libertate, care a făcut din niște inși posomorâți o omenire cu chipul senin și care i-a adus la o asemenea conștiință de sine încât, ca urmare a unor atât de mari izbânzi și ca o consecință a reușitei lor în tot ce făceau, aceia au ajuns până la urmă să cadă pradă îngâmfării.

Atât de mult i-a întrecut Moise în înțelepciune pe înaintașii săi, încât până și înțelepții și filosofii atât de prețuiți printre popoarele de alt neam au ajuns, cu timpul, adepți ai învățăturii lui.

2. Așa a fost cazul cu Pitagora, care, adoptându-i[38] gândirea, a ajuns să se bucure de o atât de mare faimă, încât a devenit o pildă de chibzuință până și pentru Platon, înțeleptul între înțelepți! Pe de altă parte, [profetul] Daniel, cel care putuse să prevestească viitorul, Daniel cel mare la suflet ca nimeni altul, a cărui viață a fost o încununare a frumuseții, câte n-a fost nevoie să facă pentru a birui veninul crudului stăpân de pe atunci al Asiriei, 3. adică al lui Nabucodonosor, a cărui impresionantă – și în tot cazul imensă – forță s-a revărsat până și asupra perșilor, și asta până și după ce din întreg neamul lui ajunsese să nu se mai aleagă nimic? Fiindcă și astăzi se mai face caz de bogăția tiranului și de neinspirata lui ocrotire a unei credințe care mai bine ar fi fost să nu fie, de risipa metalelor de tot soiul făcută de el pentru [a da un chip acelor] zei, sau de templele lor până la cer de înalte, ori de neomenoasele lui legi, făcute anume de [preoții] acelei credințe pentru a încuraja cruzimea? Și iată-l totuși pe Daniel înfruntându-le pe toate cu neștirbita lui credință în adevăratul Dumnezeu și vestindu-i tiranului că nefericita lui asuprire[39] avea să devină cauza unei nenorociri mari. Tiranul nu i-a dat ascultare, fiindcă o prea mare bogăție se preface întotdeauna într-o oprelişte a gândului bun; și până la urmă și-a dat în vileag sălbăticia cugetului, poruncind ca bărbatul acela drept să fie sfâșiat de fiarele sălbatice. 4. Admirabilă a fost și purtarea neabătută a celor trei frați la ceasul mărturisirii[40]! Cu gândul la ei, urmașii lor au slăvit din răsputeri credința lor în Mântuitorul, de vreme ce aceia rămăseseră nevătămați din focul, din cuptorul și din caznele pregătite lor ca să-i mistuie și de vreme ce, cu nevinovata apropiere a trupurilor lor, ei izbutiseră să țină departe dogoarea de care fuseseră învăluiți acolo, în cuptor!

După căderea regatului Asiriei, în urma unor mari frământări, din pronia lui Dumnezeu, Daniel a ajuns în Persia, la curtea lui Cambyses. Dar și acolo a fost privit cu ochi răi, la care s-au adăugat tot soiul de intrigi funeste țesute de magi și un întreg și lung șir de primejdii, din care însă el s-a izbăvit prin împreu-

[38] Μιμησάμενος – textual: „imitându-i".
[39] Textual: „râvnă".
[40] Cf. *Daniel* 6.

nă-lucrarea proniei lui Hristos, ajungând să strălucească deplin pentru dovada tuturor virtuţilor.

5. Bărbatul acesta obişnuia să se roage de trei ori pe zi; în afară de asta, purtarea lui sta mărturie unor virtuţi mari şi neobişnuite, traducându-se prin fapte ce nu puteau fi trecute sub tăcere. Împlinirea rugăciunilor lui i-a supărat pe magi, care, purtaţi de invidie, l-au pârât stăpânitorului şi l-au convins pe acesta că, ajunsă în mâna lui Daniel, o asemenea putere devenea foarte primejdioasă pentru stăpânitor. Aşa a ajuns Daniel, care, mai înainte vreme, fusese fără îndoială cauza unor foarte mari binefaceri pentru perşi, osândit să fie hrană înfricoşătorilor lei; numai că atât osânda, cât şi zăvorârea lui Daniel acolo n-au condus până la urmă la pieirea lui, ci, dimpotrivă, i s-au prefăcut în prilej de veşnică slavă, de vreme ce într-un sfârşit Daniel a fost găsit [teafăr], înconjurat de leii îmbunaţi şi îmblânziţi, aşa cum nu se dovediseră cei care-l închiseseră acolo: pe toate fiarele acelea – care, prin natura lor, sunt atât de fioroase – el izbutise să le îmblânzească prin rugăciunea lui, cu buna lui aşezare lăuntrică, ajutată de acea virtute care este echilibrul sufletesc!

6. Până la urmă a aflat şi Cambyses – era oare cu putinţă să mai ţii în umbră nişte dovezi atât de puternice ale puterii lui Dumnezeu? –, care a rămas uimit la auzul întâmplării şi căruia îndată i-a părut rău că dăduse atât de lesne ascultare clevetirilor acelor magi; dar înainte de toate a cerut să vadă cu ochii lui o asemenea imagine. Şi aşa a dat el cu ochii de omul nostru care-L lăuda pe Hristos cu amândouă mâinile ridicate: iar leii şedeau culcaţi la picioarele lui, ca într-o adâncă plecăciune!

Şi îndată i-a osândit Cambyses la aceleaşi pedepse pe magii care-l înşelaseră şi i-a închis în curtea cu lei; aici însă jivinele care mai adineauri se purtaseră ca nişte fiinţe căzute în adoraţie[41] s-au năpustit asupra lor şi s-au purtat cu ei aşa cum le era lor firea, nemailăsând viu pe niciunul.

XVIII.1. Aş vrea acum să aduc mărturia unor izvoare străine care adeveresc dumnezeirea lui Hristos, fiindcă din ele cu siguranţă că nici hulitorii Lui nu vor mai putea tăgădui, în ascunzi-

[41] Textual: „ca nişte linguşitori".

șurile cugetului lor – asta dacă mai sunt în stare să dea ascultare unor asemenea cuvinte –, că Hristos este Dumnezeu și Fiu al lui Dumnezeu. 2. Și mă gândesc acum la Sibylla din Erithraea, cea care spunea despre sine că ar aparține celei de-a șasea generații de după potop. Or, în calitatea ei de preoteasă a lui Apollo, purtând aceeași cunună ca și zeul adorat de ea și veghind asupra tripodului în jurul căruia sta [întotdeauna] înfășurat un șarpe, le grăia, scrutând viitorul, tuturor celor care se osteneau să ajungă până acolo. Adevărul este că, în simplitatea lor, părinții ei o hărăziseră unei meserii în care de fapt se petreceau tot soiul de lucruri tulburi și rușinoase sau, în tot cazul, nimic vrednic de prețuire – așa cum se întâmplă dacă stai și iei aminte fie chiar la Daphne. Dar, pătrunzând ea odată în adâncurile neajunse ale cultului aceluia nefericit și idolesc și ajungând la un moment dat să aibă cu adevărat parte de o inspirație divină, iat-o totuși prevestind în versuri viitorul legat de Acest Dumnezeu [al nostru] și făcând limpede cunoscută, prin inițiale de acrostih, povestea coborârii [printre oameni a] lui Iisus:

I Iată, musti-va pământul sudoare, semn aducând de judecată:
I Iată-L coborând din cer pe Împăratul tuturor veacurilor,
S Singur-judecătorul a tot trupul și al universului întreg!
O O, vedea-vor pe Dumnezeu muritorii – fie ei cucernici ori păgâni –
U Unde sfinții Îl înconjoară și unde timpul ia sfârșit,
S Sufletele [din nou] întrupate ale oamenilor judecându-le!

C Când lumea toată nu va fi decât pustiu și bălărie,
R Desprinde-se-vor muritorii de idoli și de întreaga lor bogăție;
E El – focul – mistui-va pământul, cerul, până și talazul mării!
I Iadul, de năvala lor, își va vedea porțile sparte!
S Și tot trupul al celor morți ieși-va la lumina libertății:
T Tâlhari și sfinți fi-vor deopotrivă iscodiți de foc, pentru vecie!
O Oricâte fapte ascunse, pe toate atunci înfățișa-le-vom;
S Ști-va dumnezeiasca lumină să rupă pecețile înneguratelor inimi.

T Tânguire – iată ce se va auzi pretutindeni – și scrâșnet de dinți.
E Ei da: păli-va strălucirea soarelui și a horelor stelare.
O Oare ce zvârcolire e-n cer, de face să pălească luna?
U Umple-va hăuri; nimici-va 'nălțarea colinelor.

U Unde-a pierit semeția de tristă amintire a lumii?
I Iată, și munte și șes vor fi una; iar marea,

O O, de s-ar mai deschide luntraşilor! Ţărâna e pârjolită de trăsnet:
S Sfârâind, au pierit şi izvoare, a pierit şi susur de apă.

S Suna-va din cer glasul trâmbiţei, cumplit răsunând a jale,
O Oglindă aducând nelegiuirii, nefericirii şi suferinţelor întreg universului.
T Tulburea adâncime tartară, descleştându-şi fălcile, arăta-va privirii pământul;
I Ieşi-vor la scaunul dumnezeiescului jude împăraţii, până la unul,
R Rostogol se va abate din cer puhoiul de foc şi pucioasă!

S Semn vor primi atunci oamenii toţi – cumplit semn primi-vor! –
T Trunchiul de lemn: credincioşilor, lor, un râvnit pocal
A Aducându-le viaţă doar lor, ca un zăplaz al Zidirii,
V Val de lumină abătând peste cei aleşi, din izvorâtoarea ceată de douăsprezece.
R Retevei ciobănesc – doar că din fier – stăpâni-va atunci în toate.
O O, Doamne al nostru, Tu, Cel azi înscris la capăt de stih,
S Suferinţă primind pentru noi – Tu eşti veşnicul Mântuitor Împărat![42]

5. Ei bine, singur Dumnezeu îi putea inspira acelei fecioare asemenea cuvinte! Iar în ceea ce mă priveşte pe mine, am să o fericesc pentru faptul de a fi fost aleasă de Mântuitorul pentru a profeţi purtarea Lui de grijă faţă de noi!

XIX.1. Dar iată totuşi atâta mulţime de oameni nedându-i crezare! Deşi recunosc existenţa unei sibylle prorociţe în Erithraea, părerea lor este că versurile au fost scrise de un închinător aparţinând credinţei noastre, înzestrat cu oarecare dar poetic, şi că, de aceea, ele trebuie socotite apocrife; că ele sunt atribuite Sibyllei doar în virtutea conţinutului lor moral, gândit să frâneze proliferarea plăcerilor şi să întoarcă sufletele spre o viaţă chibzuită şi frumoasă.

2. Însă adevărul se arată singur în lumină. Şi adevărul acesta spune că oamenii noştri au stabilit cu mare sârguinţă exactitatea cronologică; astăzi, nimeni nu se mai poate întreba dacă versurile n-au fost cumva alcătuite după coborârea lui Hristos printre noi şi după judecata Lui şi dacă atribuirea lor Sibyllei de odinioară n-a

[42] În original, acrostihul se arată astfel: ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ ΣΩΤΗΡ ΣΤΑΥΡΟΣ şi se traduce: „Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mântuitor; cruce".

făcut cumva decât să aducă în circulație un fals. 3. Fiindcă până și Cicero mărturisește că ar fi dat de aceste stihuri, că le-a tradus în latinește și că le-a inserat în scrierile sale. Or, Cicero a fost ucis când Antonius tocmai venise la putere; Antonius a fost la rândul lui înlăturat de Augustus, care a domnit timp de cincizeci și șase de ani. Lui i-a urmat Tiberius; și în anii acestuia Și-a făcut Mântuitorul luminoasa arătare în lume, s-a zămislit taina preasfintei noastre credințe și a prins [în sfârșit] cheag o omenire nouă – aceea la care eu unul cred că se gândea 4. cel mai de seamă poet al Italiei atunci când scria:

„Atunci, iată, ivitu-s-a o omenire nouă".

Sau cum mai scrie el în alt loc din *Bucolice:*

„Îngăduiți-mi, o muze sicile, o istorisire aleasă!"

Ce putea fi mai limpede, nu? Și iată-l totuși adăugând:

„Iată s-a-mplinit prevestirea femeii din Cumae!"

Prin „femeia din Cumae", nu încape îndoială, o are în vedere tocmai pe Sibylla.

5. Dar neputându-se mulțumi cu atât, ascultați-l adăugând acum, ca și cum i s-ar fi cerut să depună mărturie:

„Iată-l mijindu-ne iară sfânt șiragul de veacuri;
Fecioara veni-va din nou aducându-ne, drag, împăratul".

6. Cine poate să fie această fecioară revenită printre noi? Cine alta decât aceea împlinită[43] și rămasă grea de la Duhul Sfânt? Și ce s-ar fi putut împotrivi ca ființa aceasta, rămasă grea de la Duhul Sfânt, să fie și să rămână de-a pururi fecioară? Iar întoarcerea ei aici se va petrece atunci când Se va arăta și Dumnezeu pentru a doua oară, spre izbăvirea[44] lumii. 7. Și iată ce mai adaugă poetul:

„O tu, lună plină, închină-te pruncului abia născut
Ce va preface o lume de fier într-o lume de aur!
Domnia lui vindeca-va muritorilor rănile toate;
Suspinele împovărate cu vină afla-vor atunci alinare".

---

[43] Textual: „plină". Citatele vergiliene aparțin *Eclogei IV*.
[44] Textual: „ușurarea".

8. Noi ne putem da seama că aici se rostesc nişte lucruri în acelaşi timp făţiş şi totodată pe ascuns, pe calea alegoriei, astfel ca oricine stă să caute mai în adânc înțelesul versurilor să poată avea revelaţia dumnezeirii lui Hristos; 9. poetul se-ngrijeşte totuşi să adumbrească adevărul în aşa fel încât niciunul dintre personajele influente în capitală să nu-l poată învinui că ar scrie lucruri potrivnice tradiţiei neamului său şi că s-ar lepăda de strămoşeasca lui credinţă în zei. După convingerea mea, poetul a avut ştire despre fericita taină purtătoare a numelui Mântuitorului; dar, ca să evite riscurile unui răspuns [ce s-ar fi putut dovedi] neiertător, el s-a menţinut în limitele cerute de felul obişnuit de gândire, adăugând de aceea că acestui prunc vor trebui să-i fie înălţate altare, zidite temple şi închinate jertfe. La fel a făcut el şi mai departe, cu gândul tot la oamenii înzestrați cu înţelegere. Căci iată ce spune:

XX.1. „Viață luând ca de zeu fără moarte, vedea-va în jur
Adunați pe eroi"(adică pe drepți)!;
„[...] pe urmă el însuși
Patriei și fericiților ce-l așteptau arăta-se-va,
Prin moștenite virtuți ținând strânse frâiele lumii.
Ție, copile, îți închină întâile-i roade țărâna:
Orzul și trestia, nufărul și, cu el împreună, acantul".

2. Cât de extraordinar a putut fi omul acela [și câtă învățătură a putut el să adune], așa încât, deși cunoștea neiertătoarea cruzime a acelor vremuri, a putut scrie:

„Din ugerul plin, căprițe junci nesilite-ți vor da dulce lapte,
Iar turma nu va mai ști cum e frica de leii cei groaznici".

Ce bine zice, de vreme ce credința [în Hristos] ajunge să nu se mai teamă de puterea demnitarilor de la curte!

„[...] Așa izvodi-vor scutecele, ca de la sine, iarba de bună mireasmă.
Pieri-va soiul cumplit al aspidei, pieri-va [...]
Iar în bogate ponoare asire-nflori-va amomul."

3. Nimeni n-ar putea înșira adevăruri mai mari și mai potrivite puterii Mântuitorului! Fiindcă, iată, până și scutecele [în care a fost înfășat] Dumnezeu – puterea Duhului Sfânt – au izvodit aici omenirii celei noi floare de bună mireasmă! Șarpele e

ucis și o dată cu el piere și otrava lui, care, la începutul timpurilor, i-a înșelat pe întâii oameni, făcându-i să le alunece gândurile de la înnăscuta cumpătare la gustarea plăcerilor, ca să-i prindă-n puterea cumplitei primejdii pe care le-o pregătise.

4. Datorită faptului că înainte de pogorârea printre noi a Mântuitorului nu știa nimeni că drepții vor avea parte de nemurire, acela făcea mult prăpăd în sufletele oamenilor lipsite de sprijinul nădejdii; dar, după Patimile Lui și după ce, din împreună-lucrarea Duhului Sfânt, El S-a despărțit pentru scurtă vreme de trupul în care Se înveșmântase, li s-a descoperit oamenilor și posibilitatea învierii; acesteia din urmă i se adaugă faptul că orice urmă de fărădelege săvârșită de om avea să fie ștearsă prin puterea sfintei curățiri. Atunci i-a îndemnat El pe învățăcei să îndrăznească și le-a poruncit să spere cele asemenea din minunata și înălțătoarea Sa Înviere.

5. Pe drept cuvânt s-a curmat atunci toată puterea[45] [duhurilor] care împrăștiau otrava. Sfârșitul și l-a cunoscut și moartea și totul a intrat sub semnul învierii[46]. Tot așa a luat sfârșit și neamul asirienilor, care s-a transformat până la urmă într-un motiv de credință în Dumnezeu.

Iar atunci când poetul spune că amomul va crește îmbelșugat și pretutindeni, el are în vedere mulțimea închinătorilor [lui Hristos], care s-a ivit îmbelșugată dintr-o rădăcină unică și a făcut floare bogată întru bună mireasmă, scăldată de rouă.

6. Dar iată ce mai spui tu cu atâta tâlc, în continuare, o prea înțelepte poet [Vergilius] Maro:

„Pe dată afla-vei isprăvi de eroi și faptele marelui tată,
Toate mustind de putere [...]".

Prin lauda înălțată eroilor, tu ai în vedere lucrările drepților; iar vorbind despre faptele tatălui, tu ne vorbești de fapt despre zidirea lumii și despre lucrarea veșnicei sale dăinuiri, poate că până și despre legile prin care Biserica cea de Dumnezeu iubită închegează o viață dreaptă și cumpătată! 7. Remarcabil îmi pare și felul cum tu descrii propășirea unei vieți mai înainte împărțită

[45] Textual: „firea".
[46] Textual: „și s-a pecetluit învierea".

între bine și rău și schimbarea neașteptată, fără veste, care intervine în asemenea cazuri:

„Grabnic s-au bucurat, aurii, bogatele holde” – ceea ce vrea să însemne că roadele dumnezeieștii legi au și început să se cunoască; „Ciorchini atârna-vor de spinii roșiatici” – lucru cu neputință într-o viață lipsită de lege!

„Din inimă seacă de pin revărsa-se-va, darnică, mierea” – 8. prin aceste cuvinte poetul subînțelege prostia și învârtoșarea de cuget a oamenilor de atunci. Însă s-ar putea ca el să ne mai fi vorbit și despre dulcele rod al veghii, din care gusta-vor cei care se dăruiesc războiului [celui sfânt, spre dobândirea] lui Dumnezeu:

„Urmă rămâne-va totuși a celei străbune metehne;
Marea din nou spintecând, vor încinge cetățile-n ziduri:
Brazde de plug mărgini-vor de-o parte și alta ogoare.
Fi-va apoi Tiphys un altul; tot astfel, tessalica Argo
Fi-va eroilor ei să se bucure; și-un nou Ahile
În încleștări de danai și troieni iar de față”.

O, preaînțelepte poet, cât de bine grăit-ai! Te-ai folosit cum nu se poate mai bine de puterile poeziei. Nefiind profet, nu avea niciun rost să începi a proroci; mai mult, eu cred că te-a mai reținut și teama de primejdia care-i amenința pe toți cei care riscau să dea în vileag nesăbuința credinței lor strămoșești!

9. Vergilius spune pe nume adevărului într-un fel acoperit, care să nu-l primejduiască, dar care, pe cât cu putință, să rămână totuși la îndemâna înțelegerii celor în măsură să înțeleagă; acest lucru îl face să aducă în discuție meterezele sau războiul – care, de altminteri, fac parte și astăzi din viața oamenilor. Însă prin Ahile pornind să ia parte la războiul Troiei, el Îl are în vedere pe Mântuitorul, Troia simbolizând aici întreaga lume. Războiul Său este lupta împotriva relei puteri ce-I stă împotrivă, luptă în care El Se înfățișează în virtutea propriei Sale pronii și din porunca prea-marelui Său Tată.

10. Dar ce ne mai spune poetul?

„Și-apoi, când sosi-va la timp bărbăției și ceasul și rodul”

– cu alte cuvinte: când, ajuns la vârsta bărbăției, vei fi smuls din rădăcină relele care se năpustesc din toate părțile în viața oamenilor și vei fi înfrumusețat întreg pământul cu harul păcii –

„Nu va mai fi cuvenit luntrașilor mări să înfrunte.
Gaia rodi-va din ea din belșug și bogată măsură,
Singură, neînsămânțată, sălbatică; poate nici vița
Nu se va mai mistui de dorul cuțitului harnic.
Omul nu va mai avea trebuință de lâna cea toarsă:
Străluci-va berbecul precum cufundat în vopsele tiriene
Luându-și pe blana-ntinată roșcata culoare-a porfirei.
Dar hai, pune mâna și ia sceptrul tare-al regescului nume
Din încordatul – cumplit încordatul! – al tatălui braț și-l înșfacă!
Vezi cât de țepene țin mânezí temeliile lumii!
Vezi bucuria-ncălzind și pământul și cerul și marea;
Tare, inima veacului ținător, dar și veselă foarte!
O, anii de mi-ar ajunge și – dulce – nu sece puterea-mi,
Cânt să-ți înalț cuvenit câtă vreme-ncuiba-mă-va vlaga!
Nu m-ar învinge-n cântări nici Orfeu, inspiratul și tracul,
Nici Linos și nici măcar Pan, zămislitul din țărnă arcadă;
Da, niciunul ca Pan încumeta-s-ar, cred eu, să mă-nfrunte!"

Privește – zice el, așadar –, privește și vezi bucuria universului celui în continuă creștere, precum și a tuturor elementelor!

XXI.1. Totuși cineva din rândurile rău-chibzuitorilor și-ar putea exprima părerea că aici n-ar fi vorba de altceva decât de nașterea unui om. Dar ce rost ar avea ca la nașterea unui copil oarecare pământul să dea rod de la sine, neînsămânțat, sau ca vița să nu se mai mistuie așteptând tăișul cosorului sau vreo altă intervenție? Cum ar putea cineva să-și închipuie că n-ar fi vorba decât de nașterea unui simplu om? Natura este aducătoare de împlinire a rânduielii dumnezeiești, nu executoarea poruncii unui om, oricine ar fi el. Bucuria stihiilor se leagă și ea de coborârea lui Dumnezeu printre noi, nu de nașterea unui om oarecare; în fine, dorința poetului de întârziere a sfârșitului vieții este dovada[47] invocării lui Dumnezeu, fiindcă lui Dumnezeu, nu vreunui om, obișnuim noi să-I cerem [să ne cruțe] viața sau să ne scape [din încercări].

2. Tot așa I s-a adresat și Sibylla din Erithraea lui Dumnezeu, zicându-I: „De ce, o, Doamne, mi-ai pus povara aceasta a prorociei? De ce nu mă iei mai bine de pe fața pământului și nu mă ții de o parte [pentru Tine] până în preafericita zi a venirii Tale?"

[47] Textual: „simbolul".

Celor deja rostite, Maro le mai adaugă și următoarele:

„Prinde, copile, a cunoaște văzând-o, minunata ta maică,
După surâs: suferitu-te-a ea vreme lungă!
Ție părinți nu-ți zâmbiră deplin, nici tocmai pe dată,
Tu nu-n pat te-ai jucat, nici de hrană bogată știut-ai".

3. Dar cum I-ar fi zâmbit tocmai Lui părinții, când unul dintre ei era chiar Dumnezeu, puterea de negrăit, cea cu neputință de înfățișat și fără trup omenesc, care pe toate le cuprinde? Și cine nu știe că Sfântul Duh nu are de ce lua parte la unirea nupțială? Ce fel de poftă, ce soi de dorință ar putea intra în alcătuirea binelui către care tind toate? Ce pot avea în comun înțelepciunea și plăcerea? Dar să-i lăsăm să ne răspundă la asemenea întrebări pe cei care aleargă după învățătura omenească aflată la îndemâna mulțimii, dar care nu se pricep la învățătura lui Dumnezeu; vreau să spun că, în timp ce aceștia se îngâmfă ca să facă impresie și să pară cât mai grozavi, ceilalți își dau silința să-și curețe sufletul de toată lucrarea și vorba cea rea!

4. O, tu, credință în Dumnezeu, pe tine te invoc să vii într-ajutor cuvintelor mele: tu însăți ești ca o lege sfântă și o nădejde puternică în tot ce e bun și dascăl al sfințeniei și neînșelătoare făgăduință a nemuririi! Înaintea ta mă închin eu, o, cuvioșie și dragoste de oameni, fiindcă din grija ta am avut de câștigat noi, cei vindecați! Mulțimea celor care n-au cunoscut purtarea ta de grijă din pricina vrăjmășiei sădite în ei împotriva ta și care, de aceea, nu vor să știe de Dumnezeu, nu știe nici măcar în ce stă rostul vieții și al faptului de a fi, așa cum nu știe ea nici că ea însăși, dimpreună cu toți nelegiuiții, depinde totuși de cinstirea cuvenită Celui Atotputernic! Fiindcă întregul univers, împreună cu tot ce se află în el, este al Său!

XXII.1. În ceea ce mă privește, eu unul consider că șansa mea și a tuturor alor mei se află în bunăvoința Ta. Mărturie aduc la aceasta împlinirea tuturor rugăciunilor mele, actele de curaj, biruințele, triumfurile repurtate asupra vrăjmașilor, cunoscute și împărtășite în strigări și de măreața cetate [a Romei], voite și de poporul mult iubitei cetăți [de la răsărit], chiar dacă acesta din urmă, înșelat în greșita lui așteptare, a ajuns la un moment dat să-și aleagă un conducător nevrednic. Dar el n-a zăbovit a fi prins

și a-și avea soarta pe măsura nemerniciilor lui, de care nu-i bine să ne mai aducem aminte – mai cu seamă pentru mine, cel care-ți vorbesc și care, vorbindu-ți, mi-am dat toată silința să mă exprim cuviincios și să-ți bucur auzul.

Și totuși voi adăuga un lucru care cred eu că poate fi spus fără a supăra pe cineva. Împotriva ta, o, credință în Dumnezeu, și împotriva tuturor preasfintelor tale biserici au pornit tiranii cândva un război necruțător născut din nemăsurata lor nebunie și mișelie. Nici chiar Roma nu ducea lipsă de oameni pe care o nenorocire de o asemenea amploare să nu-i bucure! Și se ajunge la hotărârea câmpului unde avea să se dea bătălia. Atunci ai apărut tu în cale și te-ai dăruit [acelora în care era] credința[48] în Dumnezeu. Cruzimea acelor nemernici le-a pecetluit destinul, sortindu-i pentru totdeauna focului; pe tine, în schimb, ea te-a acoperit până la urmă cu prisos de glorie, vrednică a fi cântată de-a pururi! Cine a privit atunci a fost cuprins de o sfântă uimire, 3. fiindcă, deși călăii schingiuiau trupurile sfinților, ostenindu-se în fel și chip cum să-i chinuiască mai rău, legăturile acestora slăbeau, chinurile se îndulceau, fiarele înroșite în foc se sleiau; iar mărturisitorii lui Dumnezeu au rămas neclintiți, cu toată grozăvia încercărilor la care erau supuși, și nu s-au lepădat nicio clipă de mărturisirea lor!

4. Ei bine, nemernicule, la ce ți-au folosit până la urmă asemenea grozăvii? Și ce te-a putut îndemna la o asemenea dezlănțuire? Fiindcă, de-mi vei spune că ai făcut-o în apărarea credinței în zei, eu te voi întreba: care zei? Și apoi, ce fel de credință aveai tu [în zei] care să se fi potrivit în vreun fel naturii divine? Crezi tu cumva că zeii ar fi putut fi nestăpâniți la mânie, ca tine? Fiindcă, dacă ar fi fost așa, atunci ne-am fi putut îngădui să ne mirăm de preferințele lor, nu să dăm ascultare poruncilor lor nerușinate, a căror nedreaptă urmare era scăldarea în sânge a unor oameni fără vină! 5. Dar tu poate că vei spune că ai făcut-o în virtutea credinței tale strămoșești și, totodată, cu gândul la ce va crede lumea. Aici te înțeleg. Fiindcă o credință ca aceea se aseamănă mult cu ce ai făcut tu și ține de unul și același soi de nebunie.

48 Text obscur, aici și în continuare.

Cine știe: poate că ți-ai închipuit că sub chipurile acelea omenești plăsmuite de diverși meșteri și artiști se va fi ascunzând vreo forță aleasă?! De asta-ți vei fi dat tu atâta silință în legătură cu ele? Ca nu cumva acestea să se murdărească? Fiindcă, precum se vede, zeii tăi cei atât de mari aveau nevoie de grija omului [...].

XXIII.1. Compară acum religia voastră cu a noastră. Aici, în ea, oare nu e de găsit noblețea unității de cuget și neîncetata iubire de om? Un fel de a-ți ispăși păcatul care să nu ducă la prăbușirea ființei, ci care să-ți sporească luarea-aminte? Un fel de a sluji pornit din ideea de a izbăvi, iar nu din cruzime? O credință fără cusur: mai întâi, privindu-L pe Dumnezeu, iar mai apoi cerută de între-legătura firească dintre oameni? Mila față de năpăstuiții sorții? O viață simplă, deloc nevoită să-și mascheze eșecul pe după tot soiul de subterfugii? Cunoașterea adevăratului Dumnezeu și a stăpânirii Sale unice? 2. Ei bine, aceasta este adevărata credință în Dumnezeu, religia cea curată și cu desăvârșire fără pată; în ea noi avem parte de un trai pus sub semnul trezviei minții. Iar aceia care se închină ei ajung să pășească spre viața cea de-a pururea parcă mergând pe o cale minunată! Fiindcă nimeni odată cufundat într-un asemenea fel de viață, cu sufletul eliberat de cele trupești, nu va muri pe de-a-ntregul; s-ar putea spune mai curând că el și-a dus la bun sfârșit rolul ce-i fusese încredințat de către Dumnezeu; fiindcă tot cel care-L mărturisește pe Dumnezeu nu rămâne pradă nici nerușinării, nici mâniei, ci, înfruntând fără teamă loviturile vieții, își face din deprinderea privegherii un mijloc de dobândire a milei lui Dumnezeu.

3. Un lucru e sigur: anume că Dumnezeu primește bunele strădanii ale oamenilor cu bucurie. Și ar fi un lucru dintre cele mai de neînțeles ca, atunci când niște simpli oameni cărora alții – egali sau chiar mai mici în rang față de ei – le-au făcut un bine se pricep să le fie acelora recunoscători și gata să le răspundă tot cu binele, Stăpânul a toate să uite a răspunde cu binele! Deși El ne urmărește tot timpul, totuși nu Se apropie de noi decât atunci când facem binele, El, Care privește curajul și dreptatea cu bunăvoință și răspunde la ele cu binele, chiar dacă definitiva răsplată o amână până la sfârșitul anilor noștri, când trupul ne va fi părăsit de suflet, când sufletul nostru se va putea apropia, curat și

neîntinat, de Dumnezeu Cel curat și neîntinat și când va fi cercetată întreaga noastră viețuire. Dreptatea lui Dumnezeu și cercetarea drepților vor consta în aceea că, după ce, în viață, li s-a pus la încercare credința și fermitatea, de vor fi găsiți cum e bine, își vor lua îndată plata – viața veșnică –, în vreme ce răii vor avea parte de cuvenita pedeapsă.

XXIV.1. Dar tu, Decius – pe tine te întreb acum –, tu care altădată ți-ai bătut joc de niște oameni drepți, tu care urai Biserica și care pedepseai pe tot cel care-și ducea viața în sfințenie: cum o duci tu acum, după ce ți-ai sfârșit viața? Din ce amar – din cât de cumplit amar! – îți e țesută soarta? O soartă care s-a și văzut în clipele premergătoare morții tale, când ai căzut dimpreună cu întreaga-ți oaste pe câmpul de luptă din Sciția, făcând de râsul geților mult trâmbițata forță a Romei!

2. Dar tu, Valeriane, care ți-ai dat în vileag aceeași sete de sânge față de slujitorii lui Dumnezeu? Și la tine s-a văzut până la urmă aceeași necruțătoare judecată, când, prins în luptă și dus legat cu toată mantia ta de purpură și celelalte însemne ale demnității împărătești, Sapor, regele perșilor, a poruncit să fii jupuit [de viu] și îmbălsămat, spre a le fi altora de-a pururi pildă!

3. Până la urmă tu însuți, Aureliane – tu, para de foc a tuturor fărădelegilor! –, n-ai făcut tu nebunia de a te năpusti de-a curmezișul Traciei? Și n-ai fost tu spintecat acolo, sub privirile tuturor, chiar în mijlocul drumului căruia i-ai umplut șanțul cu sângele tău blestemat?

XXV.1. După sângeroasa lui prigoană, Dioclețian și-a pecetluit singur soarta, când s-a socotit nevrednic de domnie și când și-a dat în vileag relele urmări ale nebuniei, închizându-se între pereții unei case de rând. 2. Or – întreb eu atunci – la ce i-a folosit lui faptul de a fi pornit la luptă împotriva Dumnezeului nostru? Fiindcă, dacă nu mă înșel, tot restul vieții Dioclețian a tremurat de frică să nu moară cumva lovit de trăsnet! Poate s-o spună Nicomedia; istorisesc și cei care au fost de față atunci, printre care mă număr eu însumi! Fiindcă într-adevăr am putut vedea cum, cu duhul slăbit și temându-se de cea mai neînsemnată privire, de cel mai mărunt zgomot, Dioclețian se văicărea, recunoscând că sminteala lui ajunsese să fie cauza tuturor nă-

pastelor ce-l asaltau, de când stârnise la luptă împotriva lui – şi de partea drepţilor – purtarea de grijă a lui Dumnezeu! Adevărul este că, de câte ori se pornea furtuna şi trăsnea, palatul şi casa lui ajungeau de-a dreptul pustii! Soarta asta îi fusese prezisă de persoanele mai chibzuite [din jurul său], care nu se mai puteau hotărî să tacă şi să ascundă jalea acelor cumplite stări de lucruri, ci ajunseseră să exclame deschis, cu glas tare: 3. „Ce nebunie! Şi la ce sminteală te poate duce până la urmă puterea, încât, deşi doar om fiind, să te încingi la luptă cu Însuşi Dumnezeu! Să-ţi pui în gând batjocorirea tocmai a celei mai sfinte şi mai drepte credinţe! Să pui la cale nimicirea unei atare mulţimi şi a atâtor oameni drepţi, fără nici cea mai mică pricină! Şi când asta? Tocmai într-o clipă de propăşire atât a [vieţii] individuale, cât şi a celei publice, când pretutindeni totul merge cum trebuie şi când buna înţelegere dintre fruntaşii statului e mai stabilă ca oricând! Dar toate acestea îşi vor afla plata; şi se va arăta şi răsplata pentru sângele vărsat pe nedrept; şi cine ştie dacă una şi aceeaşi nenorocire nu se va abate atunci şi peste vinovaţi şi peste nevinovaţi. Oricum, divinitatea are toate motivele să se aprindă împotriva unor asemenea ticăloşi".

Zicând aşa, lumea făcea o judecată destul de nimerită, fiindcă avea sub priviri mari şi neînchipuite fapte de cruzime. Iată însă totuşi cum, după epuizarea tuturor mijloacelor de făptuire aflate la îndemâna celor cruzi, nemernicia oamenilor i-a împins pe aceştia să imagineze nişte pedepse de-acum de-a dreptul îngrozitoare. Fiindcă pomenitul împărat a mers până la a le osândi pe unele fecioare sfinte şi pe nişte femei care duceau o viaţă cumpătată să fie batjocorite în destrăbălări, îndemnând prin ordonanţe neruşinate tineretul să se dăruiască plăcerilor. Aici însă cumpătarea omului de rând s-a dovedit până la urmă mai puternică decât neruşinarea tiranului. E drept că nimeni n-a vrut să ajungă prada unor plăceri nelegiuite, iar ordonanţa împăratului n-a izbutit să clatine cumpătarea poporului. O, ce minunată cumpănire în aplicarea legilor! O, ce lecţie i-a fost dată de obştescul bun-simţ al supuşilor! O, cât de frumoasă e înţelegerea dovedită de oaste faţă de cetăţeanul de rând!

Până la urmă, unii care în luptă nu întorseseră niciodată spatele dușmanului au ajuns totuși să străpungă piepturile celor de același sânge cu ei [...].

4. În final, dumnezeiasca pronie a hotărât și plata pentru asemenea nemernicii – o plată deloc lipsită de necazuri pentru toată lumea. Adică: a urmat o baie de sânge care, dacă i-ar fi avut drept țintă pe barbari, ar fi fost în măsură să ne asigure pacea pentru totdeauna. Însă când dumnezeiasca pronie a hotărât dezrobirea capitalei, întreaga oaste a pomenitului împărat, oaste care ajunsese să asculte de un om de nimic, de un uzurpator al puterii, a început să se subțieze și să se fărâmițeze într-o sumedenie de lupte.

5. Și cine ar putea face caz de o dovadă mai limpede și mai convingătoare a judecății lui Dumnezeu? Universul însuși o dă de știre! Până și puzderia stelelor luminează azi mai limpede și cu mai multă forță, bucurându-se – cred eu – de cuvenita pedeapsă abătută asupra unor asemenea nelegiuiri; până și anii care au urmat acelor timpuri cumplite și neomenoase par să se bucure de norocul lor și dau de știre împăcarea lui Dumnezeu cu oamenii. De altminteri, și strigătele înălțate lui Dumnezeu de cei asupriți și însetați de o libertate care face parte din ființa lor – deopotrivă cu binecuvântările înălțate lui Dumnezeu după înlăturarea acelor rele, deci după recăpătarea libertății și după restabilirea unor raporturi întemeiate pe ideea de dreptate – cum să nu glăsuiască ele în fel și chip despre pronia lui Dumnezeu și despre dragostea Lui de oameni?

XXVI.1. Când însă se aduce laudă purtării mele de grijă care, de altminteri, își are rădăcina în chemarea de la Dumnezeu, oare nu învederează lumea că Însuși Dumnezeu este temeiul isprăvilor mele? Sigur că da, de vreme ce Dumnezeu este Cel care vrea binele, în timp ce oamenii n-au nimic altceva de făcut decât să-I dea ascultare. După mine, este un fel minunat și cum nu se poate mai fericit de a-ți înțelege viața: anume ca înaintea oricărei acțiuni să te asiguri de reușita celor pe care te pregătești să le faci.

2. Toată lumea știe că noi I-am închinat lui Dumnezeu toată sfânta trudă a brațelor noastre, întru credință curată și încercată, precum și că tot ce am izbutit să facem mai bine se datorează nu

numai acestor brațe, ci și rugilor și stăruințelor noastre în rugăciune. Din ele au izvorât și pentru stat și pentru fiecare ins în parte asemenea foloase, cum nimeni nu și-ar fi dorit mai mari: nici pentru sine, nici pentru ființele care-i erau lui mai dragi.

Luptele și războaiele purtate au fost comentate și și-au avut martorii lor, care au putut vedea cum a pregătit Dumnezeu, în purtarea Sa de grijă, biruința poporului Său și cum S-a alăturat El rugăciunilor noastre. Rugăciunea dreaptă este cu neputință de biruit și tot cel care va stărui în rugăciune curată nu va fi dezamăgit, fiindcă, de nu vei șovăi în credința ta, nu e cu putință să nu capeți cele dorite. Dumnezeu Se află mereu alături de noi, plin de bunăvoință în fața dovezilor noastre de noblețe sufletească. E omenește să te mai și poticnești câteodată; doar că Dumnezeu nu are nicio vină pentru împiedicările omenești ale noastre. De aceea îmi și pare nimerit ca toți cei care vor să se țină de cele ale credinței să-I înalțe mulțumire Mântuitorului pentru tot ce a făcut El spre mântuirea noastră, a tuturor, și pentru buna chivernisire a statului; prin rugăciunile lor sfinte și stăruitoare să abată, împreună, milostivirea lui Hristos asupra noastră, ca El să nu pună capăt facerilor Sale de bine. Fiindcă El este un aliat neînvins și un adevărat proteguitor al drepților, în aceeași măsură în care este totodată și cel mai bun dintre judecători, călăuza [noastră pe calea] nemuririi și întâistătătorul vieții veșnice.

Monedă pe care este reprezentată apoteoza împăratului Constantin, păstrată la Paris – anul 337 (după A. GRABAR, *Die Kunst* ..., fig. 214).

CUVÂNTARE ȚINUTĂ CU PRILEJUL SĂRBĂTORIRII A TREIZECI DE ANI DE DOMNIE AI ÎMPĂRATULUI CONSTANTIN

Prolog

1. M-am înfățișat aici nu pentru a depăna povești sau pentru a istorisi cu vorbe meșteșugite și cu glas ca de sirenă cine știe ce lucruri plăcute auzului; și nici nu voi oferi iubitorilor de desfătare, în potire de aur ornate cu frumusețea de ornamente a întorsăturilor de cuvinte, cine știe ce licoare menită să le facă lor plăcere. Nu! Ci, după îndemnul înțelepților, propun să ne depărtăm cu toții de căile bătute și chiar să ne abatem de la ele; ba chiar vă previn să nu vă înghesuiți la acel soi de lucruri spre care lumea se adună puhoi. 2. În tot cazul, eu am venit doar cu gândul de a slăvi înaintea voastră faptele împăratului nostru într-o formă nouă. Fiindcă, cu toată mulțimea fără număr a celor care se sârguiesc azi în același scop, eu îmi propun să pornesc pe o cale nu tocmai umblată de lume – pe care, de altfel, nici nu se cuvine să pășim [așa-zicând] cu picioarele neîmbăiate.

Admiratorii stilului comun brăzdat de întorsături de cuvânt puerile se bucură în fața dovezilor de inspirație ieftină și la îndemâna tuturor; așadar, să-i lăsăm pe ei să le farmece oamenilor de rând auzul cu istorisiri tot de rând[1], menite să le facă plăcere. Oricum, inițiații înțelepciunii supreme, cunoscătorii științei atât a celor dumnezeiești, cât și a celor legate de om, care identifică voia[2] Celui Atotputernic cu binele, s-au lămurit de multă vreme privitor la meritele plăcute lui Dumnezeu sau asupra faptelor de Dumnezeu inspirate ale împăratului nostru, pe care ei le socotesc mai de preț decât unele doar omenești; ei însă le vor îngădui

[1] Textual: „să farmece auzul muritor cu istorisiri muritoare".
[2] Textual: „alegerea".

totuși și celor mai puțin dăruiți să-i laude împăratului calitățile mai mărunte. 3. Or, fiind împăratul înzestrat atât cu știința celor dumnezeiești, cât și cu a celor privitoare la om – cea dintâi țintind către Dumnezeu, cea de a doua avându-l drept țintă pe om –, să-i lăsăm atunci pe cei apți pentru astfel de lucruri ca – pentru buna pricepere a câte unora, aflați în afara incintelor sacre – să-i pună în valoare trăsăturile omenești, care, de altminteri, au și ele însemnătatea lor și au adus mult bine în viața noastră; întreaga înzestrare a împăratului e una frumoasă, doar că ea nu poate fi pusă chiar alături de trăsăturile sale de-a dreptul divine. 4. În schimb, noi, cei care ne aflăm înăuntrul unei asemenea sfinte incinte și care am pătruns până-n adâncurile ei tainice și neumblate, să zăvorâm porțile auzurilor nesfințite și să amintim tainicele mistere ale vieții împăratului înaintea acelor persoane care, ele singure, au cunoștință de ele, care și-au cufundat urechile în apele purificatoare ale credinței și care și-au concentrat toată atenția asupra celor mai înaripate facultăți ale sufletului omenesc; cu ei, cei care umblă înaintea Împăratului a toate, săvârși-vom noi acest dumnezeiesc rit în tăcere, 5. făcând din inspiratele cuvinte ale înțelepților [noștri] – pătrunse nu de spiritul propriu divinației (mai bine spus: al freneziei și al pierderii stăpânirii de sine), ci străbătute de lumina dumnezeieștii inspirații – călăuza noastră într-o asemenea tainică lucrare, ca să ne-nvețe ce trebuie să înțelegem prin a domni; ca să ne grăiască despre Împăratul suprem, despre dumnezeieștile oști care-L înconjoară pe Împăratul tuturor, despre acea pildă de domnie pe care o avem chiar în fața ochilor, precum și despre opusul ei și despre urmările amândurora. Călăuzindu-ne după inspiratele lor luminări, să începem, așadar, acest dumnezeiesc ritual.

I.1. Iată-ne deci în toiul sărbătoririi unui împărat mare. Noi, vlăstarele acestei domnii, ne veselim inspirându-ne din preceptele acelor învățături înaripate, mai cu seamă că bucuria noastră îl are în frunte și de față chiar pe Împăratul suprem – cuvinte prin care eu Îl am în vedere pe Cel cu adevărat mare, adică pe Acela aflat dincolo de toate (și trag nădejde că împăratul nostru, care stă de față cu noi, nu ne va ține de rău pentru aceste vorbe, ci că, dimpotrivă, se va alătura sfintei noastre cugetări); mă

gândesc, așadar, la Cel aflat mai presus de toate, la Împăratul suprem, la Cel nemăsurat, șezând pe scaunul de domnie al bolților cerești, Care a făcut pământul scaunul picioarelor Sale[3]. Nimeni nu-L poate închipui într-un fel vrednic de El. De jur-împrejurul Său lumina strălucește ca fulgerul, făcându-L, prin puterea[4] străluminărilor ei, de nevăzut privirilor noastre, ale tuturor.

2. În jurul Său dau roată oștile cerești și-I stau de strajă Puterile cele de sus, mărturisindu-L ca fiind Stăpânul și Domnul și Împăratul lor. Mulțimile fără sfârșit ale îngerilor, cetele arhanghelilor și corurile de sfinte duhuri răsfrâng la rândul lor lumina ce se revarsă din jurul Său, adăpându-se din ea ca dintr-un izvor nesecat. Toate aceste lumini, divinele și duhovniceștile feluri de lumină netrupească ce sălășluiesc dincolo de bolta cerească, înalță Marelui Împărat cele mai sublime și mai inspirate cântări de slavă. La mijloc a fost întins marele și albastrul acoperiș al cerului, pentru deosebirea celor aflați în afara sălașurilor împărătești de cei aflați înăuntrul lor; în jurul său, soarele și luna și luminătorii cerești își poartă faclele parcă în curtea unui palat, dând slavă Împăratului Celui de dincolo de toate, iar la semnul și la cuvântul Lui agățându-și pururea-arzândele torțe în ajutorul celor care sălășluiesc în zonele mai umbroase din afara cereștii bolți.

3. Pe Acest Mare Împărat până și mult biruitorul nostru împărat Îl slăvește, dându-și seama că Lui Îi datorează el de fapt domnia; tot despre El mărturisesc și de Dumnezeu iubitorii noștri cezari – învățătura de la părintele lor luând-o, căci este izvorul a tot binele; iar grosul armatei, omenirea de la țară și de prin orașe, precum și înalții demnitari din provincii, în adunările lor Lui I se închină, luând în aceasta învățătură de la Mântuitorul, Cel mai mare dintre dascăli.

În fapt, toată suflarea omenească, feluritele popoare și neamuri și limbi, care altminteri sunt însuflețite de mentalități atât de deosebite, toate – și oficial, și în particular – nu izbutesc să se potrivească unele cu altele decât în această singură situație, anume atunci când, în gândurile lor de la sine – izvorâtoare și

---

[3] Cf. *Faptele Apostolilor* 7, 49.
[4] Textual: „prin ascuțimea".

spontane – și în liberele lor deducții, Îl invocă pe Unul și Singurul Dumnezeu.

4. Și nu e adevărat că întreaga stihie a pământului Îl recunoaște pe El drept stăpân, atunci când, prin roadele și prin viețuitoarele pe care le poartă și le aduce la lumină, își mărturisește ascultarea în fața voii Celui Atotputernic? Or și bogat curgătoarele ape ale râurilor, ca și susurul nesfârșit, venit din adâncuri, al izvoarelor, Îl vădesc pe Cel care este cauza unei asemenea minunății. Tot pe El Îl arată și adâncul ținut în chingile din străfunduri ale mării, ca și zbuciumul valurilor atunci când se înalță spre cer, umplând pământul de groază, ca apoi, la apropierea de țărm, potolite de rânduiala dumnezeieștii legi, să se plece! Tot pe El și stăpânita șiroire a ploii de iarnă, bubuitul tunetului și scânteierile fulgerelor, joaca mereu înnoită a vântului, goana norilor în înaltul văzduhului, tot pe El Îl mărturisesc, pentru toți cei care nu-s [ajunși] la măsura să-L vadă cu înșiși ochii lor.

5. Soarele, atotstrălucitorul, care străbate prin vremi, numai pe El Îl știe de stăpân și, plecat în fața voii Lui, nu se încumetă să se abată din cale. Luna, cu lumina ei mai palidă decât a soarelui, supusă rânduielilor lui Dumnezeu, în unele perioade se împuținează, ca apoi să crească iar la loc. Cerul, în frumusețea lui, scânteind din noianul său de stele care-l străbat în pâlcuri[5] și în bună rânduială, pe același neabătut drum, dă și el de știre despre dăruitorul a toată lumina. Așadar, toți luminătorii cerești, la semnul și la cuvântul Lui, se supun împreună aceleiași armonii, gonind de-a lungul imenselor lor cruguri pe pista din înaltul văzduhului. Alternanța zilei cu noaptea, scurgerea timpului și schimbările anotimpurilor, ritmurile și rânduiala întregului univers aduc laudă nemărginit-feluritei înțelepciuni a nemăsuratei Sale puteri.

Tot Lui Îi răspund cu necesara și cuvenita dumnezeiască cunoaștere nevăzutele Puteri, care își deapănă zborul prin cuprinsul văzduhului. Întregul univers și în ansamblu tot Lui, Acestui Mare Împărat, Îi înalță laudă; tot Lui, și cerurile cerurilor, și crugurile bolților celor de sus; oștirile îngerilor laudă Îi înalță, cântându-i cântări de netălmăcit; duhurile zămislite de duhovni-

[5] Textual: „în ordine".

ceasca-I lumină își binecuvântează și ele, întru dumnezeiască știință, Zămislitorul; pe El Îl arată singur Mare Domn și Stăpân până-n vecii cei fără timp, anteriori cerului pe care-l vedem cu ochii, anteriori zidirii lumii, și nesfârșitele vecii anterioare apariției întregii lumi văzute.

6. Cel care El Însuși este mai presus de toate, anterior și ulterior tuturora, așadar Cuvântul Său preexistând ca Unul-Născut, suprem arhiereu al lui Dumnezeu Celui Însuși suprem, Cel mai vârstnic decât timpul și decât toți vecii, întâiul și singurul închinat măririi Tatălui, întru mila Sa mijlocește spre mântuirea tuturor, slăvindu-Se în fruntea stăpânirii a toate și încununat ca un al doilea în [lăuntrica] împărăție a Tatălui; fiindcă El este tocmai lumina cea mai presus de toate, cea care se mișcă în jurul Tatălui, făcând, în același timp, și legătura și hotarul între substanța ființelor create și esența[6] cea fără început și necreată. Fiindcă El este chiar lumina care se revarsă de sus, din dumnezeirea cea veșnică și fără început, îmbăind în înțeleptească și mai strălucitoare decât soarele străluminare tărâmul cel mai presus de cer, precum și toate cele cerești. Putem spune despre El că este cârmuitorul acestei lumi întregi, El, Cuvântul lui Dumnezeu, Cel care dăinuiește totodată și mai presus de toate și întru toate și în toate cele văzute și nevăzute; El, Cel de la Care și prin Care icoana Împărăției celei de sus având-o, și de Dumnezeu iubitul nostru împărat își dă silința să țină bine cârma întregii noastre vieți pământești, după pilda Atotputernicului.

II.1. Cuvântul cel Unul-Născut al lui Dumnezeu împărățește din vecii cei fără început și până-n vecii fără sfârșit împreună cu Tatăl Său. Tot așa, iubitul Său [împărat al nostru], călăuzit prin împărăteasca binecuvântare[7] pe care o primește de sus și întărit de divina sa învestitură, domnește și el aici pe pământ de multă vreme. 2. Mântuitorul tuturor face ca toate – cerul întreg și lumea, precum și împărăția de sus – să ajungă vrednice de Tatăl Său; tot așa și iubitul Său, adunându-și supușii de aici, de pe pământ, în jurul Cuvântului Celui Unul-Născut și aducător de

[6] Ἰδέα

[7] Textual: „șiroire, revărsare”.

mântuire, îi pregătește pe ei împărăției Aceluia. 3. Pe de altă parte, Mântuitorul nostru, al tuturor, ca un păstor bun ce este, ține prin nevăzuta și dumnezeiasca-I putere duhurile ce s-au lepădat de El – și care au obiceiul să se poarte prin aer și să se năpustească în sufletele oamenilor – ca pe niște sălbăticiuni, cât mai departe de turma Sa. Dar tot așa-i cumințește, pe calea războiului, și Cel iubit de El – cel dăruit de El, de sus, cu atâtea triumfuri – pe dușmanii declarați ai adevărului!

4. Sau iar, așa după cum Cuvântul, deși anterior universului și în același timp mântuitor a toate, împărtășește alor Săi semințele cunoașterii și ale mântuirii, luminându-i și făcându-i vrednici să afle Împărăția Tatălui, ei, bine, tot așa și iubitul Său, ca un adevărat tălmaci al Cuvântului lui Dumnezeu, cheamă după sine întreg neamul omenesc la cunoașterea Atotputernicului, strigând cu glas tare spre a fi auzit de întreg pământul și dând de veste normele noii credințe! 5. Și, după cum deschide Mântuitorul a toate cereștile porți ale Împărăției Tatălui înaintea călătorilor plecați din lumea noastră într-acolo, la fel și acesta, după ce – în nemijlocita-i purtare de grijă față de întreaga turmă a supușilor – a curățat pământeasca lui împărăție de toată mizeria smintelilor celor necredincioși, a chemat și cetele sfinților și cuvioșilor în palatul său!

Dintre toți împărații Romei, el singur a fost învrednicit de Dumnezeu, Împăratul a toate, cu o domnie care să fi ținut treizeci de ani. Totuși el nu face aidoma înaintașilor săi, adică să închine [această sărbătoare] duhurilor htonice sau cine știe căror demoni chemați să se arate sub chipuri care să smintească lumea – unor amăgiri deci, unor prostii puse la cale de niște oameni fără Dumnezeu –, ci o închină Celui care l-a înconjurat de glorie, ca o recunoaștere a facerilor de bine cărora el le-a fost ținta, fără a spurca palatul cu sângele prelins [al jertfelor], așa cum se făcea odinioară, și fără a se îngriji să înduplece puterile htonice prin fum, prin foc și prin arderi de tot, ci aducându-I Însuși Împăratului a toate, în chip de jertfă bineplăcută și bineprimită, chiar împărăteasca sa ființă, precum și cugetul său cel atât de înalt țintind către Dumnezeu! Fiindcă Acesta nu-Și află placul decât numai în felul de jertfă pe care împăratul nostru s-a deprins să o

aducă în gândurile și în mintea sa ajunsă fără pată, departe de ruguri și de vărsări de sânge. Stăpân pe credința sa în ascunsul mișcărilor neînșelătoare ale sufletului, el a adus prin puterea gândirii sale o contribuție însemnată în teologie, sârguindu-se ca, în virtutea calității sale de împărat, să răsfrângă cât mai mult iubirea de oameni a lui Dumnezeu, dăruindu-se Lui pe de-a-ntregul și aducându-I-se în chip de pârgă a lumii ce i-a fost încredințată chiar pe sine.

Împăratul aduce această supremă jertfă în folosul nostru, al tuturor; și, ca un bun păstor ce este, așa aduce el „minunate hecatombe de mielușei întâi-născuți", anume purtând după sine, spre cunoașterea și cinstirea Lui, sufletele duhovnicești sale turme.

III.1. De o astfel de jertfă Se bucură Dumnezeu și-i bineprimește cu drag darul, înmulțindu-i, la vederea unei atât de însemnate și minunate jertfiri, sporindu-i – spun cu mirare – hierofantului nostru domnia cu încă foarte mulți ani. În chip de răspuns la un asemenea sacrificiu, El Își întețește facerile de bine și îi îngăduie acestuia să-și sărbătorească domnia prin fel de fel de serbări plăcute; iar la răstimp de zece ani, să împărtășească unuia dintre fiii lui cele ale domniei, ca pentru a prelungi cât mai mult înflorirea unei plante ajunse la ceasul împlinirii.

2. Dintre fii, cel care poartă același nume cu părintele său a fost primit de el să-i împărtășească domnia la capătul celor dintâi zece ani; următorul în vârstă, după încă zece ani; iar cel de-al treilea tot așa, adică după alți zece ani și cu prilejul sărbătoririi de acum. Cum cea de-a patra decadă a și început – iar timpul nu încetează să se depene –, suindu-și neamul la domnie, împăratul se arată pregătit să înmulțească strălucirea acestui tron, numind câte un nou cezar; în felul acesta ajunge el să împlinească prorocia rostită cândva, demult, de dumnezeieștii proroci, atunci când strigau: „Sfinții Celui Preaînalt vor primi împărăția!"[8]

3. De unde se vede că Însuși Dumnezeu, Împăratul a toate, îl dăruiește pe preacucernicul împărat, înmulțindu-i atât anii, cât și copiii și făcând stăpânirea lui peste popoarele pământului înfloritoare și tânără, ca și cum abia de curând ar fi prins rădăcină.

---

[8] *Daniel* 7, 18.

Tot Dumnezeu i-a înlesnit și această sărbătorire, dându-i biruința peste toți vrăjmașii și potrivnicii și făcând din el o pildă de cucernicie adevărată pentru omenirea întreagă. 4. Iar el, împăratul, strălucește ca soarele, răspândindu-și razele de lumină, prin lumina cezarilor, până-n cele mai depărtate locuri cunoscute lumii. Nouă, celor de la Răsărit, ne-a desemnat o odraslă demnă de un asemenea părinte, altora, pe al doilea fiu, iar pe celălalt l-a sortit altora – ca pe niște luminători ori ca niște facle răspândind propria lui lumină. Constantin a înhămat cu mâna lui – prinzându-i cu aceleași hățuri și dându-le să tragă teleaga împărăției – pe cei patru și atât de avântați cezari ca tot atâția mânji, strunindu-i prin divinele hățuri ale bunei înțelegeri și armoniei; așa, din înaltul său, străbate el toată fața lumii, fiind prezent pretutindeni și nelăsând să-i scape nimic.

5. Dar încă ceva! Binecuvântat cum este să reflecte imaginea Împărăției cerești, împăratul, cu privirile ațintite sus, înspre această imagine arhetipală, îi călăuzește pe cei de aici, de jos, prinzând tot mai puternică rădăcină în exercitarea învestiturii sale monarhice – cu care Împăratul suprem a dăruit aici, pe pământ, numai neamul omenesc –, a cărei lege hotărăște stăpânirea unuia singur asupra tuturor. 6. Or, forma monarhică întrece toate celelalte constituții și moduri de guvernare: bunăoară poliarhia, rezultând din egalitatea în drepturi, capătă până la urmă înfățișarea anarhiei și a răsturnării de valori[9]. Iată de ce avem și un singur Dumnezeu, iar nu doi, nici trei și nici mai mulți, mai ales că [mărturisirea] mai multor divinități echivalează în mod cert cu a nu recunoaște pe niciuna. Nu este decât un singur Împărat, iar Cuvântul și împărăteasca-I Lege tot Unul sunt – Lege nerostită în cuvinte articulate sau supusă stricăciunilor timpului în cărți sau pe table, ci Cuvântul Cel viu și Însuși Dumnezeu, Cel care le pregătește tuturor supușilor Săi care I-au urmat în timp Împărăția Tatălui. 7. Pe El Îl înconjoară oștile cerești: miliardele de îngeri împlinitori ai voii lui Dumnezeu, puzderia cetelor mai presus de lume, apoi duhurile nevăzute din cer, care asigură buna rân-

[9] Sau „a războiului civil", cum a mai fost tradus στάσις, traducere mai aproape de literă, dar mai departe de trama ideilor textului: război civil a fost la Roma și în timpul Republicii, și după întronarea conducerii monarhice.

duială a universului; pe ele, pe toate, Cuvântul-împărat le diriguiește ca un fel de guvernator al Împăratului suprem. Pe El L-au denumit cu toată hotărârea cuvântătorii de Dumnezeu în revelațiile lor: și Căpetenie a căpeteniilor, și Mare Arhiereu, și Proroc al Tatălui, și Înger-de-mare-sfat, și Lumină a strălucirii Tatălui, și Fiu Unul-Născut, și cu nenumărate alte nume; dar Părintele Lui L-a făcut să fie cuvânt viu, și lege, și înțelepciune, și plinătate a tot binele, și așa L-a dăruit tuturor supușilor Împărăției Sale în chipul unui dar purtător al celor mai înalte binecuvântări. Iar El, Care în toate răzbate și Se poartă pretutindeni, El Care tuturor îmbelșugat le împarte darurile Tatălui, le-a oferit și creaturilor Sale cuvântătoare de pe pământ un chip al învestiturii Sale împărătești, atunci când a înzestrat sufletul omului – suflet făcut după imaginea Sa – cu niște însușiri de-a dreptul dumnezeiești[10], care fac ca omul să se poată bucura și de celelalte virtuți ce șiroiesc din același dumnezeiesc izvor. Iar înțelept nu este decât numai Acela Care singur și este Dumnezeu. El singur este bun prin însăși esența Sa, numai El e adevărata putere și izvorul adevăratei dreptăți; El, Tatăl Cuvântului și al înțelepciunii, izvorul luminii și al vieții, iconomul adevărului și al virtuții, diriguitorul însuși al Împărăției Sale și a toată cârmuirea și învestitura[11].

IV.1. Ne putem însă întreba: de unde știm noi oamenii astfel de lucruri? De unde îndrăzneala asta a limbii mele – care nu-i altceva decât carne – să dea glas unor idei atât de străine acestei cărni și trupului însuși? Cine L-a putut zări pe nevăzutul Împărat, ca să poată vedea la El astfel de puteri? Fiindcă, dacă prin mijlocirea simțurilor noi putem lua contact cu realitățile [aparținând] aceleiași familii cu trupul și [chiar] putem percepe relațiile existente între ele, în schimb, nimeni nu a cutezat vreodată să se laude că ar fi văzut cu ochii săi această Împărăție nevăzută și atât de deosebită de tot [ce știm]! Niciun muritor nu s-a putut vreodată cufunda în frumusețea adevăratei înțelepciuni! Cine – ajutându-se de puterea simțurilor – a contemplat chipul drep-

[10] Θεικαῖς δυνάμεσι τὴν [...] ἀνθρώπου ψυχὴν κατακοσμήσας – „înzestrând sufletul [...] omului cu puteri dumnezeiești".

[11] Cu înțelesul de „legitimă exercitare a puterii", ἐξουσία.

tăţii? De unde s-au cuibărit în mintea omului conceptele de „autoritate legitimă” şi de „învestitură împărătească”? De unde i-a putut veni unei fiinţe lucrate din carne şi din sânge ideea puterii monarhice? Cine a răspândit pe pământ asemenea idei, care nu au în ele ceva vizibil şi formal, – ba până şi [conceptul unei] fiinţe netrupeşti, nedefinibile cu ajutorul formei?

2. Ei bine, pentru asemenea lucruri nu era cu putinţă decât un singur mijlocitor: Cuvântul lui Dumnezeu, Cel prezent în toate[12], principiul[13] facultăţii cuvântătoare şi înţelegătoare a omului, Care, singur nedespărţit fiind de dumnezeirea Tatălui, răsfrânge peste odraslele Sale revărsările de daruri ale Aceluia. De aici, această facultate firească de a gândi, care este aceeaşi şi la greci şi la barbari; de aici, conceptele de „raţiune” şi de „înţelepciune”, seminţele cumpătării şi ale dreptăţii; de aici, înjghebarea meşteşugurilor; de aici, şi ştiinţa deprinderii virtuţii, dulcele nume al înţelepciunii şi nobila pasiune pentru filosofie; de aici, putinţa de a cunoaşte tot ce e bine şi tot ce e frumos; de aici, chiar şi [lăuntrica] înfăţişare a lui Dumnezeu şi posibilitatea unei vieţi vrednice slujirii Lui cu credinţă; de aici, şi împărăteasca învestitură[14] a omului şi neduşmănoasa Lui stăpânire a tot ce este pe pământ. Fiindcă, atunci când Cuvântul – Părintele fiinţelor cuvântătoare – a aşezat în sufletul omului amprenta [alcătuirii lui] după chipul şi după asemănarea lui Dumnezeu, prin asta El a şi făcut ca fiinţa aceasta să capete o stare împărătească; iar când, de pe întreg pământul, numai pe el l-a ales ca să-l înveţe a împărăţi şi a se supune – precum şi pentru a intui sau chiar a căpăta învăţătura a ceea ce poate însemna făgăduita nădejde a Împărăţiei cereşti –, ei bine, atunci înseamnă că Părintele nu va şovăi să Se şi facă El Însuşi cunoscut fiilor săi muritori, ci că va culege roadele semănăturii Sale, şi că, odată cu înnoirea binecuvântării pogorâte de sus peste ei, El le-a adus tuturor vestea cea bună a împărtăşirii Împărăţiei cereşti, că-i cheamă şi că-i îndeamnă să se arate pregătiţi pentru urcuş, îmbrăcând veşmântul potrivit acestei chemări. Cu o putere cu neputinţă de arătat prin vorbe, El a

[12] Ὁ διὰ πάντων ἥκων.

[13] Textual: „părintele”.

[14] Aici ἰσχύς – „capacitate”.

umplut de această chemare tot [pământul nostru] scăldat de lumina soarelui şi a dat pământeştii împărăţii drept model pe cea cerească, îndemnând întregul neam omenesc să râvnească la ea ca spre cea mai sublimă dintre nădejdi[15].

V.1. Aşadar, se poate spune că de Dumnezeu iubitul împărat s-a şi împărtăşit din acestea, fiind el înzestrat de Dumnezeu cu asemenea calităţi fireşti şi, pe deasupra, lăsându-şi sufletul pătruns de revărsarea darurilor pogorâte asupra lui de acolo, de sus! Ajuns fiinţă desăvârşit raţională prin lucrarea Cuvântului, Care este Raţiunea însăşi, ajuns înţelept prin împărtăşirea din izvorul înţelepciunii, ajuns bun şi drept prin împărtăşirea binelui şi a dreptăţii, ajuns şi cumpătat aşa cum numai cumpătarea poate fi, el îşi adună vitejia din puterea [primită] de sus.

2. Adevărul este că împăratul nostru şi-a potrivit sufletul acestor virtuţi suverane, luându-se după modelul acelei Împărăţii din altă lume. Or, cine nu s-a împărtăşit din ele şi se leapădă de Împăratul a toate, cine nu-L cunoaşte pe Tatăl Cel mai presus de ceruri al sufletelor noastre şi nici nu şi-a pus podoabele potrivite [înfăţişării înaintea] unui împărat, cine se lasă stăpânit de urât[16] şi de josnicie, cine se leapădă de regescul har al blândeţii, luând chipul mâniei şi parcă prefăcându-se într-o fiară, cine în locul unei purtări îngăduitoare se lasă pătruns de otrava greu-ameninţătoare a răutăţii, cine, în loc să-şi ascută chibzuinţa, se sminteşte, cine se leapădă şi de raţiune şi de înţelepciune, lăsându-se în voia nesocotinţei – cea mai cumplită pornire a sufletului, din care, precum dintr-o băutură amară, urmează cele mai cumplite vlăstare: desfrâul, lăcomia, crima, sacrilegiul, nereligiozitatea –, aşadar, cine ajunge sub stăpânirea lor, chiar dacă puterea uzurpată de el îl va face pentru o vreme să pară că domneşte, în realitate nu poartă cu adevărat titlul de împărat. 3. Am să şi întreb: cum ar putea el să se arate vrednic să preia imaginea autorităţii monarhice, el – adică omul – al cărui suflet a ajuns să găzduiască chipurile amăgitoare ale unei liote de diavoli? Cum îşi va exercita puterea în chip de stăpân absolut unul care şi-a agonisit un roi de

[15] Textual: „propunând acest lucru în chip de veste bună".
[16] Cu înţelesul de „haos, dezordine".

stăpâni plini de cruzime și care a ajuns robul plăcerilor rele, un afemeiat împătimit, rob al câștigului pe căi de necinste, irascibil și rob al izbucnirilor de mânie, robul fricii și al spaimelor, rob al diavolilor setoși de sânge și al duhurilor ucigătoare de suflet?

4. De aceea spun eu că, în temeiul adevărului însuși, numai împăratul acesta iubit de Dumnezeu, de Împăratul suprem, poate fi declarat împărat al nostru; el singur a ajuns cu adevărat liber – și nu spun bine, ci mai curând stăpân peste sine –, mai presus de dorința de îmbogățire și de pofta de femei, biruitor peste plăceri, chiar și peste cele firești. A ajuns să poată stăpâni peste izbucnirile de mânie și peste furie; să le stăpânească, iar nu să fie stăpânit de ele! Ei da, unul ca el este un adevărat împărat și merită titlul de „biruitor" pe care-l poartă, fiindcă el s-a arătat biruitor peste patimile de care sunt stăpâniți oamenii; fiindcă el s-a străduit să întruchipeze aici forma aceea arhetipală a Împăratului suprem și fiindcă, prin reflectarea în oglinda minții a luminii virtuților decurgând din această arhetipală formă, el s-a transfigurat, atingând astfel măsura înțelepciunii[17], a bunătății, a dreptății, a vitejiei, a cucerniciei și a iubirii de Dumnezeu.

Ajuns la cunoașterea de sine însuși, se poate cu adevărat spune că numai el, împăratul acesta al nostru, a ajuns să fie și un filosof, căruia, în plus, i s-a dat și înțelegerea tuturor binecuvântărilor pe care avea să le primească el din afara ființei sale – mai bine spus: din cer. El s-a priceput să pună în valoare venerabilul titlu decurgând din monarhica sa învestitură prin admirabila robă pe care o poartă, fiind, de altfel, și singura persoană ce-și îngăduie să îmbrace pe drept împărăteasca mantie.

5. Împăratul acesta invocă, noapte după noapte și zi după zi, pe Tatăl Cel mai presus de ceruri; Îl cheamă în rugăciunile sale; nu tânjește după altceva decât după Împărăția cea de sus. Fiindcă el știe prea bine că prezentul – adică ființele dimpreună cu toate cele trecătoare ale vieții, care parcă ar curge, aidoma unui fluviu, ca până la urmă să piară – nu se poate măsura în vreun fel cu Dumnezeu, Împăratul suprem; de aceea și însetează el după Împărăția aceea nepieritoare și netrupească a lui Dumnezeu, rugân-

[17] Aici: referire la înțelepciune practică, la cumpătare și chibzuință.

du-se să poată avea parte de ea, înălţându-şi mintea – prin măreţia cugetării – până dincolo de bolta cerului şi lăsându-se pătruns până-n adâncul inimii de negrăita sete după luminile întrezărite acolo, prin comparaţie cu care măririle acestei lumi nu par a fi decât întuneric. În faptul de a domni peste oameni el vede doar un fel de autoritate măruntă şi foarte trecătoare, exercitându-se într-o viaţă şi ea supusă morţii, efemeră; o autoritate nu foarte substanţial diferită de cea a păcurarilor, a oierilor sau a ciurdarilor, dar pe care, în schimb, el o consideră mult mai anevoie de înfăptuit decât a acelora – şi încă peste nişte fiinţe cu mult mai îndărătnice. Lui, în temeiul caracterului său greu de clintit, precum şi al educaţiei sale alese, uralele mulţimii şi vorbele măgulitoare mai degrabă îi sunt povară decât plăcere.

6. Să nu se creadă totuşi că privirea ocrotitorului său anturaj, a oştilor sale fără număr, a puzderiei de infanterişti şi de pedestraşi şi de călăreţi dăruiţi lui cu trup şi suflet îi determină o altă, mai mare, impresie. Nu! Ci nici măcar faptul de a le putea porunci acestora nu-l ameţeşte, căci Constantin nu uită în nicio clipă să-şi adune gândurile în sine însuşi, ca astfel să descopere neîncetat în el aceeaşi natură comună nouă, tuturor oamenilor. Un zâmbet se abate peste buzele lui atunci când constată impresia produsă asupra mulţimii – impresie de copii la vederea cine ştie cărei ciudăţenii – de mantia lui înflorată, ţesută cu fir de aur, de purpura imperială, de însăşi cununa ce o poartă. Cu desăvârşire străin de asemenea simţăminte, de vreme ce a gustat din divina cunoaştere, el şi-a îmbrăcat sufletul cu podoabele cumpătării, dreptăţii şi cucerniciei şi ale celorlalte virtuţi; podoabe într-adevăr împărăteşti de astă-dată.

7. Mai mult decât atât. Lucrurile acelea atât de râvnite de lume – vreau să spun: aurul şi argintul şi pietrele [preţioase], a căror frumuseţe pe noi ne uimeşte – el nu le socoteşte mai mult decât nişte pietre de rând sau decât o materie oarecare, fără valoare – adică tocmai ce şi sunt ele, de fapt –, de niciun ajutor în lupta noastră cu năvala răului. Într-adevăr, ne pot ele vindeca de boală? Ne pot ele ajuta în vreun fel să scăpăm de moarte? Or, conştient de toate acestea, Constantin nu şovăie să se folosească de ele – dar cu bună ştiinţă şi numai atât cât să le facă supuşilor

săi plăcere prin demnitatea întruchipată! –, fără însă a se lăsa amăgit; ba, dimpotrivă, îngăduindu-și să zâmbească la priveliștea celor care, în imaturitatea lor lăuntrică, se lasă impresionați de ele! Și tot așa se mai reține el și de la ospăț și beție, precum și de la excesivul rafinament al mâncărurilor făcute pe gustul mâncăilor – mâncăruri care, își dă el seama, fie ele potrivite cine știe cui, în tot cazul lui nu-i sunt potrivite, mai ales că ele fac omului mult rău, încețoșându-i facultatea contemplativă a sufletului.

8. Pentru toate aceste motive, împăratul, îndrumat dumnezeiește și învățat cum este el cu înălțimile cugetului, nu contenește a urmări realitățile care transcend cele ale vieții, pe cerescul Tată invocându-L și de Împărăția Lui însetându-se, pe toate întru credință săvârșindu-le, iar supușilor săi, luând chip de bun dascăl, împărtășindu-le dumnezeiasca știință a cunoașterii Împăratului suprem.

VI.1. Deci Dumnezeu, Care cere de la noi zălogul reciprocității, iată că-l împodobește acum cu diademele sărbătoririi de treizeci de ani, alcătuite din perioade pline de propășire; iar nouă, tuturor, ne dă îngăduința de a-l prăznui pretutindeni cu serbări – dar ce spun eu „pretutindeni"? Fiindcă întregul univers ia parte la ele. 2. Și, în timp ce noi aici, pe pământ, ne veselim de o asemenea înflorire a cunoașterii lui Dumnezeu, eu nu cred că vom greși închipuindu-ne cum crugurile făpturilor celor din cer, sub imboldul propriei lor naturi, se alătură bucuriei noastre, a celor de pe pământ; mai mult chiar, că Însuși Împăratul, Cel care peste toate împărățește, Se bucură, ca un părinte bun ce este, de sfânta putere de cinstire a bunilor Săi fii, precum și că mai cu osebire pentru asta l-a învrednicit El pe călăuzitorul nostru, pe acela căruia-i datorăm noi propășirea noastră, de onorurile sărbătorii de astăzi, încărcate de ani! Cărei propășire trei decade de domnie neajungându-i, a hotărât El să o prelungească până cât mai departe, întru vecie.

3. Or vecia este pe deplin imuabilă, lipsită de sfârșit; nici originea ei, nici circumscrierea nu sunt accesibile minții omenești, cel puțin pe cale firească. Ea nu e înzestrată, să zicem, cu un centru de la care pornim să o putem cuprinde și nu îngăduie nici măcar sesizarea a ceea ce numim noi „prezentul", cu atât mai

puţin viitorul sau trecutul, concepte temporale[18], fiindcă ce a fost nu mai are, propriu-zis, existenţă; viitorul, pe de altă parte, nu o are încă, iar prezentul s-a şi dus pe aripile gândului, odată cu vorba, mai iute chiar decât îi rostim noi numele. El nu are o anumită stare, ca noi să-l putem cuprinde în vreun fel; suntem nevoiţi fie să privim înainte, în viitor, fie să-l vedem în trecut; fiindcă, repet, prezentul alunecă pe lângă noi, cu neputinţă de prins, odată cu însuşi gândul. Or vecia – înţeleasă în maxima ei extindere – nu se lasă cu niciun chip cuprinsă de gândul omului, ci, dimpotrivă, se sustrage oricărei încercări a lui de a o stăpâni.
4. În schimb, ea nu se dă în lături să se mărturisească Împăratului său, pe Care-L poartă pe umeri, mândrindu-se cu zestrea primită de la El. Iar El, Cel de deasupra ei, conducându-i carul, nu o ţine – după cuvântul poetului – prinsă cu împletitura unor hăţuri de aur, ci o stăpâneşte, precum prin nişte hăţuri, cu legăturile nepătrunsei sale înţelepciuni, hotărându-i minunata întocmire a lunilor și a anotimpurilor, a epocilor, a anilor, precum și alternanța zilei cu noaptea, şi ţinând-o în legăturile unor determinări şi unor măsuri foarte felurite. Fiindcă vecia este în ea însăși în continuă extindere spre infinit, acceptându-și numele cu înțelesul unui prezent perpetuu[19] şi identic cu sine – chiar dacă o considerăm în componentele ei, dar ea, de fapt, nu are niciun fel de componente, nimic care să o facă în vreun fel divizibilă –, un prezent depănându-se continuu şi la nesfârşit. Şi iată-L totuşi pe Dumnezeu stabilind pe parcursul lui anumite intervale; iată-L parcă însemnând din loc în loc mereu câte un punct pe linia aceasta dreaptă ce parcă fuge ca să se piardă în infinit[20]! Ea rămâne unitară, asimilabilă însăşi ideii de unitate; şi iat-o totuşi prinsă-n chingile a tot soiul de cifre şi prefăcută de El, din ceva lipsit de chip[21] – şi din diversitatea inclusă în ea –, într-o realitate cu multe chipuri.

[18] Αἰών – „vecia", fiind un concept supratemporal. În textul prezent, el pare să implice în mod expres durata, ceea ce nu contravine ideii de bază a termenului grecesc, ci doar îl particularizează.

[19] Eusebiu propune aici etimologia αἰών din ἀεὶ ὤν – „perpetuu-fiitor". De notat absenţa din discuţie a termenului χρόνος, specializat pentru noţiunea de timp.

[20] Imagine remarcabilă a conceptului de „durată" devenit timp.

[21] Sau „informal".

5. Mai întâi și înainte de orice, El a strecurat în ea o materie fără formă, un fel de substanță a-toate-cuprinzătoare. În al doilea rând, a înzestrat această materie cu o anume calitate, actualizând în ea, prin puterea însăși a doimii, forma – din informal; prin puterea triadei, El i-a dat cele trei dimensiuni – lățimea, lungimea și înălțimea – și, din îmbinarea materiei cu forma, a întocmit un soi de trup. Mai apoi, prin dedublarea doimii, a conceput tetrada stihiilor – pământul, apa, aerul, focul –, hotărând astfel, în temeiul stării lor pururea izvorâtoare rânduiala universului întreg. Or noi știm că decada își are rădăcina în tetradă: unu, doi, trei, patru dau naștere numărului zece. Zecele înmulțit cu trei determină componența unei luni; iar douăsprezece repetări ale lunii alcătuiesc un ciclu solar. Astfel deci iau naștere anii și anotimpurile, făcând ca vecia cea fără chip și înfățișare să capete totuși o anumită formă, ca toate lucrurile care gonesc prin ea, croindu-și un drum în viață, să-și afle locul și să se poată desfăta ca la privirea unei picturi pline de culoare și prospețime. 6. La fel cum, pentru cei care vor să-și dispute premiile la alergare, se însemnează pe stadioane anumite distanțe și tot după cum parcursul alergătorilor care au de străbătut distanțe mari este însemnat cu unele puncte de odihnă și cu felurite marcaje, ca nimeni să nu deznădăjduiască și să nu slăbească ritmul, tot așa îmboldește și urnește Împăratul a toate și vecia în întregul ei, prin legile[22] înțelepciunii, cuprinzând-o și mânând-o în chipurile cele mai neașteptate, așa cum socotește El că este bine.

Dar atunci înseamnă că tot El – Care a știut să așeze peste vecia inițial nedeterminată veșmântul acesta plin de culoare și mereu înfloritor – este și Acela care a făcut ca soarele să-și reverse strălucirea în zi și ca noaptea să se mohorască la culoare, prinzând în țesătura ei scânteierile aurii, ca de lampion, ale stelelor, aprinzând lumina vie a Luceafărului; [a întocmit] atât de diferitele faze ale lunii și sclipitoarele oști ale aștrilor, așezând pe creștetul cerului întreg, ca un val imens, cununa inepuizabilei frumuseți. După ce a extins aerul de sus, din înalt, până-n hăuri, după ce a însuflețit întregul univers, în lung și în lat, cu putere, El

[22] Θεσμοί, aici cu nuanța de „legi constitutive".

a îngăduit și neamului păsăresc să se adauge chipului lumii, depănând pentru toate ființele din aer – atât pentru cele nevăzute, cât și pentru cele văzute – ca un fel de imensă mare. Pământului i-a păstrat locul de la mijloc, dându-i rostul unui centru și înconjurându-l cu apele oceanului, ca spre a-i spori frumusețea prin albastrul straielor; 7. iar mai apoi făcându-l să fie vatra, maica și manca[23] tuturor viețuitoarelor de pe cuprinsul lui, udându-l cu roura ploilor și a susurelor de apă și rost dându-i să rodească prin pădurile lui și prin minunatele lui flori, întru sporirea bucuriei vieții.

Viețuitoarelor pământului le-a sortit o ființă – prețuită și iubită de El mai mult decât oricare alta – pe care a plăsmuit-o după chipul Său, înzestrând-o cu intelect și cu putere de cunoaștere – odraslă a puterii cuvântătoare[24] și a înțelepciunii: ființa chibzuitoare a omului, căreia i-a dat autoritatea să stăpânească peste toate câte mișună și își duc zilele acolo. Spun deci că, dintre toate ființele de pe pământ, omul Îi era lui Dumnezeu cel mai drag. Lui i-a îngăduit El, ca un adevărat părinte, să fie slujit de animalele necuvântătoare; lui, adică omului, în scopul căruia El a îngăduit și mării să se lase străbătută [de corăbii], împodobind totodată pământul cu nesfârșita felurime a plantelor. Lui i-a dat putere și peste jivinele care mișună în adâncuri și peste zburătoare. Pe el l-a înzestrat cu puterea cunoașterii, ca să poată îmbrățișa toate științele, dându-i spre contemplare până și alcătuirea cerurilor, învățându-l ciclurile soarelui, fazele lunii, orbitele planetelor și pozițiile stelelor fixe. El, omul, este singura ființă de pe pământ căreia El i-a poruncit să ajungă la cunoașterea Tatălui Celui mai presus de ceruri și să proslăvească în cântări pe Împăratul suprem al întregii vecii.

8. Dar, la toate acestea, Creatorul a mai încins vecia cea identică cu ea însăși și cu legăturile celor patru anotimpuri, punând iernii hotar primăvara, iar mai apoi nelăsând nici acest prim anotimp să tragă mai mult la cântar, ci, odată cu cununa belșugului, făcând ca întreaga desfășurare a timpului să se reverse în toiul

---

[23] Dădacă, doică (cf. DEX).

[24] Sau „a facultății înțelegătoare" – λόγος, care este mai mult decât „rațiunea" propriu-zisă, διάνοια, putând implica și modalitățile de cunoaștere suprarațională.

verii. Ca pentru a-i cruța timpului o parte de trudă, i-a mai adăugat și intervalul toamnei; după care, adică după ce l-a scăldat, ca pe un nobil telegar, cu cernerea răcoritoare a ploilor iernii și după ce, astfel scăldându-l, i-a reîmprospătat vigoarea[25], iată că-l aduce din nou – curat și îndestulat de căderea ploilor – la potoul primăverii.

9. Or, din clipa în care a prins Împăratul suprem veacul în harnașamentul ciclului anual, El l-a și pus sub ascultarea unui vizitiu de seamă, adică sub ascultarea Cuvântului Său Celui Unul-Născut, Mântuitorul întregii creații, Căruia I-a încredințat hățurile acestui întreg. Iar Acesta, primind darul din mâinile Bunului Său Părinte și – ca să spunem așa – prinzând întreg cuprinsul cerului cu tot ce se află în el înăuntru, ca și pe din afară, în chingile uneia și aceleiași armonii, îi dă așezarea potrivită, urmărind în duh de dreptate cerințele odraslelor Lui cuvântătoare de pe pământ. Ființelor cărora le-a dat a străbate viața aceasta pusă sub semnul morții le-a hotărât și niște praguri de viață, dând astfel tuturor oamenilor putința de a se pregăti din timp să pășească în viața ce li se deschide dincolo de veacul de acum. Fiindcă există – ei da, există! – dincolo de veacul de acum și o astfel de viață dumnezeiască și fericită, despre care El ne-a încredințat că ea le-a fost pregătită celor care se luptă cu pricepere și cu nădejdea răsplăților făgăduite. Căci El ne-a învățat următorul lucru: anume că toți cei care vom fi dus o existență cumpătată și pătrunsă de cucernicie vom pleca de aici spre a ne lua locul în sălașurile unei vieți mai bune, în vreme ce aceia care se vor fi făcut vinovați aici vor avea parte de cuvenita Sa [mânie].

10. Lucrurile se petrec deci întrucâtva ca la întrecerile noastre, unde învingătorilor le sunt făgăduite de mai înainte diverse cununi[...][26]. Dar, dacă altora le dăruiește, pentru virtuțile lor, cununa anumitor daruri, pentru bunul nostru împărat, care s-a înconjurat cu podoaba credinței în Dumnezeu, îl aud dând de știre că a pregătit încă de pe acum o răsplată mai bogată decât cea a obișnuitei întreceri; o răsplată de a cărei arvună ne-a dat El îngăduința să ne minunăm și să o lăudăm încă de pe acum, odată

[25] Textual: „l-a făcut să strălucească de curățenie” sau „de frumusețe”.
[26] Lacună în text.

cu această aniversare alcătuită din numere perfecte – adică din întreirea atât a decadei, cât și a unității.

11. Întâia triadă poate fi socotită odrasla unității, care este însăși maica numerelor, diriguind lunile toate, anotimpurile și anii și orice altă desfășurare în timp. Ea ar putea fi considerată principiul însuși, temeiul și elementul de bază al oricărei mulțimi. Unitatea își trage numele de la „a rămâne"; într-adevăr, în timp ce orice mulțime poate descrește sau, dimpotrivă, poate crește, după regulile descreșterii sau creșterii numerice, numai unitatea are permanență și rămâne stabilă când o despovărezi de mulțime – de orice soi de mulțime – și de [relația ei cu] numerele care decurg din ea. Ea poartă în sine asemănarea cu esența cea neîmpărtășită și atât de deosebită de toate realitățile celelalte, din a cărei putere și participare își trag ființa toate creaturile. 12. Unitatea este zămislitoarea oricărui număr am vrea noi, întregul și nesfârșitul șir al numerelor fiind supus legii combinării și adaosului unităților. În afara unității, esența numerelor este de neconceput; însă tocmai de aceea și trebuie ea socotită în afara mulțimii, mai osebită și mai prețioasă decât oricare alt număr, pe toate producându-le, tuturor stându-le temei, dar rămânând totuși cu neputință de modificat prin vreo intervenție din afara naturii sale[27].

13. Situația lui trei este înrudită. Este și el indivizibil și inseparabil, fiind cel dintâi întocmit dintr-un număr cu soț și unul fără soț. Unu adăugat lui doi – număr cu soț – generează cel dintâi număr compus propriu-zis, adică trei. Deci triada – alcătuită cum este ea din început, mijloc și sfârșit, iar acestea egale între ele, purtând deci pecetea echilibrului – este o întruchipare a dreptății. Sigur că prin aceasta ea devine un simbol[28] al Treimii Celei tainice, Celei preasfinte și împărătești, a Cărei ființă fără început și nesupusă devenirii tăinuiește[29] germenii ființării tuturor creaturilor, principiile și rosturile[30] lor.

---

[27] Textual: „cu neputință de extins de către (alt)cineva".

[28] Sau „chip, imagine" – εἰκών.

[29] Textual: „conține" – ἀπείληφε. Germenii creației nefiind implicați în iconomia lăuntrică a Sfintei Treimi, am preferat verbul „tăinuiește", deși ceva mai depărtat de sensul propriu termenului grecesc; dar și așa trebuie procedat cu discriminare, raportul propriu referit de Eusebiu fiind mai curând unul cauzal.

[30] Λόγοι καὶ αἰτίαι – „rațiunile și cauzele", în terminologie modernă; par să expliciteze sensul celor discutate anterior.

14. De aceea se şi cade să vedem în puterea[31] triadei începutul[32] a toate. Pe de altă parte, decada – care încheie şirul numeric, pe toate conţinându-le în sine însăşi – poate să fie socotită un număr complet şi perfect. Fiindcă în ea sunt cuprinse şi tiparele şi ideile ce stau la baza raţiunii, raporturilor şi proporţiilor dintre toate. Bunăoară, unităţile, adăugându-se una alteia, duc până la urmă la zece şi se opresc la el ca la părintele lor şi ca într-un fel de limită sau de împrejmuire în jurul căreia sunt nevoite să tot gonească la nesfârşit, 15. dându-i un al doilea ocol, pe urmă un al treilea, apoi un al patrulea, şi aşa mai departe până la zece, alcătuind din zece decade suta. De acolo se întorc din nou la punctul lor de plecare şi o iau din nou de la început, ajung iarăşi la zece şi din zece în zece la o sută, invariabil trimise înapoi la întâlnirea aceleiaşi limite. Aşa întocmesc ele mai departe până şi cele mai mari mulţimi, adică întotdeauna prin revenirea la ele însele. 16. Astfel zecele devine unitatea decadelor, adică tot aşa cum în întocmirea decadei intră zece unităţi – pentru care decada se preface într-un fel de limită, un reper final, care însă e, în acelaşi timp, şi un punct de întoarcere, o împrejmuire arătând, în calitatea ei de ultim termen, de limită a unităţilor, spre indefinitul numeric.

Combinând acum triada cu decada – prin întreita cuprindere a crugului zecilor –, ia naştere numărul treizeci, cel mai natural dintre toate numerele, de vreme ce el este faţă de decadă în acelaşi raport în care este triada faţă de unitate. 17. Pentru cel de-al doilea luminător care urmează soarelui, numărul treizeci este un soi de limită fermă, de vreme ce de la o conjuncţie la alta el determină ciclul unei luni, după care, luând-o de la început[33], dă la iveală o lumină nouă şi un nou şir de zile, împodobit cu frumuseţea altor treizeci de unităţi, înzestrat cu nobleţea altor trei decade şi cu strălucirea altor zece triade.

18. Ei bine, după acelaşi tipic, binecuvântările[34] pogorâte din partea [lui Dumnezeu], Dăruitorul a tot binele, asupra suveranei

---

[31] „Puterea" sau „încărcătura, întocmirea".
[32] 'Αρχή, însemnând, concomitent, şi „principiu" şi „început".
[33] Textual: „zămislindu-se din nou".
[34] Textual: „dovezile" sau „prilejurile de cinstire".

domnii a biruitorului nostru împărat se prefac acum într-un nou început de binecuvântată domnie. Căci să nu uităm tocmai de această sărbătorire de treizeci de ani! Însă ea se deapănă mai departe, urmărind umplerea unor intervale încă și mai mari și împrospătându-ne nădejdea în dobândirea viitoarelor bunătăți ale Împărăției cerești, în care nesfârșitele și luminoasele oști se rotesc în jurul Împăratului a toate. Nu este lumina izvorâtă din acest soare singuratic al nostru, fiindcă ele toate răspândesc acolo o lumină mai puternică decât cea a soarelui, licărind și scânteind cu străluminarea revărsată într-însele de veșnicul lor izvor.

19. Acolo sufletul ființează îmbăiat în neîntinata frumusețe a bunătăților; acolo viața nu știe ce este necazul; acolo ne vom putea împărtăși din bucuria cea cuminte și preasfântă; timpul devine durată fără sfârșit și încetează de a mai fi timp, fiindcă ajunge să capete altă dimensiune, nemaifiind supus unei limite, nemaiputându-se măsura nici în zile, nici în luni, nici în ani, nici în anotimpuri sau în perioade. Nu va mai fi decât un singur fel de viață, întinzându-se la nesfârșit; o viață luminată nu de soare, nici de puzderia stelelor sau de razele lunii, nu, ci o viață al cărei soare va fi Însuși Dumnezeu-Cuvântul, Fiul Cel Unul-Născut al Împăratului suprem. 20. De altminteri, sfintele noastre învățături Îl și numesc tainic „Soare al dreptății" și „Lumină mai presus de toată lumina", El fiind Cel care luminează preafericitele oștiri cu razele dreptății și cu scânteierile înțelepciunii; El fiind Cel care, primind sufletele care s-au rostuit întru credință – primindu-le, adică, nu undeva în cuprinsul cerului, ci în chiar sânul Său –, le aduce prin faptă dovada făgăduințelor Sale. 21. Privirea niciunui muritor n-a văzut, auzul nimănui nu a deslușit și nici măcar mintea, cât timp e în trup, n-a fost vreodată în stare să deslușească bine [răsplățile] dinainte pregătite celor care s-au gătit cu podoabele cuvioșiei, așa cum ești tu însuți, o, preaevlaviosule împărat, căruia – singurul dintre toți oamenii care au existat vreodată! – Însuși Dumnezeu, suveranul Împărat a toate, i-a îngăduit să se purifice încă din timpul vieții sale pământești! Tu, căruia El ți-a descoperit mântuitorul semn prin care a biruit moartea și a triumfat asupra vrăjmașilor – simbol al biruinței și

scut temut de demoni! Tu, care ai pornit lupta împotriva înșelătoarelor năluciri, ieșind biruitor din înfruntarea tuturor celor fără Dumnezeu, a tuturor dușmanilor și barbarilor și chiar a diavolilor!

VII.1. În noi stau împletite două naturi, cea spirituală și cea trupească. Ultima se răsfrânge în trăsăturile noastre aflate la îndemâna oricui; cealaltă este alcătuită din ceea ce nu poate fi văzut. Fiecare dintre ele are de înfruntat câte o mulțime vrăjmașă și de neam străin, dintre care una își duce războiul în chip nevăzut, în vreme ce a doua se năpustește asupra noastră pe față. Adică, în vreme ce aceasta din urmă lovește în trupurile noastre trupește, cealaltă izbește din plin, cu netrupeștile ei arme, în sufletul golaș al omului. 2. Dar, dacă adevărații barbari – bunăoară nomazii sălbatici, pe care nici nu-i poți osebi de fiare – dau târcoale furnicarelor civilizate ale [celorlalți] oameni, le pustiesc ținuturile, le subjugă cetățile, atacând lumea din orașe cu sălbăticia unor lupi apăruți din pustiu și făcând cât mai multe victime, ceilalți dușmani, cei nevăzuți, diavolii pierzători de suflete, cei mai cruzi decât toți barbarii și care străbat prin aer, pun stăpânire pe om, înrobindu-l prin nefericita urzeală a credinței în zei și făcându-l până la urmă să nu mai recunoască pe adevăratul Dumnezeu, pe care-L înlocuiesc cu imensa eroare a necredinței, furișând de nu știu unde [în temple] pe unii care nu au niciun fel de existență; în schimb pe „Cel care este” – pe Cel care cu adevărat și singur este – făcându-L cu totul uitat, ca și cum nici n-ar fi.

3. Așa au ajuns ei să zeifice nașterea – zămislirea trupească –, la fel cum au făcut un zeu și din opusul ei, adică din descompunerea trupului, din moarte. Celei dintâi, văzută în principiul ei germinativ, i-a fost închinat cultul orgiastic al Afroditei; cealaltă a luat numele de Pluto – sau de Thanatos – din cauza nemăsuratei sale puteri asupra neamului omenesc. Necunoscând alt soi de viață în afara celei care începe când te naști, ei – oamenii de altădată – au făcut din mobilul acesteia un zeu; și cum, de asemenea, ei nu-și închipuiau că după moarte ai mai putea ființa, iată-i proclamându-l pe Thanatos zeu suprem și a-toate-biruitor. Or, pornind de aici și neputându-se supune niciunui fel de drep-

tare – moartea punând totul sub semnul pieirii –, ei au ajuns să ducă o viață nevrednică de acest nume și să facă niște lucruri pentru care ar fi meritat de mii de ori moartea: nemailuând aminte la Dumnezeu, nevrând să mai țină seama de hotărârile judecății dumnezeiești, refuzând să-și împrospăteze amintirea naturii lor spirituale și nemaisupunându-se decât unui singur și cumplit stăpân, anume moartea. Și, închipuindu-și ei cu tărie că destrămarea trupului, care urmează morții, ar putea însemna sfârșitul a toate, iată-i făcând din moarte un zeu mare și avut – de unde și numele de Pluto[35]. De fapt, moartea nu era singura lor zeitate; ei i-au fost asociate toate cele ce căpătau preț în ochii lor în raport cu ea, adică lucrurile care contribuiau la a le îndulci viața. 4. Astfel au ajuns ei să zeifice plăcerea trupească; mâncarea era și ea o zeitate; tot zeitate era și producerea ei; rodul copacilor, un zeu; plăcerea beției, încă un zeu; pofta trupească, iar un zeu; iar plăcerea rezultând de aici, alt zeu. Așa au luat naștere misteriile Demetrei și Proserpinei; așa, răpirea de către Hades a Korei, iar mai apoi întoarcerea ei. De aici, misteriile lui Dionyssos și înfrângerea lui Herakles de către mai puternicul zeu al beției; de aici, orgiile pline de destrăbălări închinate lui Eros și Afroditei. De aici desfrânările care nu l-au cruțat nici pe Zeus, făcând din el iubitul lui Ganymede, și tot de aici și licențioasele istorioare despre niște divinități iubitoare de plăceri și de desfrâu.

5. Ei bine, da, acestea toate nu erau decât tot atâtea săgeți trase de temuții vrăjmași, dușmanii Împăratului suprem, împotriva noastră, a locuitorilor pământului, ca să ne facă rău cât mai mult, cu sminteala înverșunării lor contra lui Dumnezeu. Prin ele, ei chiar ajunseseră să se facă stăpâni peste tot neamul oamenilor: mărturii[36] ale impietății erau înălțate pretutindeni; prin toate colțurile răsăreau temple și sanctuare închinate unor culte amăgitoare. 6. Până și conducătorii de popoare de atunci erau și ei atât de împătimiți acestei sminteli, încât au fost în stare să sacrifice zeilor lor – deci să ucidă pentru ei! – ființe omenești de același sânge, ba chiar rude cu ei, și să ridice sabia împotriva

---

[35] De la grecescul πλοῦτος, conținând în esență ideea de abundență.
[36] Textual: „stâlpi”.

mărturisitorilor adevărului! Așa s-au prins ei într-o încleștare pe viață și pe moarte și fără Dumnezeu, și nu împotriva unor străini de neam, ci împotriva celor mai apropiate ființe și chiar a prietenilor lor: frați sau rubedenii sau tovarăși credincioși, care în răstimp se hotărâseră să cinstească și să slăvească pe Dumnezeu ducând o viață cât mai demnă, pusă sub semnul cumpătării și ținându-se de pravilele adevăratei credințe!

7. Ca niște adevărați scoși din minți, ei au prins să ucidă în neștire pentru demonii lor pe cei care-și închinaseră ființa lor Împăratului a toate. Și totuși, pentru vitejii mărturisitori ai adevăratei credințe – cărora o moarte aducătoare de izbândă și în duh de adevăr le era mai dragă decât însăși viața –, asemenea cumplite silnicii n-au însemnat nimic. Ca niște adevărați ostași ai lui Dumnezeu, ei se pătrundeau de puterea vegherii, sfidând toate chipurile morții: și focul, și sabia, și răstignirea, și fiarele sălbatice, și adâncurile mării, ciopârțirea mădularelor ori arderea cu fierul roșu, scoaterea ochilor sau mutilarea întregului trup. În temeiul dragostei lor fără margini pentru împăratul lor, ei preferau, în schimbul a tot ce poate fi bun sau plăcut în viață, înfometarea sau lucrul în mine ori lanțurile. Prin curajul lor plin de înflăcărare, nici femeile nu se dovedeau mai prejos decât bărbații. Unele dintre ele au și fost supuse aceluiași fel de încercări ca bărbații, pe care biruindu-le, au avut parte și de o aceeași răsplată. Altele, luate cu sila pentru a fi pângărite, au ales moartea, numai să nu-și vadă trupul terfelit, și multe mii dintre acestea n-au suferit nici măcar cea dintâi șoaptă, nici cel dintâi îndemn la destrăbălare venit din partea cine știe cărui înalt demnitar al meleagurilor, lăsându-se schingiuite și înfruntând cu tărie sentința de moarte, ori în ce fel ar fi sunat ea.

8. Astfel – adică rămânând de neclintit – au biruit ostașii Împăratului suprem, în luptă, oastea celor cu mulțime de zei, făcându-i pe vrăjmașii lui Dumnezeu și ai mântuirii oamenilor, care-s mai de temut până și decât cei mai cruzi dintre barbari, să se bucure de atâta prisos de jertfe, în timp ce slujitorii acelor zei sorbeau cu nesaț din sângele vărsat de ei pe nedrept, chefuind la banchetul lor tragic și blestemat, care ar fi putut însemna pieirea întregului neam omenesc.

9. În acest fel stând lucrurile, ce-I rămânea de făcut Împăratului căzuților sub obidă? S-ar fi cuvenit oare să nu-I pese de mântuirea credincioșilor săi prieteni, să Se prefacă a nu băga de seamă ce năvală înfruntau ei din toate părțile? Despre niciun cârmaci n-am putea spune că dă dovadă de pricepere dacă l-am vedea lăsându-și corabia cu întreg echipajul pradă valurilor, fără a schița vreun gest în încercarea de a-și salva oamenii de naufragiu. Niciun general n-ar fi în stare de atâta cruzime încât să-și dea oamenii în mâinile dușmanilor, fără a urmări un plan anume[37]. Și niciun păstor cu adevărat bun nu va rămâne nesimțitor la gemetele mielului rătăcit de turmă, ci va lăsa oile sale neprimejduite la adăpost, ca să poată veni în ajutorul celui rătăcit, cu orice risc, bunăoară chiar de ar fi să înfrunte niscai fiare sălbatice.

10. Însă, în cazul nostru, îngrijorarea[38] Împăratului suprem nu avea drept obiect doar pe una dintre făpturile Sale necuvântătoare, ci chiar întregul oștii celor care se războiau de partea Sa. De aceea a și bine-primit El încleștările și luptele date de ei pentru credință, cinstindu-i pe cei porniți în căutarea Sa cu răsplăți cum numai El poate împărți și trecându-i în rândurile îngereștilor Sale cruguri din cer; celor de pe pământ le-a stat de strajă ca să poată ajunge ca niște germeni vii ai credinței urmașilor lor, dându-le să vadă singuri soarta necredincioșilor, să-i afle acesteia tâlcul și să povestească lucrurile mai departe. 11. Mai apoi, întinzându-Și dreapta împotriva vrăjmașilor, pe dată, cu un singur semn i-a făcut să dispară, lovind în ei prin mijlocirea pedepsei venite lor de sus și silindu-i să rostească cu propriile lor buze și împotriva voii lor lunga mărturisire a nelegiuirilor săvârșite de ei. Astfel a ridicat El pe cei prăbușiți în țărână, pe cei umiliți și pe toți obidiții înălțându-i.

12. Și au devenit faptă lucrurile acestea vrute din cer de Împăratul suprem, Care Și-a încins starostele, făcând din el un ostaș de nebiruit – eu știu că multa lui cuvioșie îl face pe împăratul nostru să se bucure auzindu-se numit astfel – și i-a dat pe mână

---

[37] Textual: „fără vreo compensație".

[38] Σπουδή, aici cu înțelesul de „angajament, interes, luare-aminte".

întregul neam al duşmanilor săi, mulţumindu-Se să lupte împotriva unei asemenea puzderii cu ajutorul unuia singur. Ceilalţi erau mii şi zeci de mii. Erau atât de mulţi fiindcă aveau de partea lor şi mulţimea demonilor; deşi tot aşa se poate spune şi că nu aveau pe nimeni, de vreme ce aceştia nu au nicio realitate, pe când împăratul nostru este un împărat legitim, icoană a Împăratului Celui unic şi suprem.

Contrar acelora – al căror cuget fără Dumnezeu îi îndemna să ucidă cu cruzime şi să se mânjească cu sângele cucerniciei –, Constantin, luând pildă de la Mântuitorul şi nimic altceva având în minte decât singură şi numai mântuirea, a ajuns să-i mântuiască până şi pe cei fără Dumnezeu, învăţându-i tocmai cucernicia!

13. Astfel, ca un adevărat biruitor ce este, Constantin a învins neamul acela de două ori barbar, îmblânzind neînduplecatele populaţii ale aceluia prin solii pline de pricepere; şi, silindu-le să recunoască şi să nu mai poată ignora de partea cui e puterea, le-a schimbat viaţa, dintr-un trai nelegiuit şi animalic făcându-i să ia calea cumpănirilor şi a legii şi, spre ruşinarea lor, aducând prin fapte dovada că îngrozitoarea, sălbatica şi nevăzuta natură a demonilor fusese de mult învinsă de Cel Atotputernic. Fiindcă Mântuitorul a toate îi biruise pe cei nevăzuţi tot prin nevăzute mijloace; dar, în calitatea lui de staroste aşezat de Împăratul suprem, [Constantin] i-a urmărit mai departe pe învinşi, spoliindu-i pe aceia care îşi dăduseră de fapt duhul şi muriseră de multă vreme şi împărţind îmbelşugata pradă între ostaşii biruitorului ce şi era el.

VIII.1. Fiindcă, de îndată ce a înţeles că în van – şi aidoma unor copii – se temea duiumul gloatei fără minte de gogoriţele plăsmuite din aur şi argint, de care era plină smintita lor credinţă, şi iarăşi, de cum şi-a dat seama Constantin că aceste gogoriţe trebuiau neapărat scoase şi aruncate din calea lor, ca tot atâţia bolovani de care se pot poticni paşii celui care orbecăieşte prin beznă, el a netezit împărătescul drum [al credinţei], făcându-l tuturor de nepoticnit. 2. Hotărârea odată luată, s-a mai gândit el că, pentru a duce la bun sfârşit lupta cu ele, nu avea nevoie

de soldați și de mai știu eu câtă oaste: unul singur sau cel mult doi dintre înalții demnitari din preajma sa, trimiși la un singur semn al său în fiecare provincie, erau de ajuns. 3. Iar aceia, încrezători în puterea credinței lor, n-au șovăit să se arunce în vălmășagul atâtor popoare și seminții, stârpind pretutindeni – prin toate cetățile și peste toate meleagurile – amăgirea inveterată acolo și, în râsetele mulțimii, silind însăși preoțimea [acelor credințe] să-și scoată plină de rușine la lumină, din cele mai întunecate cotloane, zeii; pe care i-au despuiat de podoabe, ca să poată arăta tuturor materia informă rămasă la vedere sub culoare. Mai apoi i-au jupuit de ceea ce ar fi putut eventual să fie vreun material prețios, pe care l-au și topit în foc, și, din ce se arăta a fi bun la ceva, luau pentru ei și puneau la loc sigur atât cât socoteau că le-ar fi de trebuință; restul, împreună cu ce nu avea valoare, îl lăsau mai departe acolo, în seama amăgiților închinători, spre aducere-aminte a rușinii pățite.

4. Dar iată ce a mai făcut minunatul nostru împărat: chiar atunci, adică pe când idolii fără viață erau despuiați de materia lor prețioasă în felul arătat, s-a hotărât să lovească și în statuile făcute din bronz. Și așa au fost târâte de la locurile lor, legate cu frânghii, reprezentările acelora care în mitologie erau venerați drept zei. Marele nostru împărat a aprins un imens rug și a vegheat cu împărătească privire să nu scape nici cea mai măruntă rămășiță a acelei sminteli.

5. Dar, așa cum vede vulturul din înaltul cerului până tocmai jos, pe pământ, nelăsând privirii să-i scape nimic, tot așa și el, deși era prins în multele îndatoriri ale palatului și ale frumosului său oraș, iată, și-a putut da seama din înaltul depărtărilor că în țara Feniciei se ivise o îngrozitoare primejdie de suflet! Anume, se aflau acolo o dumbravă și un templu, situate în mijlocul orașului, iar nu în vreo piață sau la vreo întâlnire de drumuri – așa cum se străduiesc de obicei să le aibă orășenii, datorită frumuseții lor 6. ci locul închinat nemernicului demon [ce se ascunde sub numele] Afroditei se afla tocmai în înaltul Libanului, departe de încrucișările și de traseele șoselelor. Era pentru toți neînfrânații care-și măcinau puterile trupești în dulceața depravării ca o adevărată școală a relelor: bărbați cu înfățișare de

femeie – un fel de ne-bărbaţi care-şi necinsteau sexul – îşi omagiau demonul-zeiţă cu purtări pătimaşe, de femeie; femeile se purtau şi ele tot nelegiuit; acolo, în acel templu, îşi avea începutul alunecarea în adulter şi se săvârşeau lucruri îngrozitoare – pentru care nu găsesc cuvinte! –, ca într-un loc nelegiuit şi cu totul neprivegheat. Însă nimeni nu avea cum da de ştire ce se petrecea acolo, fiindcă nicio persoană cu demnitate nu îndrăznea să se apropie de un asemenea loc.

7. Cu toate acestea, asemenea fapte nu puteau rămâne ascunse cu niciun chip unui împărat mare ca al nostru. Martor el însuşi, datorită împărăteştii sale puteri de veghe, al stării de lucruri, Constantin s-a încredinţat că un asemenea templu nu merita să mai fie mângâiat de lumina zilei şi a poruncit ca el să fie dărâmat din temelii, cu ofrandele aflate înăuntru, cu tot. Aşa a pierit dintr-o dată, la un singur semn dat de împărat, urzeala acelei sminteli neînfrânate. O mână de ostaşi s-a îngrijit de curăţirea locului. Iar de teama împăratului, desfrânaţii de până atunci au trebuit să înveţe ce este simţul măsurii, 8. fiindcă el, împăratul, le dădea tuturor necontenit în vileag lucrarea născocirilor făcute să amăgească pe cei mulţi şi îşi binecuvânta Mântuitorul înaintea tuturor. Fapt este că în ajutorul vinovaţilor nu s-a înfăţişat niciun apărător, fie el demon sau zeu, şi nu s-a produs niciun oracol, nicio profeţie.

Adevărul este că mintea[39] omului încetase de a mai fi cufundată în beznă: luminată de neamăgitoarele raze ale cuvioşiei, ea ajunsese să critice singură ignoranţa strămoşilor şi să le compătimească miopia, socotindu-se fericită că a scăpat de o atât de mare amăgire. 9. Or, în timpul cel mai scurt, din voia Dumnezeului Celui Mare şi cu ajutorul împăratului, întreg neamul vrăjmaşilor şi potrivnicilor noştri, atât văzuţi, cât şi nevăzuţi, a fost spulberat; pacea – dulcea şi buna noastră mamă – s-a lăsat peste noi toţi; războaiele au luat sfârşit, de vreme ce se sfârşise şi cu zeii; sfârşit au luat şi încleştările de la ţară sau de la oraş, încleştări care, mai înainte, pe vremea închinării la demoni, se înteţiseră; s-au sfârşit vărsările de sânge din anii de glorie ai nălucitei credinţe în mulţi zei!

---

[39] Textual: „sufletul".

IX.1. Deci, așa stând lucrurile, înseamnă că a sosit ceasul să comparăm starea de lucruri de acum cu cea de altădată și să urmărim cum, din decăderea inițială, s-a ajuns la înfloritoarea situație de azi; să revedem în minte și să ne dăm seama ce înseamnă faptul că, pe atunci, prin toate cetățile, zeilor le erau dedicate cu multă grijă porticuri, sanctuare, parcuri și temple sau că altarele lor erau încărcate de podoaba mulțimii de daruri votive.

2. Tiranii din acele vremuri făceau mare caz de zeitățile lor. Feluritele seminții și popoare își cinsteau credința strămoșească fie la câmp, fie în oricare alt loc, chiar și în casa fiecărui om, prin altare și prin chipuri cioplite prezente pretutindeni, în căminele și chiar în încăperile lor de dormit. Totuși rodul acestei cucernicii nu se poate asemui cu duhul de pace care domnește azi pretutindeni și care ne sare în priviri; ba chiar dimpotrivă, el se făcea simțit doar prin războaie, prin încleștări și prin răzmerițe: măcinați tot timpul vieții de asemenea porniri, oamenii își înecau meleagurile în sângele frățesc vărsat de ei în războaie purtate de unii împotriva altora. 3. Pe de altă parte, inși ținuți de ei la mare cinste aduceau la cunoștința puternicilor zilei prorociri și oracole și felurite prevestiri, însoțite, de bună seamă, de multă lingușire. Oricum, propria lor pieire nu se pricepeau ei să o prevestească, așa cum nu se pricepeau ei să prevadă propriul lor viitor, în general – lucru ce poate fi socotit drept cea mai bună dovadă a înșelătoriei lor.

4. Nici măcar unul singur dintre cei de a căror profetică putere se minuna lumea odinioară n-a fost în stare să vestească luminoasa apariție printre oameni a Mântuitorului și nici măcar noua cale de cunoaștere a lui Dumnezeu, vestită și deschisă de El. Nici Apollo și nici altul dintre acei mari demoni nu s-au priceput să prevadă și să prevestească propria lor părăsire, numele Celui care avea să Se războiască cu ei și să-i biruiască! 5. A existat oare printre ei vreun prezicător sau vreun vizionar care să fi prevestit că avea să apară printre oameni ceva cu totul nou care urma să le acopere de uitare tot ce aveau ei mai scump pe lume? Care avea să deschidă tuturor oamenilor calea cunoașterii și a proslăvirii Împăratului tuturor? Cine a cunoscut de mai înainte

femeie – un fel de ne-bărbaţi care-şi necinsteau sexul – îşi omagiau demonul-zeiţă cu purtări pătimaşe, de femeie; femeile se purtau şi ele tot nelegiuit; acolo, în acel templu, îşi avea începutul alunecarea în adulter şi se săvârşeau lucruri îngrozitoare – pentru care nu găsesc cuvinte! –, ca într-un loc nelegiuit şi cu totul neprivegheat. Însă nimeni nu avea cum da de ştire ce se petrecea acolo, fiindcă nicio persoană cu demnitate nu îndrăznea să se apropie de un asemenea loc.

7. Cu toate acestea, asemenea fapte nu puteau rămâne ascunse cu niciun chip unui împărat mare ca al nostru. Martor el însuşi, datorită împărăteştii sale puteri de veghe, al stării de lucruri, Constantin s-a încredinţat că un asemenea templu nu merita să mai fie mângâiat de lumina zilei şi a poruncit ca el să fie dărâmat din temelii, cu ofrandele aflate înăuntru, cu tot. Aşa a pierit dintr-o dată, la un singur semn dat de împărat, urzeala acelei sminteli neînfrânate. O mână de ostaşi s-a îngrijit de curăţirea locului. Iar de teama împăratului, desfrânaţii de până atunci au trebuit să înveţe ce este simţul măsurii, 8. fiindcă el, împăratul, le dădea tuturor necontenit în vileag lucrarea născocirilor făcute să amăgească pe cei mulţi şi îşi binecuvânta Mântuitorul înaintea tuturor. Fapt este că în ajutorul vinovaţilor nu s-a înfăţişat niciun apărător, fie el demon sau zeu, şi nu s-a produs niciun oracol, nicio profeţie.

Adevărul este că mintea[39] omului încetase de a mai fi cufundată în beznă: luminată de neamăgitoarele raze ale cuvioşiei, ea ajunsese să critice singură ignoranţa strămoşilor şi să le compătimească miopia, socotindu-se fericită că a scăpat de o atât de mare amăgire. 9. Or, în timpul cel mai scurt, din voia Dumnezeului Celui Mare şi cu ajutorul împăratului, întreg neamul vrăjmaşilor şi potrivnicilor noştri, atât văzuţi, cât şi nevăzuţi, a fost spulberat; pacea – dulcea şi buna noastră mamă – s-a lăsat peste noi toţi; războaiele au luat sfârşit, de vreme ce se sfârşise şi cu zeii; sfârşit au luat şi încleştările de la ţară sau de la oraş, încleştări care, mai înainte, pe vremea închinării la demoni, se înteţiseră; s-au sfârşit vărsările de sânge din anii de glorie ai nălucitei credinţe în mulţi zei!

[39] Textual: „sufletul".

IX.1. Deci, așa stând lucrurile, înseamnă că a sosit ceasul să comparăm starea de lucruri de acum cu cea de altădată și să urmărim cum, din decăderea inițială, s-a ajuns la înfloritoarea situație de azi; să revedem în minte și să ne dăm seama ce înseamnă faptul că, pe atunci, prin toate cetățile, zeilor le erau dedicate cu multă grijă porticuri, sanctuare, parcuri și temple sau că altarele lor erau încărcate de podoaba mulțimii de daruri votive.

2. Tiranii din acele vremuri făceau mare caz de zeitățile lor. Felurítele seminții și popoare își cinsteau credința strămoșească fie la câmp, fie în oricare alt loc, chiar și în casa fiecărui om, prin altare și prin chipuri cioplite prezente pretutindeni, în căminele și chiar în încăperile lor de dormit. Totuși rodul acestei cucernicii nu se poate asemui cu duhul de pace care domnește azi pretutindeni și care ne sare în priviri; ba chiar dimpotrivă, el se făcea simțit doar prin războaie, prin încleștări și prin răzmerițe: măcinați tot timpul vieții de asemenea porniri, oamenii își înecau meleagurile în sângele frățesc vărsat de ei în războaie purtate de unii împotriva altora. 3. Pe de altă parte, inși ținuți de ei la mare cinste aduceau la cunoștința puternicilor zilei proorociri și oracole și felurite prevestiri, însoțite, de bună seamă, de multă lingușire. Oricum, propria lor pieire nu se pricepeau ei să o prevestească, așa cum nu se pricepeau ei să prevadă propriul lor viitor, în general – lucru ce poate fi socotit drept cea mai bună dovadă a înșelătoriei lor.

4. Nici măcar unul singur dintre cei de a căror profetică putere se minuna lumea odinioară n-a fost în stare să vestească luminoasa apariție printre oameni a Mântuitorului și nici măcar noua cale de cunoaștere a lui Dumnezeu, vestită și deschisă de El. Nici Apollo și nici altul dintre acei mari demoni nu s-au priceput să prevadă și să prevestească propria lor părăsire, numele Celui care avea să Se războiască cu ei și să-i biruiască! 5. A existat oare printre ei vreun prezicător sau vreun vizionar care să fi prevestit că avea să apară printre oameni ceva cu totul nou care urma să le acopere de uitare tot ce aveau ei mai scump pe lume? Care avea să deschidă tuturor oamenilor calea cunoașterii și a proslăvirii Împăratului tuturor? Cine a cunoscut de mai înainte

domnia glorioasă și cucernică de azi, sau cine a știut de victoriosul nostru împărat, care peste tot pământul n-a făcut decât să zdrobească lucrarea demonilor? Cine a știut că cei mari [dinaintea lui] vor pieri? 6. Şi care dintre eroi a prevestit în vreun fel topirea prin foc și prefacerea unor lucruri fără viață și de niciun folos în ceva care să poată fi de folos? Care dintre zei au dat de știre că propriile lor statui vor fi îmbucătățite în râsetele mulțimii și puse pe foc? 7. Unde au fost atunci partizanii lor, ca să împiedice atingerea de mână omenească a acelor scumpe daruri votive? Unde erau toți cei care mai înainte vreme nu șovăiau în fața luptei – tocmai acum când își puteau vedea asediatorii adânciți în uitarea păcii? Unde mai sunt aceia care-și puneau nădejdea în niște simple lucruri ca în niște zeități și care, în serbedele lor convingeri începând să bată câmpii, înălțaseră rătăcita lor credință în slăvi și iscusiseră împotriva părtașilor adevărului un război atât de viclean[40]? 8. Unde mai este astăzi oastea aceea de uriași încinși în luptă cu Dumnezeu? Unde șuieratul balaurilor care cu limbile lor ascuțite dădeau glas unor graiuri atât de nelegiuite împotriva Împăratului a toate? Încrezători în mulțimea fără număr a zeilor lor, dușmanii Împăratului a toate s-au năpustit asupra noastră cu oaste și oștire multă, purtând înaintea lor chipurile lipsite de viață ale fantomaticilor lor idoli. Dar, încingându-și pieptarul credinței, Constantin a chemat în luptă[41] mântuitorul și de viață făcătorul semn, întâmpinând cu el puhoiul vrăjmașilor precum cu o sperietoare sau piază-bună și învingând simultan și pe vrăjmașii lui, și pe demoni; ca mai apoi, din recunoștință, să nu uite a înălța cu glas tare rugăciune de mulțumire Celui care-i înlesnise biruința și să dea lumii spre cunoștință, prin inscripții, aducătorul de biruință însemn. [Să nu uităm că] aici, în chiar centrul capitalei, Constantin a înălțat un monument măreț în amintirea biruințelor avute împotriva tuturor dușmanilor săi – o mărturie de neșters a salvării statului roman și un simbol al trăiniciei stăpânirii lui asupra lumii!

9. Or cele spuse de mine mai înainte sunt lucruri pe care el a ținut să le facă tuturor cunoscute, dar mai cu osebire ostașilor lui

---

[40] Ἀκήρυκτος – „de culise, dus din umbră".

[41] Textual: „a aliniat în formația sa de luptă, spre înfruntarea dușmanului".

– pe care nu ostenea să-i dăscălească –, pentru să nu-și pună mari speranțe în armele, în armurile sau în deprinderea lor, cu scopul de a-și apăra trupul, ci să ia aminte la Dumnezeul Cel Preaînalt, adevăratul dătător a tot binele și chiar al biruinței!

10. Oricât de necrezut ar părea, iată așa a ajuns împăratul învățător de viață religioasă al oștii sale, înălțând cu ea rugăciuni pline de fervoare și inspirate, potrivite dumnezeieștilor predanii, adică ridicând brațele spre cer, iar privirile cugetului și mai sus, spre Împăratul Cel mai presus de ceruri, pe Care-L invoca în rugăciunile sale ca fiind El dătătorul său de biruință, Mântuitorul, straja și ajutorul Său. Tot el a mai socotit că se cuvine ca o anumită zi să fie închinată rugăciunii, ziua cea pe drept cuvânt de căpetenie în săptămână, ca fiind cea dintâi, domnească și mântuitoare, ziua luminii și a vieții, a nemuririi și a tot binele. 11. Făcându-se și ajungând singur propriul său dascăl într-ale binelui, el nu s-a dat în lături să se închine Mântuitorului său în chiar lăuntrul palatului, săvârșind prin rugăciune dumnezeieștile pravile. Dar el își strunea cugetul și lua aminte la învățăturile sfinte. Slujitorii și oamenii săi de încredere sunt cu toții din rândurile celor făgăduiți lui Dumnezeu, oameni care s-au distins prin deosebita lor demnitate și prin virtuțile de care au știut să dea dovadă. Lor le-a încredințat el veghea peste întreaga lui stare. Ei au devenit paznicii săi devotați, străji încinse cu toate armele omeniei, care pe împăratul lor și l-au făcut, la rândul lor, dascăl de viață cu frica lui Dumnezeu.

12. Împăratul a prețuit mult aducătorul de biruință semn, după ce din experiență și-a putut da seama ce dumnezeiască binecuvântare se ascunde în el. În fața semnului acestuia a dat înapoi mulțimea oștilor vrăjmașe; de el s-a sfărâmat trufia dușmanilor lui Dumnezeu; datorită lui au tăcut glasurile defăimătorilor și ale necredincioșilor; prin el au fost supuse semințiile barbare și au fost puse pe fugă oștile nevăzuților demoni; prin el au fost date în vileag balivernele din care se hrănea smintita credință în zei. Datorită lui a împânzit împăratul tot locul cu monumente triumfale, ca țelul final și suprem al unei datorii pe care o avea de plătit, recomandând tuturor, pretutindeni, – cu adaosul

împărăteştii sale dărnicii –, să înalţe biserici şi lăcaşuri şi sfinte case de rugăciune.

13. Neîntârziat, în chiar inima provinciilor şi a oraşelor, au prins a se înălţa mari lucrări doveditoare ale geniului împărătesc, lucrări cărora nu le-a trebuit vreme multă ca să lumineze peste toate popoarele şi care aduceau cu ele mărturia biruinţei asupra tiraniei celor fără Dumnezeu: fiindcă toţi cei care fuseseră hotărâţi până cu puţin înainte, în rătăcirea minţii lor, să se încingă în luptă cu Dumnezeu se năpustiseră ca turbaţi, ca nişte câini, asupra zidurilor câte unor biete şi neînsufleţite lăcaşuri – cu Însuşi Dumnezeu sigur că le-ar fi fost cu neputinţă să se lupte! –, pe care le dărâmaseră până la pământ; ba chiar distruseseră din temelii asemenea [nevinovate] lăcaşuri de închinare, făcându-le să arate aidoma unei cetăţi căzute sub duşmani!

Aşa-şi făcuseră ei cunoscută multa lor răutate – prin care parcă ar fi vrut să se răzbune asupra lui Dumnezeu! Dar n-a trecut vreme multă şi iată-i simţind pe propria lor piele riscul unei atare încumetări: dintr-o singură suflare ca de vântoasă, furtuna stârnită asupră-le de Cel de sus i-a spulberat, oamenilor nemailăsându-le în urma lor nici urmă de familie sau de urmaşi, nimic care să le aducă aminte cine au fost ei; şi pe dată, oricât de mulţi s-ar fi numărat ei, toţi s-au stins în şuierul de bici abătut peste ei de sus!

14. Astfel deci şi-au aflat sfârşitul cei care se încleştaseră în luptă împotriva lui Dumnezeu, lăsându-l pe Constantin, care se pusese de unul singur sub oblăduirea mântuitorului însemn – dar de ce zic eu „de unul singur", de vreme ce alături şi împreună-lucrând cu el, Constantin Îl avea pe [Însuşi Dumnezeu Cel] Unul? –, să refacă lăcaşurile nu demult distruse, ba să le facă să arate cu mult mai minunate decât fuseseră ele, să înfrumuseţeze cu tot felul de biserici ale lui Dumnezeu oraşul care-i poartă numele, dar să şi onoreze capitala Bithyniei cu una mai mare şi mai frumoasă decât toate şi să împodobească celelalte oraşe de frunte din provincii în acelaşi chip; 15. cu toate că, dintre toate provinciile imperiului, Constantin s-a oprit cu precădere asupra a două, amândouă din răsărit: una, cea a Palestinei, ca fiind cea de unde putem spune că a izvorât, iar apoi s-a revărsat pretutindeni,

apa vie [a adevărului], cealaltă fiind metropola răsăriteană purtând numele lui Antioh. În aceasta din urmă – fiind ea principalul oraș al tuturor provinciilor răsăritene[42] – el a inaugurat o lucrare extraordinară[43], unică prin amploarea și prin frumusețea ei. Pe dinafară a încercuit întreaga biserică cu un șir lung de ziduri, înlăuntrul cărora a înălțat locașul neînchipuit de mult, înscriindu-l – pentru sporită diversitate – într-un plan octogonal, străjuindu-l de jur-împrejur cu tot soiul de construcții și de curți și ornându-l cu tot ce putea fi mai frumos!

16. Așa a făcut el acolo.

Dincoace, în provincia Palestinei, chiar în inima regatului evreiesc, chiar pe locul aducătorului de mântuire mormânt[44], a înălțat o imensă casă de rugăciune, o sfântă biserică închinată mântuitorului nostru însemn, pe care a înzestrat-o cu daruri nespus de bogate, cinstind cu odoare de o negrăită frumusețe acest sălaș de veșnică aducere-aminte a biruinței marelui nostru Mântuitor asupra morții. 17. Tot acolo[45] a mai luat el seama la trei locuri, unde se aflau tot atâtea peșteri tainice ținute de lume la mare preț, pe care de asemenea le-a îmbogățit prin construcții costisitoare. În peștera primei teofanii, împăratul a adus cuvenitele dovezi de prețuire; dincolo – adică acolo unde, în final, s-a petrecut Înălțarea la cer –, o zidire chiar pe înălțime, spre aducere-aminte; iar în centrul întregii scene pe care s-a dat bătălia mântuirii noastre[46], a glorificat mântuitoarea biruință [asupra morții].

Toate aceste locuri împăratul le-a înfrumusețat din dorința lui de a face cunoscut tuturor mântuitorul semn, 18. adică acela care l-a și răsplătit pentru puterea lui de credință, înmulțindu-i casa și neamul, întărindu-i scaunul împărăției peste mulțime de ani și agonisind bunilor săi fii, neamului său și urmașilor acestuia, roadele virtuții. 19. Eu cred că această nepărtinitoare lucrare a dreptății, în temeiul căreia fiecare a primit până la urmă ce i se cuvenea, poate fi socotită cea mai convingătoare dovadă a puterii

---

[42] Textual: „de pe acolo".
[43] Textual: „divină".
[44] În text: μαρτύριον, ca în multe alte locuri.
[45] Adică în ținuturile Palestinei.
[46] Τῷ δὲ μέσῳ τοῦ παντὸς ἀγῶνος, parte a frazei cu înțeles incert, sensul de bază al termenului ἀγών fiind acela de „confruntare".

Celui proslăvit de Constantin, mai cu seamă dacă ne gândim la ceilalţi, la cei care odinioară se înverşunaseră împotriva lăcaşurilor noastre de închinare şi pe care plata nemerniciei i-a ajuns atât de curând, spulberându-i, lăsându-i deodată fără casă, fără cămin şi chiar fără fiinţă! Or, iată, priviţi în schimb la Constantin, cel care-şi cinsteşte Stăpânul slujindu-I cu neţărmurită evlavie şi înălţându-I câte un palat, iar alteori revelându-L supuşilor săi de pretutindeni prin înzestrarea [câte unor biserici]; iată-l, spun, cum îşi află în El salvatorul şi slujitorul şi străjuitorul casei, al domniei şi al neamului!

Aşa a vădit mântuitorul semn [al crucii], prin dumnezeiasca-i virtute, lucrările lui Dumnezeu.

X.1. Încredinţată iniţiaţilor într-ale teologiei, tălmăcirea acestui însemn se poate întinde mult. Minunat lucru e să-l poţi cuprinde în cuvinte! Dar încă şi mai minunat să cugeţi la acest cu adevărat mântuitor semn, care, neajutat, a fost în stare să arunce în negura uitării noianul de minciuni şi celelalte sminteli care din străvechi timpuri s-au tot pus în seama zeilor și a aprins în sufletele tuturor duhovniceasca lumină a descoperirii unicului adevărat Dumnezeu! 2. Ceea ce face ca astăzi toţi cei care doresc să-şi desăvârşească viaţa pot să-şi bată joc de asemenea idoli neînsufleţiţi, să calce în picioare nelegiuitele pravile ale demonilor şi să ia în râs înşelătoarele rituri ale strămoşeştii lor predanii. Oamenii s-au rostuit pretutindeni sub semnul învăţăturilor sfinte şi cugetă cu luare-aminte la mântuitoarea noastră predanie; iar acest lucru îi face acum să nu se mai teamă de nicio făptură care le-ar încăpea în priviri şi nici să mai privească cu uimire în înalt, la soare, lună și stele; ci, dimpotrivă, îi îndeamnă să-L mărturisească pe Cel aflat mai presus de ele, pe Creatorul lor nearătat şi nevăzut – şi numai pe El! –, pe Care sunt ei acum deprinşi să-L proslăvească! 3. Iată, dar, cât de mari daruri le-a adus oamenilor semnul acesta mare şi de neînţeles, care a scos la vedere înşelăciunea celor lipsite de realitate şi a pus tuturor în lumină cele ce mai înainte nu le erau cunoscute, scăldându-le în razele credinţei! 4. Cuvintele, învăţăturile şi îndemnurile la o viaţă chibzuită şi închinată lui Dumnezeu răsună astăzi în auzul tuturor neamurilor, mai ales că însuşi împăratul se îngrijeşte să le dea de ştire. Or faptul ca un atât de mare împărat să nu pregete a striga cu toată tăria glasului său – în chipul unui tălmaci al lui Dumnezeu, Împăratul suprem –, să strige, spun, întregii zidiri să-şi păsto-

rească și să-și îndrume întreaga turmă spre cunoașterea adevăratului Dumnezeu, mie îmi pare a fi o minune dintre cele mai mari! 5. Așa încât astăzi în inima palatului n-ai să mai auzi înălțându-se, ca altădată, uguitul gângav al celor fără Dumnezeu, ci, dimpotrivă, preoți și alte sfințite fețe binecuvântând prin cântări cucernicia împăratului. Unul Dumnezeu, El Însuși, Împăratul tuturor, este vestit întregii lumi, iar binevestitorul cuvânt al îndurărilor Sale adună astăzi pe toți oamenii sub acoperământul Aceluiași suprem Împărat, încredințând pe pământeștii Săi fii de milostivirea și de dragostea Părintelui lor Celui mai presus de ceruri. Coruri peste coruri Îi dedică Acestuia cântări de biruință, făcând întreg neamul omenesc să se armonizeze cereștilor cete ale îngerilor. Folosindu-se de trupurile lor[47] ca de niște instrumente muzicale, sufletele cugetătoare Îi înalță cuvenitele imnuri și cântări de taină. Popoarele de la apus Îi deprind învățăturile într-un același timp cu cele ale răsăritului, pe când cele de la miazăzi – la unison cu cele de la miazănoapte – dau glas unor cântări pline de armonie, strunindu-și viața închinată lui Dumnezeu în temeiul acelorași pravile și învățături, mărturisind cu tărie un singur Dumnezeu – Cel aflat mai presus de toate –, recunoscându-L pe Mântuitorul Cel Unul-Născut ca fiind cauza a tot binele și adeverind aici, pe pământ, pe singurul lor împărat, laolaltă cu de Dumnezeu iubiții fii ai acestuia. 7. Asemenea unei călăuze pricepute, împăratul veghează sus, la cârmă, îngrijindu-se ca vasul să nu se abată din cale și purtându-și întreaga ceată a corăbierilor, cu vânt prielnic, până la ocrotitorul și dătătorul lor de liniște liman. De sus, Însuși Dumnezeu, Împăratul suprem, Și-a întins spre el dreapta până ce l-a făcut să biruie peste toți vrăjmașii și potrivnicii, sporindu-i domnia întru mulțime de ani. Și sigur că de acum înainte El îl va învrednici de daruri încă și mai mari, spre a-Și întări prin fapte asemenea făgăduințe cum nu ni se cade nouă acum a grăi.

Ar trebui, pentru asta, să ne așteptăm ultimul drum; fiindcă nici ochilor acestora ai noștri, supuși morții, nici urechilor acestora de carne ale noastre nu le este în fire să poată cuprinde tainele înseși ale lui Dumnezeu.

---

[47] Textual: „de trupurile în care-s învelite" sau „înfășurate".

DESPRE SFÂNTUL MORMÂNT

XI.1. Îngăduie-mi acum, o, biruitorule şi mare între cei mari, Constantin, să strecor în această împărătească cuvântare despre supremul Împărat a toate anumite învăţături de taină: nu spre a ţi le descoperi ţie, celui înţelepţit de Dumnezeu, şi nici cu gândul de a da pentru tine în vileag anumite arcane, pe care de fapt Însuşi Dumnezeu ţi le-a descoperit înainte de a rosti eu aceste vorbe – astfel încât să nu le afli de la oameni şi nici prin mijlocirea omului, ci chiar de la Mântuitorul nostru, al tuturor şi, totodată, prin repetatele viziuni acoperite de dumnezeiască slavă, prin care El te-a făcut să vezi şi să descoperi tainele ascunse în sfintele pravile –, ci doar ca pe cei lipsiţi de învăţătură să-i putem trage spre lumină şi să facem cunoscute celor care nu au cunoştinţă de ele temeiurile şi cauzele sfinţitelor acte izvodite de puterea ta de credinţă.

2. Buzele oamenilor de pretutindeni te laudă pentru osârdia cu care te-ai îngrijit ca oriunde pe lume, zilnic, să I se închine slujbe şi să-I fie adusă cinstire lui Dumnezeu, Împăratului a toate. Dar privitor la darurile închinate de tine Străjuitorului şi Mântuitorului tău în chiar vatra aceea a noastră care este Palestina şi în oraşul acela din care cuvântul aducător de mântuire s-a răspândit şiroind ca dintr-un izvor spre toţi oamenii, precum şi la trofeele doveditoare ale izbânzii asupra morţii, înălţate drept case de rugăciune şi sfinţite biserici, sau la semeţele, preafrumoasele, măreţele, împărăteştile lucrări monumentale, roade ale unui cuget de împărat, construite[48] deasupra mântuitorului mormânt de nemuritoare aducere-aminte, 3. ei bine, motivele [închegărării acestor lucrări] nu le pot fi tuturor limpezi. Cine s-a luminat în dumnezeieştile învăţături prin puterea Duhului lui Dumnezeu ştie şi, desigur, îşi poate da seama de acestea. Însă pe

[48] Propriu-zis: „amenajate".

drept se minunează de tine și, totodată, te fericește că ai putut ajunge la asemenea hotărâri și fapte – de altminteri nu fără chemare de sus. Dar cine-i lipsit de priceperea lor nu vede în ele, în lăuntrica-i orbire, decât un motiv de ridicol și de fățișă luare în râs, fiindcă el socotește ca fiind nedemn și cu totul nepotrivit ținutei unui împărat cu adevărat mare să-și dea atâta osteneală pentru niște monumente și pentru mormintele unor trupuri lipsite de viață. 4. „N-ar fi totuși mai normal – ar putea spune oricare dintre aceștia – să rămânem cu datinile noastre strămoșești, să-i cinstim mai departe pe eroii și pe zeii meleagurilor noastre, iar nu să ne lepădăm de ei și să-i părăsim ca urmare a unei asemenea restriști? Sau de ce nu i-am diviniza și pe ei, asemenea Aceluia, de vreme ce și ei au pătimit, aidoma Lui? Sau invers: dacă aceia nu pot fi acceptați din cauza omeneștilor lor slăbiciuni, atunci se cere ca și Aceluia să I se aplice același criteriu!"

Iată, așadar, cam cum arată și cam ce ar putea grăi vreunul dintre ei, clipind șiret și îmbrăcându-și aroganța în arătoasele straie ale falsei înțelepciuni.

5. Și totuși iată că iubitorul de oameni Cuvânt al Preabunului Tată nu Se mulțumește să-l socotească pe unul ca acesta vrednic de compătimit pentru ignoranța lui, așa cum îl socotește pe tot omul care umblă pe căi rătăcite; ba iată-L chiar înjghebând sălașuri și rânduind învățătură pretutindeni, pe toate meleagurile; chemând cu insistență de pe câmp, din cătune, de pe țarini, din pustie sau din toate orașele la deprinderea dumnezeieștilor Sale învățături și pe elini și pe barbari, pe învățați laolaltă cu lumea de rând, pe săraci laolaltă cu bogații, pe slugi laolaltă cu stăpânii, pe cârmuitori și pe supușii lor, pe netrebnici, pe cei nedrepți, pe neștiutorii de carte, pe făcătorii de rele și pe hulitori; și îndemnându-i – ca un iubitor de oameni Mântuitor și doctor al sufletelor, cum și este – să se grăbească a se lăsa în seama dumnezeieștilor Sale îngrijiri! Aducând tuturor vestea ștergerii vechilor ticăloșii, auziți-L strigând cât se poate de deslușit: „Veniți la mine voi toți cei osteniți și împovărați și Eu vă voi odihni!"[49]; sau: „Nu pe drepți am venit Eu să-i chem la pocăință, ci pe păcătoși"[50], ca mai

[49] *Matei* 11, 28.
[50] *Matei* 9, 13; *Luca* 5, 32.

apoi să şi motiveze de ce: „Fiindcă nu sănătoşii, ci bolnavii au nevoie de doctoricească îngrijire”[51] şi „Eu nu voiesc moartea păcătosului, ci pocăinţa lui”[52]. 6. Toate acestea fac ca numai cunoscătorii dumnezeieştilor taine, care vor fi pătruns rostul râvnei cerute pentru asemenea înfăptuiri, să poată recunoaşte că împăratul nostru a avut parte de o inspiraţie mai bogată decât au de obicei oamenii, să se minuneze de cucernicia lui şi să-şi dea seama că zelul arătat de el faţă de mormântul aducător de mântuire şi de nemurire n-a luat fiinţă fără voia lui Dumnezeu, ci, dimpotrivă, numai sub insuflarea Celui Atotputernic, al Cărui slujitor credincios şi mijlocitor[53] se şi mândreşte că este.

7. Or, mărite împărate, doar pentru că am fost încredinţat pe deplin de bucuria şi de plăcerea ce ţi le dau asemenea lucruri, m-am putut hotărî să aduc tuturor spre ştire în cuvântul meu de astăzi temeiurile şi cauzele actelor tale de devoţiune. Îmi doresc cu tărie să mă pot preface acum într-un bun tâlcuitor al cugetului tău şi al sufletului tău închinat lui Dumnezeu, pentru ca astfel să poată fi struniţi spre deplină învăţătură toţi cei însetaţi să afle temeiurile puterii lui Dumnezeu, Mântuitorul nostru, datorită cărora El, Care a fost dintotdeauna şi înaintea tuturor, El, Care are totul în grijă, a coborât până la urmă din cer, venind în mijlocul nostru; temeiurile – spun – în virtutea cărora a luat El asupră-Şi natura omenească şi S-a supus până şi morţii. Totodată, voi putea astfel prilejui celor la care se mai face simţită lipsa lor nu numai cunoaşterea cauzelor, ci şi demonstraţia pe cale logică şi puternica ţesătură de învăţături legate de viaţa fără moarte de mai apoi şi de învierea din morţi.

8. Sosit-a deci vremea să luăm în discuţie şi asemenea lucruri ...

Ei bine, trebuie să spun că, în ochii mei, cine şi-a întors puterea de credinţă de la Dumnezeu, Făcătorul întregii lumi şi supremul călăuzitor a toate, îndreptându-şi-o spre unele din creaţiile Sale – cum ar fi soarele, luna ori alte componente ale universului sau cum ar fi elementele primare: pământul, apa, focul, aerul –, cine le venerează pe ele cu acelaşi titlu ca pe Făcătorul şi Creatorul lor, cine cinsteşte cu numele de zei nişte lucruri cu

[51] *Matei* 9, 12; *Luca* 5, 31.
[52] *Iezechiel* 18, 23, 32.
[53] Propriu-zis: „argat mijlocitor de lucruri bune”.

desăvârşire lipsite de existenţă, care n-ar fi fost niciodată şi nici n-ar fi putut fi numite în vreun fel de n-ar fi fost în voia[54] Cuvântului lui Dumnezeu, ziditorul lumii, ei bine, un asemenea om mie nu-mi pare a fi diferit de cei care, pătrunzând în interiorul unui palat, în loc să se gândească la arhitectul care a fost în stare să ducă la bun sfârşit o lucrare de asemenea proporţii, cad într-o admiraţie fără margini la vederea acoperişurilor şi a zidurilor ei, a mulţimii motivelor ornamentale pictate şi policrome sau dăltuite şi poleite cu aur, a sculpturilor în piatră şi le atribuie lor o calitate pe care, de fapt, n-o poate avea decât artistul, în marea lui experienţă; când, în realitate, numai arhitectul care le-a iscusit merită admiraţie, iar nu ele, care ne cad sub privire. Încât, dacă putem spune despre ele toate că sunt reuşitele unei anumite iscusinţe, nu-l putem recunoaşte drept iscusit decât pe acela care le-a făcut să fie aşa cum sunt! 9. Pot chiar să spun că ei nu se deosebesc cu nimic de acei copii nu tocmai copţi la minte pe care-i uluieşte – să zicem – lira cu şapte corzi, adică instrumentul în sine, fără să cugete la omul care a întocmit primul această iscusinţă şi care s-a priceput să lucreze cu ea; sau care, nesocotind un viteaz, se apucă să-i celebreze – să zicem – lancea sau scutul şi să le decoreze pe ele cu laurii victoriei. Sau iar: care admiră în egală măsură pieţele şi întretăierile de străzi, monumentele şi incintele sacre, deşi pustii de viaţă, sau gimnaziile unei metropole imperiale, când, de fapt, ei n-ar trebui să admire coloanele şi pietrele, ci pe înţeleptul întemeietor şi dătător de lege! 10. Ei bine, tot aşa şi cu cei care privesc la cele din jur cu ochii trupului: nu soarelui, nu lunii, nici altui corp ceresc cuvine-se să-i atribuie ei o funcţie cauzală; mult mai potrivit îmi pare ca aceştia să recunoască în toate lucrarea înţelepciunii şi ca ele să nu se poată bucura de acelaşi preţ şi de aceeaşi cinstire ca şi Făcătorul şi Creatorul lor. După cum, la vederea lor – chiar a lor! –, se cuvine ca noi să ajungem la dumnezeiasca cunoaştere şi la închinarea Cuvântului lui Dumnezeu, Împăratul împăraţilor, Cel care nu poate fi văzut cu ochii trupului, ci doar[55] cu o minte[56] luminată şi curată şi întru deplina năzuinţă a sufletului. Să ne gândim cum

---

[54] Textual: „de n-ar fi fost prezent [în ele]".

[55] Textul adaugă aici νοούμενος – „înţeles, intuit, conceput», cu referire la modalităţile de cunoaştere supraraţională.

[56] În text: νοῦς – „intelect".

stau lucrurile cu noi, oamenii, și vom vedea că înțelepciunea și puterea noastră de cunoaștere n-au fost niciodată atribuite nici ochilor, nici capului, nici mâinilor, nici picioarelor sau celorlalte mădulare, și cu atât mai puțin straielor unui filosof sau mobilelor sau celorlalte lucruri ale lui de acasă! Nevăzut și insesizabil, așa cum este el, numai intelectul omului poate stârni admirația oricărui ins cu putere de judecată.

11. Or, tot astfel – și cu atât mai mult – cuvine-se să ne cutremurăm, dar nu privind la măiestrita lucrare a întregului univers – a cărui alcătuire are în ea ceva trupesc și e făcută din una și din aceeași materie –, ci numai cu gândul la nearătatul și nevăzutul Cuvânt; adică – și privitor la toate – la dătătorul de chip și frumusețe, Unul-Născut Fiu al lui Dumnezeu, pe Care Ziditorul a toate, Cel a Cărui fire este mai presus până și decât cel mai înalt fel de a fi, L-a născut El Însuși din Sine Însuși și I-a dat stăpânirea și cârmuirea a toate.

12. Pentru că șubreda trăinicie a trupului și natura făpturilor noastre cugetătoare abia de curând[57] create nu au putut suferi apropierea de a-toate-stăpânitorul Dumnezeu, datorită nemărginitei lor imperfecțiuni și depărtări de Cel Atotputernic – Care este nenăscut, mai presus și dincolo de toate, negrăit, insesizabil, neajuns, sălășluind în inima neapropiatei lumini, cum grăiesc dumnezeieștile Scripturi, în timp ce cealaltă, adusă la ființă din neființă, se află undeva, la o foarte mare depărtare de starea Lui cea nenăscută –, simțitu-s-a nevoia ca Preabunul Dumnezeu a toate să iscusească puterea mijlocitoare, și ea dumnezeiască și atotputernică, a Cuvântului Său Unul-Născut; [și această putere e] cum nu se poate mai potrivită, de vreme ce El Se află într-o atât de strânsă legătură cu Tatăl, împărtășindu-Se până și de cele mai intime și mai negrăite atribute ale Acestuia, dar împletindu-Se într-o nemăsurată smerire și, că să spunem așa, conformându-Se condiției unora aflați atât de departe de țel[58]. Fiindcă, altminteri, cum ar putea suferi Cel aflat dincolo și mai presus de toate – și fără de încălcare a sfințeniei Sale – părtășia materiei pieritoare și a trupului?

[57] Τῶν ἄρτι γενομένων – „mai adineauri ivite” – subliniază efemeritatea creaturii, inconsistența ei în relația cu divinul.

[58] Sau de piscul cunoașterii, al rostului ființei.

Iată deci cum se explică strânsa legătură[59] ce unește Cuvântul dumnezeiesc de întreaga zidire și-L face să țină hățurile universului, pe care-l pune și îl menține în mișcare prin netrupeasca și dumnezeiasca-I putere, călăuzindu-l întru deplina-I înțelepciune așa cum socotește El că-i este spre bine. 13. Demonstrația acestui lucru îmi pare acum evidentă. Fiindcă, dacă acele componente ale universului pe care de obicei le numim „elemente primare"[60] – așadar: pământul, apa, aerul, focul –, a căror natură nu are în ea nimic rațional, după cum singuri ne dăm seama, ar putea ființa prin ele însele sau dacă ar fi adevărat că în adâncul tuturor lucrurilor zace una și aceeași esență – și pe care învățaților în ale acestei științe le place să o numească fie a-toate-primitoare, fie maică, fie doică, dar despre care toți ne spun că este lipsită de orice fel de înfățișare sau chip, că este neînsuflețită și lipsită de rațiune –, atunci întreb: de unde și-ar fi putut ea dobândi rostuirea? Ce ar fi putut determina deosebirea dintre elemente, sau, dimpotrivă, atracția și unirea contrariilor? Cine a dat poruncă mai grelei stihii a pământului să se lase purtată de apă? Cine a inversat însușirile apei, care știm că nu curge decât în jos, și a purtat-o până sus, în nori? Cine a silit vlaga focului să se furișeze în ascunzișurile lemnului și să se amestece cu elementele atât de contrarii naturii lui? Cine a inclus în răcoarea aerului o anume virtute termică, punând capăt astfel războiului dintre ele, sub forma îngăduinței? Cine a înzestrat muritoarea spiță a oamenilor cu posibilitatea perpetuării, prelungindu-i existența până-n vecia vieții celei fără de moarte[61]? Cine a dat aici chip bărbatului și a închipuit femeia, făcându-i să-și corespundă unul altuia, într-o deplină armonie, și a iscusit pentru toate ființele principiul generării? Cine preface fluiditatea seminței bărbatului – care nu e mai mult decât o biată scursură pieritoare și insensibilă – în ceva care să poată da viață unei ființe? Cine lucrează chiar și astăzi toate acestea și nenumărate alte minunății ale minunățiilor, chiar mai presus de puterea noastră de a ne minuna? Cine duce la

[59] Textual: „întrepătrundere".
[60] Sau „stihii" – πρῶτα στοιχεῖα.
[61] Textul, nu foarte precis aici, ar putea implica întrepătrunderea a două planuri: cel al perpetuării speciei și acela al nemuririi atinse, după moarte, prin har.

capăt, zi cu zi și ceas cu ceas, prin nevăzuta și insensibila Lui putere, toate aceste treziri la viață și pieiri?

14. Ei bine, cauza tuturor acestor lucruri poate fi pe bună dreptate aflată în Cuvântul lui Dumnezeu, Care lucrează în chip atât de neînțeles. În calitatea Sa de Cuvânt cu adevărat atotputernic al lui Dumnezeu, El S-a răspândit în toate în chip netrupesc: și sus, spre înalt, și jos, spre adânc, cuprinzând – ca să spunem așa – în brațele Sale desfășurarea[62] întregului univers, adunându-l într-un tot și legându-l întreolaltă. Prin preaînțeleapta și rațională Sa putere, El Și-a întocmit din iraționala, din amorfa și insesizabila natură a corpurilor un instrument de o desăvârșită armonie, făcând să-i sune [corzile] în chipul cel mai plăcut, mânând însuși soarele, luna și stelele cerului, prin cuvinte neștiute, pe o cale care să fie tuturor spre folos.

15. Același Cuvânt al lui Dumnezeu S-a plecat, pogorându-Se singur pe pământ, unde a pus temeiul tuturor soiurilor de ființe și al atât de frumoaselor plante, în toată felurimea lor. Și tot acest Cuvânt al lui Dumnezeu S-a scufundat până-n adâncurile mării, dând la iveală spița peștilor și iscusind și acolo ființe cu adevărat nenumărate, în nesfârșita lor varietate. Tot El desăvârșește [fătul] înăuntrul pântecelui matern, plăsmuindu-l și dându-i viață în făurirea naturii. El este Cel care, schimbând însăși natura apei, o eliberează de greutatea ce o face să curgă, după care, odată ajunsă ușoară, o înalță până foarte sus, în care timp o și îndulcește; iar mai apoi o aduce din nou – și cu măsură – pe pământ, totuși în anumite anotimpuri cu mai mare abundență. 16. Și îndată, aidoma unui foarte bun gospodar care s-a îngrijit să-și irige moșia și să pătrundă de umezeală uscăciunea [pământului], El îi dă un chip pe de-a-ntregul nou, ajutându-Se pentru aceasta fie de farmecul florilor, fie de felurite alte efecte, de dulceața miresmelor, de succesiunea înnoitoare a fructelor, sau oferind gustului prilejuri de bucurii nenumărate.

17. Dar oare de ce ar trebui să mă încumet să înșir acum [toate] putințele dumnezeiescului Cuvânt și să încerc ceea ce, de fapt, nu poate fi făcut de nimeni, de vreme ce puterea aceasta a

[62] Sau „direcțiile". Textual: πλάτη τε καὶ μέκη – „întinderile și măsurile".

Lui reduce puterea noastră de judecată la aproape nimic? Au fost unii care I-au dat numele de „natură universală”; alții, de „suflet al universului”; iar alții, acela de „destin”. Alții însă au identificat în El pe Dumnezeu Cel mai presus de toate, confundând în urma nu știu cărui fapt niște lucruri care, în realitate, sunt foarte puțin compatibile între ele și îmbrâncind pe Însuși Stăpânul a toate, Puterea cea nenăscută și neajunsă, de sus până aici, jos, pe pământ; și au și înzestrat-o cu un trup material și pieritor, despre care mai apoi au zis că ar fi o ființă aflată undeva la mijloc, între făpturile necuvântătoare și cele cuvântătoare, precum și între cele muritoare și cele nemuritoare.

Ei, așa zic câte unii!

XII.1. Dar dumnezeiasca Tradiție ne învață că [Binele] Cel mai presus de tot binele și Cauza tuturor este, totodată, și mai presus de toată puterea de înțelegere, ceea ce-L face să fie de negrăit, de nedescris și cu neputință de numit, mai presus de concepte și de puterea noastră de judecată, cu neputință de categorisit, neexistând nici în trup, nici în cer, nici în văzduh sau în vreo altă parte a universului, ci ascunzându-Se desăvârșit în afara tuturor în negrăitul adânc al cunoașterii. Da, numai pe Acesta ne învață dumnezeieștile Scripturi să-L mărturisim a fi pe drept cuvânt Dumnezeu: [o ființă] deosebită de orice mod de existență trupească și opusă oricărui raport de dependență. Asta și face ca toate să se poată trage din El, nu numai să capete existență prin El – ni se spune. 2. Iar El, sălășluind ca un împărat undeva înăuntru, în ascunsul, în taina nepătrunsei lumini, pune lege și ordonează totul numai prin puterea voii Sale. Fiindcă numai datorită voii Sale există toate cele ce sunt; ce nu voiește El nici nu poate fi. Toate cele vrute de El sunt bune, fiind El Însuși bun prin însăși ființa Sa. Fiindcă Cuvântul lui Dumnezeu, prin Care toate își capătă ființă, izvorăște în chip negrăit, revărsându-se de sus, din Bunul Tată, ca apa râului dintr-un nesecat și veșnic izvor, aducând tuturor prisos de mântuire.

3. Un soi de pildă poate fi aflată chiar din alcătuirea noastră. Intelectul[63] este o facultate cu desăvârșire nevăzută. Niciun om

[63] Sau „mintea” – νοῦς.

nu s-a priceput vreodată să arate ce şi cum este el, de fapt. Aidoma unui împărat, el sălăşluieşte undeva înăuntru, în cele mai nepătrunse locuri ale alcătuirii noastre, de unde însă singur porunceşte ce anume trebuie făcut. Astfel purcede din el singură-născuta sa facultate a graiului, zămislită în chip tainic – şi în virtutea unei puteri cu neputinţă de numit – parcă în adâncurile cele mai secrete ale fiinţei părinteşti. Şi tot astfel ajunge aceasta să fie pentru toată lumea cel dintâi vestitor al cugetului părintesc, dând făţiş de ştire cele vrute de părintele ei în acele ascunse locuri. 4. Şi aşa ajunge şi lumea să se împărtăşească din foloasele graiului, chiar dacă nimeni nu i-a putut vreodată vedea părintele cu ochii. Or, cam în acelaşi chip – deşi, mai curând, mai presus de orice chip şi asemuire –, Cuvântul Cel desăvârşit al lui Dumnezeu, Împăratul a toate, – Cuvântul, spun, Care, fiind Fiul Unul-Născut al Tatălui, nu-Şi are temeiul numai în posibilitatea rostirii, a Cărui natură nu e determinată nici de alcătuirea silabică, nici de substantive sau verbe şi nu Se face cunoscut sub chipul unui glas purtându-se spre noi prin aer, ci este Cuvântul Cel viu şi activ chiar al lui Dumnezeu, Cel aflat mai presus de toate –, fiind El esenţialmente, dacă se poate spune astfel, puterea şi înţelepciunea lui Dumnezeu, Se naşte din împărătească dumnezeire a Tatălui ca o odraslă bună a unui părinte şi el bun, rourând, spre mântuirea tuturor lucrurilor, întreaga zidire şi scăldând cu propria-I desăvârşire totul în săvârşirea vieţii şi a raţiunii, a înţelepciunii şi a luminii şi a întregului bine, cernind nu numai peste creaturile Sale aflate cel mai aproape şi la îndemâna Sa, ci chiar şi peste cele de departe, de pe pământ, din mări şi din oricare altă modalitate de existenţă. 5. Tuturor acestora El le rânduieşte cu cea mai mare dreptate limitele, domeniile, legea[64] şi ordinul de dependenţă, legiuind şi hotărând fiecăruia, cu împărătească autoritate, ce i se cuvine: astfel, pe unele le sălăşluieşte în bolţile cele mai presus de lumea [văzută], pe altele chiar în cer, altora le rânduieşte sălaşurile din înaltul eterat, altora aerul sau pământul; iar mai târziu, când vine vremea ca ele să se mute din nou în altă parte, El le judecă viaţa cu luare-aminte, cerându-le

---

[64] Textual: „legile şi moştenirea".

socoteală pentru starea lor sufletească și pentru apucăturile deprinse. Și se îngrijește de viața și de hrana nu numai a făpturilor cuvântătoare, ci și de a celor necuvântătoare, spre folosul celor cuvântătoare. 6. Acelora, El le îngăduie bucuriile vieții acesteia vremelnice și supuse morții, pe când acestora din urmă le oferă posibilitatea împărtășirii din viața cea fără de moarte. Ca Fiu al lui Dumnezeu, El pe toate le înzestrează cu putere, făcându-Se prezent în toate și așezând peste toate pecetea chemării Sale[65]. Și, privind în sus la Părintele Său, ca fiind Mântuitor comun tuturor, cu încuviințarea Aceluia El le chivernisește după cuviință pe cele aflate jos, după Sine, rămânând întrucâtva undeva, între Unul și celelalte, ca să poată trage ființa creată spre [Dumnezeul] necreat.

7. Așadar, ca mijlocitor, Cuvântul lui Dumnezeu ajunge să fie ca un nod de nedesfăcut, legând între ele două realități distincte și neîngăduindu-le să se depărteze prea mult una de alta. El este pronia universală, straja și cârmuitorul tuturor lucrurilor. El este puterea lui Dumnezeu și înțelepciunea Lui. El: Dumnezeu Cel Unul-Născut, Cuvântul născut din Dumnezeu. „La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul. Toate prin El s-au făcut, iar fără El n-a fost nimic din câte s-au făcut."[66] Așa ne învață sfințita doctrină a cuvântătorilor de Dumnezeu. El este deci și grădinarul a toate, prin care încolțește și înflorește starea de ființă a tuturor. Pătrunzând necontenit totul cu rourarea Sa, El îi primește pururea și prospețimea și farmecul. 8. Astfel trăgând din hățuri, El străbate de-a dreptul prin toate, ținând sub semnul diriguitor al Tatălui Său cârma imensei corăbii a universului.

Iată, dar, cât de iscusit este Fiul Acesta Unul-Născut, pe Care Dumnezeu Cel aflat dincolo de toate L-a născut – rob bun al unui Tată bun –, dăruindu-L acestei lumi ca pe cel mai de preț bun al ei, ca sufletul unui trup altminteri neînsuflețit, și slobozindu-Și Cuvântul în necuvântătoarea întocmire trupească, luminând și înviorând cu dumnezeiasca putere a Acestuia informa, nevăzuta,

[65] Textual: „și îndestulând toate lucrurile cu putere cuvântătoare" sau „gândită, spirituală" – λογικός pentru νοερός.

[66] *Ioan* 1, 1-2.

neînsufleţita şi neîntocmita noastră condiţie de făptură. De aceea şi trebuie să-L mărturisim şi să-L proslăvim: fiindcă El este Cel care sălăşluieşte pretutindeni, înăuntrul materiei şi în stihii; El este Acela care pe toate le generează; El Însuşi este lumina – dar, în acelaşi timp, şi vlăstarul gândit[67] – al negrăitei Lumini, unul în esenţa Sa, întrucât purcede din Tatăl Cel Unul, dar înzestrat cu puteri nenumărate.

9. Să nu ne închipuim cumva că, de vreme ce universul este ceva atât de complicat, se cere să presupunem şi existenţa unei mulţimi de puteri care să-l diriguiască; după cum mulţimea creaturilor nu presupune fiinţarea mai multor zeităţi. Ce cumplită copilărie au săvârşit adepţii politeismului, în rătăcirea lor, când au zeificat anumite componente ale marelui tot şi când au mărunţit universul cel unul! 10. Este ca şi cum am deosebi ochii de acel întreg care este omul şi am spune că ei sunt omul; sau, iar, ca şi cum am spune despre urechi că ele sunt alt om; despre cap, la fel; şi tot împărţind noi când gâtul, când pieptul sau umerii sau picioarele sau mâinile sau celelalte mădulare – şi dacă am purcede tot astfel şi cu facultăţile sale perceptive –, am ajunge să facem din acel unic om o sumedenie de oameni şi sigur că ne-am face de râsul oricărui ins de bun simţ. Ei bine, tot aşa stau lucrurile şi cu cine, din părţile universului celui unul, ajunge să facă o grămadă de zei sau cu cine zeifică însuşi acest univers creat, alcătuit din atâtea componente, neţinând seama de faptul că firea dumnezeirii nu este nicidecum divizibilă în părţi componente; fiindcă, în cazul în care ar fi compusă, ea ar presupune existenţa unei realităţi superioare, în stare să o alcătuiască. Şi încă ceva: alcătuită din mai multe părţi, ea n-ar putea fi în niciun caz ceva dumnezeiesc. Mă întreb, de altminteri: cum ar putea fi altfel, de vreme ce în alcătuirea ei ar însemna să fie cuprinse realităţi şi inegale şi deosebite, unele dintre ele mai rele, iar altele mai bune? Or, fiind ea şi simplă şi neîmpărţită şi fără alcătuire, iat-o dintr-odată lăsând în urma ei întreaga rostuire a lumii văzute!

11. Asta şi voia să spună vestitorul adevărului atunci când afirma cu glas răspicat că numai Cuvântul lui Dumnezeu, Care

[67] Sau „duhovnicesc", νοερόν.

singur este anterior tuturor lucrurilor, poate fi numit Mântuitorul tuturor ființelor cuvântătoare, în vreme ce Dumnezeul Cel transcendent, Cel care-L naște pe Cuvântul, în calitatea Sa de cauză unică a toate, poate fi pe drept cuvânt numit Tatăl Cuvântului Celui Unul-Născut și nu îngăduie intuirea niciunei cauze superioare Sieși. De aceea și este El Unul. De aceea și Se naște Mântuitorul a toate din El ca Unul-Născut: El, Cuvântul lui Dumnezeu, Cel care este în toate.

Universul acesta văzut poate fi asemuit unei harpe alcătuite dintr-o mulțime de corzi, unele pentru sunete înalte, altele pentru sunete joase, unele mai încordate, altele mai slabe, iar altele potrivit de întinse, dar toate cât se poate de bine acordate, ca să se poată cânta din ea așa cum trebuie. Fiindcă și el, deși alcătuit dintr-o mulțime de părți și de alcătuiri, din rece și din opusul acestuia, adică din cald, din umed și, iarăși, din opusul acestuia, adică din starea uscată, din clipa în care le-a văzut punându-se de acord între ele în temeiul uneia și aceleiași armonii, sigur că ne apare ca un măreț instrument muzical, creație a Dumnezeului Celui mare; instrument din care dumnezeiescul Cuvânt – Care nu e alcătuit din părți sau din îmbinarea unor elemente contrarii, ci este unitar și simplu – cântă pretutindeni cu pricepere și cu tâlc, înălțând[68] Părintelui Său, Împăratului a toate, cântarea cuvenită și făcută pe potriva Lui. Căci, așa cum trupul – un singur și același trup – este alcătuit din alăturarea unei mulțimi nenumărate de mădulare și de părți, de organe și de măruntaie, coordonate de indivizibila, dar unitara prezență a sufletului și de intelect – și el nedivizat, netrupesc și unic –, la fel și în cazul universului, care, deși alcătuit din multe părți, rămâne unitar; ceea ce face ca și Cuvântul lui Dumnezeu, Cel Preaputernic și Atotputernic, purtându-Se singur prin toate și pe toate coordonându-le în chip nevăzut, să poată fi socotit cauză a tuturor celor din cuprinsul Lui.

12. Nu vedeți oare cu ochii voștri cum arată universul? Cum unul și același cer prinde într-o aceeași îmbrățișare puzderia necuprinsă și dănțuitoare a stelelor? Sori nu-s mai mulți, ci unul

[68] Sau „răspunzând, replicând".

neînsufleţita şi neîntocmita noastră condiţie de făptură. De aceea şi trebuie să-L mărturisim şi să-L proslăvim: fiindcă El este Cel care sălăşluieşte pretutindeni, înăuntrul materiei şi în stihii; El este Acela care pe toate le generează; El Însuşi este lumina – dar, în acelaşi timp, şi vlăstarul gândit[67] – al negrăitei Lumini, unul în esenţa Sa, întrucât purcede din Tatăl Cel Unul, dar înzestrat cu puteri nenumărate.

9. Să nu ne închipuim cumva că, de vreme ce universul este ceva atât de complicat, se cere să presupunem şi existenţa unei mulţimi de puteri care să-l diriguiască; după cum mulţimea creaturilor nu presupune fiinţarea mai multor zeităţi. Ce cumplită copilărie au săvârşit adepţii politeismului, în rătăcirea lor, când au zeificat anumite componente ale marelui tot şi când au mărunţit universul cel unul! 10. Este ca şi cum am deosebi ochii de acel întreg care este omul şi am spune că ei sunt omul; sau, iar, ca şi cum am spune despre urechi că ele sunt alt om; despre cap, la fel; şi tot împărțind noi când gâtul, când pieptul sau umerii sau picioarele sau mâinile sau celelalte mădulare – şi dacă am purcede tot astfel şi cu facultăţile sale perceptive –, am ajunge să facem din acel unic om o sumedenie de oameni şi sigur că ne-am face de râsul oricărui ins de bun simţ. Ei bine, tot aşa stau lucrurile şi cu cine, din părţile universului celui unul, ajunge să facă o grămadă de zei sau cu cine zeifică însuşi acest univers creat, alcătuit din atâtea componente, neţinând seama de faptul că firea dumnezeirii nu este nicidecum divizibilă în părţi componente; fiindcă, în cazul în care ar fi compusă, ea ar presupune existenţa unei realităţi superioare, în stare să o alcătuiască. Şi încă ceva: alcătuită din mai multe părţi, ea n-ar putea fi în niciun caz ceva dumnezeiesc. Mă întreb, de altminteri: cum ar putea fi altfel, de vreme ce în alcătuirea ei ar însemna să fie cuprinse realităţi şi inegale şi deosebite, unele dintre ele mai rele, iar altele mai bune? Or, fiind ea şi simplă şi neîmpărţită şi fără alcătuire, iat-o dintr-odată lăsând în urma ei întreaga rostuire a lumii văzute!

11. Asta şi voia să spună vestitorul adevărului atunci când afirma cu glas răspicat că numai Cuvântul lui Dumnezeu, Care

[67] Sau „duhovnicesc", νοερόν

singur este anterior tuturor lucrurilor, poate fi numit Mântuitorul tuturor ființelor cuvântătoare, în vreme ce Dumnezeul Cel transcendent, Cel care-L naște pe Cuvântul, în calitatea Sa de cauză unică a toate, poate fi pe drept cuvânt numit Tatăl Cuvântului Celui Unul-Născut și nu îngăduie intuirea niciunei cauze superioare Sieși. De aceea și este El Unul. De aceea și Se naște Mântuitorul a toate din El ca Unul-Născut: El, Cuvântul lui Dumnezeu, Cel care este în toate.

Universul acesta văzut poate fi asemuit unei harpe alcătuite dintr-o mulțime de corzi, unele pentru sunete înalte, altele pentru sunete joase, unele mai încordate, altele mai slabe, iar altele potrivit de întinse, dar toate cât se poate de bine acordate, ca să se poată cânta din ea așa cum trebuie. Fiindcă și el, deși alcătuit dintr-o mulțime de părți și de alcătuiri, din rece și din opusul acestuia, adică din cald, din umed și, iarăși, din opusul acestuia, adică din starea uscată, din clipa în care le-a văzut punându-se de acord între ele în temeiul uneia și aceleiași armonii, sigur că ne apare ca un măreț instrument muzical, creație a Dumnezeului Celui mare; instrument din care dumnezeiescul Cuvânt – Care nu e alcătuit din părți sau din îmbinarea unor elemente contrarii, ci este unitar și simplu – cântă pretutindeni cu pricepere și cu tâlc, înălțând[68] Părintelui Său, Împăratului a toate, cântarea cuvenită și făcută pe potriva Lui. Căci, așa cum trupul – un singur și același trup – este alcătuit din alăturarea unei mulțimi nenumărate de mădulare și de părți, de organe și de măruntaie, coordonate de indivizibila, dar unitara prezență a sufletului și de intelect – și el nedivizat, netrupesc și unic –, la fel și în cazul universului, care, deși alcătuit din multe părți, rămâne unitar; ceea ce face ca și Cuvântul lui Dumnezeu, Cel Preaputernic și Atotputernic, purtându-Se singur prin toate și pe toate coordonându-le în chip nevăzut, să poată fi socotit cauză a tuturor celor din cuprinsul Lui.

12. Nu vedeți oare cu ochii voștri cum arată universul? Cum unul și același cer prinde într-o aceeași îmbrățișare puzderia necuprinsă și dănțuitoare a stelelor? Sori nu-s mai mulți, ci unul

[68] Sau „răspunzând, replicând".

singur. Dar nu umbrește el, prin prisosul său de lumină, scânteierile tuturor celorlalte stele? La fel și cu Tatăl, deși este Unul singur; și tot așa I se cuvine și Cuvântului Său să fie, ca Fiu bun al unui Părinte bun. Dacă cineva va găsi de obiectat cum de nu-s Ei mai mulți, ei bine, îl aștept să se plângă mai departe de faptul că nici sori și nici luni nu-s mai mulți și mai multe, nici mai multe lumi și-l aștept cu încă zece mii de pricini de nemulțumire, în încercarea lui nebunească de a întortochea fără rost tocmai buna așezare și întocmire a lucrurilor. Fiindcă, așa cum în lumea noastră văzută un singur soare umple de lumină întregul spațiu[69], tot așa, în ordinea gândită, Cuvântul lui Dumnezeu cel Unul și Atotputernic le luminează pe toate într-un fel care nouă ne rămâne nearătat și nevăzut.

13. Și la om, unul și același suflet, una și aceeași facultate rațională, poate fi temeiul unui mare număr de tendințe. Munca câmpului sau construcția corăbiilor, navigația sau zidirea caselor, pe toate deprinzându-le, le poate face. Una și aceeași facultate rațională a omului poate cuprinde nesfârșitul șir al științelor: geometrie, astronomie, gramatică, retorică, medicină, excelând nu numai în disciplinele teoretice, ci tot pe atât și în cele practice. Și uite că totuși nimeni n-a presupus vreodată că în același trup ar putea exista mai multe suflete și nici nu s-a minunat de coexistența mai multor moduri [simultane] de a fi, pe care să le fi dedus din varietatea înclinației noastre spre cunoaștere! 14. Sau să admitem că am lua de jos un boț inform de noroi și că am începe să-l frământăm între degete, făcându-l să capete înfățișarea unui animal având capul într-un fel, labele din față și din spate în alt fel, ochii și ei altfel, și tot așa mai departe, cu fălcile, cu urechile, cu botul, cu nările, coșul pieptului și cu umerii, dar respectând regulile artei; ei bine, alăturarea mai multor tipuri, părți și mădulare în ansamblul unuia și aceluiași trup nu demonstrează nimic privitor la o presupusă multitudine de artiști [care să-i fi dat naștere]; lauda îi revine doar aceluia singur dintre noi care va fi pus la cale totul în virtutea unei anumite intenții și a unui anumit impuls creator.

---

[69] Textual: „întreaga lume sensibilă".

Însă tot așa se petrece și în cazul universului acestuia al nostru: unul fiind – deși alcătuit dintr-o mulțime de părți –, nu are de ce încuraja presupunerea unei mulțimi de forțe creatoare și, ca atare, nu are cum să ne îndemne la identificarea unei pluralități de zei, ci ne obligă la teologhisirea dumnezeirii unice, prea-iscusite și prea-armonioase, a puterii și a înțelepciunii lui Dumnezeu, Care pe toate le străbate cu forța Sa unică și cu unica Sa putere creatoare, umplând totul cu prezența lor și nelăsându-le să le scape nimic în lume, întocmind și însuflețind totul; pe scurt, veghind asupra tuturor în ansamblu și asupra fiecăruia în parte – ființe sau lucruri – în chipul cel mai felurit cu putință.

15. După același tipic străbate văzduhul, într-un iureș, una și aceeași lumină a soarelui, luminându-ne ochii și încălzindu-ne, îngrășând[70] pământul, făcând plantele să crească, făcându-se măsura timpului, călăuză stelelor, străbătând cerul, revărsându-se peste lume și făcând tuturor simțită puterea lui Dumnezeu. Ei bine, pe toate acestea ea le face în virtutea uneia și aceleiași înzestrări firești a sa. Sau iar: puterea focului purifică aurul, dar topește plumbul; înmoaie ceara, întărește noroiul și carbonizează lemnul – totul în virtutea unicei sale puteri de ardere. 16. Dar tot așa și Cuvântul lui Dumnezeu, Împăratul suprem, Care pe toate le străbate, în toate sălășluiește și este prezent pretutindeni, atât în cer, cât și pe pământ, Se face călăuza tuturor celor nevăzute, precum și a celor văzute, mânând cu negrăitele-I puteri soarele, cerul și întregul univers. Cu puterea Sa dătătoare de tărie, El Se face prezent în toate, pretutindeni purtându-Se, rourând până și peste soare, peste lună și stele, lumină izvorâtă din veșnicu-I izvor de lumină. Cerul, pe care l-a făcut să fie cea mai adecvată replică a propriei Sale măreții, este în veci stăpânirea Lui. Puterile cele mai presus de cer și de lumea [văzută] – a îngerilor, a duhurilor și a [celorlalte] ființe spirituale – le umple de viață, de lumină, de înțelepciune, precum și de toate virtuțile și de tot binele potrivit lor, din propria-i vistierie. Potrivit aceleiași arte a creației, El nu încetează a dărui stihiilor ființă, iar corpurilor posibilitatea combinării și a amestecului, a formei, a chipului și

[70] Sau „fertilizând".

[a înscrierii într-un anumit] tip, activând, în virtutea aceleiași puteri, feluri de existență nenumărate și deosebite între ele la nesfârșit, pentru toate ființele și plantele, pentru vietățile cuvântătoare și pentru cele necuvântătoare; astfel Se dovedește stăpân nu peste lira cu șapte sau cu mai multe corzi, ci peste întregul univers răsunând – ca lucrare a Cuvântului creator al întregului – cu o inepuizabilă armonie.

XIII.1. Aș vrea acum să stăm de vorbă și să deslușim de ce anume – fiind El o realitate atât de mare – a trebuit să coboare Cuvântul lui Dumnezeu spre oameni. Fiindcă El este Cârmuitorul cerului și al pământului, Cuvântul lui Dumnezeu Cel născut ca din supremul izvor al dumnezeirii Tatălui; Cel pururea prezent în lume și peste lume, Care cu tărie Își face cunoscută lucrarea proniatoare și purtarea de grijă față de oameni.

Vezi însă că neamul acesta nesocotit al nostru, al oamenilor, nu a fost în stare să priceapă adevărul; cauză din care oamenii au început să privească la soare, la lună, la cer și la stele ca la niște dumnezei. Și nu s-au mulțumit cu atât, ci s-au apucat să zeifice însăși natura aceasta pământească a lucrurilor, roadele pământului și diferitele feluri de hrană, înălțând idolești chipuri Demetrei și Korei, lui Dionyssos și altora asemenea. 2. Și nu numai atât, de vreme ce n-au șovăit să zeifice cugetele propriei lor minți – ba până și graiul care le face cunoscute. Mintea a luat numele Atenei, iar graiului i-au dat numele de Hermes; facultățile proprii științelor au fost denumite de ei Mnemosyne și Muze. Dar nici atât nu a fost de-ajuns; în duhul unei sminteli sporite și ca o culme a fărădelegii, ei și-au îndumnezeit până și propriile porniri pătimașe, de care, dimpotrivă, s-ar fi cuvenit să se ferească și să le poarte de grijă cu înfrânarea cugetului! Așa au căpătat înfățișare nouă pofta trupească, pătimașă, și neînfrânata tânjeală a sufletului, părțile trupului și mădularele care îndeamnă la faptă rea, precum și neînfrânarea de la plăcerile rele, luând numele lui Eros, al lui Priapus, al Afroditei sau altele asemenea lor. 3. Și nici atât nu a fost de ajuns; fiindcă oamenii au decăzut până la [a se mărgini la] viața aceasta trupească și vremelnică și au ajuns să zeifice pe niște bieți muritori, pe care, după moarte – care pe toți ne așteaptă –, i-au făcut să fie eroi și zei, ca și cum monumentele

funerare și mormintele ar putea izvorî starea de nemurire și dumnezeirea! Dar încă o dată, nu numai atât, dacă ne gândim că au ajuns să adore tot soiul de jivine necuvântătoare, ba până și cele mai primejdioase reptile! Și tot nu ajunge: fiindcă iată-i tăind copacii, cioplind piatra, scormonind pământul în căutarea aramei, a fierului și a celorlalte zăcăminte, iscodind ici și colo pentru a putea plăsmui tot soiul de înfățișări de femei și de bărbați sau chipuri de fiare și de reptile, pe care mai apoi să le înconjoare cu toată cinstea!

4. Și tot nu ajunge, de vreme ce ei au fost în stare să vadă zeități până chiar și în relele duhuri furișate în interiorul statuilor, ascunse în umbra firidelor, bune doar să lingă libațiile și să adulmece fumul jertfelor aduse! Și uite că tot nu ajunge: fiindcă, folosindu-se de descântecele ce intră în neîngăduita îndeletnicire a magiei, de asemenea cântece și farmece, ei au ajuns chiar să atragă duhurile nevăzute ce se poartă prin aer și să se folosească de ele!

De la un neam la altul, feluriți oameni au ajuns astfel să fie socotiți zei; la elini se numără în rândurile celor învredniciți cu titlul de eroi sau de zei, printre alții, Dionyssos, Herakles, Asklepios și Apollo; la egipteni, tot așa, printre mulți alții fuseseră socotiți zei Horus, Isis și Osiris; și este de luat aminte cum niște oameni, a căror multă știință îi făcea să se mândrească cu închegarea geometriei, a astronomiei și a matematicii, nu știau să vadă și nu s-au priceput să descopere, să precizeze și să definească singuri măsurile proprii puterii divine și covârșitoarea ei osebire de starea ființelor muritoare și necuvântătoare! 5. Lucru care i-a făcut până la urmă pe oameni să accepte tot soiul de jivine îngrozitoare, șerpi veninoși și fiare sălbatice, cărora n-au mai șovăit să li se adreseze ca unor zei. Așa au făcut fenicienii cu Melqart și cu Chusor, precum și cu alți oameni de o cu mult mai joasă spiță, pe care, pe toți, și i-au numit zei. Așa și arabii, cu Dusaris și cu Obodas, geții cu Zamolxis sau cilicienii cu Mopsos, tebanii cu Amphiaraos, alții cu alții, care, toți, n-au depășit cu nimic condiția omenească și nu erau nimic altceva decât niște oameni.

Precum se vede, și egiptenii, și fenicienii, și elinii, pe scurt întreg neamul omenesc scăldat de lumina soarelui, fie din ne-

băgare de seamă, fie din întâmplare sau amăgit de cine știe ce lucrare diavolească, a ajuns să cinstească în chip de zei și eroi, să aducă jertfe și să instituie culte înțesate cu tot soiul de înșelăciuni vrăjitorești, să zidească temple și să înalțe sanctuare atât în cetăți, cât și prin cătune, fie unor părți alcătuitoare ale universului, fie stihiilor, fie roadelor pământului sau propriilor lor porniri pătimașe, smintelilor și închipuirilor de inspirație demonică; înaintea acestora făcuseră la fel cu niște bieți oameni supuși celor mai omenești încercări ale vieții, care nici măcar nu înjghebaseră, cât le fusese dat să trăiască, vreun dreptar de virtute, nici nu puseseră temeiurile vreunei filosofii, nu făcuseră nimic profitabil în viață și nici nu lăsaseră în urma lor învățăcei porniți pe calea virtuții, cu niște oameni de la care nu se păstra nicio învățătură, nimic scris în folosul nevoitorilor spre o viață închinată binelui și cărora nu le fusese mintea decât la femei ușoare și la plăceri urâte. În schimb, singur-adevăratul și transcendentul Cuvânt al lui Dumnezeu, Împăratul și Creatorul tuturor, ajunsese să nu mai însemne nimic pentru ei. Și ajunseseră ei la o asemenea nebunie, la o asemenea rătăcire a minții, încât, dacă pe de o parte nu se dădeau în lături de la a se închina unor muritori oarecare ca unor zei, totuși se mulțumeau să regăsească la aceștia obișnuitele porniri ale oamenilor, aceleași iubiri nelegiuite, aceleași fapte rele, aceleași nenorociri mergând până la moarte!

Toate acestea ei nu le înfățișau ca pe niște lucruri spuse de alții dar totuși îndoielnice[71], ci drept tot atâtea fapte cărora le stăteau ei înșiși mărturie; și, cu toate că recunoșteau și greșelile, și mizeriile, și moartea eroilor lor – iar mai înainte desfrânările lor, legăturile lor perverse cu alți bărbați sau răpirea unor femei–, lucrul acesta nu-i împiedica să împânzească toate cetățile și cătunele și tot locul cu temple, cu statui și cu sanctuare, dând pierzaniei propriile lor suflete, odată cu imitarea unor asemenea zeități.

6. Fiindcă, dacă este adevărat că se întâmpla să-i mai auzi vorbind și despre niște zei, despre fiii unor zei, despre niște eroi sau despre anumiți demoni buni, în realitate se petrecea exact

[71] Sau „criticabile”.

opusul, în sensul că, de fapt, puneau în valoare exact contrariul celor ce s-ar fi cuvenit revelate. Era întocmai ca și cum cineva, vrând să arate altuia soarele sau ceilalți luminători ai cerului, în loc să-și ridice privirea spre înalt, ar începe să scormonească cu mâna pe jos prin țărână, căutând să dea de urma forțelor cerești în noroi și în tină. Ei bine, așa ceva au făcut oamenii când au început să se amăgească singuri sau din înșelătorul îndemn al răilor demoni, ajungând să caute ființa cea gândită a dumnezeirii, cea mai presus de cer și de univers, undeva jos, în lumea trupurilor și a devenirii, în pătimirile celor sortiți morții sau până chiar și în moartea lor. S-a ajuns astfel la asemenea nebunie, încât oamenii n-au mai șovăit să le aducă jertfă tot ce avea ei mai de preț, fără să mai ia în seamă legăturile care-i uneau[72] [cu cei aduși jertfă] și mergând până la a înjunghia – în nebunia și în rătăcirea minții lor – pe singurul și mult-iubitul lor copil!

7. Or, mă întreb, există oare nebunie mai mare decât să ucizi niște ființe omenești și să mânjești toate orașele și fiecare casă din cuprinsul lor cu sângele celor din spița ta? Și totuși ce altceva spun elinii? Nu-i plină istoria lor de amintirea unor asemenea grozăvii? Nu jertfeau oare fenicienii lui Kronos, în fiecare an, pe singurii și mult iubiții lor copii? Sau la Rodos nu-i erau oare jertfiți oameni aceluiași zeu în a șasea zi a lunii metageitnion[73]? La Salamina, un anumit ins, după ce fusese purtat în jurul sanctuarului Atenei Agraulis și al lui Diomede, înconjura de trei ori în goană altarul, după care preotul îl străpungea cu o lance în dreptul stomacului și îl ardea de tot pe rug. Dar poate că cele mai numeroase jertfe omenești au fost aduse în Egipt; la Heliopolis îi erau aduse Herei trei asemenea jertfe zilnic, până când regele Amosis, dându-și seama de grozăvie, a dat porunca înlocuirii lor cu jertfa a tot atâtea figurine de ceară. La Chios era obiceiul să-i fie sacrificat lui Dionyssos Omadios un om care era făcut bucățele. La Tenedos, la fel. Și la Sparta se aduceau jertfe omenești lui Ares. La fel se petrecea și în Creta, unde jertfele omenești îi

---

[72] Textual: „fără să mai ia seama la fire”.

[73] Lună aparținând calendarului atenian, corespunzătoare intervalului 15 august-15 septembrie.

erau aduse lui Kronos. În Laodiceea Siriei, îi era jertfită Atenei câte o fecioară – în ultima vreme însă, o ciută.

Atât libienii, cât și cartaginezii obișnuiau să-și îmbuneze zeitățile cu sacrificii omenești. Dumatenii din Arabia jertfeau în fiecare an câte un tânăr, pe care-l îngropau sub altar; iar din istorie știm că toți elinii, înainte de a porni la război, purcedeau în comun la sacrificii omenești. Tot așa cu tracii și cu sciții. Atenienii comemorează și astăzi pe tinerele fete ale lui Leos, precum și uciderea fiicei lui Erechteus. Dar cine nu știe că și acum, în capitală, la sărbătoarea lui Iupiter Latiaris, încă se mai înjunghie câte un om? 8. Mărturie că așa stau lucrurile sunt cei mai venerabili filosofi. Diodor, care a adunat laolaltă ce a găsit prin biblioteci, spune că libienii jertfeau două sute dintre cei mai de seamă tineri ai lor în public și că acestora li se adăugau încă nu mai puțin decât alți trei sute. Dionisie, istoricul romanilor, scrie lămurit că Zeus și Apollo le-au cerut așa-numiților aborigeni din Italia sacrificii omenești, adăugând că aceștia din urmă se grăbiseră să jertfească zeităților câte o parte din tot ce aveau ei; dar că, de vreme ce nu jertfiseră ființă omenească, avuseseră de pătimit tot soiul de năpaste, de care nu putuseră scăpa decât prin pieirea celei de a zecea părți dintre ei – un sacrificiu decimant, care până la urmă le pustiise meleagurile.

Vedeți, dar, ce fel de năpaste urmăreau întregul neam al oamenilor încă din cele mai vechi timpuri.

9. Însă asemenea nenorociri tot nu erau de ajuns; fiindcă lumea cădea pradă și altor mii de calamități de nestăvilit. Toate popoarele pământului, elini sau barbari, se împotriveau unul altuia, ca sub imperiul unei boli de nevindecat, ca purtați în neștire de o putere demonică, neputându-se înțelege și neputând profita în niciun fel unele de la altele, fărâmițând sau știrbind ici și colo câte ceva din marele tot al naturii lor comune. În toate colțurile pământului oamenii se învrăjbeau în temeiul unor legi și constituții care-i împingeau la luptă. 10. Faptul luase o asemenea amploare încât, înrăiți în vrăjmășii, oamenii își depănau toată viața în lupte și în războaie; ajunsese cu neputință să umbli altfel decât înarmat până-n dinți, gata de luptă; la țară, țăranii umblau și ei înarmați și, de vreme ce le era gândul mai mult să

cumpere arme decât unelte, se mândreau să poată pune stăpânire pe bunurile și pe ființele vecinilor lor.

11. Mai mult decât atât: până și în istorisirile despre zeii lor găseau ei temeiuri de viață rea și nelegiuită; așa încât, dedându-se tuturor formelor vidului, ajungeau să-și surpe nu numai sănătatea, ci și sufletele! Și nu numai atât, de vreme ce, călcând în picioare fireștile noastre limite, au ajuns oamenii la săvârșirea celor mai neînchipuite fărădelegi, făcând unii cu alții niște fapte de necrezut: „Bărbații au purces cu bărbații la tot ce putea fi mai de rușine, primind apoi chiar în ei plata firească a rătăcirii lor"[74], cum spun Sfintele Scripturi. 12. Și nici atât n-a fost de ajuns; fiindcă, dând meditației lor firești privitoare la divinitate o formă alterată, oamenii au ajuns până la urmă să-și închipuie că pe lume nimic n-a fost prevăzut [de Dumnezeu], că nimic nu este cârmuit de El și, ca atare, s-au văzut siliți să atribuie ființarea și subzistența a toate iraționalei și spontanei naturi a destinului și necesității! 13. Dar nu numai atât; fiindcă, de vreme ce-n închipuirea lor sufletul pierea odată cu trupul, ei ajunseră să se mulțumească cu o viață animalică, cu o viață ce nu merita să fie trăită, în care gândul nu le era la natura sufletului; o viață în care ei nu aveau a se aștepta la o hotărâre a dumnezeieștii judecăți, nici la răsplătirea virtuții și în care nici nu se gândeau că, trăind altfel decât sub semnul dreptății, ființa lor s-ar putea în cele din urmă alege cu pedeapsă!

14. Așa se face că, până la urmă, datorită tuturor acestor forme ale răului, popoare întregi ajunseseră să ducă o viață animalică, în care – lăsându-se-n voia celei mai profanatoare și mai nelegiuite dintre legături – au fost unii care s-au încurcat cu propria lor mamă; alții s-au căsătorit cu surorile lor; alții și-au siluit fetele sau și-au ucis oaspeții cărora le oferiseră adăpost. Au fost unii care au și simțit gustul cărnii de om; câte unii care, după ce și-au sugrumat bătrânii, au și ospătat din ei, sau care i-au aruncat de vii să fie sfâșiați de câini.

Timpul nu-mi îngăduie să arăt toate ponoasele străvechii boli, care ajunsese să fie stăpână peste întreaga omenire. 15. Dar

[74] *Romani* 1, 27.

asemenea fapte – și nenumărate altele ca ele – au făcut, desigur, ca Iubitorul de oameni Cuvânt al lui Dumnezeu, milostivindu-Se de cuvântătoarea mulțime a oamenilor, să-i certe prin prorocii Săi pe cei care se lepădaseră de El odinioară, spre binele lor, cu mult înaintea prorocilor prin alți bărbați iubitori de Dumnezeu, iar după ei prin prietenii Săi; după care, prin legi, prin îndemnuri și prin fel de fel de învățături, a înjghebat pentru oameni un fel de preambul[75] și temei[76] pentru slăvirea lui Dumnezeu. Or, în clipa când, sătui să tot fie purtați încolo și încoace și să se lase sfâșiați fără milă, dar nu de lupi sau de cine știe ce sălbăticiuni, ci de cruzii și răii demoni și de duhurile cele silnice și pierzătoare de suflete, oamenii au început să simtă lipsa unui ajutor mai puternic decât tot ajutorul ce le putea veni de la oameni, a sosit printre noi de bunăvoie Însuși Cuvântul lui Dumnezeu, dând ascultare îndemnului primit de la Preabunul Său Tată. 16. Pricina arătării Sale aici în mijlocul nostru a stat în cele învederate: ele toate L-au făcut să vrea unirea cu toți oamenii; dar lucrul acesta El l-a săvârșit într-un chip neobișnuit Sieși – El Care, nefiind ființă trupească și obișnuit fiind să străbată nevăzut întregul univers, Își vădește minunata forță creatoare chiar prin lucrările Sale din ceruri și de pe pământ –, adică sub o formă nouă, întru totul deosebită de condiția Sa obișnuită. Prin mijlocirea unei ființe[77] supuse morții, a consimțit să stea El Însuși de vorbă cu muritoarele noastre ființe și să sălășluiască printre noi, punând astfel la cale mântuirea firii noastre muritoare prin [ceea ce conținea El] asemenea ei în această nouă persoană a Sa.

XIV.1. Dar să arătăm acum de ce, vrând El să ia legătura cu oamenii, a ajuns Cuvântul Cel netrupesc al lui Dumnezeu să Se folosească de trup ca de o unealtă.

De fapt, cum altfel ar fi putut esența cea dumnezeiască, cea insesizabilă, cea nematerială și nevăzută, să se manifeste unor ființe învățate să-L caute pe Dumnezeu într-o lume a devenirii, ba chiar aici, jos, pe pământ, așadar unor ființe care nu mai erau în stare – sau cărora le lipsea voința – să contemple pe Izvo-

---

[75] Sau „premisă" – προοίμιον.

[76] Textual: „elemente" – στοιχεία.

[77] Textual: „unei unelte", „unui instrument" – δι᾽ ὀργάνου γάρ τοι θνητοῦ.

ditorul și Creatorul tuturor lucrurilor altfel decât sub chipul și sub înfățișare omenească? 2. De asta S-a plecat El până la a intra în legătură cu oamenii prin mijlocirea unui instrument supus morții: adică în temeiul unui soi de analogii – și numai pentru că le era lor dragă calea asta; fiindcă, după cum se zice, cele asemenea se atrag. De asta S-a arătat Cuvântul lui Dumnezeu pe această cale: adică avându-i în vedere pe toți cei pe care nu-i mulțumește decât lucrul văzut cu ochii lor, care-și caută dumnezeii în statui și în tot soiul de imagini sculptate, dar neînsuflețite, care-și imaginează că natura dumnezeiască ar putea sălășlui undeva în materie sau în trup și care aclamă pe alții – tot oameni și, prin însăși condiția lor, tot muritori – ca zei. 3. De asta Și-a pregătit El, cu rostul unui instrument, un trup, un adevărat templu preasfânt care să fie sălașul vizibil al puterii celei spirituale, imagine minunată și preasfântă, mai de preț decât toate neînsuflețitele sculpturi. Orice imagine făcută din materie neînsuflețită și lucrată de mâinile unor meșteri ca să închipuie ceva – fie din bronz, fie din fier, din aur, din fildeș, din piatră sau lemn – poate prea bine să se transforme într-un sălaș al demonilor; dar chipul[78] acela dumnezeiesc, croit în virtutea dumnezeieștii înțelepciuni, participa în același timp și la viață și la stările cele gândite[79]. Era un chip[80] încărcat cu toate virtuțile, sălaș al Cuvântului lui Dumnezeu și templu sfânt al dumnezeieștii sfințenii. 4. Odată sălășluit în el, Cuvântul începea și El să ia parte la condiția noastră de oameni, în temeiul naturii noastre comune, și, totodată, să Se facă cunoscut. Doar că El n-avea să cadă sub stăpânirea acelorași împătimiri precum ceilalți oameni, după cum nu avea să Se lege nici de trup în felul în care este legat sufletul omenesc, tot așa cum n-avea nici să decadă din ce fusese El mai înainte și să Se lepede de dumnezeirea Sa. Fiindcă, dacă nici măcar razelor soarelui nu li se întâmplă nimic, deși ele răzbat până-n tot locul și se aștern în

---

[78] Textual: „imaginea", „statuia" – ἄγαλμα.

[79] „Gândite" (cu valoarea acordată acestui determinativ în vechea terminologie bisericească) sau „spirituale" (termen modern, mai ambiguu), pentru νοερὰ οὐσία, cu referire la stările „înalte", spiritualizate sau înduhovnicite.

[80] Din nou ἄγαλμα, ca mai sus – termen la care Eusebiu revine cu tâlc, în virtutea paralelismului cu imaginile lucrate de mâini omenești, de care fusese vorba mai înainte.

drumul lor, printre altele, și peste necurăția mortăciunilor, ei bine, cu atât mai puțin ar putea pătimi netrupeasca putere a Cuvântului lui Dumnezeu, în sinea ei; și cu atât mai puțin va fi fost ea afectată sau degradată din starea ei anterioară, de vreme ce legătura ei cu trupul va fi fost făcută în afara legilor trupului.

Aceasta este lucrarea pe care a făcut-o Mântuitorul tuturor, ca să ne poată veni tuturor în ajutor și să ne mântuiască: anume prin mijlocirea acestui instrument [al firii] omenești, pus la cale de El, de care El s-a folosit exact așa cum face un cântăreț din liră atunci când vrea să-și dovedească priceperea. 5. Un mit al elinilor spune despre Orfeu că el izbutea să îmblânzească tot felul de fiare, potolindu-le instinctele prin darul său de a cânta și lovind cu plectrul în corzile instrumentului, poveste redată și printr-un dans; fiindcă, iată, ajung oamenii să creadă că lira asta neînsuflețită ar putea domestici niște jivine, ba chiar că ar putea clinti stejarii sub chemarea muzicii! Preaînțeleptul și întru-tot-priceputul Cuvânt al lui Dumnezeu, punând la cale tot soiul de leacuri sortite sufletelor omenești celor robite puzderiei de rele, a luat de astă dată în mână un instrument muzical care era chiar opera înțelepciunii Sale, anume omul, pe care l-a făcut să înalțe în auzul ființelor cuvântătoare – și nu într-al unor jivine necuvântătoare – cântări peste cântări, pentru a lecui prin remediile dumnezeieștii învățături toată stricăciunea elinilor și barbarilor, precum și iraționalele, animalicele patimi care pun stăpânire pe suflet; iar sufletelor bolnave care-L caută pe Dumnezeu în lumea aceasta a devenirii și în ce e trupesc le-a oferit, ca un adevărat și suveran doctor, chiar leacul căutat de ei și potrivit lor: un Dumnezeu în trup omenesc. 6. După care, de vreme ce la cerințele noastre trupești îi era gândul nu în mai mică măsură decât la cele ale sufletului, [a îngăduit] ochilor noștri trupești să vadă niște minuni nemaipomenite – miracole și făptuiri ale puterii dumnezeiești. Urechilor noastre trupești le-a dat învățătură cu o limbă de asemenea trupească, ducând la bun sfârșit, prin mijlocirea acestei înfățișări de om luate de El, toate cele privitoare la adevărata dumnezeire și pe care oamenii numai așa mai puteau fi în stare să le priceapă.

7. Sigur că pe toate acestea El le-a îndeplinit dând ascultare voii[81] Tatălui, rămânând El Însuși mai departe imaterial – adică întocmai așa cum era El și mai înainte alături de Tatăl –, deci fără să Se altereze în propria Lui esență și fără să-Și piardă natura, rămânând mai departe neatins de încătușarea trupului. Fiindcă activitatea Lui nu se mărginea numai la locul unde se afla vasul acela al Său trupesc și nu întâmpina nicio piedică în a fi, totodată, altundeva în univers. 8. Rezultă că atâta vreme cât avea să petreacă în mijlocul oamenilor, El n-a încetat să umple întreaga lume și să sălășluiască alături de Tatăl – de fapt să rămână în El –, continuând să poarte de grijă la tot ce-i în cer și pe pământ și rămânând, contrar nouă, cu totul liber, să fie în același timp pretutindeni și să-Și ducă mai departe obișnuita și dumnezeiasca-I lucrare. Omului i-a dat să se împărtășească din ce este al Său, fără însă a primi de la el, în schimb, nimic din cele ce țin de natura lui muritoare. Ființa acestuia supusă pieirii El a făcut-o părtașă dumnezeieștii puteri, fără totuși a Se împărtăși, la rândul Său, din muritoarea ei natură. 9. Trupeasca-I naștere nu I-a adus nicio pângărire; iar mai târziu, când a fost să Se despartă de ce era acum muritor, El n-a avut de pătimit nimic în propria-I nepătimire, așa cum și cântărețul din liră nu are nimic de pătimit din spargerea instrumentului său ori din smulgerea corzilor sau tot după cum, aplicând unui om luminat la minte o pedeapsă corporală, este lipsit de sens să spunem că înțelepciunea luminatei sale minți sau sufletul pe care-l poartă în trup au fost distruse sau pârjolite.

10. De aceea e mult mai bine să spunem că puterea Cuvântului n-a avut nimic de pătimit de pe urma trupeștilor patimi, la fel cum, în pilda luată de noi, razele de lumină ajunse din cer pe pământ nu suferă nimic la atingerea tinei, a mocirlelor sau a cine știe căror necurății. Oricine e în drept să spună că și ele-s luminate de razele soarelui; numai că lumina nu suferă nicio întinare – și nici soarele – din întrepătrunderea lor cu elementele corporale, 11. fără ca lucrul acesta să contravină legilor naturii.

[81] Textul folosește aici pluralul: πατρικαῖς βουλαῖς – „vrerilor (sau poruncilor) Tatălui”.

Însă Mântuitorul și netrupescul Cuvânt al lui Dumnezeu, Care este El Însuși și viață și lumină gândită, de cum Se atinge de ceva cu dumnezeiasca și netrupeasca Sa putere, în chip necesar îi dă viață și-l împărtășește din lumina Lui spirituală. Trupul de care se atinge se sfințește și pe dată se luminează; orice boală, orice beteșug și toată suferința pier, făcând ca acelea ce sunt lipsite să primească în schimb câte ceva din plinătatea Lui. 12. De asta Și-a petrecut El întreaga viață cam în felul arătat, făcând dovada când a identității de natură cu noi a trupului luat de El să-I slujească, când a Însuși Cuvântului-Dumnezeu, ca un Dumnezeu Care este lucrând minuni și săvârșind fapte de neînțeles, dând mai dinainte glas lucrurilor ce aveau a se petrece abia mai târziu și descoperind prin anumite fapte de temut – dar mai cu seamă prin dumnezeieștile Sale învățături menite să îmboldească sufletele noastre să se înfățișeze sus, în locul acela mai presus de ceruri – pe Cuvântul lui Dumnezeu, Cel care nu multora le este dat să-L vadă, în chiar arătarea Sa lucrătoare.

XV.1. Față de toate acestea, nu ne mai rămâne decât să lămurim în rostul său faptul acela fundamental și atât de controversat al sfârșitului vieții Sale, al felului cum a putut El pătimi, precum și marea minune a Învierii Sale celei următoare morții!

O vom face prin mijlocirea unor dovezi convingătoare, nu însă înainte de a ne fi reamintit toate elementele.

2. Pentru motivele arătate, [Cuvântul] S-a folosit de unealta aceea muritoare întrucâtva ca de o imagine adusă să-I străvadă dumnezeiasca măreție și a dus o viață în care S-a purtat față de trup așa cum se poartă orice împărat mare cu crainicul său, săvârșind totul pe potriva dumnezeieștilor sale posibilități. Dar, dacă după viața dusă de El în mijlocul oamenilor ar fi devenit deodată invizibil și ar fi dispărut – luându-și pe furiș și crainicul, adică propria-I înfățișare, zorind să păcălească moartea prin fugă –, distrugând și dându-Și pieirii abia mai apoi ceea ce era muritor, ca efect al propriei Sale voințe, oricine L-ar fi putut lua drept o simplă nălucire, iar El n-ar fi lucrat în concordanță cu Sine Însuși, ca Viață și Cuvânt al lui Dumnezeu și ca dumnezeiască Putere. Iar lăsându-Și El Însuși crainicul pradă nimicitoarei distrugeri, 3. sigur că nici lupta pornită de El împotriva

demonilor n-ar fi dus, prin neimplicarea morții, la nimic și nici nu s-ar mai fi știut unde anume dăinuiește El după această plecare. Nimeni din cei care nu-L vor fi primit nu I-ar fi dat crezare, iar El nu S-ar fi dovedit mai puternic, în Sine Însuși, decât moartea, n-ar fi putut elibera omeneasca seminție supusă morții de cătușele propriei ei naturi, n-ar fi fost urmat de oameni pe toată fața pământului, nu Și-ar fi putut convinge ucenicii să nu se teamă de moarte și n-ar fi putut pune în fața viitorilor Săi învățăcei nădejdea de viață care, după moarte, îi așteaptă la Dumnezeu. Nu Și-ar fi putut ține făgăduințele, n-ar fi putut împlini cele vestite despre El prin prorociri și n-ar fi putut răzbate prin chiar ultima dintre toate încercările – cea împotriva morții.

4. Așadar, pentru toate aceste motive, cuvenindu-i-se acelei pieritoare unelte, cu tot dinadinsul, ca după credincioasa slujire adusă de ea dumnezeiescului Cuvânt să se poată bucura de un sfârșit pe măsura dumnezeirii Lui, i-a fost rânduită o moarte pe potrivă. Exista o singură alternativă: sau să o lase cu totul pradă distrugerii și pieirii – ceea ce ar fi însemnat sfârșitul întregii drame prin cea mai îngrozitoare încheiere posibilă –, sau să Se dovedească El Însuși mai puternic decât moartea, făcând din ceea ce fusese supus morții, cu dumnezeiasca-I putere, o părtășie la nemurire.

Prima variantă ar fi presupus trădarea propriei Sale făgăduințe. Așa cum nu-i este propriu focului să răcorească și nici luminii să umbrească, tot astfel nu-i este nici vieții să ucidă sau Cuvântului dumnezeiesc să lucreze nebunește. Cât de consecvent ar fi fost El dacă, după ce altora le-ar fi făgăduit viața, ar fi îngăduit nimicirea acestei unelte a Sa și ar fi asistat la distrugerea propriului Său chip? Și cum s-ar mai fi potrivit actul Său mijlocitor – al cărui rost este dobândirea nemuririi pentru toți cei care-și caută scăparea la El – cu faptul de a fi lăsat pe solul[82] dumnezeirii Sale să piară, pradă stricăciunii? 5. Astfel, sigur că cel de-al doilea termen al alternativei devenea necesar; adică

[82] Nuanța termenului grecesc ἑρμενεῦς folosit de Eusebiu în text se referă nu numai la capacitatea de transmitere a mesajului primit, ci și la tălmăcirea lui. Cu alte cuvinte, trupul luat de Cuvântul lui Dumnezeu nu este numai solul Acestuia, ci, în același timp – și mai ales –, un mijlocitor pentru cunoașterea Lui.

devenise necesar ca El să Se dovedească mai puternic decât moartea.

Dar cum să atingă El un asemenea scop? Pe furiș? Așa, hoțește? Sau, dimpotrivă, în chip minunat și în văzul tuturor?

Or, săvârșită în secret și pe ascuns, rămasă tuturor tăinuită, izbânda Lui n-ar fi adus nimănui nici cel mai mic folos. Și invers: vestită tuturor și aflată de toți, ea le putea mijloci tuturor folosul încuibat într-o asemenea minune. Devenind necesar ca unealta aceea a Sa să se dovedească mai puternică decât moartea, precum și ca acest lucru să nu se petreacă într-ascuns, ci în văzul lumii, se explică acum de ce n-a ales El ocolirea morții: fiindcă altminteri El n-ar fi făcut decât dovada fricii și a micimii Sale în fața ei. Numai prin implicarea morții și a luptei cu ea a putut El dărui celor supuși morții nemurirea, fiindcă scopul luptei era mântuirea și viața și nemurirea noastră, a tuturor. 6. Când cineva vrea să arate faptul că o oală e rezistentă la foc, deci mai presus de tăria acestuia, nu are cum altfel să dovedească asemenea minunăție decât punând-o el însuși cu mâinile lui pe foc, ca apoi să o poată scoate de acolo nevătămată și întreagă. Tot astfel a făcut și Cuvântul lui Dumnezeu, dătătorul de viață al tuturor, când a vrut să arate că acea pieritoare unealtă de care Se slujise spre mântuirea oamenilor era de fapt mai puternică decât moartea și părtașă la propria Sa viață și nemurire: anume lucrarea aceasta singură potrivită scopului, care consta în a o părăsi pentru o clipă, dând morții ceea ce era al ei – pentru dovedirea afinității de natură cu ea –, ca numai puțin după aceea să o înalțe din nou din moarte, drept dovadă a puterii Sale dumnezeiești, precum și a faptului că, datorită ei, viața făgăduită de El avea să fie pururea dăinuitoare și mai presus decât tot ce însemna moartea.

7. Cazul este deci limpede și clar. Și trebuia neapărat ca ucenicii Lui să vadă cu ochii lor proprii ce înseamnă întoarcerea la viață cea de după moarte, regenerarea cea întru putere, la care-i învăța El să nădăjduiască și pentru care-i pregătea, îmboldindu-i să ajungă mai tari decât moartea. De asta le-a și îngăduit El să vadă acest lucru cu ochii lor. Fiindcă era necesar pentru ei, care aveau să-și închine viața credinței, să se convingă cu propriii lor

ochi[83] de adevărul celei dintâi și mai însemnate dintre învățăturile Lui; dar cu cât mai necesar era acest lucru pentru unii care, aidoma lor, urmau să-L vestească întregii lumi, urmau să facă tuturor cunoscută calea cunoașterii lui Dumnezeu, deschisă de El tuturor oamenilor! 8. Ca să poată ei rămâne neînfricați și de neclintit la gândul morții ce-i aștepta în confruntarea lor cu rătăcita credință în zei a neamurilor – și ca să-l poată primi cu atâta seninătate! –, viața de după moarte trebuia să ajungă pentru ei o convingere absolută. Fiindcă, de n-ar fi știut de ce nu le pasă de moarte, nici nu s-ar fi putut înfățișa pregătiți să înfrunte soarta potrivnică. Iată deci pentru ce Cuvântul, vrând El să-i înarmeze împotriva cumplitei puteri a morții, nu S-a mulțumit să-i strunească numai pe calea vorbelor și a îndemnurilor, nici nu S-a mărginit să ticluiască cele legate de nemurirea sufletului cu simplă putere de convingere și recurgând numai la presupuneri – așadar în temeiul unor cuvinte de felul celor pe care le rostim noi, oamenii –, ci, dimpotrivă, le-a pus în față laurii unei biruințe culese de El împotriva morții chiar prin faptă!

9. Acesta este cel dintâi și mare motiv al luptei date de Mântuitorul nostru împotriva morții. Așa a putut El dovedi ucenicilor Săi că moartea, care pentru toți oamenii este ceva atât de cumplit, nu înseamnă de fapt nimic și i-a putut El face să vadă cu propriii lor ochi, dându-le prilejul să se încredințeze ei înșiși prin văz[84], adevărul făgăduitei vieți [de dincolo]. Astfel a putut El face din actul Învierii pârga nădejdii noastre, a tuturor, într-o viață în Dumnezeu și în nemurire.

10. A mai existat însă și un al doilea motiv pentru Înviere, și anume dovedirea naturii dumnezeiești a puterii ce sălășluia în trupul Lui. Fiindcă, dacă mai înainte vreme oamenii fuseseră în stare să divinizeze anumite făpturi omenești supuse morții și căzute sub biruința morții, făcându-și din ei eroi și zeități, sigur că iubitorul de oameni Cuvânt al lui Dumnezeu S-a manifestat și în această direcție, înfățișând oamenilor o natură mai puternică decât moartea. Făcând ca, după curmarea vieții, trupeasca-I mor-

---

[83] Textual: „prin intermediul unei scene întru totul convingătoare".

[84] Vezi și mai sus: „prin mijlocirea unui spectacol convingător".

talitate să se împărtășească din cea de-a doua viață, El le-a îngăduit tuturor să vadă cam în ce fel arată triumful asupra morții și i-a făcut să înțeleagă că în moarte se cuvine să nu mărturisim decât un singur Dumnezeu, anume pe Cel încununat cu laurii biruinței.

Voi arăta acum și un al treilea motiv al mântuitoarei Sale morți.

11. Și anume a fost un sacrificiu, o jertfă adusă lui Dumnezeu, supremul Împărat al tuturor, pentru întreaga noastră spiță; o jertfă adusă și consacrată întregii noastre turme a oamenilor; o jertfă adusă spre înlăturarea rătăcitei credințe insuflate de demoni. Fiindcă această unică și mare jertfă a preasfântului trup al Cuvântului nostru a fost adusă spre folosul întregului neam al oamenilor, a fost oferită ca o jertfă de ispășire a tuturor neamurilor căzute în starea de necredință la care-i adusese rătăcirea insuflată lor de demoni, toată puterea blestemaților și spurcaților demoni avea să piară; toată sminteala pământească și amăgitoare avea să se destrame, lăsând fără întârziere locul liber unei prezențe mai puternice decât ea.

12. Astfel deci s-a înfățișat mântuitoarea jertfă înălțată aici, în lumea oamenilor: a fost sacrificiul acestui trupesc instrument al Cuvântului și a fost adus în folosul întregii[85] noastre turme a oamenilor. Despre el e vorba și în actul jertfei aduse morții, despre care vorbesc Sfintele Scripturi atunci când exclamă: „Iată pe Mielul lui Dumnezeu, Cel care ridică păcatul lumii!”[86], după ce [mai înainte] prevestiseră: „Adusu-S-a ca o oaie la tăiere și ca un miel necârtind celui care-l tunde”[87]. Tot ele ne arată și rostul acestui act atunci când adaugă: „El ne poartă păcatele și pentru noi suferă; și iată că noi L-am crezut doar un biet suferind, un amărât lovit de soartă! Dar El era străpuns pentru păcatele noastre, Se sfârșea din pricina fărădelegilor noastre: peste El se abătuse pedeapsa care nouă avea să ne aducă pacea! Prin rana[88] Lui am fost vindecați. Cu toții aidoma oilor rătăciserăm: fiecare dintre noi umbla pe drumul său într-aiurea. Dar Domnul Îl dăduse în schimbul păcatelor noastre”[89].

---

[85] Textual: „comunei”.
[86] *Ioan* 1, 29.
[87] *Isaia* 53, 7.
[88] Textual: „lovitura [primită]”, „vânătaia”.
[89] *Isaia* 53, 4-6.

13. Acestea sunt cauzele pentru care a fost jertfită omenitatea[90] Cuvântului lui Dumnezeu. Numai că supremul Arhiereu consacrat lui Dumnezeu, Stăpânului și Împăratului a toate – suprem Arhiereu prin care înțelegem Cuvântul lui Dumnezeu, puterea și înțelepciunea lui Dumnezeu, Care Se cere osebit de jertfa adusă – după nu multă trecere de vreme Și-a smuls trupul[91] din moarte, aducându-I-l Tatălui în chip de pârgă a mântuirii noastre, a tuturor, și înălțându-l spre bunul folos al oamenilor ca un adevărat trofeu al biruinței asupra oștirii demonilor, precum și ca o pavăză împotriva sacrificiilor omenești care, cum știm, se aduceau.

XVI.1. Astfel stând lucrurile, a sosit vremea să recurgem și la dovezi – dacă adevărul acestor lucruri mai are nevoie de vreo dovadă și dacă evidența unor asemenea fapte mai are nevoie de întărire. Primește-le totuși, pregătit să le asculți cu luare-aminte!

2. Odinioară, toate popoarele de pe pământ trăiau dezbinate, întreaga spiță a oamenilor era împărțită fie în ținuturi, fie în etnii ori în națiuni, în stăpâniri autarhice ori în poliarhii. O asemenea stare de lucruri făcea ca șirul luptelor frățești, al războaielor, al devastărilor și al înrobirilor ce se abăteau peste ogoarele și peste așezările oamenilor să nu-și afle niciodată sfârșitul. Pretexte se găseau cu duiumul: ba câte un fapt de dezmăț, ba răpirea unor femei; și uite așa s-a ajuns la dezastrul Ilionului și la [subiectele] tragediilor din vechime, atât de bine cunoscute de toată lumea. 3. Sigur că nu vei greși văzând în credința rătăcită cea în mulți zei pricina tuturor acestor nenorociri. Fiindcă, din clipa în care acel mântuitor instrument care a fost preasfântul trup al lui Hristos s-a arătat mai presus decât toată amăgirea și lucrarea demonilor și străin de toată răutatea ce răzbate prin fapte și prin vorbe, el a și fost înălțat ca un trofeu doveditor al biruinței și ca o pavăză împotriva bătrânilor și înrăiților demoni, iar toate lucrările acelora au fost spulberate. Cârmuirea după dreptare regionale, pluralitatea conducerii, dictaturile singulare, ca și democrațiile, iar odată cu ele pustiirile și asediile care, pe această cale, se abăteau

[90] Textual: „omenescul instrument".
[91] Textual: „a rechemat [ceea ce avusese El] muritor".

peste cetăţi şi meleaguri, au încetat. Tuturor le era acum vestit un Acelaşi Dumnezeu. 4. Pretutindeni înflorea o singură împărăţie: cea a romanilor. Străvechea, nestinsa şi nepotolita vrajbă dintre popoare, brusc, pierea. Şi chiar din clipa când cunoaşterea Dumnezeului Celui unic şi învăţătura lui Hristos – ca singură mântuitoare credinţă – le erau împărtăşite tuturor, ei bine, chiar din acea clipă întreaga împărăţie a Romei se supunea unui singur împărat, făcând pretutindeni simţită o adâncă pace. Deci simultan – şi în aceeaşi perioadă dată –, ca la un singur semn al lui Dumnezeu, au mijit în lumea noastră, a oamenilor, două mlădiţe ale binelui: statul roman şi învăţătura dreptei credinţe. 5. Înainte vreme, Siria fusese cârmuită diferit şi de către unii; Asia cunoscuse altă viţă regească; Macedonia, alta; altă dinastie îşi împărţise Egiptul şi pusese stăpânire peste el; alţii făcuseră tot aşa cu ţinutul Arabiei, ba până şi iudeii se făcuseră stăpâni peste Palestina; prin cătune, prin oraşe şi peste tot locul oamenii îşi ucideau semenii, cuprinşi parcă de nebunie, şi, făcând jocul demonilor, se poate spune fără greş că n-aveau în minte decât războiul şi lupta.

Şi iată că, deodată – şi parcă din acelaşi punct –, au început să iasă la iveală două mari forţe: statul roman, de atunci devenit monarhie, şi învăţătura lui Hristos, care au prins a înflori împreună şi au izbutit să le astâmpere şi să le împace pe toate. 6. În vreme ce puterea Mântuitorului nostru nimicea înclinaţia spre diversitatea de principii şi spre pluralitatea zeilor, inspirată de demoni, vestind tuturor – deci şi elinilor şi barbarilor, până-n cele mai depărtate colţuri ale lumii – Împărăţia unică a lui Dumnezeu, puterea Romei supunea statele existente[92] – de vreme ce înseşi cauzele care duceau la pluralismul statal fuseseră spulberate –, sârguindu-se să cuprindă pe tot omul într-un întreg unitar şi armonios şi, dintre atâtea felurite popoare, pe cele mai multe să le adune laolaltă; ba, fapt nemaiîntâlnit până astăzi, să-şi întindă stăpânirea până chiar la marginile pământului. Scop în care mântuitoarea noastră învăţătură îi şi înlesneşte şi-i netezeşte calea.

7. Mare minune, în ochii cui îşi aţinteşte privirea la adevărul faptelor şi cui nu se lasă cuprins de îndemnul să nu ia în serios

[92] Textual: „care puteau fi văzute”.

măreţia [unui asemenea destin], dacă ne gândim că nimicirea rătăcitei credinţe inspirate de demoni ne apare ca un fapt care are loc concomitent cu dispariţia vrajbei şi a înverşunărilor dintre popoare! Dacă ne gândim că, în timp ce tuturor le era vestit Dumnezeul Cel Unul şi calea cea una prin care poate El să fie cunoscut, între oameni prindea rădăcină o unică împărăţie făcând ca întreaga lor spiţă să ajungă a vieţui în pace şi în bună înţelegere, ca toată lumea să se socotească fraţi şi să ajungă la recunoaşterea adevăratei sale naturi! Pe dată, aidoma unor fii trăgându-se din acelaşi tată – sau, iată, în chipul unor copii având cu toţii în Unul Dumnezeu un singur tată, precum şi o singură maică în dreapta lor credinţă –, oamenii au început să-şi vorbească şi să se poarte între ei cu pace, făcând ca din acea clipă întreg pământul să arate întru totul aidoma unei gospodării şi unei familii unice şi bine chivernisite. Şi tot de atunci a ajuns un lucru cât se poate de simplu să călătoreşti şi să zăboveşti oriunde-ţi pofteşte inima. Plecat din apusul împărăţiei, poţi astăzi ajunge în răsăritul ei fără nicio teamă, la fel cum e şi cu cei din părţile de acolo atunci când îi poartă drumul încoace, cum e şi firesc între hotarele aceleiaşi ţări. Aşa s-au împlinit şi prezicerile cuprinse în prorociile din vechime, precum şi exclamaţiile profeţilor, atât de numeroase, câte timpul nu ne-ar îngădui a înşira! Între care însă unele iată ce ne strigă în faţă despre mântuitorul Cuvânt: „Stăpâni-va de la mare până la mare şi dinspre râuri până la marginile lumii”[93]; sau: „Răsări-va în zilele Lui dreptatea şi prisosinţă de pace”[94], „Bate-vor săbiile lor şi vor face din ele fiare de plug, iar din suliţe vor face coase. Niciun neam nu va mai pune mâna pe sabie împotriva altui neam, deprinderea războiului lipsindu-le”[95].

8. Iată, aşadar, ce profeţii s-au putut auzi din străvechi timpuri în limba evreilor. Asemenea lucruri, pe care noi le putem vedea împlinite, nu fac decât să întărească mărturiile ce au răzbit până la noi din veac. Iar dacă eşti dornic să afli mulţimea acestor înştiinţări, atunci, împărate, te-aş îndemna să nu le cauţi în grai,

[93] *Psalmul* 71, 8.
[94] *Isaia* 32, 17.
[95] *Isaia* 2, 4.

ci în faptă! Și deschide mari ochii minții, deschide-ți larg porțile priceperii, stai pentru o vreme și cumpănește și întreabă-te singur, făcând așa ca și cum ai vrea să afli de la altul, ca să poți mai bine pătrunde în miezul lucrurilor: fost-a vreodată, din negura timpului, vreun împărat, vreun cârmuitor, vreun filosof sau vreun legiuitor ori vreun proroc, fie el elin sau barbar, care să fi atins un asemenea grad de virtute – și nu atât după moarte, ci fiind încă în viață, ca ființă care răsuflă și-i încă plină de vlagă! –, încât numele lui să fi ajuns pretutindeni în lume în auzul și pe buzele tuturor? Dar faptul acesta n-a fost lucrarea nimănui altuia decât numai și numai a Mântuitorului nostru și a fost săvârșit de El după biruința asupra morții, vestită de El ucenicilor Săi și tot de El dusă la bun sfârșit. Drept care le și spusese: „Mergeți acum și învățați toate neamurile în numele Meu"[96], cuvinte prin care El le dăduse din timp de veste și le descoperise că Evanghelia[97] Lui urma să fie cunoscută în toată lumea și tuturor neamurilor, în chipul unei mărturii. Iar graiului Său fapta-i urmase pe dată: fiindcă pe dată, și nu zăbavnic, întreaga lume s-a umplut de cuvintele Sale.

9. Ce vor mai avea acum de spus cei care, la începutul cuvântării mele, mă sfidau[98], când mărturia lucrului văzut cu ochii covârșește în putere de convigere orice argumentare? Dar mergi acum mai departe și mai gândește-te și la lucrul următor: fost-a vreodată, din veac, vreun om care să fi întocmit, prin singură puterea cuvintelor sale – deci fără să scrie nimic –, niște dreptare de viață pline de cucernicie și de înțelepciune? Și care să fi fost în stare a semăna din lucrarea învățăceilor săi cu atâta ușurință peste tot omul, pretutindeni deschizând vetre de învățătură și făcând ca tot omul, fie el elin sau barbar, să se recunoască în semenul său de la un cap și până-n celălalt depărtat cap al lumii? Să-ți răspund eu: n-a fost niciunul. Înseamnă deci că, și privită așa, aceasta a fost numai lucrarea Mântuitorului nostru, care, să-

[96] *Matei* 28, 19.

[97] Cu înțelesul originar și etimologic de „veste bună".

[98] Text ambiguu, putându-se interpreta ca o referire la dificultățile ridicate de faptul istoric al morții Mântuitorului; sens în care mai poate fi citit și astfel: „cei care, inițial/în principiu îmi criticau acest lucru".

vârşită după moartea Lui, se face mărturie a dumnezeieştii Sale vieţi şi puteri. Dar dacă nici asta nu-l poate încredinţa pe necredincios, să ne spună el nouă, celor dornici de lămurire, care alt vestit înţelept izbutit-a să pună capăt sălbaticelor şi crudelor moravuri ale barbarilor doar în virtutea unor legi pline de omenie, făcându-i, bunăoară, pe sciţii ascultători ai învăţăturii lui să nu se mai mănânce între ei, pe perşi să nu mai nuntească cu mamele lor, pe alţii să nu-şi mai dea câinilor morţii sau să nu-şi mai spânzure bătrânii şi pe alţii să nu mai săvârşească alte soiuri de fapte asemănătoare acestora, îngrozitoare şi bestiale? Totuşi cele pomenite nu-s decât nişte dovezi mărunte ale dumnezeieştii vieţi de după moarte a Mântuitorului nostru.

Am să-ţi înfăţişez şi alte dovezi, mai mari decât ele, şi am să te îndemn să cugeţi dacă a existat vreodată vreo fiinţă omenească care să fi stârnit atâta împotrivire, fie între înalţii demnitari şi între regi, fie între civili, fie între militari, între lumea de la oraş şi între cea de la ţară, deci în rândurile tuturor şi atât de îndelungă vreme, cineva care, nevoit fiind să se războiască fără întrerupere, a putut totuşi da dovada unei tării mai mult decât omeneşti, înflorind în cele din urmă zi după zi şi, oricât ar fi înaintat în vârstă, rămânând mereu tânăr!

Cărui alt om din câţi vor fi văzut din veac lumina soarelui i-a fost dat, aidoma Mântuitorului nostru, să voiască a-şi desăvârşi în numele său un popor cum n-a mai fost altul pe lume şi să-l şi plinească, dar nu într-ascuns, în cine ştie ce ungher uitat al pământului, ci pretutindeni sub soare, prefăcându-şi voia în faptă doar în virtutea dumnezeieştii puteri cu care va fi fost înzestrat? Cine altul a cugetat să înveţe toate popoarele cunoaşterea şi închinarea unui singur Dumnezeu aflat mai presus de cer şi de tot universul? Şi nu numai că s-a gândit la aşa ceva, ci a şi purces la faptă, dovedind, dacă mai era nevoie, prin chiar tăria acestei lucrări că ea fusese voită de Dumnezeu! Dar lucrul care a zăvorât în cele din urmă până şi cele mai slobode guri a fost faptul că din clipa când El a început să propovăduiască pe Dumnezeul Cel Preaînalt, chemând toate noroadele ca numai pe Acesta să-L mărturisească drept adevărat Dumnezeu, El a şi fost învrednicit de împreună-lucrarea şi ajutorul Celui care-L trimisese!

Priveşte acum şi ia aminte în ce anume constau învăţăturile ce decurg din această vestire şi care, date tuturor de ştire, au şi fost întărite de fapte! Te voi întreba: fost-a vreodată om care, luminând, aidoma Lui, sufletul omului cu negrăita lumină, l-a făcut să fie în stare a lua în derâdere mincinoasele sale credinţe strămoşeşti, în aşa fel încât să nu mai cinstească nici piatra, nici lemnul şi ce-i fără viaţă ca pe un dumnezeu? Dar cine altul dacă nu Mântuitorul nostru a făcut în aşa fel încât cei mai mari închinători la idoli – grăiesc aici despre egipteni, de la care le-a venit şi elinilor încurcata lor credinţă în zei – să nu se mai lase înşelaţi şi să nu mai înconjoare cu suprema cinstire tot soiul de jivine, de şerpi, până şi vieţuitoarele cele mai neghioabe şi mai biete, să nu mărturisească alt Dumnezeu decât pe Cel aflat mai presus de toate şi să se lupte pentru credinţă până la răzbirea prin moarte[99]? Cine din adâncurile vremilor izbutit-a să pună pe fugă din [marea] noastră turmă, a oamenilor, cu braţul său nevăzut şi puternic, primejdioasa, cumplita spiţă a demonilor – care, cândva, răvăşise întreaga noastră natură omenească, iar prin lucrarea idolilor pusese multă sminteală în credinţa oamenilor –, ca pe nişte fiare neîndurate? Cine altul a îngăduit vreodată cu tărie celor care-şi rânduiesc viaţa în chip cinstit şi neprefăcut după filosofia dată de El ca, în temeiul invocării Lui în stările cele mai curate ale rugăciunii purtate de El mai departe până la Dumnezeul tuturor, să pună pe goană ultimele rămăşiţe ale duhurilor rele? Cine altul, dacă nu tocmai Mântuitorul nostru? Cine altul, dacă nu singur Mântuitorul nostru, învăţatu-şi-a părtaşii la Taine să săvârşească jertfele cele fără sânge, duhovniceasca jertfă ce se aduce în rugăciune şi în tainiţele cuvântării de Dumnezeu? 10. Iată deci cum de au luat fiinţă, pe toată faţa pământului, altarele şi sanctuarele bisericilor noastre, rostul lor fiind să înalţe Dumnezeului şi Împăratului nostru Celui unic şi suprem – şi numai Lui! –, din mijlocul neamurilor, sfinţitele liturghii ale cugetatelor şi duhovniceştilor noastre jertfe.

Cine, prin insesizabila şi nevăzuta-i putere, făcut-a să se stingă jertfa adusă prin rană şi sânge, prin fum şi prin foc? Cine a aruncat în uitare crudele şi nebuneştile ucideri şi jertfe de fiinţe

[99] Textual: „până dincolo de feluritele morţi [care-i aşteptau]", cu referire la cazul

omenești cărora istoria elinilor le aduce ea însăși mărturie? Fiindcă nu trebuie să uităm că jertfele omenești au pierit de pe fața pământului abia după dumnezeiasca propovăduire a Mântuitorului nostru, în anii domniei lui Hadrianus.

11. Iar dacă mesajul[100] și puterea izvorâtoare din moartea Mântuitorului nostru au putut primi întărirea unor atare dovezi, cine se va mai învârtoșa să nu recunoască adevărul dumnezeieștii Lui vieți? Fiindcă asemenea fapte sunt fapte de vii, iar nu fapte de morți; și, după câte ni se spune, tot ce vedem noi sunt arătări ale celor nevăzute. Nu mai departe decât ieri, spița vrăjmașilor lui Dumnezeu se străduia să aducă groaza în viața oamenilor, prădând și luând cu forța și făcându-și de cap. Dar, odată plecați dintre cei vii, iată-i zăcând la pământ aidoma celui din urmă gunoi: fără suflare, fără viață și fără grai, de nu-i mai pomenește nimeni, după cum și nimeni nu și-ar mai aminti de ei. Fiindcă aceasta e starea celui mort: cine nu mai are parte de viață nu mai înseamnă el însuși nimic. Iar cine nu mai este nimic nici n-ar putea săvârși ceva. Atunci noi, despre Cel care dă dovada deplinei Sale puteri, Care ne arată că lucrează, ba chiar că poate lucra mai vârtos decât cei vii, cum să ne închipuim că nu trăiește? Faptul că nu-L putem vedea cu ochii trupului nu are nicio importanță: criteriul cumpănirii noastre nu trebuie să depindă de argumente ce țin de trup, așa cum nici arta, nici feluritele teorii ale științei nu ne luminează în temeiul unor criterii corporale. Cine a văzut vreodată cu ochii lui mintea omului sau puterea lui Dumnezeu? Sunt realități ce nu pot fi cunoscute decât prin efectele lor. 12. Iată, dar, de ce ne este potrivit ca și nevăzuta putere a Mântuitorului nostru să o scrutăm și să o deslușim din lucrările ei, fie că ar urma să deducem faptul că cele săvârșite de El aparțin unei ființe vii, fie că [ele ar ține de puterea] uneia care nu este [vie], oricât de necugetată ni s-ar părea o asemenea alternativă. Fiindcă în ce temei am putea noi să spunem despre ceva care nu este cum că este? Non-existența este categoric definită de noi toți drept neființă și, ca atare, ea nu are nici cum lucra, nici cum înfăptui; de ea ține starea morții, în vreme ce viața presupune contrariul.

[100] [illegible]

XVII.1. Venit-a clipa, așadar, să luăm aminte la lucrările[101] chiar din zilele noastre ale Mântuitorului nostru și să cuprindem cu privirea creațiile vii ale unui Dumnezeu viu. E oare cazul să ne întrebăm dacă asemenea fapte ne pot duce cu gândul la o lucrare vie, săvârșită de o ființă tot vie și ființând ca adevărat Dumnezeu? Sau care-s aceste fapte? – întreba-mă-vei, poate. Le vei afla îndată!

2. Mai ieri-alaltăieri, o mână de vrăjmași ai lui Dumnezeu, mustind de înfumurare, se stârniseră cu puterea de partea lor și cu nenumărată oaste, hotărâți să radă de pe fața pământului locașurile Lui de închinare și să-I nimicească bisericile. Neputându-L vedea cu ochii, se războiau cu El folosind toate vicleșugurile, împroșcându-L și țintind în El cu toate vorbele ce le veneau la gură. Numai că Dumnezeu avea să Se apere tot așa cum și este: în chip nevăzut. 3. Și uite așa au ajuns niște oameni care mai adineauri se desfătau de toate cele, care erau fericiți de toată lumea și ridicați în slăvi ca niște zei și care vreme îndelungată – cât timp stătuseră ei locului și păstraseră pacea cu Cel cu care mai apoi aveau să se războiască – ținuseră cu pricepere frâiele împărăției ca, la un singur semn de sus, să nu li se mai știe de nume[102]. Fiindcă, de îndată ce și-au schimbat purtarea și s-au încumetat să poarte război cu Dumnezeu, de îndată ce, cu ajutorul și sub ocrotirea zeităților lor, s-au hotărât să se pună împotriva Dumnezeului nostru, pe dată – zic – și la un singur semn puternic tocmai al Dumnezeului cu Care ei se războiau, și-au primit toți pedeapsa pentru cutezanța lor, abandonând totul și luând-o la goană dinaintea Lui, recunoscându-I dumnezeirea și adoptând până la urmă o purtare cu totul potrivnică nerușinării lor dintâi.

4. Drept care și El n-a pregetat a-Și înălța însemnele biruinței peste tot pământul, împodobindu-l iar cu frumusețea sfintelor Sale locașuri de închinare și cu semeția sălașurilor afierosite Lui. În orașe și în sate, pretutindeni, la țară sau în pustia barbarilor, iată-L închinând biserici și sanctuare Dumnezeului Celui Unul, Împăratului a toate, Stăpânului întregii lumi; fapt datorită căruia

---

[101] ʼΑποτελέσματα – termen împrumutat probabil din astrologie, având înțelesul specializat de „lucrări/efecte ale unei cauze".

[102] [illegible] „... nu mai existe", cu nuanță intensivă.

locaşurile acestea au şi fost învrednicite a purta numele Domnului – nu ca din partea oamenilor, ci chiar din partea Domnului a toate –, de vreme ce le-a fost lor îngăduită denumirea de „casă a Domnului".

5. Atunci să poftească cine va vrea şi să ne facă şi pe noi să pricepem cine anume, după asemenea prăpăd şi pustiire, fost-a în stare să reclădească sălaşurile de jos şi până sus? Cine a hotărât refacerea lor, învrednicindu-le să arate ca abia zidite şi cu mult mai semeţe decât înainte, tocmai când soarta lor păruse pecetluită? Cine a izbutit acest lucru nu după săvârşirea din viaţă a acelor vrăjmaşi ai lui Dumnezeu, ci – fapt minunat între toate – de pe când prigonitorii mai erau încă vii, astfel ca dezicerea lor de tot ce cutezaseră ei cândva să se facă prin însăşi gura şi scrisul lor, şi nu într-o vreme când le era lor mai bine – ca să nu se poată spune că au făcut-o din simplă îngăduinţă[103] –, ci tocmai atunci când i-au ajuns pe ei şfichiurile biciului lui Dumnezeu? 6. Cine, după liniştirea furtunii prigoanelor sau chiar în toiul prăpădului, a izbutit ca prin îndemnurile dumnezeieştilor Sale învăţături să-i susţină peste tot pământul, de-a lungul întregii lor vieţi şi întru deplina sfinţenie a cugetului, pe sârguitorii înţelepciunii[104] şi pe slujitorii lui Dumnezeu, zeci şi zeci de mii de bărbaţi sau de slujitoare ale altarului, precum şi cinurile pururea fecioarelor, în aşa fel încât toţi aceştia să vegheze de bună voia lor multe zile în şir, postind de bucate, de apă şi vin, izbutind să deprindă cu dreaptă socoteală stăpânirea de sine precum şi tăria ce ţi-o dăruieşte o viaţă în lipsuri? Cine a fost în stare să convingă pletore de femei şi bărbaţi ca, în temeiul citirii dumnezeieştilor Lui poveţe, să renunţe la hrana trupească în favoarea unei hrane duhovniceşti, mai potrivite unor fiinţe înzestrate cu duh supraraţional? Sau cine a putut convinge atâţia bărbaţi şi femei şi copii barbari şi neşcoliţi, ori mulţimea argaţilor, sau puhoaiele fără număr ale neamurilor să nu le pese de moarte şi să creadă cu tărie în ne-

---

[103] Φιλανθρωπία, aici cu nuanţa de înţelegere faţă de cineva aflat pe o poziţie mai slabă.

[104] Textual: „pe cei atât de dornici să-şi închine viaţa filosofiei". Aici, ca în multe alte locuri, termenul de filosofie se specializează, preluând sfera conceptului de înţelepciune sau chiar de contemplaţie, viaţă contemplativă, în virtutea unei evoluţii semantice pilduitoare.

murirea sufletului lor? Că ochii dreptății scrutează toate faptele oamenilor, atât pe cele de omenie, cât și pe cele neomenoase, și, ca atare, că se cere să așteptăm judecata lui Dumnezeu, precum și că tocmai de aceea ni se cuvine nouă să ne purtăm și drept și cu măsură în viață? Fiindcă un lucru este sigur: anume că de nu s-ar fi ținut ei de astfel de învățături, nici n-ar fi putut trudi la jugul credinței în Dumnezeu. Este un fapt pe care – și astăzi încă – numai Mântuitorul nostru S-a dovedit în stare să-l săvârșească.

Dar să lăsăm această discuție și 7. hai să-l ascultăm pe omul nostru încremenit la minte: cam ce ar avea el de răspuns la unele ca acelea de mai sus. Deci spune-ne într-un fel care să se susțină – așadar nu dintr-o pornire necugetată, ci punându-ne înainte roadele meditației tale adânci[105] – și, după o ades-repetată iscodire în sine-ți, zi-ne deci: care alt înțelept dintre atâția câți se vor fi vestit din negura vremilor au fost cunoscuți și știriciți cu glas prorocesc, din cele mai vechi timpuri, în rândurile iudeilor celor de odinioară și bineplăcuți lui Dumnezeu, potrivit Mântuitorului nostru, în așa fel încât, aflând ei încă de atunci atât locul de baștină, cât și vremea arătării Lui, viața pe care avea să o ducă, puterile, cuvintele și isprăvile Lui, să le strecoare între foile Sfintei Scripturi? 8. Sau s-a arăt oare vreodată vreun răzbunător atât de năprasnic al celor încumetate împotrivă-i, încât să fi fost în stare – aidoma Mântuitorului nostru – să-și abată nevăzuta putere deodată cu săvârșirea nelegiuirii lor peste întregul popor al iudeilor, cărora avea să le năruiască din temelii regescul palat[106], ba dărâmându-le deplin și templul cu toate minunățiile lui dinăuntru? Care altul – de nu Mântuitorul nostru – s-a priceput să arate din timp, prin cuvânt și lucrare, ce vor făptui acești necredincioși și ce se va petrece cu Biserica întemeiată de El pretutindeni în lume, adeverindu-și spusa prin faptă? Căci iată ce zice El despre templul necredincioșilor: „Rămas-a casa voastră pustie"[107] și: „Piatră peste piatră nu va rămâne în locul acesta

---

[105] Textual: „propunându-ne rodul unui suflet cuvântător/rațional" – ψυχὴ λογική, „înzestrat cu o înțelegere superioară".

[106] Sau „regescul loc", cum spune textul, putând fi raportat și la capitală, adică la Ierusalim.

până ce nu va fi nimicit”[108]; iar despre Biserica Sa: „Biserica Mea voi zidi-o pe piatră, încât porţile iadului nu vor avea putere asupra-i”[109].

9. Sau cum vi se pare faptul că, la început, El s-a gândit să cheme la Sine nişte oameni simpli, din popor, pe care i-a făcut să-şi lase năvoadele şi să ajungă dătători de lege şi învăţători ai întregii lumi? Sau faptul de a le fi vestit – iar ceea ce le spusese prin grai avea El să şi treacă în faptă! – că va face din ei pescari de oameni, după care i-a şi înzestrat cu asemenea iscusinţă şi putere, astfel că au fost în stare să scrie şi să lase în urma lor cărţi care s-au dovedit atât de convingătoare, încât, tălmăcite pretutindeni pe pământ şi-n tot graiul – barbar ori grecesc –, au ajuns la toate popoarele un temei de cumpănire, tuturor adeverindu-le dumnezeiescul izvor al învăţăturilor cuprinse într-însele? 10. Sau, iarăşi, ce aveţi a-mi zice când a profeţit El ce avea să se întâmple mai târziu şi când S-a pus chezaş ucenicilor că vor fi duşi înaintea regilor şi a dregătorilor, că vor avea de suferit şi că vor fi schingiuiţi peste poate, şi asta nu spre a ispăşi cine ştie ce faptă necugetată, ci numai şi numai pentru a-L fi mărturisit pe El? Sau felul cum i-a pregătit El să îndure totul de bună voie, încingându-i cu armele credinţei şi făcând ca în încleştarea lor cu potrivnicii lor să le scânteieze sufletele cu mult mai vârtos decât piatra de diamant, nu depăşeşte aceasta oare puterea cuvântului? 11. Şi cum să nu ne minunăm peste poate văzând cum nu numai cei care-L urmaseră, dar şi cei care aveau să le urmeze tuturor acelora – iar mai apoi urmaşii acestora, şi cei de mai apoi, şi tot aşa până chiar în zilele noastre –, deci, într-atât li s-au înteţit puterile sufleteşti, încât, deşi nu se făcuseră prin nimic vinovaţi de moarte, au suferit cu bucurie pedepse peste pedepse, lăsându-se schingiuiţi în fel şi chip, călăuziţi cum erau de credinţa lor în Dumnezeul a toate?

Dar fost-a vreodată vreun împărat a cărui domnie să fi ţinut cât veacul[110]? Care altul s-a arătat în stare să poarte asemenea

[108] *Matei* 24, 2.
[109] *Matei* 16, 18.
[110] Textual: „să se fi lungit până-n veac”, „veacul” având aici înţelesul vechi

lupte după moarte și să-și biruiască dușmanii, supunând tărâm după tărâm, ținut după ținut și cetate după cetate, până ce va fi ajuns stăpân peste Elada și peste lumea barbară, zdrobindu-și potrivnicii prin nearătata putere a nevăzutului Său braț? 12. Iată însă și lucrul cel mai de căpetenie din tot ce am vorbit noi până acum: pacea adusă peste toată fața pământului prin puterea Lui – despre care am mai avut prilejul să stăm de vorbă –, această pace oare nu va închide nici ea clevetitoarele guri, de ne vom gândi că buna înțelegere dintre popoare și consensul lor au coincis cu lucrarea învățăturii Mântuitorului și poruncii date de El întregului univers, precum și de ne vom gândi că pacea aceasta a întregului univers, aidoma rânduielii gătită de El neamurilor, fusese vestită din vreme de prorocii lui Dumnezeu?

Întregul crug al acestei zile nu mi-ar ajunge – o, împăratul meu – de aș vrea să adun laolaltă și să înșir învederatele dovezi ale dumnezeieștii tării a Mântuitorului nostru, care pot fi văzute și astăzi în lucrările Sale. Sigur este că din negura veacurilor, nici printre elini, nici printre barbari, n-a fost niciun om care să fi dat dovada forței unor asemenea dumnezeiești atribute, așa cum a fost Mântuitorul. 13. Fiindcă ce să mai vorbim despre oameni, când până și acele personaje în care toate neamurile vedeau niște zeități n-au fost în stare să dea aici, pe pământ, dovada unei asemenea virtuți[111]? Și să ne spună cine va pofti, să vină încoace oricare filosof și să arate despre care zeu sau despre care erou din câți pururi fost-au știuți a auzit el că va fi dăruit oamenilor niște învățături în măsură să le chezășuiască viața veșnică și împărăția cerească, asemenea Mântuitorului nostru, făcând puhoaiele de lume de pretutindeni să se ajute între ele în practicarea înțeleptelor Sale învățături, hotărându-le să nu se mai gândească decât la cer și să nădăjduiască în petrecerea cerească gătită sufletelor iubitoare de Dumnezeu? Fost-a vreodată vreun zeu sau om ajuns erou care să fi revărsat, asemenea soarelui, de la răsărit și până la apus, belșugul de lumină al învățăturii sale, făcând ca peste tot pământul un popor după altul să slujească, în același chip, aceluiași unic Dumnezeu? Care zeu sau care erou din câți vor fi fost

[111] Φύσις, luat cu înțelesul de „putere, potențial”.

ei izbutit-a să-i înlăture pe toți zeii și eroii elinilor și barbarilor, hotărând și dând de înțeles că niciunul dintre ei nu era, de fapt, un adevărat dumnezeu, ca mai apoi, suferind război din partea tuturor, să nimicească – deși singur – întreaga oaste a dușmanilor săi, ajungând să stăpânească peste toți zeii și eroii cunoscuți, și el singur să fie aclamat de toate neamurile ca Fiu al lui Dumnezeu? 14. Cine altul a lăsat cuvânt celor care locuiesc nesfârșitele întinderi ale pământului, fie ei pe pământ sau pe mare, să se adune în fiecare săptămână într-un loc spre a ține praznicul zilei Domnului? Și cine i-a învățat să nu-și îmbuibe trupul, ci să-și înviogoreze sufletele prin dumnezeieștile Sale învățături? Fost-a vreun zeu sau vreun erou, care, războit asemenea Mântuitorului nostru, să-și fi biruit vrăjmașii așa cum i-a biruit El? Și nu trebuie trecut cu vederea că, de la începutul începuturilor și până acum, ei nu și-au contenit atacurile îndreptate împotriva învățăturilor și poporului Său! Numai că El, ca un nevăzut, în chip nevăzut Și-a călăuzit credincioșii – odată cu sfintele Sale locașuri – pe culmile slavei!

15. E oare nevoie să ne străduim a înșira în vorbă dumnezeieștile lucrări cele mai presus de cuvânt ale Mântuitorului nostru, când, chiar de ne-am înfrâna limba, aceste fapte tot vor striga auzului nostru sufletesc – numai să-l avem! – că lumea asta a noastră, a oamenilor, n-a cunoscut din veac decât un singur eveniment cu adevărat ieșit din comun, uimitor și neasemuit, anume atunci când Fiul lui Dumnezeu S-a arătat cu adevărat pe pământ?

XVIII.1. Ți se vor fi părut prisositoare cuvintele rostite azi de mine, de vreme ce în atâtea rânduri evidența dumnezeirii Mântuitorului ți s-a impus pe calea propriei tale experiențe și te-ai prefăcut tu însuți pentru toți – și nu numai cu buzele, ci chiar cu fapta – într-un vestitor al adevărului. Numai răgaz să ai – o, împăratul meu! – și negreșit că, de vei vrea, ne vei istorisi nenumăratele arătări de Sine ale Mântuitorului tău, nenumăratele Sale descoperiri la vremea somnului. 2. Și nu am acum în gând sfaturile Sale, pentru noi tainice, ci doar ce a pus El în chiar puterea ta de judecată pentru bunul mers al treburilor și în folosul tuturor. 3. Pe drept ne-ai putea înșira atunci puternicele

veniri într-ajutor la vremuri de război ale lui Dumnezeu – pavăză și pază a ta –, felul cum au pierit vrăjmașii și uneltitorii potrivnici ție, sprijinul Lui la timp de primejdie, scăparea din clipele de descumpănire, sprijinul din clipele de pustiire, căile deschise în momentele ce păreau fără ieșire, prevestirile de viitor, sau, iarăși, grija ta pentru propășirea generală, puterea ta de pătrundere în miezul situațiilor tulburi, marile tale înfăptuiri și acte de rânduială în stat, felul cum te-ai priceput să-ți orânduiești armata, justețea fiecărui act [de domnie] considerat în sine, hotărârile de interes general și actele legiuitoare care ne-au înviorat viața. Și ai fi îndreptățit atunci să înșiri tot ce noi n-am avut de unde afla, tot ce vei fi știind tu singur, tot ce vei fi tăinuind tu în augusta-ți memorie, ca în adâncurile unei vistierii.

Ei bine, pentru toate aceste pricini și în virtutea unor atât de impresionante mărturii ale acelei puteri care ne-a mântuit, ai hotărât tu să dai oamenilor – necredincioșilor și, deopotrivă, credincioșilor – un locaș de rugăciune închinat biruinței asupra morții, care să fie și un templu sfânt al Dumnezeului Celui sfânt; apoi daruri minunate și mari închinate vieții veșnice și împărăției lui Dumnezeu, aduceri-înainte pentru Mântuitorul nostru, supremul nostru Împărat, așa cum se potrivesc ele și-mi par firești ca din partea unui împărat purtător de biruință. Așezându-le pe acestea în jurul [mormântului] aducător de mărturie al vieții veșnice, ai pecetluit cu împărătească slovă și desăvârșita izbândă a cerescului și dumnezeiescului Cuvânt[112], mărturisind înaintea tuturor neamurilor, limpede și fără echivoc, prin faptă și prin spusă, închinarea ta plină de cucernicie și de dragoste pentru Dumnezeu.

[112] Textual: „ai înscris împărăteasca titulatură «biruitor și triumfător» pe emblema cerescului Cuvânt al lui Dumnezeu”.

INDICE SCRIPTURISTIC

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

L

M

N

O

P

R

S

CUPRINS